નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ.

પયોગસિદ્ધિપાળિ

૧. સઞ્ઞાદિકણ્ડ

સિદ્ધ-મ્બત્થું સમ્મા વન્દે

ગન્થારમ્ભકથા

સિદ્ધ+મિદ્ધગુણં સાધુ, નમસ્સિત્વા તથાગતં;
સધમ્મસઙ્ઘં ભાસિસ્સં, માગધં સદ્દલક્ખણં.

સિદ્ધ+મિદ્ધદદં બુદ્ધં, ધમ્મં મણિંવ સ્વત્થદં;
સઙ્ઘઞ્ચ સાદરં નત્વા, પયોગસિદ્ધિ વુચ્ચતે.

પભાવો મોગ્ગલ્લાનસ્સ, બ્યાકરણે ચ પેટકે;
નિસ્સેસેવ કબ્બાતિત્તો, અહો અચ્છરિયો વત.

વુત્તઞ્હિ પુબ્બસીહળાચરિય+પાચરિયેહિ –

યા સત્તિ પાણિને યા ચ, ચન્દ્ર+કાત્યાયનાદિસુ;
સા+યં મુત્તિમતી મઞ્ઞે, મોગ્ગલ્લાયનરૂપિની-તિ.

સુત્તં વુત્તિ ચ તેનેવ, કતા એકેન પઞ્ચિકા;
તસ્મા+સ્સ સત્થ+મઞ્ઞેહિ, સુપસઠ્ઠં+તિસુન્દરં.

તમ્હિ ચ દુબ્બિધં ઞેય્યં, સુત્તં કમ્મત્થભેદતો;
તેસ્વા+દિ મીતિસદ્દેન, દુતિયં તિપ્પકારતો.

સુવિસદં પકાસેત્વા, સુબોધ+માકુમારકં;
બ્યાપિકાવળિયા કસ્સં, તં સુણાથ સમાહિતાતિ.

૧. અઆદયો તિતાલીસ વણ્ણા

અકારાદયો નિગ્ગહીતન્તા તેચત્તાલીસક્ખરા વણ્ણા નામ હોન્તિ. તં યથા અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, ક ખ ગ ઘ ઙ, ચ છ જ ઝ ઞ, ટ ઠ ડ ઢ ણ, ત થ દ ધ ન, પ ફ બ ભ મ, ય ર લ વ સ હ ળ અં. તેન ક્વત્થો ''એ ઓન+મ વણ્ણે''તિ. તિતાલીસાતિ વચનં કત્થચિ વણ્ણલોપં ઞાપેતિ, તેન ''પટિસઙ્ખા યોનિસો''તિઆદિ સિદ્ધં.

અકારો આદિ મરિયાદભૂતો યેસં તે અઆદયો. તયો ચ ચત્તાલીસ ચેતિ તિતાલીસ, ઇમિના નિપાતનેન વા ચતભાગલોપો. વણ્ણીયતિ અત્થો એતેહીતિ વણ્ણા.

એત્થા+હ – ‘‘કસ્મા આચરિયકચ્ચાયનાદીહિ વિય એકચત્તાલીસક્ખરાન+મક્ખરસઞ્ઞ+મકત્વા તિતાલીસક્ખરાનં વણ્ણસઞ્ઞા કતા’’તિ. વુચ્ચતે –

સા માગધી મૂલભાસા, નરા યાયા+દિકપ્પિકા;
બ્રહ્માનો ચા-સુતાલાપા, સમ્બુદ્ધા ચાપિ ભાસરેતિ –

વચનતો માગધિકાનં એત્થ, સેય્યો, ઓટ્ઠો, સોત્થિ-ત્યાદીસુપિ અસેસબ્યાપિકાનં તિતાલીસક્ખરાનંવ ઉજુકાન્વત્થપ્પક્ખરગુણિકા, નેવ પન ‘રુક્ખા વનં’ત્યાદો વિય અવયવે સમુદાયવોહારો, ‘સમુદ્દો મયા દિટ્ઠો’ત્યાદો વિય ચ સમુદાયે અવયવવોહારોતિ દસ્સેતું પચ્ચેકં વણ્ણસઞ્ઞા કતાતિ.

‘‘સક્કચ્ચસવનં બુદ્ધસાસનસમ્પત્તી’’તિ ‘‘સિથિલધનિતાદિ અક્ખરવિપત્તિયઞ્હિ અત્થસ્સ દુન્નયતા હોતી’’તિ ચ યસ્મા વુત્તં.

તસ્મા અક્ખરકોસલ્લં, સમ્પાદેય્ય વિચક્ખણો;
ઉપટ્ઠહં ગરું સમ્મા, ઉટ્ઠાનાદીહિ પઞ્ચહિ.

તત્થ અકારાદીન+મનુક્કમો પને+સ ઠાનાદિક્કમસન્નિસ્સિતો. તથા હિ ઠાન+કરણ+પયતનેહિ વણ્ણા જાયન્તિ. તત્થ છ ઠાનાનિ કણ્ઠ+તાલુ+મુદ્ધ+દન્ત+ઓટ્ઠ+નાસિકાવસેન.

તત્થ અવણ્ણ+કવગ્ગ+હાનં કણ્ઠો ઠાનં, ઇવણ્ણ+ચવગ્ગ+યાનં તાલુ, ટવગ્ગ+ર+ળાનં મુદ્ધા, તવગ્ગ+લ+સાનં દન્તા, ઉવણ્ણ+પવગ્ગાનં ઓટ્ઠો, એ વણ્ણસ્સ કણ્ઠતાલૂ, ઓ વણ્ણસ્સ કણ્ઠો+ટ્ઠા, વકારસ્સ દન્તો+ટ્ઠા, નિગ્ગહીતસ્સ નાસિકા, ઙ, ઞ, ણ, ન, માનં સકઠાનં નાસિકા ચ. એત્થ ચ –

હકારો પઞ્ચમેહેવ, અન્તટ્ઠાહિ ચ સંયુતો;
ઓરસો ઇતિ વિઞ્ઞેય્યો, કણ્ઠજો તદસંયુતો.

યથા અવઙ્હોતિ (અવઙ હોતિ., તઞ્હિ, તણ્હા, પુબ્બન્હો, અમ્હે, ગુય્હં, ગારય્હા, આરુળ્હો, બહ્ળક્ખરન્તિ.

કરણં –

જિવ્હામજ્ઝં તાલુજાનં,
જિવ્હોપગ્ગં મુદ્ધજાનં,
જિવ્હગ્ગં દન્તજાનં સે-
સા સકઠાનકરણા.

વણ્ણાનં ઉચ્ચારણુસ્સાહો પયતનં, તં કિં – સંવુતાદિકરણવિસેસો, સંવુતત્ત+મકારસ્સ, વિવટત્તં સેસસરાનં સકાર+હકારાનઞ્ચ, ફુટ્ઠત્તં વગ્ગાનં, ઈસંફુટ્ઠત્તં ય+ર+લ+વાનં.

એવં ઠાન+કરણ+પયતન+સુતિ કાલભિન્નેસુ અક્ખરેસુ સરા નિસ્સયા, ઇતરે નિસ્સિતા. તત્થ –

નિસ્સયા+દો સરા વુત્તા, નિસ્સિતા બ્યઞ્જના તતો;
વગ્ગે+કજા બહુત્તા+દો, તતો ઠાન+લહુક્કમા.

‘‘અઆદયો’’તિ વત્તતે યાવ ‘‘બિન્દુ નિગ્ગહીત’’ન્તિ. તઞ્ચ ખો ‘‘અત્થવસા વિભત્તિવિપરિણામો’’તિ સત્તમ્યન્ત+મભિસમ્બન્ધીયતે, ‘‘વણ્ણા’’તિ વત્તતે –

૨. દસા+દો સરા

અઆદીસ્વા+દિમ્હિ નિદ્દિટ્ઠા ઓદન્તા દસ વણ્ણા સરા નામ હોન્તિ. યથા અ આ, ઇ ઈ, ઉ ઊ, એ ऐ, ઓ औ. સરન્તિ=સપ્પધાનભાવેન પવત્તન્તિ, બ્યઞ્જને વા સારેન્તીતિ સરા.

‘‘દસા+દો સરા’’તિ વત્તતે.

૩. દ્વે દ્વે સવણ્ણા

અઆદીસ્વા+દિમેસુ દસસુ દ્વે દ્વે સવણ્ણા નામ હોન્તિ યથાક્કમં. યથા અ આઇતિ, ઇ ઈઇતિ, ઉ ઊ ઇતિ, એ એઇતિ, ઓ, ઓઇતિ. સમાના સદિસા વણ્ણા સવણ્ણા, સમાનત્તઞ્ચ ઠાનતો. ‘‘દ્વે દ્વે’’તિ વત્તતે વક્ખમાનેસુ દ્વીસુ.

૪. પુબ્બો રસ્સો

તેસ્વેવ દસસુ યે દ્વે દ્વે સવણ્ણા, તેસુ યો યો પુબ્બો, સો સો રસ્સસઞ્ઞો હોતિ. યથા અ ઇ ઉ એ ઓ. તેસુ ‘સંયોગતો પુબ્બાવ દિસ્સન્તિ દ્વે પનન્તિમા’ત દસ્સેતું તત્થ સાધુત્તા તેસમ્પિ ઇધ સઙ્ગહો, યથા એત્થ સેય્યો ઓટ્ઠો સોત્થિ. રસ્સકાલયોગા તબ્બન્તતાય વા રસ્સા. રસ્સકાલો નામ અચ્છરાસઙ્ઘાતો અક્ખિનિમ્મિલનસઙ્ઘાતો વા કાલો, તેન એકમત્તો રસ્સો, દ્વિમત્તો દીઘો, અડ્ઢમત્તો બ્યઞ્જનો. છન્દસિ દિયડ્ઢમત્તમ્પિ રસ્સન્તિ ગણ્હન્તિ આચરિયા.

૫. પરો દીઘો

અઆદીસ્વા+દિભૂતેસુ દસસુ યે દ્વે દ્વે સવણ્ણા, તેસુ યો યો પરો, સો સો દીઘસઞ્ઞો હોતિ. તં યથા આ ઈ ઊ એ ઓ. દીઘકાલયોગા તબ્બન્તતાય વા દીઘા.

૬. કાદયો બ્યઞ્જના

અઆદીસુ કાદયો નિગ્ગહીતપરિયન્તા તેત્તિંસ બ્યઞ્જના નામ હોન્તિ. યથા ક ખ ગ ઘ ઙ, ચ છ જ ઝ ઞ, ટ ઠ ડ ઢ ણ, ત થ દ ધ ન, પ ફ બ ભ મ, ય ર લ વ સ હ ળ અં ઇતિ. બ્યઞ્જીયતિ અત્થો એતેહીતિ બ્યઞ્જના. કકારાદીસ્વ+કારો ઉચ્ચારણત્થો.

‘‘કાદયો’’તિ વત્તતે.

૭. પઞ્ચપઞ્ચકા વગ્ગા

અઆદીસુ કકારાદયો મકારન્તા પઞ્ચપઞ્ચકા વગ્ગા નામ હોન્તિ. યથા ક ખ ગ ઘ ઙ, ચ છ જ ઝ ઞ, ટ ઠ ડ ઢ ણ, ત થ દ ધ ન, પ ફ બ ભ મ ઇતિ. પઞ્ચ પઞ્ચ પરિમાણ+મેસં પઞ્ચપઞ્ચકા. વજ્જેન્તિ યકારાદયોતિ વગ્ગા. તે પન પઠમક્ખરવસેન કવગ્ગ+ચવગ્ગાદિવોહારં ગતા કુસલત્તિકાદયો વિય.

૮. બિન્દુ નિગ્ગહીતં

અકારાદીસ્વ+યં વણ્ણો બિન્દુમત્તો, સો નિગ્ગહીતસઞ્ઞો હોતિ. રસ્સસરં નિસ્સાય ગહિત+મુચ્ચારિતં નિગ્ગહીતં, કરણં નિગ્ગહેત્વા વા.

કરણં નિગ્ગહેત્વાન, મુખેના+વિવટેન યં;
વુચ્ચતે નિગ્ગહીતન્તિ, વુત્તં બિન્દુ સરાનુગં.

બહ્વક્ખરસઞ્ઞાકરણં અન્વત્થસઞ્ઞત્થં, ઝ+લાદયો તુ રુળ્હીસઞ્ઞા.

વણ્ણા સરા સવણ્ણા ચ, રસ્સા દીઘા ચ બ્યઞ્જના;
વગ્ગા ચ નિગ્ગહીતન્તિ, હોતિ સઞ્ઞાવિધિક્કમો.

(સઞ્ઞાવિધાનં.)

સન્ધિ વુચ્ચતે –

લોક અગ્ગપુગ્ગલો, પઞ્ઞા ઇન્દ્રિયં, તીણિ ઇમાનિ, નો હિ એતં, ભિક્ખુની ઓવાદો, માતુ ઉપટ્ઠાનં, સમેતુ આયસ્મા, અભિભૂ આયતનં, ધનં મે અત્થિ, સબ્બે એવ, તયો અસ્સુ ધમ્મા, અસન્તો એત્થ ન દિસ્સન્તિ ઇતી+ધ સરસઞ્ઞાયં –

૨૬. સરો લોપો સરે

સરે સરો લોપનીયો હોતિ. સરોતિ કારિયીનિદ્દેસો, લોપોતિ કારિયનિદ્દેસો. લોપો= અદસ્સનં અનુચ્ચારણં , સરોતિ જાત્યેકવચનવસેન વુત્તં, સરેતિ ઓપસિલેસિકાધારસત્તમી, તતો વણ્ણ કાલ બ્યવધાને કારિયં ન હોતિ, ત્વ+મસિ, કતમા ચાનન્દ અનિચ્ચસઞ્ઞાતિ. એવં સબ્બસન્ધીસુ.

વિધીતિ વત્તતે.

૧૪. સત્તમિયં પુબ્બસ્સ

થેરયટ્ઠિન્યાયેન પવત્તતે પરિભાસા દુબ્બલવિધિનો પતિટ્ઠાભાવતો. સત્તમીનિદ્દેસે પુબ્બસ્સેવ વિધીતિ પુબ્બસરલોપો. લોકગ્ગપુગ્ગલો, પઞ્ઞિન્દ્રિયં, તીણિમાનિ, નો હેતં, ભિક્ખુનોવાદો, માતુપટ્ઠાનં, સમેતાયસ્મા, અભિભાયતનં, ધનંમત્થિ, સબ્બેવ, તયસ્સુ ધમ્મા, અસન્તે+ત્થ ન દિસ્સન્તિ. પુબ્બસ્સ કારિયવિધાના સત્તમીનિદ્દિટ્ઠસ્સ પરતા+વ ગમ્યતેતિ પરેતિ પરવચનમ્પિ ઘટતે.

યસ્સ ઇદાનિ, સઞ્ઞા ઇતિ, છાયા ઇવ, ઇતિ અપિ, અસ્સમણી અસિ, ચક્ખુ ઇન્દ્રિયં, અકતઞ્ઞૂ અસિ, આકાસે ઇવ, તે અપિ, વન્દે અહં, સો અહં, ચત્તારો ઇમે, વસલો ઇતિ, મોગ્ગલ્લાનો અસિ બીજકો, કથા એવ કા, પાતો એવાતી+ધ પુબ્બસ્સરલોપે સમ્પત્તે ''સરો લોપો સરે'' ત્વેવ.

૨૭. પરો ક્વચિ

સરમ્હા પરો સરો ક્વચિ લોપનીયો હોતિ. યસ્સ દાનિ, સઞ્ઞાતિ, છાયાવ, ઇતિપિ, અસ્સમણીસિ, ચક્ખુન્દ્રિયં, અકતઞ્ઞૂસિ, આકાસેવ, તેપિ, વન્દેહં, સોહં, ચત્તારોમે, વસ- લોભિ , મોગ્ગલ્લાનોસિ બીજકો, કથાવ કા, પાતોવ. ક્વચીતિ કિં, પઞ્ચિન્દ્રિયં, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, સત્તુત્તમો, એકૂનવીસતિ, યસ્સેતે, સુગતોવાદો, દિટ્ઠાસવો, દિટ્ઠોઘો, ચક્ખાયતનં, તં કુતેત્થ લબ્ભા. ''વિવક્ખાતો સન્ધયો ભવન્તી''તિ ઞાયા વત્તિચ્છાપિ ઇધ સિજ્ઝતિ. ક્વચીત્ય+ધિકારો સબ્બસન્ધીસુ, તેન નાતિપ્પસઙ્ગો. (લોપસન્ધિ).

સરો પરો વેતિ ચ વત્તતે.

તસ્સ ઇદં, વાત ઈરિતં, ન ઉપેતિ, વામ ઊરુ, અતિ ઇવ અઞ્ઞેહિ, વિ ઉદકં ઇતીધ પુબ્બસ્સરલોપે –

૨૯. યુવણ્ણાન+મેઓ લુત્તા

લુત્તા સરા પરેસં ઇવણ્ણુવણ્ણાનં એ+ઓ હોન્તિ વા યથાક્કમં. યથાસંખ્યાનુદ્દેસો સમાનાનં.

૨૪. વણ્ણપરેન સવણ્ણોપિ

વણ્ણસદ્દો પરો યસ્મા, તેન સવણ્ણોપિ ગય્હતિ સયઞ્ચ રૂપંતિ ઈઊનમ્પિ એ+ઓ. સબ્બત્થ રસ્સસ્સ જાતિનિદ્દેસે દીઘસ્સાપિ ગહણત્થં ઇદ+મારદ્ધં. તસ્સેદં, વાતેરિતં, નોપેતિ, વામોરુ, અતેવઞ્ઞેહિ, વોદકં. ઇદઞ્ચ પચ્છિમોદાહરણદ્વયં ''અવણ્ણે લુત્તે એવ એ+ઓ હોન્તી''તિ ગાહસ્સ નિસેધનત્થં. વાત્વેવ, તસ્સિદં. કથં ''પચ્ચોરસ્મિ''ન્તિ, યોગવિભાગા. પતિ ઉરસ્મિન્તિ વિભજ્જ ''યવા સરે''તિ યકારે ''તવગ્ગવરણા''દિના ચો, ''વગ્ગલસેહિ તે''તિ પુબ્બરૂપઞ્ચ, ''યુવણ્ણાન+મેઓ''તિ (યોગવિભાગા) ઉસ્સ ઓ ચ. લુત્તાતિ કિં, દસ ઇમે ધમ્મા, યથા ઇદં, કુસલસ્સ ઉપસમ્પદા. અતિપ્પસઙ્ગબાધકસ્સ ક્વચિસદ્દસ્સાનુવત્તનતો ન વિકપ્પવિધિ નિયતા, તેન ઉપેતો, અવેચ્ચાતિ એવમાદીસુ વિકપ્પો. તારકિતા, યસ્સિન્દ્રિયાનિ, મહિદ્ધિકો, સબ્બીતિયો, તેનુપસઙ્કમિ, લોકુત્તરોતિઆદીસુ વિધિ ચ ન હોતિ.

પટિસન્થારવુત્તિ અસ્સ, સબ્બવિત્તિ અનુભૂયતે, વિ અઞ્જનં, વિ આકતો, દાસી અહં, અહુવા પુરે, અનુ અદ્ધમાસં, અનુ એતિ, સુ આગતં, સુ આકારો, દુ આકારો, ચક્ખુ આપાથં, બહુ આબાધો, પાતુ અકાસિ, ન તુ એવ, ભૂ આપનલાનિલં ઇતી+ધ ''યુવણ્ણાનં'' ''વે''તિ ચ વત્તતે,

૩૦. યવા સરે

સરે પરે ઇવણ્ણુવણ્ણાનં યકાર+વકારા હોન્તિ વા યથાક્કમં. પટિસન્થારવુત્યસ્સ, સબ્બવિત્યનુભૂયતે, બ્યઞ્જનં, બ્યાકતો ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ દીઘે દાસ્યાહં, અહાપુરે, અન્વદ્ધમાસં, અન્વેતિ, સ્વાગતં, સ્વાકારો,

દ્વાકારો, ચક્ખ્વાપાથં, બહ્વાબાધો, પાત્વાકાસિ, ન ત્વેવ, ભ્વાપનલાનિલં. વાત્વેવ, વિઆકતો, સાગતં.

અધિગતો ખો મે અયં ધમ્મો, પુત્તો તે અહં, તે અસ્સ પહીના પઞ્ચ, તે અહં, યે અસ્સ, તે અજ્જ, યાવતકો અસ્સ કાયો, તાવતકો અસ્સ બ્યામો, કો અત્થો, અથ ખો અસ્સ, અહં ખો અજ્જ, સો અહં, સો અજ્જ, સો એવ, યતો અધિકરણં, સો અહં ઇતી+ધ ''યવા સરે'' ''વે''તિ ચ વત્તતે,

૩૦. એઓનં

એઓનં યકાર+વકારા હોન્તિ વા સરે પરે યથાક્કમં. ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ દીઘે અધિગતો ખો મ્યાયં ધમ્મો, પુત્તો ત્યાહં, ત્યાસ્સ પહીના પઞ્ચ, ત્યાહં, ય્યસ્સ, ત્યજ્જ, યાવતક્વસ્સ કાયો, તાવતક્વસ્સ બ્યામો, ક્વત્થો, અથ ખ્વસ્સ, અહં ખ્વજ્જ, સ્વાહં, સ્વજ્જ, સ્વેવ, યત્વાધિકરણં, સ્વાહં. વાત્વેવ, તેજ્જ, સોહં. ક્વચિ ત્વેવ, ધનમત્થિ, પુત્તામત્થિ, તે નાગતા, અસન્તેત્થ, ચત્તારો ઇમે.

ગો એળકં, ગો અસ્સં, ગો અજિનં ઇતી+ધ ''સરે''તિ વત્તતે.

૩૨. ગોસ્સા+વઙ

સરે પરે ગોસ્સ અવવાદેસો હોતિ. સ ચ ''ટાનુબન્ધાનેકવણ્ણા સબ્બસ્સા''તિ સબ્બસ્સ પસઙ્ગે 'અન્તસ્સા''તિ વત્તતે.

૧૮. ઙ+નુબન્ધો

ઙ-કારો અનુબન્ધો યસ્સ, સો અનેકવણ્ણોપિ અન્તસ્સ હોતીતિ ઓકારસ્સેવ હોતિ.
''સંકેતો+નવયવો+નુબન્ધો''તિ વચના ઙ-કારસ્સા+પ્પયોગો. ઉચ્ચારિતાનન્તરપ્પધંસિનો હિ અનુબન્ધા, પયોજનં અનુબન્ધોતિ સંકેતો. ગવેળકં, ગવાસ્સં, ગવાજિનં.

ઇતિ એવા+તી+ધ –

૩૬. વી+તિસ્સે+વે વા

એવસદ્દે પરે ઇતિસ્સ વો હોતિ વા. સ ચ –

૧૭. છટ્ઠિયન્તસ્સ

છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠસ્સ યં કારિયં, ત+દન્તસ્સ વિઞ્ઞેય્યન્તિ ઇકારસ્સા+દેસો. આદેસિટ્ઠાને આદિસ્સતીતિ આદેસો. ઇત્વેવ. અઞ્ઞત્ર યાદેસો, ''તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા''તિ તસ્સ ચો, ''વગ્ગલસેહિ તે''તિ યસ્સ ચકારો, ઇચ્ચેવ. એવેતિ કિં, ઇચ્ચાહ. (આદેસસન્ધિ).

તિ અઙ્ગુલં,તિ અઙ્ગિકં, ભૂ આદયો, મિગી ભન્તા ઉદિક્ખતિત્યાદિસન્ધયો વુચ્ચન્તે. ''મયદા સરે''તિ વત્તતે.

૪૫. વનતરગા ચા+ગમા

એતે મયદા ચ આગમા હોન્તિ વા સરે ક્વચિ. આગમિનો અનિયમેપિ –

સરોયેવા+ગમિ હોતિ, વનાદિનન્તુ ञापका;
અઞ્ઞથા હિ પદાદીનં, યુકવિધાન+મનત્થકં.

એત્થા+ગમા અનિયતાગમીનમેવ ભવન્તિ ચે, યકારાગમેનેવ ''નિપજ્જ''ન્તિ સિદ્ધે ''પદાદીનં ક્વચી''તિ બ્યઞ્જનસ્સ યુકા+ગમો નિરત્થકોતિ અધિપ્પાયો. તિવઙ્ગુલં, તિવઙ્ગિકં, ભૂવાદયો, મિગી ભન્તા વુદિક્ખતિ, પવુચ્ચતિ, પાગુઞ્ઞવુજુતા. ઇતો નાયતિ, ચિનિત્વા. યસ્માતિહ, તસ્માતિહ, અજ્જતગ્ગે. નિરન્તરં, નિરાલયો, નિરિન્ધનો, નિરીહકં, નિરુત્તરો, નિરોજં, દુરતિક્કમો, દુરાગતં, દુરુત્તરં, પાતુરહોસિ, પુનરાગચ્છેય્ય, પુનરુત્તં, પુનરેવ, પુનરેતિ, ધીરત્થુ, પાતરાસો, ચતુરઙ્ગિકં, ચતુરારક્ખં, ચતુરિદ્ધિપાદપટિલાભો, ચતુરોઘનિત્થરણત્થં, ભત્તુરત્થે, વુત્તિરેસા, પથવીધાતુરેવેસા , નક્ખત્તરાજારિવ તારકાનં, વિજ્જુરિવબ્ભકુટે, આરગ્ગેરિવ સાસપો, ઉસભોરિવ, સબ્ભિરેવ સમાસેથ. પુથગેવ, રસ્સે પગેવ. લહુમેસ્સતિ, ગુરુમેસ્સતિ, ઇધમાહુ, કેન તે ઇધ મિજ્ઝતિ, ભદ્રો કસામિવ, આકાસે મભિપૂજયે, એકમેકસ્સ, યેન મિધેકચ્ચે. ભાતિયેવ, હોતિયેવ, યથાયિદં, યથાયેવ, માયિદં, નયિદં, નયિધ, છયિમાનિ, નવયિમે ધમ્મા, બોધિયાયેવ, પથવીયેવ ધાતુ, તેસુયેવ, તેયેવ, સોયેવ, પાટિયેક્કં, વિયઞ્જનં, વિયાકાસિ, પરિયન્તં, પરિયાદાનં, પરિયુટ્ઠાનં, પરિયેસતિ, પરિયોસાનં, નિયાયોગો. ઉદગ્ગો, ઉદયો, ઉદાહટં, ઉદિતો, ઉદીરિતં, ઉદેતિ, સકિદેવ, કિઞ્ચિદેવ, કેનચિદેવ, કિસ્મિઞ્ચિદેવ, કોચિદેવ, સમ્મદત્તો, સમ્મદઞ્ઞા વિમુત્તાનં, સમ્મદેવ, યાવદત્થં, યાવદિચ્છકં, યાવદેવ, તાવદેવ, પુનદેવ, યદત્થં, યદન્તરં, તદન્તરં, તદઙ્ગવિમુત્તિ, એતદત્થં, અત્તદત્થં, તદત્થં, સદત્થપસુતો સિયા, અઞ્ઞદત્થુ, મનસાદઞ્ઞા વિમુત્તાનં, બહુદેવ રત્તિ. વાત્વેવ, અત્તઅત્થં, દ્વાધિટ્ઠિતં, પાતુઅહોસિ. વવત્થિતવિભાસત્તા વાધિકારસ્સ બ્યઞ્જનતોપિ, ભિક્ખુનીનં વુટ્ઠાપેય્ય, ચિરં નાયતિ, તંયેવ.

છ અભિઞ્ઞા, છ અઙ્ગં, છ અસીતિ, છ અંસા, છ આયતનં ઇતી+ધ ''વા સરે'' ''આગમો''તિ ચ વત્તતે.

૪૯. છા ળો

છસદ્દા પરસ્સ સરસ્સ ળકારો આગમો હોતિ વા. છાતિ અનુકરણત્તા એકવચનં. છળભિઞ્ઞા, છળઙ્ગં, છળસીતિ, છળંસા, છળાયતનં. વાત્વેવ, છઅભિઞ્ઞા. (આગમસન્ધિ).

લોપો અદસ્સનં, ઠાનિં, ય+મામદ્દિય દિસ્સતિ;
આદેસો નામ સો યા તુ, અસન્તુપ્પત્તિ આગમો.

સરસન્ધિ.

કઞ્ઞા ઇવ, કઞ્ઞાવ ઇચ્ચાદિ સરસન્ધિનિસેધો વુચ્ચતિ, પસઙ્ગપુબ્બકો હિ પટિસેધો. પુબ્બસરાનં લોપે સમ્પત્તે ''સરો'' ''વે''તિ ચ વત્તતે.

૨૮. ન દ્વે વા

પુબ્બપરસ્સરા દ્વેપિ વા ક્વચિ ન લુપ્યન્તે. કઞ્ઞા ઇવ, કઞ્ઞેવ, કઞ્ઞાવ.

સારિપુત્ત ઇધેકચ્ચો, એહિ સિવક ઉટ્ઠેહિ, આયસ્મા આનન્દો, ગાથા અભાસિ, દેવા આભસ્સરા યથા, તેવિજ્જા ઇદ્ધિપત્તા ચ, ભગવા ઉટ્ઠાયાસના, ભગવા એત+દવોચ, અભિવાદેત્વા એકમન્તં અટ્ઠાસિ, ગન્ત્વા ઓલોકેન્તો, ભૂતવાદી અત્થવાદી, યં ઇત્થી અરહં અસ્સ, સામાવતી આહ, પાપકારી ઉભયત્થ તપ્પતિ, નદી ઓત્થરતિ, યે તે ભિક્ખૂ અપ્પિચ્છા, ભિક્ખૂ આમન્તેસિ, ભિક્ખૂ ઉજ્ઝાયિંસુ, ભિક્ખૂ એવ+માહંસુ, ઇમસ્મિં ગામે આરક્ખકા, સબ્બે ઇમે, કતમે એકાદસ, ગમ્ભીરે ઓદકન્તિકે, અપ્પમાદો અમતં પદં, સઙ્ઘો આગચ્છતુ, કો ઇમં પથવિં વિચેસ્સતિ, આલોકો ઉદપાદિ, એકો એકાય, ચત્તારો ઓઘા, અરે અહમ્પિ, સચે ઇમસ્સ કાયસ્સ, નો અતિક્કમો, અહો અચ્છરિયો, અથો અન્તો ચ, અથ ખો આયસ્મા, અથો ઓટ્ઠવ+ચિત્તકા, તતો આ- મન્તયિ સત્થાતિ એવમાદયો ઇધ કાલબ્યવધાનેનેવ સિજ્ઝન્તિ. ક્વચીતિ કિં, આગતા+ત્થ, આગતા+મ્હા, કતમ+સ્સ વારો, અપ્પસ્સુતા+યં પુરિસો, ચમરી+વ, સબ્બે+વ, સ્વે+વ, એસે+વ નયો, પરિસુદ્ધે+ત્થા+યસ્મન્તો, ને+ત્થ, કુતે+ત્થ લબ્ભા, સચે+સ બ્રાહ્મણ, તથૂ+પમં, યથા+હ, જીવ્હા+યતનં, અવિજ્જો+ઘો, ઇત્થિન્દ્રિયં, અભિભા+યતનં, ભયતૂ+પટ્ઠાનં, સદ્ધી+ધ વિત્તં પુરિસસ્સ સેટ્ઠં. (સરસન્ધિનિસેધો)

તત્ર અભિરતિ, તત્ર અયં, બુદ્ધ અનુસ્સતિ, સ અત્થિકા, સઞ્ઞાવા અસ્સ, તદા અહં, યાનિ ઇધ ભૂતાનિ, ગચ્છામિ ઇતિ, અતિ ઇતો, કિકી ઇવ, બહુ ઉપકારં, મધુ ઉદકં, સુ ઉપધારિતં, સોપિ અયં, ઇદાનિ અહં, સચે અયં, અપ્પસ્સુતો અયં, ઇતર ઇતરેન, સદ્ધા ઇધ વિત્તં, કમ્મ ઉપનિસ્સયો, તથા ઉપમં, રત્તિ ઉપરતો, વિ ઉપસમો, લોકસ્સ ઇતિ, દેવ ઇતિ, વિ અતિપતન્તિ, વિ અતિનામેન્તિ, સઙ્ઘાટિ અપિ, જીવિતહેતુ અપિ, વિજ્જુ ઇવ, કિંસુ ઇધ વિત્તં, સાધુ ઇતિ, તે અસ્સ પહીના, સો અસ્સ, મધુવા મઞ્ઞતિ બાલો, એવં ગામે મુનિ ચરે, ખન્તિ પરમં તપો તિતિક્ખા, ન મંકુ ભવિસ્સામિ, સુ અક્ખાતો, યો અહં, સો અહં, કામતો જાયતિ સોકો, કામતો જાયતિ ભયં, સક્કો ઉજુ ચ સુહુજુચ, અનુપઘાતો, દુરક્ખં, દુરમં, દુભરતા. યિટ્ઠં વા હુતં વા લોકે, યદિ વા સાવકે, પુગ્ગલા ધમ્મદસા તે, ભોવાદી નામ સો હોતિ, યથાભાવી ગુણેન સો, યથા ઇદં, સમ્મા દક્ખાતો, પરા કમો, તણ્હા ક્ખયો, ઝાનસ્સ લાભી અમ્હિ, થુલ્લચ્ચયો ઇતી+ધ –

૩૩. બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા

રસ્સ+દીઘાનં ક્વચિ દીઘ+રસ્સા હોન્તિ બ્યઞ્જને. તત્રાભિરતિ, તત્રાયં, બુદ્ધાનુસ્સતિ, સાત્થિકા, સઞ્ઞાવા+સ્સ, તદાહં, યાની+ધ ભૂતાનિ, ગચ્છામીતિ, અતીતો, કિકીવ, બહૂપકારં, મધૂદકં, સૂપધારિતં, સોપાયં, ઇદાનાહં, સચાયં, અપ્પસ્સુતાયં, ઇતરીતરેન, સદ્ધીધ વિત્તં, કમ્મૂપનિસ્સયો, તથૂપમં, રત્તૂપરતો, વૂપસમો, લોકસ્સાતિ, દેવાતિ, વીતિપતન્તિ, વીતિનામેન્તિ, સઙ્ઘાટીપિ, જીવિતહેતૂપિ, વિજ્જૂવ, કિંસૂધ વિત્તં, સાધૂતિ, ત્યાસ્સ પહીના, સ્વાસ્સ, મધુવા મઞ્ઞતી બાલો, એવં ગામે મુની ચરે, ખન્તી પરમં તપો તિતિક્ખા, ન મંકૂ ભવિસ્સામિ, સ્વાક્ખાતો, ય્વાહં, સ્વાહં, કામતો જાયતી સોકો, કામતો જાયતી ભયં, સક્કો ઉજૂ ચ સુહુજૂ ચ, અનૂપઘાતો, દૂરક્ખં, દૂરમં, દૂભરતા. યિટ્ઠંવ હુતંવ લોકે, યદિવ સાવકે, પુગ્ગલ ધમ્મદસા તે, ભોવાદિ નામ સો હોતિ, યથાભાવિ ગુણેન સો, યથયિદં, સમ્મદક્ખાતો, પરક્કમો, તણ્હક્ખયો, ઝાનસ્સ લાભિમ્હિ, વસિમ્હિ, થુલ્લચ્ચયો. ક્વચીતિ કિં, ત્યજ્જ, સ્વસ્સ, પતિલિયતીતિ દીઘનિસેધો, માયિદં, મનસાદઞ્ઞા વિમુત્તાનં, યથાક્કમં, આરક્ખાતીતં, દીયતિ, સૂયતીતિ રસ્સકારિયનિસેધો. કથં યાનિવ અન્તલિક્ખેતિ, ''દીઘરસ્સા''તિ યોગવિભાગા. (દીઘ+રસ્સસન્ધિ).

બ્યઞ્જનેતિ વત્તતે.

૩૪. સરમ્હા દ્વે

સરમ્હા પરસ્સ બ્યઞ્જનસ્સ ક્વચિ દ્વે રૂપાનિ હોન્તિ. એત્થ ચ આવુત્તિદ્વિવચનં ઠાનેદ્વિવચનન્તિ દ્વીસુ ઠાનેદ્વિવચનં વેદિતબ્બં.

તાનિ ચ પ+પતિ+પટિ+કમ+કુસ+કુધ+કી+ગહ+જુત+ઞા+સિ+
સુ+સૂ+સમ્ભૂ+સર+સસાદીનમાદિબ્યઞ્જનાનઞ્ચ હોતિ. ઇધ પમાદો=ઇધપ્પમાદો, એવં અપ્પમાદો, વિપ્પયુત્તો, સુપ્પસન્નો, સમ્મા પધાનં=સમ્મપ્પધાનં રસ્સત્તં. અપ્પતિવત્તિયો, અધિપ્પતિપચ્ચયો, સુપ્પતિટ્ઠિતો,. અપ્પટિપુગ્ગલો, વિપ્પટિસારો, સુપ્પટિપત્તિ. પક્કમો, પટિક્કમો, હેતુક્કમો, આકમતિ=અક્કમતિ, એવં પક્કમતિ, યથાક્કમં. અક્કોસતિ, પટિક્કોસતિ, અનુક્કોસતિ, આકોસતિ=અક્કોસતિ. અક્કુદ્ધો, અભિક્કુદ્ધો. ધનક્કીતો, વિક્કયો, અનુક્કયો. પગ્ગહો, વિગ્ગહો, અનુગ્ગહો, ચન્દગ્ગાહો, દિટ્ઠિગ્ગાહો. પજ્જોતો, વિજ્જોતો, ઉજ્જોતો. કતઞ્ઞૂ, વિઞ્ઞૂ, પઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણં, અનઞ્ઞાણં. અવસ્સયો, નિસ્સયો, સમુસ્સયો. અપ્પસ્સુતો, વિસ્સુતો, બહુસ્સુતો. આસવા=અસ્સવા. પસ્સમ્ભેન્તો, વિસ્સમ્ભેન્તો. અટ્ટસ્સરો, વિસ્સરતિ, અનુસ્સરતિ, અનુસ્સતિ. પસ્સસન્તો, વિસ્સસન્તો, મુહુસ્સસન્તો, આસાસો=અસ્સાસો. આદિસદ્દેન અવિસ્સજેન્તો, વિસ્સજેન્તો, અભિક્કન્તતરો, પરિચ્ચજેન્તો, ઉપદ્દવો, ઉપક્કિલેસો, મિત્તદ્દુનો, આયબ્યયો, અબ્બહિ ઇચ્ચાદિ.

તિક+તય+તિંસ+વતાદીન+માદિબ્યઞ્જનસ્સ ચ. કુસલત્તિકં, પીતિત્તિકં, હેતુત્તિકં. લોકત્તયં, બોધિત્તયં, વત્થુત્તયં. એકત્તિંસ, દ્વત્તિંસ, તેત્તિંસ, ચતુત્તિંસ. સીલબ્બતં, સુબ્બતો. સપ્પીતિકો, સમન્નાગતો, પુનપ્પુનં ઇચ્ચાદિ.

વતુ+વટ+દિસાન+મન્તે, યથા વત્તતિ, વટ્ટતિ, દસ્સનં, ફસ્સો ઇચ્ચાદિ.

ઉ+દુ+નિઉપસગ્ગ+ત+ચતુ+છ+સન્તસદ્દાદેસાદીહિ પરેસઞ્ચ. ઉકંસો=ઉક્કંસો, એવં દુક્કરં, નિક્કઙ્ખો, ઉગ્ગતં, દુચ્ચરિતં, નિજ્જટં, ઉજ્જહં, ઉચ્ચઙ્ગં, ઉન્નમતિ, દુક્કરો, નિદ્દરો, ઉન્નતો, દુપ્પઞ્ઞો, નિમ્મલો, ઉય્યુત્તો, દુલ્લભો, નિબ્બત્તો, ઉસ્સાહો, નિસ્સારો. તક્કરો, તજ્જો, તન્નિન્નો, તપ્પભવો, તમ્મયો, ચતુક્કં, ચતુદ્દિસં, ચતુપ્પદો, ચતુબ્બિધં, ચતુસ્સાલં, છક્કં, છન્નવુતિ, છપ્પદિકો, છબ્બસ્સાનિ. સક્કારો, સગ્ગુણો, સન્દિટ્ઠિ, સપ્પુરિસો, મહબ્બલો.

અપદન્તઆકારવજ્જિતદીઘતો યકારસ્સ ચ, નિય્યાતિ, સુય્યતિ, અભિભુય્ય, વિચેય્ય, વિનેય્ય, ધેય્યં, નેય્યં, સેય્યો, જેય્યો, વેય્યાકરણો. આકારવજ્જિતન્તિ કિં, માલાય, દોલાય, સમાદાય.

છન્દાનુરક્ખણે-નપ્પજહે વણ્ણબલં પુરાણં, ઉજ્જુગતેસુ સેય્યો, ગચ્છન્તિ સુગ્ગતિં. સરમ્હાતિ કિં, ઞાયો, તંખણં. ક્વચિત્વેવ, નિકાયો, નિદાનં, નિવાસો, તતો, છસટ્ઠિ, ઉપનીયતિ, સૂયતિ.

૩૫. ચતુત્થદુતિયેસ્વે+સં તતિયપઠમા

ચતુત્થદુતિયેસુ પરેસ્વે+સં ચતુત્થદુતિયાનં તબ્બગ્ગે તતિયપઠમા હોન્તિ પચ્ચાસત્યા. વગ્ગે ઘ+ઝ+ઢ+ધ+ભા ચતુત્થા, ખ+છ+ઠ+થ+ફા દુતિયા, ગ+જ+ડ+દ+બા તતિયા, ક+ચ+ટ+ત+પા પઠમા. પ+ઉ+દુ-નિઆદીહિ પરેસં ઘાદીનં દ્વિભાવે તતિયપઠમા હોન્તિ. પગરતિ=પગ્ઘરતિ, એવં ઉગ્ઘરતિ, નિગ્ઘોસો, ઉગ્ઘાટેતિ. એસોવ તજ્ઝાનફલો, પઠમજ્ઝાનં, અભિજ્ઝા-યતિ , ઉજ્ઝાયતિ. દટ્ઠો, બુટ્ઠો. વિદ્ધંસેતિ, ઉદ્ધંસિતો,

ઉદ્ધારો, નિદ્ધનો, નિદ્ધુતો. વિબ્ભન્તો, ઉબ્ભન્તો, સમુબ્ભન્તો, દુબ્ભિક્ખં, નિબ્ભયં, તબ્ભાવો, ચતુબ્ભિ. સદ્ધા, સદ્ધમ્મો. મહબ્ભયં.

રસ્સસરેહિ પરેસં વગ્ગદુતિયાનં દ્વિભાવો ચે, પઠમા. પઞ્ચક્ખન્ધા, એવં રૂપક્ખન્ધો, અક્ખમો, અભિક્ખણં, અવિક્ખેપો, જાતિક્ખેત્તં, ધાતુક્ખોભો, આયુક્ખયો. સેતચ્છત્તં, એવં સબ્બચ્છન્નં, વિચ્છન્નં, બોધિચ્છાયા, જમ્બુચ્છાયા, સમુચ્છેદો. તત્ર ઠિતો=તત્રટ્ઠિતો, એવં થલટ્ઠં, જલટ્ઠં, અટ્ઠિતં, નિટ્ઠિતં, ચત્તારિટ્ઠાનાનિ, ગરુટ્ઠાનિયો, સમુટ્ઠિતો. સબ્બત્થામેન, યસત્થેરો, પત્થરતિ, વિત્થારો, અભિત્થુતો, વિત્થમ્ભિતો, અનુત્થુનં. પપ્ફોટેતિ, મહપ્ફલં, અનિપ્ફલં, વિપ્ફારો, પરિપ્ફુટેય્ય, મધુપ્ફાણિતં. આકારતો, આખાતો=અક્ખાતો, એવં તણ્હાક્ખયો, આણાક્ખેત્તં, સઙ્ખાક્ખન્ધો. આછાદયિ=અચ્છાદયિ, એવં અચ્છિન્દતિ, નાવટ્ઠં, અત્થરતિ, અપ્ફોટેતિ. ક્વચિ ત્વેવ, પુવખજ્જકં, તસ્સ છવિઆદીનિ છિન્દિત્વા, યથાઠિતં, કમ્મફલં, સીલં તસ્સ ઝાયિનો, યે ઝાનપ્પસુતા ધીરા, નિધનં, મહાધનં. (દ્વિભાવસન્ધિ).

અકરમ્હ સે તે, સો ખો બ્યન્તિ કાહિતિ, સો ગચ્છં ન નિવત્તતિ, એસો અત્થો, એસો આભોગો, એસો ઇદાનિ ઇતી+ધ ''વે''તિ વત્તતે.

૩૭. એઓન+મ વણ્ણે

એઓનં વણ્ણે ક્વચિ અ હોતિ વા. અકરમ્હ સ તે, અકરમ્હ સે તે, એવં સ ખો બ્યન્તિ કાહિતિ, સ ગચ્છં ન નિવત્તતિ, એસ અત્થો , એસ આભોગો, એસ ઇદાનિ. વણ્ણેતિ કિં, અમોઘવચનો ચ સો, ગન્ધબ્બાનં અધિપતિ, મહારાજા યસસ્સિ સોતિ. ''ન સન્ધિસમાસા વદ્ધસ્સા''તિ વુત્તત્તા ગાથામજ્ઝે સન્ધિ ન હોતીતિ ''તિવિધસ્સા''તિ વુત્તતિમ્હિ પરેપિ વણ્ણો પરો નામ ન ઇતિ. (સરબ્યઞ્જનસન્ધિ).

અત યન્તં, તથ યં, મદ યં, બુધ યતિ, ધન યં, સેવ યો, પર યેસના, પોક્ખરણ યો ઇતી+ધ –

૪૮. તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગ બયઞા

તવગ્ગવરણાનં ચવગ્ગબયઞા હોન્તિ યથાક્કમં યકારે. ''વગ્ગલસેહિ તે''તિ પુબ્બરૂપં. અચ્ચન્તં, તચ્છં, મજ્જં, બુજ્ઝતિ, ધઞ્ઞં, સેબ્બો, પય્યેસના, પોક્ખરઞ્ઞો. અપુચ્ચણ્ડકાયં, જચ્ચન્ધો, યજ્જેવં, અજ્ઝગમા, અજ્ઝત્તં, અજ્ઝુપગતો, અજ્ઝોગાહેત્વા, દિબ્બં. ક્વચિત્વેવ, રત્યા.

સક યતે, રુચ યતે, પચ યતે, અટ યતે, લુપ યતે, કુપ યતે, સલ યતે, ફલ યતે, દિસ યતે, અસ યતે ઇતી+ધ ''યે''તિ વત્તતે વક્ખમાનેસુ દ્વીસુ.

૪૯. વગ્ગલસેહિતે

વગ્ગલસેહિ પરસ્સ યકારસ્સ ક્વચિ તે વગ્ગલસા હોન્તિ. સક્કતે, રુચ્ચતે, પચ્ચતે, અટ્ટતે, લુપ્પતે, કુપ્પતે, સલ્લતે, ફલ્લતે, દિસ્સતે, અસ્સતે. ક્વચિત્વેવ, ક્યાહં.

મુહ યતિ, ગુહ યતિ ઇતી+ધ –

૫૦. હસ્સ વિપલ્લાસો

હસ્સ વિપલ્લાસો હોતિ યકારે. મુય્હતિ, ગુય્હતિ.

બહુ આબાધો ઇતી+ધ ઉસ્સવકારે ‘‘હસ્સ વિપલ્લાસો’’તિ વત્તતે.

૫૧. વે વા

હસ્સ વિપલ્લાસો હોતિ વા વકારે. બવ્હાબાધો. વાત્વેવ, બહ્વાબાધો.

૫૨. તથનરાનં ટઠણલા

તથનરાનં ટઠણલા હોન્તિ વા યથાક્કમં. દુક્કતં=દુક્કટં, એવં સુકટં, પત્થટો, પતટો, ઉદ્ધટો, વિસટો. અટ્ઠકથા. પણિધાનં, પણિપાતો, પણામો, પણીતં, પરિણતો, પરિણામો, દુણ્ણયો, નિણ્ણયો, ઓણતો. પરિપન્નો=પલિપન્નો, એવં પલિબોધો, પલ્લઙ્કં, તલુનો, મહાસાલો, માલુતો, સુખુમાલો. (બ્યઞ્જનસન્ધિ).

ચક્ખુ ઉદપાદિ, અક્ખિ રુજતિ, પુરિમ જાતિ, અણુ થૂલાનિ, કત્તબ્બ કુસલં બહું, ત સમ્પયુત્તા, તત સભાવતો ઇતી+ધ ‘‘વે’’તિ વત્તતે યાવ ‘‘મયદા સરે’’તિ.

૩૮. નિગ્ગહીતં

નિગ્ગહીતાગમો હોતિ વા ક્વચિ. સામત્થિયેના+ગમોવ, સ ચ રસ્સસરસ્સેવ હોતિ... તસ્સ રસ્સસરાનુગતત્તા. ઠાનીન+માલિઙ્ગિય ગચ્છતિ પવત્તતીતિ આગમો. ચક્ખું ઉદપાદિ, અક્ખિં રુજતિ, પુરિમં જાતિ, અણું થૂલાનિ, કત્તબ્બં કુસલં બહું, તંસમ્પયુત્તા, તંતંસભાવતો. વાગ્ગહણેન ચક્ખુ ઉદપાદિ ઇચ્ચાદિ. અવંસિરો, યાવઞ્ચિદંતિઆદિ નિચ્ચં... વવત્થિતવિભાસત્તા વાધિકારસ્સ, વવત્થિતસ્સ લક્ખણસ્સા+નુરોધેન લક્ખણે પવત્તિતા વિભાસા વવત્થિતવિભાસા. વાસદ્દો હિ અત્થદ્વયે વત્તતે કત્થચિ વિકપ્પે, કત્થચિ યથાવવત્થિતરૂપપરિગ્ગહેતિ. યદા પચ્છિમે, તદા નિચ્ચ+મનિચ્ચ+મસન્તઞ્ચ વિધિં દીપેતિ. એત્થ પન ક્વચિસદ્દસ્સા+નુવત્તના તેનેવા+સન્તવિધિ સિદ્ધોતિ વાસદ્દેનિ+તરદ્વયં. ક્વચિ ત્વેવ, ન હિ એતેહિ, ઇધ ચેવ.

સં રમ્ભો, સં રત્તો, સં રાગો, તાસં અહં સન્તિકે, એવં અયં, પું લિઙ્ગં, કિં અહં, તસ્સ અદાસિં અહં ઇતી+ધ ‘‘નિગ્ગહીતા’’ધિકારો આ ‘‘મયદા સરે’’તિ.

૩૯. લોપો

નિગ્ગહીતસ્સ લોપો હોતિ વા ક્વચિ. દીઘે સારમ્ભો સંરમ્ભો, સારત્તો સંરત્તો, સારાગો સંરાગો, પુબ્બસ્સરલોપે તાસાહં સન્તિકે, એવાયં, દ્વિત્તે પુલ્લિઙ્ગં પુંલિઙ્ગં, ક્યાહં, તસ્સ અદાસહં. પટિસલ્લાનો, સલ્લેખો, પાતુકામો, ગન્તુમનો, અરિયસચ્ચાન દસ્સનં, એતં બુદ્ધાન સાસનં, અવિસાહારો, ચિરપ્પવાસિન્તિઆદીસુ નિચ્ચં. ક્વચીતિ કિં, એવ+મયં, કિ+મહં, એતં મઙ્ગલ+મુત્તમં.

કતં ઇતિ, અભિનન્દું ઇતિ, ઉત્તત્તં ઇવ, ચક્કં ઇવ, કલિંઇવ, હલં ઇદાનિ, કિં ઇદાનિ, ત્વં અસિ, ઇદં અપિ, ઉત્તરિં અપિ, દાતું અપિ, સદિસં એવ ઇતી+ધ –

૪૦. પરસરસ્સ

નિગ્ગહીતમ્હા પરસરસ્સ લોપો હોતિ વા ક્વચિ. કતન્તિ, અભિનન્દુન્તિ, ઉત્તત્તંવ, ચક્કંવ, કલિંવ, હલંદાનિ, કિંદાનિ, ત્વંસિ, ઇદમ્પિ, ઉત્તરિમ્પિ, દાતુમ્પિ, સદિસંવ. વાતિ કિં, કતંઇતિ, કિમિતિ, દાતુમપિ, સદિસં એવ.

પુપ્ફં અસ્સા ઉપ્પજ્જતિ, એવં અસ્સ તે આસવા ઇતી+ધ પરસ્સરલોપે –

૫૩. સંયોગાદિલોપો

અબ્યવહિતાનં દ્વિન્નં બ્યઞ્જનાનં એકત્ર ઠિતિ સંયોગો, તસ્મિં સંયોગે યો આદિભૂતાવયવો, તસ્સ વા ક્વચિ લોપો હોતીતિઆદિબ્યઞ્જનસ્સ લોપો. પુપ્ફંસા ઉપ્પજ્જતિ, એવંસ તે આસવા. તિણ્ણં સંયોગાનં વિસયે અગ્યાગારં, વુત્યસ્સ ઇતિ હોતિ.

તં કરોતિ, તં ખણં, સં ગતો, તં ઘતં, ધમ્મં ચરે, તં છન્નં, તં જાતં, તં ઝાનં, તં ઞાણં, તં ઠાનં, તં ડહતિ, તં તનોતિ, તં થિરં, તં દાનં, તં ધનં, તં નિચ્ચુતં, તં પત્તો, તં ફલં, તેસં બોધો, સં ભૂતો, તં મિત્તં, કિં કતો, દાતું ગતો ઇતી+ધ –

૪૧. વગ્ગે વગ્ગન્તો

નિગ્ગહીતસ્સ ખો વગ્ગે વગ્ગન્તો વા હોતીતિ નિમિત્તાનુસ્સરાનં પચ્ચાસત્યા તબ્બગ્ગપઞ્ચમો હોતિ. પચ્ચાસત્તિ નામ ઠાનતો આસન્નતા ગુણતો વા, ગુણતોતિ વણ્ણસઞ્ઞાદિગુણતો. નિગ્ગહીતસ્સ અનુસરીયતીતિ પચ્છા કત્વા સરીયતીતિ અનુસ્સરોતિપિ વુચ્ચતિ. તઙ્કરોતિ=તં કરોતિ, એવં તઙ્ખણં, સઙ્ગતો, તઙ્ઘતં. ધમ્મઞ્ચરે, તઞ્છન્નં, તઞ્જાતં, તઞ્ઝાનં, તઞ્ઞાણં. તણ્ઠાનં, તણ્ડહતિ. તન્તનોતિ, તન્થિરં, તન્દાનં, તન્ધનં, તન્નિચ્ચુતં, તમ્પત્તો, તમ્ફલં, તેસમ્બોધો, સમ્ભૂતો, તમ્મિત્તં. કિઙ્કતો, દાતુઙ્ગતો, તઙ્ઙ્કરો, રણઞ્જહો, સણ્ઠિતો, જુતિન્ધરો, સમ્મતોતિઆદીસુ નિચ્ચં.

આનન્તરિકં ય+માહુ, યં યદેવ, પચ્ચત્તં એવ, તં હિઇતી+ધ –

૪૨. યેવહિસુ ઞો

ય+એવ+હિસદ્દેસુ નિગ્ગહીતસ્સ વા ઞો હોતિ. ‘‘વગ્ગલસેહિ તે’’તિ યસ્સ ઞકારો. આનન્તરિકઞ્ઞ+માહુ=આનન્તરિકં ય+માહુ, યઞ્ઞદેવ=યંયદેવ, ઞસ્સ દ્વિત્તે પચ્ચત્તઞ્ઞેવ, પચ્ચત્તં એવ, તઞ્હિ, તઞ્હિ. ‘‘અબ્યભિચારિના બ્યભિચારી નિયમ્યતે’’તિ ઞાયા એવસદ્દસહચરિયા ‘‘ય’’ ઇતિ સબ્બાદિયસદ્દસ્સેવ ગહણં.

સંયોગો, સંયોજનં, સંયતો, સંયાચિકાય ઇતી+ધ –

૪૩. યે સંસ્સ

સંસદ્દસ્સ યં નિગ્ગહીતં, તસ્સ વા ઞો હોતિ યકારે. સઞ્ઞોગો=સંયોગો, એવં સંયોજનં, સઞ્ઞતો, સઞ્ઞાચિકાય. ઇધ યકારમત્તોવ ગય્હતે. સંસ્સાતિ કિં, એતં યોજનં, તં યાનં, તં સરણં યન્તિ.

તં એવ, તં અહં બ્રૂમિ, યં આહુ, ધનં એવ, કિં એતં, નિન્દિતું અરહતિ, તં ઇદં, યં અનિચ્ચં, તં અનત્તા, એતં અવોચ, એતં એવ ઇતી+ધ –

૪૪. મયદા સરે

નિગ્ગહીતસ્સ મ ય દા હોન્તિ વા સરે ક્વચિ. તમેવ તં એવ, તમહં બ્રૂમિ=તં અહં બ્રૂમિ, યમાહુ, ધનમેવ, કિમેતં, નિન્દિતુમરહતિ. તયિદં. યદનિચ્ચં, તદનત્તા, એતદવોચ, એતદેવ. ''મયદા''તિ યોગવિભાગા બુદ્ધમ સરણમ ઇચ્ચાદિ ભવતિ.

૪૭. તદમિનાદીનિ

તદમિનાદીનિ નિપ્ફજ્જન્તિ. ''ય+દલક્ખણિકં, તં નિપાતના''તિ ઞાયા લક્ખણન્તરેન અવિહિતા દેસ+લોપા+ગમ+વિપલ્લાસા, સબ્બત્થ ઇમિનાવ દટ્ઠબ્બા. ઇદઞ્ચ પરેસં પિસોદરાદિમિવ દટ્ઠબ્બં. કુસિતં=જલબિન્દુ, કુસિત+મુદર+મસ્સ પિસોદરં. ઇસ્સ અકારે તં ઇમિના=તદમિના, સકિં આગામી=સકદાગામી, ધસ્સ દકારે એકં ઇધ અહં=એક+મિદા+હં, વિધસ્સ વિદાદેસો સંવિધાય અવહારો=સંવિદાવહારો, વારિસદ્દસ્સ વકારે, હસ્સ લકારે ચ કતે વારિવાહકો=વલાહકો, જીવનસ્સ જીઆદેસો, જીવનસ્સ મુતો=જીમૂતો. છવસ્સ સુઆદેસે, સયનસ્સ સાનાદેસે ચ કતે છવસ્સ સયનં=સુસાનં. ઉદ્ધસ્સ ઉદુઆદેસે, ખસ્સ ખલઆદેસે ચ ''સરમ્હા દ્વે''તિ દ્વિત્તાદિમ્હિ ચ કતે ઉદ્ધં ખં અસ્સ ઉદુક્ખલં. પિસિતસ્સ પિઆદેસે, અસસ્સ સાચાદેસે ચ કતે પિસિતાસો=પિસાચો.

મહીસદ્દસ્સ મયૂઆદેસે, રવતિસ્સ રાદેસે ચ કતે મહિયં રવતીતિ મયૂરો. એવ+મઞ્ઞેપિ પયોગતો+નુગન્તબ્બા. એત્થ ચ –

> વણ્ણાગમો વણ્ણવિપરિયાયો,
> દ્વે ચા+પરે વણ્ણવિકાર+નાસા;
> ધાતુસ્સ અત્થાતિસયેન યોગો,
> ત+દુચ્ચતે પઞ્ચવિધં નિરુત્તંતિ.

યથા દ્વારે નિયુત્તો=દોવારિકોતિ ઓકઆગમો. હિંસસદ્દસ્સ સીહોતિ વિપલ્લાસો. નિજકો=નિયકોતિ વિકારો. મેહનસ્સ ખસ્સ માલા મેખલાતિ વણ્ણલોપો, હ+ન+મકારાનં લોપો. મયૂરોતિ અત્થે રવતિસ્સ અતિસ્સયયોગોતિ.

યથરિવ તથરિવેતિ નિપાતાવ. ''જરગ્ગવા વિચિન્તેસું, વર+મ્હાકં ભુસામિવે''તિ એત્થ ઇવસદ્દો એવકારત્થો. નિગ્ગહીતસન્ધિ.

> સન્ધિસ્સરાનં પટિસેધસન્ધિ,

અથો બ્યઞ્જન+સરબ્યઞ્જનાનં;
સન્ધિ ચ+થો નિગ્ગહીતસ્સ સન્ધિ,
ભવન્તિ સન્ધિ પન પઞ્ચધા વે.

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં સન્ધિકણ્ડો પઠમો.

૨. નામકણ્ડ

અથ નામાનિ વુચ્ચન્તે. તં અત્થાભિમુખં નમનતો, અત્તના ચ+ત્થસ્સ નામનતો નામં, દબ્બાભિધાનં. તં દુવિધં સલિઙ્ગા+લિઙ્ગતો, અન્વત્થરુળ્હિતો ચ, તિવિધં પુમિ+ત્થિ+નપુંસકલિઙ્ગતો, રુક્ખો, લતા, વનન્તિ. ચતુબ્બિધં સામઞ્ઞ+ગુણ+ક્રિયા+યદિચ્છાનામતો, રુક્ખો, નીલો, પાચકો, સિરિવડ્ઢોતિ. અટ્ઠવિધં અવણ્ણિ+વણ્ણુ+વણ્ણો+કાર+નિગ્ગહીતન્તપકતિભેદતો, એત્થ કિંસદ્દો નિગ્ગહીતન્તો. પચ્ચયા પઠમં કરીયતીતિ પકતિ, સદ્દો, ધાતુ ચ.

તત્થ સલિઙ્ગેસુ તાવ અકારન્તતો પુલ્લિઙ્ગા સુગતસદ્દા સત્ત વિભત્તિયો પરા યોજીયન્તે. સુગતઇતિ ઠિતે –

૧. દ્વે દ્વે+કાનેકેસુ નામસ્મા સિયો અંયો ના હિ સ નં સ્મા હિ સ નં સ્મિં સુ

એતેસં દ્વે દ્વે હોન્તિ એકાનેકત્થેસુ વત્તમાનતો નામસ્મા યથાક્કમં. યતો ઇમે સત્ત દુકા હોન્તિ, ‘‘અત્થવન્ત+મધાતુક+મપચ્ચયં પાટિપદિકં કિતક+તદ્ધિત+સમાસા ચે’’તિ વુત્તત્તા તં નામં પાટિપદિકં નામ. કેચિ સકત્થ+દબ્બ+લિઙ્ગ+સઙ્ખ્યા+કમ્માદિપઞ્ચકં પાટિપદિકન્તિ વદન્તિ. તેને+તં વુચ્ચતિ –

> સકત્થ+દબ્બ+લિઙ્ગાનિ, સદ્દત્થ+મબ્રવું પરે;
> સઙ્ખ્યા+કમ્માદિકાનન્તુ, વિભત્તિ વાચકા મતા.
>
> સકત્થ+દબ્બ+લિઙ્ગાનિ, સઙ્ખ્યા+કમ્માદિપઞ્ચકં;
> સદ્દત્થ+મબ્રવું કેચિ, વિભત્તિ પન જોતકાતિ ચ.

તતો એકમ્હિ વત્તબ્બે એકવચનં બહુમ્હિ વત્તબ્બે બહુવચનઞ્ચાતિ અનિયમેન પસઙ્ગે ‘‘નામસ્મા’’તિ અધિકારો.

૩૭. પઠમા+ત્થમત્તે

નામસ્સા+ભિધેય્યમત્તે પઠમાવિભત્તિ હોતીતિ વત્તિચ્છાવસા પઠમાયે+કવચનબહુવચનાનિ. સિ યોઇતિ પઠમા. સિસ્સિ+કારસ્સા+નુબન્ધત્તા અપ્પયોગો. પયોજનં ‘‘કિ+મંસિસૂ’’તિ સંકેતો, તથા અંવચનસ્સા+કારસ્સ. એત્થ તથાતિ વુત્તસ્સાતિદેસો અઞ્ઞદીયધમ્માન+મઞ્ઞત્થપાપન+મતિદેસો. એકમ્હિ વત્તબ્બે પઠમેકવચનં સિ.

અતોતિ વત્તતે, અતોતિ નામવિસેસનત્તા ‘‘વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સા’’તિ પરિભાસતો અકારન્તતો નામસ્મા વિધિ.

૧૦૯. સિસ્સો

અકારન્તતો નામસ્મા સિસ્સ ઓ હોતિ. પુબ્બસરલોપે સુગતો તિટ્ઠતિ. બહુમ્હિ વત્તબ્બે બહુવચનં યો. એવં ઉપરિપિ યોજેતબ્બં.

૪૧. અતો યોનં ટાટે

અકારન્તતો નામસ્મા પઠમાદુતિયાયોનં ટાટે હોન્તિ યથાક્કમં. ટકારાનુબન્ધત્તા ‘‘ટાનુબન્ધા+નેકવણ્ણા સબ્બસ્સા’’તિ સબ્બાદેસો. સુગતા તિટ્ઠન્તિ.

‘‘પઠમા+ત્થમત્તે’’તિ વત્તતે.

૩૮. આમન્તણે

આમન્તણાધિકે અત્થમત્તે પઠમાવિભત્તિ હોતીતિ એકસ્મિં એકવચનં સિ.

૧૧૨. ગો સ્યા+લપને

આલપને સિ ગસઞ્ઞો હોતિ.

‘‘લોપો’’તિ વત્તતે.

૧૧૭. ગસીનં

નામસ્મા ગ+સીનં લોપો હોતિ. ભો સુગત ચિરં તિટ્ઠ.

‘‘ગે’’તિ વત્તતે.

૫૯. અયુનં વા દીઘો

અઇઉઇચ્ચેતેસં વા દીઘો હોતિ ગે પરે તિલિઙ્ગે+તિ દીઘે ભો સુગત સુગતા ચિરં તિટ્ઠ. સક્કતે સુગતાતિ દીઘં દૂરાલપનેયેવિ+ચ્છન્તિ, સમીપાલપનેપિ દસ્સનતો તં ન ગહેતબ્બં. બહુવચને યોસ્સ ટા, સુગતા ચિરં તિટ્ઠથ.

૨. કમ્મે દુતિયા

તસ્મિં કમ્મકારકે દુતિયાવિભત્તિ હોતિ. અંયોઇતિ દુતિયા. એત્થ દુતિયાતતિયાદિભાવો વિભત્તિસુત્તે સિયો ઇતિ પઠમાવિભત્યાદીનિ+મુપાદાય વુચ્ચતિ, તં તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તત્તા. દુતિયેકવચનં અં, અકારસ્સા+પયોગો. સુગતં પસ્સ. દુતિયાબહુવચનં યો, તસ્સ ટે, સુગતે પસ્સ.

૧૯. કત્તુકરણેસુ તતિયા

તસ્મિં કત્તરિ કરણે ચ કારકે તતિયાવિભત્તિ હોતિ. ના+હિઇતિ તતિયાવિભત્તિ. તતિયાએકવચનં ના.

‘‘નાસ્સા’’તિ વત્તતે.

૧૦૮. અતે+ન

અકારન્તતો નામસ્મા પરસ્સ નાવચનસ્સ એનાદેસો હોતિ નિચ્ચં. સુગતેન કતં.

૯૮. સુહિસ્વ+સ્સે

અકારન્તસ્સ સુહિસ્વે+હોતિ. સુગતેહિ.

‘‘વે’’તિ વત્તતે.

૯૫. સ્માહિસ્મિંનં મ્હાભિમ્હિ

નામસ્મા પરેસં સ્માહિસ્મિંનં મ્હાભિમ્હિ હોન્તિ યથાક્કમંતિ હિસ્સ ભિઆદેસે સુગતેભિ. કરણે સુગતેન લોકો પુઞ્ઞં કરોતિ, સુગતેહિ સુગતેહિ વા.

૨૪. ચતુત્થી સમ્પદાને

તસ્મિં સમ્પદાનકારકે ચતુત્થી સિયા. સ+નંઇતિ ચતુત્થી. ચતુત્થે+કવચનં સ. વિભત્તિસુત્તે સ્સ+નંતિ દીઘપાઠેન સુગતસ્સાતિ સિદ્ધેપિ ‘‘ઝલા સસ્સ નો’’ ત્યાદિકારિયસુત્તેસુ સ્સસ્સાતિ અક્ખરગારવતા હોતીતિ લાઘવત્થ+મિદ+મારદ્ધં –

૫૧. સુઞ સસ્સ

નામસ્મા પરસ્સ સસ્સ સુઞાગમો હોતિ. સ ચ ‘‘છટ્ઠિયા’’તિ વત્તમાને –

૧,૨૦. ઞાકાનુ બન્ધા+દ્યન્તા

છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠસ્સ ઞાનુબન્ધ+કાનુબન્ધા આદ્યન્તાહોન્તીતિ આદ્યવયવો. ઉકારો ઉચ્ચારણત્થો, ઞકારો અસ્મિં સુત્તે સંકેતત્થો. સુગતસ્સ દાનં દેતિ.

૧,૫૮. ‘‘બહુલં’’ત્ય+ધિકારો

બહુલાધિકારં કપ્પદુમમિવ મઞ્ઞન્તિ સદ્દિકા. તઞ્ચ –

> ક્વચિ પવત્ત્ય+પવત્તિ, ક્વચ+ઞ્ઞં ક્વચિ વા ક્વચિ;
> સિયા બહુલસદ્દેન, વિધિ સબ્બો યથાગમંતિ –

ચતુબ્બિધં બહુલં સમિક્ખન્તિ.

‘‘અતો વા’’ત્વેવ,

૪૪. સસ્સાય ચતુત્થિયા

અકારન્તતો પરસ્સ ચતુત્થિયા સસ્સ આયો હોતિ વા બહુલં. સુગતાય. યેભુય્યેન તાદત્થેયેવા+ય+માયો દિસ્સતીતિ ઇતો પરં નો+દાહરીયતે. ચતુત્થીબહુવચનં નં,

“દીઘો”તિ વત્તતે.

૮૯. સુનંહિસુ

નામસ્સ દીઘો હોતિ સુનંહિસુ. સુગતાનં.

૨૯. પઞ્ચમ્ય+વધિસ્મા

એતસ્મા અવધિકારકા પઞ્ચમીવિભત્તિ હોતિ. સ્મા+હિઇતિ પઞ્ચમી. પઞ્ચમ્યેકવચનં સ્મા,

“અતો” “ટાટે” “વે”તિ ચ વત્તતે.

૪૩. સ્મા+સ્મિંનં

અકારન્તતો નામસ્મા પરેસં સ્મા+સ્મિંનં ટા+ટે હોન્તિ વા યથાક્કમં. સુગતા અપેહિ સુગતમ્હા સુગતસ્મા વા. પઞ્ચમીબહુવચનઞ્હિ, સુગતેભિ સુગતેહિ.

૩૯. છટ્ઠી સમ્બન્ધે

કારકેહિ અઞ્ઞો સમ્બન્ધો, તત્ર છટ્ઠીવિભત્તિ હોતિ. સ+નંઇતિ છટ્ઠી, છટ્ઠેકવચનં સ, સુગતસ્સ વિહારો, છટ્ઠીબહુવચનં નં, સુગતાનં.

૧૪. સત્તમ્યા+ધારે

આધારકારકે સત્તમીવિભત્તિ હોતિ. સ્મિં+સુઇતિ સત્તમી. સત્તમ્યેકવચનં સ્મિં, સુગતે પતિટ્ઠિતં સુગતમ્હિ સુગતસ્મિં વા. સત્તમીબહુવચનં સુ, “સુ+હિસ્વ+સ્સે”તિ એ, સુગતેસુ.

સુગતો, સુગતા. ભો સુગત, ભો સુગતા, ભવન્તો સુગતા. સુગતં, સુગતે. સુગતેન, સુગતેભિ , સુગતેહિ. કરણે સુગતેન, સુગતેભિ, સુગતેહિ. સુગતસ્સ, સુગતાય, સુગતાનં. સુગતા, સુગતમ્હા, સુગતસ્મા, સુગતેભિ, સુગતેહિ. સુગતસ્સ, સુગતાનં. સુગતે, સુગતમ્હિ, સુગતસ્મિં, સુગતેસુ.

સુગતો સુગતો. સુગતં નમતિ. સુગતેન કતો. સુગતેન જિતો. સુગતસ્સ દદે. સુગતા વિગતો. સુગતસ્સ સુતો. સુગતે રમતે. એવં –

સૂરા+સુર+નરો+રગ+નાગ+યક્ખા,
ગન્ધબ્બ+કિન્નર+મનુસ્સ+પિસાચ+પેતા;
માતઙ્ગ+જઙ્ગમ+તુરઙ્ગ+વરાહ+સીહા,
બ્યગ્ઘ+ચ્છ+કચ્છપ+તરચ્છ+મિગ+સ્સ+સોણા.

આલોક+લોક+નિલયા+નિલ+ચાગ+યોગા,
વાયામ+ગામ+નિગમા+ગમ+ધમ્મ+કામા;

સદ્દો+ધ+ઘોસ+પટિઘા+સવ+કોધ+લોભા,
સારમ્ભ+થમ્ભ+મદ+માન+પમાદ+મક્ખા.

પુન્નાગ+પૂગ+પનસા+સન+ચમ્પક+મ્બ-
હિન્તાલ+તાલ+વકુલ+જ્જુન+કિંસુકા ચ;
મન્દાર+કુન્દ+પુચિમન્દ+કરઞ્જ+રુક્ખા,
ઞેય્યા મયૂર+સકુણ+ણ્ડજ+કોઞ્ચ+હંસા.

સુગતસદ્દોવ, યતો સબ્બો સદ્દો, ન સદ્દતાલિતત્થોવ, અથ ખો સંયોગાદિવસેનપિ અત્થં વદન્તિ. તેને+તં વુચ્ચતિ –

સંયોગા વિપ્પયોગા ચ, સાહચરિયા+વિરોધતો;
અત્થા પકરણા લિઙ્ગા, સદ્દન્તરસમીપતો.

સામત્થ્યો+ચિત્ર+દેસેહિ , કાલ+બ્યત્તા+નુરૂપતો;
ઉપચાર+કાકુભેદ, સમ્બન્ધેહુ+પલક્ખણા.

વચના ચ તદઙ્ગત્તા, પધાનત્તાતિઆદિહિ;
સદ્દ+ત્થા પવિભજ્જન્તે, ન સદ્દાદેવ કેવલાતિ.

એત્થ સંયોગતો તાવ, ''સકિસોરા ધેનુ દીયતૂ''તિ, કિસોરો અસ્સપોતકો, તંસંયોગતો વળવા એવ પતીયતે.

વિપ્પયોગતો – ''અકિસોરા આનીયતૂ''તિ તપ્પટિસેધા વળવા એવ પતીયતે.

સહચરણતો – ''રામ+લક્ખણ''ઇતિ ઉભિન્નં સહચરણેન રામોતિ દાસરથિ એવ રામો, ન અઞ્ઞાભિધાનો જામદગન્યાદિ. લક્ખણોપિ સોમિત્તિ એવ, ન તુ યો કોચિ લક્ખણો.

વિરોધતો – ''રામ+જ્જુના'' ઇતિ ભગ્ગવો સહસ્સબાહુ ચ અઞ્ઞમઞ્ઞવિરુદ્ધાતિ તે એવ પતીયન્તે, ન દાસરથિ સબ્યસાચિ ચ.

અત્થતો – ''સિન્ધવ+માનય, પવિસામિ રણઙ્ગણ''મિતિ રણઙ્ગણપવેસો વાહનવિસેસેન હોતીતિ અત્થતો તુરઙ્ગપતીતિ, ન તુ લવણવિસેસં.

પકરણતો-ભોજનવિધિમ્હિ ઉપસઙ્ખરિયમાને ''સિન્ધવ+માનયે''તિ, અત્ર હિ સદ્દન્તરસ્સા+ભાવેપિ ભોજનોપકરણસમવાય+માલોકિતભાવતો લવણે પટિપત્તિ, તાદિસો હિ પત્થાવોતિ.

લિઙ્ગતો – ''દેવદત્તં પઠમ+મુપવેસય સમારાધિતગુરું''તિ, અત્ર સમારાધિતગુરુત્તેન લિઙ્ગેન તસ્સ બાહુસ્સચ્ચ+મવગમ્યતે, ન તુ યો કોચિ દેવગુણો.

સન્નિધાનતો – ''અજ્જુનો કતવીરિયોતિ'' પતીયતે, નો અકતવીરિયો અજ્જુનોતિ.

સામત્થિયતો – ‘‘અનુદરા કઞ્આ’’તિ ઉદરે અસતિ કઞ્આ એવ નત્થીતિ તસ્સા કિસાઙ્ગિયા મજ્ઝપદેસોતિ પતીયતે.

ઓચિત્રતો – ‘‘રામસદિસો+યં’’ ઇતિ, અત્ર હિ રામો પયુત્તદાસરથિસ્મિં ભિય્યો સાધારણો પરિચયોતિ દાસરથિ એવ પતીયતે, ન ભગ્ગવરામો.

દેસતો – ‘‘પોટ્ઠપા’’ ઇતિ કિસ્મિઞ્ચિ દેસે પસંસાવચનં. કિસ્મિઞ્ચિ અક્કોસવચનં.

કાલતો – ‘‘પચે’’તિ દક્ખિણાપથે કત્થચિ પુબ્બણ્હે યાગુપાકે, સાયણ્હે તુ ઓદનપાકે.

બ્યત્તિતો – ‘‘ગામસ્સ અદ્ધ’’ મિતિ સમભાગે, નપુંસકત્તા. ‘‘ગામસ્સ અદ્ધો’’તિ પુમત્તેન તુ અસમભાગે.

અનુરૂપતો – ‘‘નરપતિ સાધુ રક્ખતિ ગોમણ્ડલ’’મિતિ મહીમણ્ડલપાલનં રાજિનો+નુરૂપ+મિતિ મહીમણ્ડલપાલનેવ પતીતિ, ન તુ ગોયૂથરક્ખને.

ઉપચારતો – અતંસભાવે તંસભાવારોપન+મુપચારો, સ ચ તદટ્ઠો, તદ્ધમ્મો, તંસહચરિયો, તંસમીપોતિ ચતુબ્બિધો , તત્થ યથાક્કમં મઞ્ચા ઉક્કોસન્તિ, અગ્ગિ માણવો, યટ્ઠિં પવેસય, ગઙ્ગાયં વજોતિ.

કાકુતો-કાકુસદ્દો ઇત્થિયં, સ ચ વિકાર+સોક+ભીતિ+ધનિરૂપેસુ દિસ્સતિ, વત્તુ કાયવિકારા કથઞ્ચિ તં અકતવાઅપિ કેનચિ અઞ્એન ‘‘કિં ત્વં તં અકાસિ ‘‘ઇતિ પુટ્ઠો કોપેન ભમુભેદા ‘‘અહં કતવા અમ્હી’’તિ કથેતિ, તસ્સ ભમુભેદક્રિયા અક્રિયાપટિઞ્ઞં સૂચયતિ.

સમ્બન્ધ તો – ‘‘માતરિ સમ્મા વત્તિતબ્બં, પિતરિ સુસ્સૂયિતબ્બં’’ ઇતિ, અત્ર હિ સમાતરિ સપિતરીતિ સમ્બન્ધિસદ્દાભાવેપિ સા માતા સો પિતા ચ અસ્સ પુત્તસ્સાતિ પતીયતે.

ઉપલક્ખણતો – ‘‘કાકેહિ રક્ખિતબ્બં દધી’’તિ કાકસદ્દો સબ્બેસ+મુપઘાતકાનં સામઞ્ઞં ઉપલક્ખેતીતિ સુનખાદિસબ્બેહિપિ નિવારીયતે.

વચનતો – ‘‘દારા’’ઇતિ દારસદ્દો કલત્તે બહુવચનન્તો, અઞ્ઞત્થ અનિયતવચનો.

તદઙ્ગત્તા – ‘‘સજ્જિતં ભોજન’’મિતિ વુત્તે તપ્પરિક્ખારત્તા તદુપકરણ આસન, પાતિ, બ્યઞ્જનાદીનં સમ્પાદનમ્પિ પતીયતે.

પધાનભાવતો – ‘‘નિગ્ગચ્છતિ અવનિનાથો’’તિ રઞ્ઞો નિગ્ગમનેન તદુપજીવીનમ્પિ નિગ્ગમનં વિઞ્ઞાયતિ.

વુત્તઞ્ચ –

નેય્યનીતત્થસુત્તેસુ , ઞેય્યં સદ્દત્થમત્તકં;
ને+ત્થ વત્તબ્બઅત્થેન, સુત્તં નીતત્થકં ભવેતિ.

એવ+મઞ્એસમ્પિ અકારન્તાનં પુલ્લિઙ્ગાનં સદ્દાનં રૂપનયો ક્રિયા+ભિસમ્બન્ધો ચ. સુગતસદ્દતો યસ્સ સદ્દસ્સ વિસેસો અત્થિ, તં વક્ખામ. ઇતો પરં છટ્ઠિયા ચતુત્થીસમત્તા પઞ્ચમીબહુવચનસ્સ ચ તતિયાબહુવચનેન સમત્તા ન તા દસ્સિયન્તે.

ગુમ્બ સિ, ''અતો'' ''સિસ્સા''તિ ચ વત્તતે.

૧૧૦. ક્વચે+વા.

અકારન્તતો નામસ્મા પરસ્સ સિસ્સ એ હોતિ વા ક્વચિ. ગુમ્બે ગુમ્બો, ગુમ્બા. ભો ગુમ્બ ગુમ્બા, ભવન્તો ગુમ્બા ઇચ્ચાદિ સુગતસમં. એવં કુસ્સિતઝ્ઝે કુસ્સિતઝ્ઝો, વત્તબ્બે વત્તબ્બો ઇચ્ચાદિ. સિસ્સો+કારસ્સ નિચ્ચત્તા કત્થચિ પક્ખે એકારત્ત+મિદ+મારદ્ધન્તિ સિસ્સો+કારપક્ખે એવ ભવતીતિ ''અં નપુંસકે''તિ અ+માદેસેન એકારસ્સ નપુંસકવિસયે બાધિતત્તા ''બહુલં'' વિધાના નપુંસકેપિ સુખે દુક્ખેતિ ક્વચિ હોતેવ.

''યોસ્સ'' ''ટે''તિ ચ વત્તતે.

૧૩૫. એકચ્ચાદીહ+તો

અકારન્તેહિ એકચ્ચાદીહિ યોનં ટે હોતિ. એકચ્ચો, એકચ્ચે. ભો એકચ્ચ એકચ્ચા, એકચ્ચે. એકચ્ચં, એકચ્ચે. એવં એસ+સ+પઠમસદ્દાનં.

કોધો , કોધા. ભો કોધ કોધા, કોધા. કોધં, કોધે.

''નાસ્સ'' ''સા''તિ ચ વત્તતે.

૧૦૭. કોધાદીહિ

કોધાદીહિ નાસ્સ સા હોતિ વા. કોધસા કોધેન. અત્થસા અત્થેન. ''યે ઉત્તમત્થાનિ તયિ લભિમ્હા''તિ અત્થસદ્દો નપુંસકલિઙ્ગોપિ દિસ્સતિ.

''સ્મિનો ટી''તિ ચ વત્તતે.

૧૭૫. દિવાદિતો

દિવાદીહિ નામેહિ સ્મિનો ટિ હોતિ નિચ્ચં. દિવિ, એવં ભુવિ. એત્થટિમ્હિ નિચ્ચં વકારાગમો રસ્સો ચ. એત્થ ભૂસદ્દો વધૂસદ્દસમં.

''વે''તિ વત્તતે.

૧૪૪. મનાદીહિ સ્મિં+સં+ના+સ્માનં સિ+સો+ઓ+સા+સા

મનાદીહિ સ્મિં+માદીનં સિ+સો+ઓ+સા+સા હોન્તિ વા યથાક્કમં. મનો, મના. ભો મન મના, મના. મનો, મનં, મને. મનસા મનેન, મનેહિ મનેભિ. મનસો મનસ્સ, મનાનં. મનસા મના મનમ્હા મનસ્મા, મનેહિ મનેભિ. મનસિ મનમ્હિ મનસ્મિં, મનેસુ.

એવં વચો પયો તેજો,
તપો ચેતો તમો યસો.

અયો વયો સિરો સરો,
ઉરો+ત્યે+તે મનાદયો.

રૂપસિદ્ધિયં અહ+રહસદ્દા મનાદીસુ પઠિતા. અહસ્સ આપાદિત્તા રહોતિ નિપાતત્તા રહસીતિ વિભત્યન્તપટિરૂપકનિપાતત્તા ઇધ ન ગહિતા.

ગચ્છન્ત સિ, ''સિસ્સ'' ''વે''તિ ચ વત્તતે. પરતો ભિય્યો નાનુવત્તયિસ્સામ, વુત્તિયા એવ અનુવત્તસ્સ ગમ્યમાનત્તા.

૧૪૮. ન્તસ્સં

સિમ્હિ ન્તપચ્ચયસ્સ અં હોતિ વા. ''સુતાનુમિતેસુ સુતસમ્બન્ધોવ બલવા''તિ ઞાયા ''ન્તસ્સા''તિ સુતત્તા ન્તસ્સેવ અં, ન તદન્તસ્સ અનુમિતસ્સ સદ્દસ્સ. એવ+મુપરિપિ ન્ત+ન્તૂનં આદેસવિધાનટ્ઠાનેસુ. ''ગસિનં''તિ સિલોપો. ગચ્છં ગચ્છન્તો.

૨૧૫. ન્ત+ન્તૂનં ન્તો યોમ્હિ પઠમે

પઠમે યોમ્હિ ન્ત+ન્તૂનં સવિભત્તીનં ન્તોઇચ્ચાદેસો હોતિ વા. સ ચ બહુલાધિકારા પુમેવ, ગચ્છન્તો ગચ્છન્તા.

૨૧૮. ટ+ટા+અં ગે

ગે પરે ન્ત+ન્તૂનં સવિભત્તીનં ટ+ટા+અંઇચ્ચાદેસા નિચ્ચં હોન્તિ બહુલં. ભો ગચ્છ ગચ્છા ગચ્છં, ગચ્છન્તો ગચ્છન્તા.

૯૨. ન્તસ્સ ચ ટ વં+સે

અંસેસુ ન્તપચ્ચયસ્સ ટ હોતિ વા ન્તુસ્સ ચ. વવત્થિતવિભાસા+યં. ગચ્છં ગચ્છન્તં, ગચ્છન્તે.

૨૧૭. તો+તા+તિ+તા સ+સ્મા+સ્મિં નાસુ

સ+સ્મા+સ્મિં+નાસુ ન્ત+ન્તૂનં સવિભત્તીનં તો+તા+તિ+તા હોન્તિ વા યથાક્કમં. ગચ્છતા ગચ્છન્તેન, ગચ્છન્તેહિ ગચ્છન્તેભિ. ગચ્છતો ગચ્છસ્સ ગચ્છન્તસ્સ.

૨૧૬. તં નંમ્હિ

નંમ્હિ ન્ત+ન્તૂનં સવિભત્તીનં તં વા હોતિ. ગચ્છતં ગચ્છન્તાનં. ગચ્છતા ગચ્છન્તા ગચ્છન્તમ્હા ગચ્છન્તસ્મા. ગચ્છતિ ગચ્છન્તે ગચ્છન્તમ્હિ ગચ્છન્થસ્મિં, ચ્છેન્તેસુ.

એવં મહં ચરં તિટ્ઠં, દદં ભુઞ્જં સુણં પચં;
જયં જીરં વચં પીયં, સરં કુબ્બં જપં વજં.

ઇચ્ચાદયો.

ભવન્ત સિ,

૧૪૯. ભૂતો

નિયમસુત્ત+મિદં. ભૂધાતુતો ન્તસ્સ અં હોતિ સિમ્હિ નિચ્ચં પુનબ્બિધાના. ભવં.

૧૪૬. ભવતો વા ભોન્તોગ+યો+ના+સે

ભવન્તસદ્દસ્સ ભોન્તાદેસો વા હોતિ ગ+યો+ના+સે. ન્તોઆદેસો, ભોન્તો ભોન્તા ભવન્તો ભવન્તા. ગે પન ભો ભોન્ત ભોન્તા ભવ ભવા ભવં, ભોન્તો ભોન્તા ભવન્તો ભવન્તા. ભોન્તાદેસપક્ખે ટ+ટા+અંઆદેસા બહુલાધિકારા ન હોન્તિ. ભવં ભવન્તં, ભોન્તે ભવન્તે. ભોતા ભોન્તેન ભવતા ભવન્તેન, ભવન્તેહિ ભવન્તેભિ. ભોતો ભોન્તસ્સ ભવતો ભવસ્સ ભવન્તસ્સ, ભવતં ભવન્તાનં. ભવતા ઇચ્ચાદિ ગચ્છન્તસમં.

ભોઇતિ આમન્તણે નિપાતો, ‘‘કુતો નુ આગચ્છથ ભો તયો જના’’તિ બહુવચનેપિ દસ્સનતો. એવં ભન્તેતિ. ભદ્દેતિ ભદ્દસદ્દન્તરેન સિદ્ધં. ભદ્દન્તઇતિ દસ્સ દ્વિભાવેન.

સં સન્તો, સન્તો સન્તા. ભો સ સા સં, સન્તો સન્તા. સં સન્તં ‘‘સંયોગાદિલોપોતિ નસ્સ લોપે ‘‘યં યઞ્હિ રાજ ભજતિ, સન્તં વા યદિ વા અસં’’, સન્તે. સતા સન્તેન.

૧૪૫. સતો સબ ભે

સન્તસદ્દસ્સ સબ ભવતિ ભકારે. સબ્ભિ સન્તેહિ. નિચ્ચત્તા સન્તેભીતિ ન હોતિ. સતો સસ્સ સન્તસ્સ ઇચ્ચાદિ ગચ્છન્તસમં.

૧૫૦. મહન્તા+રહન્તાનં ટા વા

સિમ્હિ મહન્તા+રહન્તાનં ન્તસ્સ ટા વા હોતિ. મહા મહં મહન્તો, મહન્તો મહન્તા. અરહા અરહં, અરહન્તો અરહન્તા ઇચ્ચાદિ ગચ્છન્તસમં.

અસ્મ સિ,

૧૫૪. રાજાદીયુવાદિત્વા

રાજાદીહિ યુવાદીહિ ચ પરસ્સ સિસ્સ આ હોતિ. અસ્મા,

૧૫૬. યોન+માનો

રાજાદીહિ યુવાદીહિ ચ યોન+માનો વા હોતિ. અસ્માનો અસ્મા. ભો અસ્મ અસ્મા, અસ્માનો અસ્મા.

૧૫૫. વા+મ્હા+નઙ

રાજાદીનં યુવાદીનઞ્ચ આનઙ હોતિ વા અંમ્હિ. અસ્માનં અસ્મં, અસ્માનો અસ્મે.

૮૦. નાસ્સે+નો

કમ્માદિતો નાવચનસ્સ એનો વા હોતિ. અસ્મેન અસ્મના, અસ્મેહિ અસ્મેભિ. અસ્મસ્સ, અસ્માનં. અસ્મા અસ્મમ્હા અસ્મસ્મા ઇચ્ચાદિ.

૭૯. કમ્માદિતો

કમ્માદિતો સ્મિનો નિ હોતિ વા. અસ્મનિ અસ્મે અસ્મમ્હિ અસ્મસ્મિં, અસ્મેસુ. કમ્મ ચમ્મ વેસ્મ ભસ્મ બ્રહ્મ અત્ત આતુમ ઘમ્મ મુદ્ધઇતિ કમ્માદયો. મુદ્ધ ગણ્ડિવધન્વ અણિમ લઘિમાદયો અસ્મસમા. રાજ બ્રહ્મ સખ અત્ત આતુમ ગણ્ડિવધન્વ અસ્મ અણિમ લઘિમાદયો રાજાદયો.

‘‘ધમ્મો વા+ઞ્ઞત્થે’’તિ ગણસુત્તેન રાજાદીસુ પઢિતત્તા દળ્હધમ્મો દળ્હધમ્માતિ વા હોતિ. યુવ સા સુવા મઘવ પુમ વત્તહાતિ યુવાદયો. રાજા, રાજાનો રાજા. ભોરાજ રાજા, રાજાનો રાજા. રાજાનં રાજં, રાજાનો રાજે.

૧૨૩. રાજસ્સિ નામ્હિ

‘‘સબ્બદત્તેન રાજિના’’તિ પાઠપ્પતિ ઇદ+મારદ્ધં. રાજસ્સિ વા હોતિ નામ્હિ. રાજિના.

૨૨૨. ના+સ્માસુ રઞ્ઞા

ના+સ્માસુ રાજસ્સ સવિભત્તિસ્સ રઞ્ઞા હોતિ નિચ્ચં. અનેકવણ્ણત્તા સબ્બસ્સ. રઞ્ઞા.

૧૨૪. સુ+નં+હિસૂ

રાજસ્સ ઊ હોતિ વા સુ+નં+હિસુ. ‘‘છટ્ઠિયન્તસ્સાતિ અન્તસ્સ હોતિ. રાજૂહિ રાજેહિ રાજૂભિ રાજેભિ.

૨૨૩. રઞ્ઞો+રઞ્ઞસ્સ+રાજિનો સે

સે રાજસ્સ સવિભત્તિસ્સ એતે આદેસા હોન્તિ. રઞ્ઞો રઞ્ઞસ્સ રાજિનો, રાજૂનં.

૨૨૧. રાજસ્સ રઞ્ઞં

નંમ્હિ રાજસ્સ સવિભત્તિસ્સ રઞ્ઞં વા હોતિ. રઞ્ઞં. રઞ્ઞા, રાજૂહિ રાજેહિ રાજૂભિ રાજેભિ.

૨૨૪. સ્મિમ્હિ રઞ્ઞે+રાજિનિ

સ્મિમ્હિ રાજસ્સ સવિભત્તિસ્સ રઞ્ઞે+રાજિનિ હોન્તિ નિચ્ચં. રઞ્ઞે રાજિનિ, રાજૂસુ રાજેસુ.

૨૨૫. સમાસે વા

ઇતિ ગણસુત્તેન રાજસ્સ ના+સ્મા+સ્મિંસુ યં વુત્તં, તં વા હોતિ. કાસિરઞ્ઞા કાસિરાજિના કાસિરાજેન, કાસિરાજૂભિ કાસિરાજેભિ કાસિરાજૂહિ કાસિરાજેહિ. કાસિરઞ્ઞો કાસિરઞ્ઞસ્સ કાસિરાજિનો કાસિરાજસ્સ. કાસિરઞ્ઞા કાસિરાજસ્મા. કાસિરાજૂનં કાસિરાજાનં. કાસિરઞ્ઞે કાસિરાજિનિ કાસિરાજે કાસિરાજમ્હિ કાસિરાજસ્મિં, કાસિરાજૂસુ કાસિરાજેસુ.

અદ્ધા, અદ્ધાનો અદ્ધા. ભો અદ્ધ અદ્ધા, અદ્ધાનો અદ્ધા. અદ્ધાનં અદ્ધં, અદ્ધાનો અદ્ધે.

૧૯૨. પુમ+કમ્મ+થામ+દ્ધાનં સ+સ્માસુ ચ

પુમાદીન+મુ હોતિ વા સ+સ્માસુ નામ્હિ ચે+તિ ઉત્તે અદ્ધુના, કમ્માદિત્તા ''નાસ્સે+નો''તિ વા એનો, અદ્ધેન અદ્ધના, અદ્ધેહિ અદ્ધેભિ. સે ઉકારે ચ –

૧,૯. ઇયુવણ્ણા ઝલા નામસ્સ+ન્તે

નામં પાટિપદિકં, તસ્સ અન્તે વત્તમાના ઇવણ્ણુવણ્ણા ઝલસઞ્ઞા હોન્તિ યથાક્કમં. ઇ ચ ઉ ચ ઇયુ, ઇયુ ચ તે વણ્ણા ચેતિ ઇયુવણ્ણા, ''દ્વન્દન્તે સૂયમાનં પચ્ચેક+મભિસમ્બન્ધિય તે''તિ વુત્તત્તા વણ્ણસદ્દં પચ્ચેક+મભિસમ્બન્ધિય ''ઇવણ્ણુવણ્ણા''તિ વુત્તં.

૮૧. ઝલા સસ્સ નો

ઝલતો સસ્સ નો વા હોતિ. અદ્ધુનો અદ્ધુસ્સ અદ્ધસ્સ, અદ્ધાનં.

૮૨. ના સ્માસ્સ

ઝલતો સ્માસ્સ ના હોતિ વા, અદ્ધુના અદ્ધુમ્હા અદ્ધુસ્મા અદ્ધા અદ્ધમ્હા અદ્ધસ્મા. ''કમ્માદિતો''તિ સ્મિનો નિ, અદ્ધનિ અદ્ધે અદ્ધમ્હિ અદ્ધસ્મિં, અદ્ધેસુ. અદ્ધસદ્દો ચે+ત્થકાલ+દ્ધાનવાચિ, ન ભાગવાચી.

અત્તા, અત્તાનો ઇચ્ચાદિ યાવ દુતિયા રાજાવ, કમ્માદિત્તા એને અત્તેન અત્તના.

૧૯૫. સુ+હિસુ નક

અત્ત+આતુમાનં સુ+હિસુ નકાગમો હોતિ. ‘‘ઞકાનુબન્ધા+દ્યન્તા’’તિ પરિભાસતો કકારો અન્તાવયવત્થો, અત્તનેહિ અત્થેહિ અત્તનેભિ અત્તેભિ.

૧૯૪. નો+ત્તાતુમા

અત્ત+આતુમેહિ સસ્સ નો વા હોતિ. અત્તનો અત્તસ્સ, અત્તાનં.

૧૯૬. સ્માસ્સ ના બ્રહ્મા ચ

બ્રહ્મા અત્ત+આતુમેહિ ચ પરસ્સ સ્માસ્સ ના હોતિ નિચ્ચં. અત્તના. સ્મિમ્હિ કમ્માદિત્તા નિ, અત્તનિ અત્તે અત્તમ્હિ અત્તસ્મિં, અત્તનેસુ અત્તેસુ. આતુમા અત્તાવ.

બ્રહ્મા, બ્રહ્માનો બ્રહ્મા, ‘‘બ્રહ્મસ્સુ વા’’તિ સુત્તે ‘‘બ્રહ્મસ્સૂ’’તિ યોગવિભાગા આનોમ્હિ બ્રહ્મસ્સ ઉ, પરસ્સરલોપે બ્રહ્મુનોતિપિ સિજ્ઝતિ. અયઞ્ચ બ્રહ્મસંયુત્તે દિસ્સતિ. બ્રહ્મા ગે-

૬૦. ઘ+બ્રહ્માદિતે

આકતિગણો+યં , આકતીતિ જાતિ, જાતિપધાનગણોત્ય+ત્થો. ઘસઞ્ઞતો બ્રહ્મ+કત્તુ+ઇસિ+સખાદીહિ ચ ગસ્સે+વા હોતિ. ભો બ્રહ્મે બ્રહ્મા, બ્રહ્માનો બ્રહ્મા. બ્રહ્માનં બ્રહ્મં, બ્રહ્માનો બ્રહ્મે.

૧૯૧. નામ્હિ

બ્રહ્મસ્સુ હોતિ નામ્હિ નિચ્ચં. બ્રહ્મુના, બ્રહ્મેહિ બ્રહ્મેભિ.

૧૯૦. બ્રહ્મસ્સુ વા

બ્રહ્મસ્સુ વા હોતિ સ+નંસુ. ‘‘ઝલા સસ્સ નો’’તિ નો. બ્રહ્મુનો બ્રહ્મુસ્સ બ્રહ્મસ્સ, બ્રહ્મૂનં બ્રહ્માનં. ‘‘સ્માસ્સ ના બ્રહ્મા ચે’’તિ સ્માસ્સ ના, ઉકારે બ્રહ્મુના. ‘‘અમ્બ્વાદીહિ’’તિ સ્મિનો નિ, ઇમસ્સ આકતિગણત્તા બ્રહ્મસ્સ કમ્માદિત્તેપિ એત્થ વુત્તા. બ્રહ્મનિ બ્રહ્મે બ્રહ્મમ્હિ બ્રહ્મસ્મિં, બ્રહ્મેસુ.

સખા, રાજાદિત્તા આ.

૨,૧૫૭. આયો નો ચ સખા

સખતો યોન+માયો નો હોન્તિ વા આનો ચ. સખાયો સખાનો.

૧૫૯. નો+ના+સેસ્વિ

સખસ્સ ઇ હોતિ નિચ્ચં નો+ના+સેસુ. સખિનો.

૧૬૧. યો+સ્વં+હિસુ ચા+રઙ

સખસ્સ વા આરઙ હોતિ યો+સ્વં+હિસુ સ્મા+નંસુચ.

૧૭૧. આરઙસ્મા

આરવાદેસતો પરેસં યોનં ટો હોતિ. સખારો સખા. ગે તુ ''ઘ+બ્રહ્માદિતે''તિ એ, સખે સખ સખા. બહુવચનં પઠમા વિય. અંમ્હિ ''વા+મ્હા+નઙ''તિ આનઙ, સખાનં સખારં સખં, સખાયો સખાનો સખિનો.

૧૭૨. ટો ટે વા

આરવાદેસમ્હા યોનં ટો ટે વા હોન્તિ યથાક્કમંતિ ટે. અઞ્ઞત્થ ''આરઙસ્મા''તિ ટો. સખારે સખારો સખે. ટોગ્ગહણં લાઘવત્થં. સખિના, સખારેહિ સખેહિ. ''ઝલા સસ્સ નો''તિ ઝતો સસ્સ નો, સખિનો સખિસ્સ, સખારાનં.

૧૬૦. સ્મા+નંસુ વા

સખસ્સ વા ઇ હોતિ સ્મા+નંસુ. સખીનં સખાનં.

૧૭૧. ટા ના+સ્માનં

આરવાદેસમ્હા ના+સ્માનં ટા હોતિ નિચ્ચં. સખારા, બહુલાધિકારા સખારસ્મા. ''ના સ્માસ્સા''તિ ના, સખિના સખિસ્મા સખા સખમ્હા સખસ્મા.

૧૫૮. ટે સ્મિનો

સખતો સ્મિનો ટે હોતિ નિચ્ચં. સખે, સખારેસુ સખેસુ. સખિ સખીતિ ઇત્થિયંયેવ પયોગો દિસ્સતિ, તસ્મા ''નદાદિતો ઙી''તિ વીમ્હિ આલપનત્તા વા રસ્સો.

યુવાદિત્તા આ, યુવા.

૧૮૧. યોનં નો+ને વા

યુવાદીહિ યોનં નો+ને વા હોન્તિ યથાક્કમં. ''યોન+માનો''તિ આનોમ્હિ સિદ્ધેપિ ''દુતિયસ્સ ને''તિ ગન્થગારવો હોતીતિ યથાક્કમંપતિ લાઘવત્થં નોગ્ગહણં.

૧૭૯. નો+ના+નેસ્વા

નો+ના+નેસુ યુવાદીન+મા હોતિ. યુવાનો યુવા. ભો યુવ યુવા, યુવાનો યુવા. યુવાનં યુવં, યુવાનો યુવાને યુવે. યુવાના.

૧૭૮. યુવાદીનં સુ+હિસ્વા+નઙ

સુ+હિસુ યુવાદીન+માનઙ હોતિ. યુવાનેહિ યુવાનેભિ.

૧૯૩. યુવા સસ્સિ+નો

યુવા સસ્સ વા ઇનો હોતિ. યુવિનો યુવસ્સ, યુવાનં.

૧૮૦. સ્મા+સ્મિંનં ના+ને

યુવાદહિ સ્મા+સ્મિંનં ના+ને નિચ્ચં હોન્તિ યથાક્કમં. યુવાના, યુવાનેહિ યુવાનેભિ. યુવાને, યુવાનેસુ. મઘવ+પુમ+વત્તહસદ્દા યુવસદ્દસમા. અયં વિસેસો –

૧૮૭. ગસ્સં

પુમસદ્દતો ગસ્સ અં વા હોતિ. પુમં પુમ પુમા, પુમાનો પુમા. પુમાનં પુમં, પુમાનો પુમાને પુમે.

૧૮૫. નામ્હિ

પુમસ્સા હોતિ નામ્હિ. પુમાના. ''લક્ખણિકપટિપદોત્તેસુ પટિપદોત્તસ્સેવ ગહણં, ન લક્ખણિકસ્સા''તિ ઞાયા પટિપદોત્તનાવિભત્તિ એવ ગય્હતિ, ન નાસ્માસ્સ, કતલક્ખણિકત્તા. પટિપદન્તિ ચ ''નામ્હી''તિ નાવિભત્તિયા પટિપદભૂતો અનુકરણસદ્દો. ન લક્ખણિકો ના. ''પુમ+કમ્મ+થામ+દ્ધાનં વા સ+સ્માસુ ચે''તિ વા ઉત્તે પુમુના પુમેન. પુમુનો પુમુસ્સ પુમસ્સ. પુમુના પુમા.

૧૮૪. પુમાતિ

સ્મિનો ને વા હોતિ. પુમાને પુમે પુમમ્હિ પુમસ્મિં.

૧૮૬. સુમ્હા ચ

પુમસ્સ સુમ્હિ પુમાદીનં યં નિચ્ચં વુત્તં, તં વા હોતીતિ આનડ વા હોતિ આ ચ. પુમાનેસુ પુમાસુ પુમેસુ. વત્તહા, વત્તહાનો વત્તહા ઇચ્ચાદિ યુવસદ્દસમં.

૧૮૯. વત્તહા સ+નંનં નો+નાનં

વત્તહા સનંનં નોનાનં નિચ્ચં હોન્તિ યથાક્કમં. વત્તહાનો વત્તહાનાનં.

અકારન્તં.

સા સિ,

૬૪. એકવચન+યોસ્વ+ઘોનં

ઘો ચ ઓ ચ ઘો, ન ઘો અઘો. ''અઘોનં''તિ ઘપ્પટિસેધે અકતે સ્સ+માદીસુ પરેસુ ઘસ્સ વિકપ્પેન રસ્સો, એકવચનાદીસુ યોસુ ચ પરેસુ ઘસ્સ નિચ્ચેન રસ્સોતિ વિરુદ્ધત્થગહણનિવત્તનત્થો ઘપટિસેધો.

ઓગ્ગહણ+મુત્તરત્થં. એકવચને યોસુ ચ ઘ+ઓકારન્તવજ્જિતાનં નામાનં રસ્સો હોતિ તિલિઙ્ગેતિ રસ્સે સમ્પત્તે –

૬૬. સિસ્મિં ના+નપુંસકસ્સતિ

અનપુંસકસ્સ રસ્સો ન હોતીતિ સિમ્હિ તુ ન રસ્સો. સા. ''પજ્જુન્નોવ લક્ખણપવુત્તિ જલેપિ વસ્સતિ, થલેપિ વસ્સતી''તિ ઞાયા યુવાદિત્તા સિસ્સ આ. યોસુ રસ્સે ''યોનં નો+ને વા''તિ યોસ્સ નો. ''નો નાનેસ્વા''તિ આ, સાનો. નોત્તાભાવપક્ખે ''યોન+માનો''તિ વાધિકારસ્સ વવત્થિતવિભાસત્તા નિચ્ચ+માનો, તસ્મા નો+નેઅભાવપક્ખે સા, સેતિ રૂપપસઙ્ગો ન હોતિ. સાનો. તથા નેત્તાભાવપક્ખે.

૧૮૮. સાસ્સં+સે ચા+નઙ

સાસદ્દસ્સ આનઙ હોતિ અં+સે ગે ચ નિચ્ચં. ભો સાન સાના, સાનો. સાનં, સાને સાનો. સાના, સાનેહિ સાનેભિ. સાનસ્સ, સાનં. સાના, સાનેહિ સાનેભિ. સાને, સાનેસુ.

સુવા યુવાવ. ''એકવચનયોસ્વ+ઘોનં''તિ રસ્સત્તં વિસેસો. ગે તુ –

૧૩૦. ગે વા

અઘોનં ગે વા રસ્સો હોતિ તિલિઙ્ગે. ભો સુવ સુવા.

આકારન્તં.

મુનિ સિલોપો. ઝે કતે –

૯૩. યોસુ ઝિસ્સ પુમે

ઝસઞ્ઞસ્સ ઇસ્સ યોસુ વા ટ હોતિ પુલ્લિઙ્ગે. મુનયો, ઝગ્ગહણં કિં, ઇકારન્તસમુદાયસ્સ મા સિયા. ઇગ્ગહણં કિં, ઈકારસ્સ વાતિ. અતોતિ સામઞ્ઞનિદ્દેસા લક્ખણિકઅકારતો યોનં ટાટે સમ્પત્તાપિ અવિધાનસામત્થિયા ન હોન્તિ. સામત્થિયઞ્ચ અઞ્ઞથા અનુપપત્તિ.

૧૧૪. લોપો

ઝલતો યોનં લોપો હોતીતિ યોલોપે –

૮૮. યોલોપ+નિસુ દીઘો

યોનં લોપેનિસુ ચ દીઘો હોતિ. મુનિ. મુનયોતિ એત્થ યોલોપો કિમત્થં ન હોતિ, અક્કેન ઝત્તસ્સ નાસિતત્તા. કિન્તિ પઠમં ન હોતિ, અન્તરઙ્ગત્તા ઝત્તસ્સ. ભો મુનિ મુની, મુનયો મુની. મુનિં, મુનયો મુની. મુનિના, મુનીહિ મુનીભિ. ''યોલોપનિસુ'' ''વીમન્તુવન્તૂન'' મિચ્ચાદિઞાપકા ઇકારુકારાનં સુનંહિસુ દીઘસ્સા+નિચ્ચત્તા મુનિહિ મુનિનં મુનિસુ ઇતિપિ હોતિ. ''ઝલા સસ્સ નો''તિ નો, મુનિનો મુનિસ્સ, મુનીનં. ''નાસ્માસ્સા''તિ ના, મુનિના

મુનિમ્હા મુનિસ્મા. મુનિમ્હિ મુનિસ્મિં, મુનીસુ. ‘‘ઇતો ક્વચિ સસ્સ ટાનુબન્ધો’’ (ગણસુત્ત)તિ બ્રહ્માદીસુ પાઠા ‘‘યો ચ સિસ્સો મહામુને’’તિ એત્થ ‘‘ઘ+બ્રહ્માદિતે’’તિ સસ્સ એટ.

એવં –

જોતિ પાણિ ગણ્ઠિ મુટ્ઠિ, કુચ્છિ વત્થિ સાલિ વીહિ;
બ્યાધિ ઓધિ બોધિ સન્ધિ, રાસિ કેસિ સાતિ દીપિ.

ઇસિ ગિનિ મણિ ધનિ, ગિરિ રવિ કવિ કપિ;
અસિ મસિ નિધિ વિધિ, અહિ કિમિ પતિ હરિ.

અરિ તિમિ કલિ બલિ, જલધિ ચ ગહપતિ;
ઉરમિતિ વરમતિ, નિરુપધિ અધિપતિ;
અઞ્જલિ સારથિ અતિથિ, સમાધિ ઉદધિપ્પભુતયો.

અગ્ગિ+ઇસીનં અયં વિસેસો –

૧૪૭. સિસ્સા+ગ્ગિતો નિ

અગ્ગિસ્મા સિસ્સ નિ હોતિ વા. અગ્ગિનિ અગ્ગિ, અગ્ગયો ઇચ્ચાદિ મુનિસદ્દસમં.

૧૩૩. ટે સિસ્સિ+સિસ્મા

ઇસિસ્મા સિસ્સ ટે વા હોતિ. ઇસે ઇસિ. ‘‘ઘ+બ્રહ્માદિતે’’તિ ગસ્સ એ વા, ભો ઇસે ઇસિ, ઇસયો ઇસી. ઇસિં.

૧૩૪. દુતિયસ્સ યોસ્સ

‘‘દુતિયા યોસ્સા’’તિ અવત્વા ‘‘દુતિયસ્સ યોસ્સા’’તિ વિસું કરણં ‘‘એકયોગનિદ્દિટ્ઠાન+મપ્યે+કદેસો+નુવત્તતે, ન ત્વે+કવિભત્તિયુત્તાનં’’તિ ઞાયા દુતિયાયોસ્સાતિ નાનુવત્તિય યોસ્સાતિ સામઞ્ઞેન અનુવુત્તિય એકચ્ચાદિતો પઠમા યોસ્સાપિ ટેવિધાનત્થં. ઇસિસ્મા પરસ્સ દુતિયા યોસ્સ ટે વા હોતિ. ઇસે ઇસયો ઇસી, સેસં મુનિસમં.

આદિ, આદયો ઇચ્ચાદિ, સ્મિમ્હિ –

૫૫. રત્યાદીહિ ટો સ્મિનો

રત્યાદીહિ સ્મિનો ટો વા હોતિ. આદો આદિમ્હિ આદિસ્મિં, આદીસુ.

સમાસે ઇકારન્તતો યો+સ્મિંસુ વિસેસો.

૧૮૨. ઇતો+ઞ્ઞત્થે પુમે

અઞ્ઞત્થે વત્તમાનતો ઇકારન્તતો નામસ્મા યોનં નો+ને વા હોન્તિ યથાક્કમં પુલ્લિઙ્ગે. અરિયવુત્તિનો અરિયવુત્તયો અરિયવુત્તી. ભો અરિયવુત્તિ અરિયવુત્તી, અરિયવુત્તિનો અરિયવુત્તયો અરિયવુત્તી. અરિયવુત્તિં, અરિયવુત્તિનો અરિયવુત્તયો અરિયવુત્તી. અરિયવુત્તિના ઇચ્ચાદિ તુ મુનિસદ્દસમં.

૧૮૩. ને સ્મિનો ક્વચિ

અઞ્ઞત્થે ઇકારન્તતો નામસ્મા સ્મિનો ને વા હોતિ ક્વચિ. અરિયવુત્તિને અરિયવુત્તિમ્હિ અરિયવુત્તિસ્મિં, અરિયવુત્તીસુ. એવં તોમરઙ્કુસપાણિનો સારમતિનો ઇચ્ચાદિ. ક્વચિગ્ગહણા ન સબ્બત્થ નેઆદેસો.

ઇકારન્તં.

દણ્ડી , સિલોપો. ‘‘એકવચને’’ ચ્ચાદિના રસ્સે સમ્પત્તે અનપુંસકત્તા ‘‘સિસ્મિંના+નપુંસકસ્સા’’તિ નિસેધો. યોમ્હિ એકવચને ચ સબ્બત્થ રસ્સો.

૭૫. યોનં નો+ને પુમે

ઝસઞ્ઞિતો યોનં નો+ને વા હોન્તિ યથાક્કમં પુલ્લિઙ્ગે. દણ્ડિનો.

૧૧૫. જન્તુહેત્વીઘપેહિ વા

જન્તુ+હેતૂહિ ઈકારન્તેહિ ઘ+પસઞ્ઞેહિ ચ પરેસં યોનં વા લોપો હોતિ. ‘‘યોલોપનિસુ દીઘો’’તિ દીઘે દણ્ડી દણ્ડિયો. ગે તુ ‘‘ગે વા’’તિ વા રસ્સો. ભો દણ્ડિ દણ્ડી, દણ્ડિનો દણ્ડી દણ્ડિયો.

૭૪. નં ઝીતો

ઝસઞ્ઞીતો અંવચનસ્સ નં વા હોતિ. દણ્ડિનં દણ્ડિં, દણ્ડિને.

૭૬. નો

ઝીતો યોનં નો વા હોતિ પુલ્લિઙ્ગે. દણ્ડિનો દણ્ડી દણ્ડિયો. દણ્ડિના, દણ્ડીહિ દણ્ડીભિ. ‘‘ઝલા સસ્સ નો’’તિ નોમ્હિ કતે દણ્ડિનો દણ્ડિસ્સ, દણ્ડીનં. ‘‘ના સ્માસ્સા’’તિ સ્માસ્સ ના, દણ્ડિના દણ્ડિમ્હા દણ્ડિસ્મા.

૭૭. સ્મિનો નિ

ઝીતો સ્મિંવચનસ્સ નિ હોતિ વા. દણ્ડિનિ દણ્ડિસ્મિં, દણ્ડીસુ, બહુલાધિકારા સ્મિમ્હિ ગામણી+સેનાની+સુધીપભુતીનં નિઆદેસાભાવો ચ વિસેસો. એવં –

ધમ્મી સઙ્ઘી ઞાણી હત્થી, ચક્કી પક્ખી દાઠી રટ્ઠી;
છત્તી માલી ચમ્મી યોગી, ભાગી ભોગી કામી સામી.

ધજી ગણી સસી કુટ્ઠી, જટી યાની સુખી સિખી;

દન્તી મન્તી કરી ચાગી, કુસલી મુસલી બલી; (વાચી, રૂ)

પાપકારી સત્તુઘાતી, માલ્યકારી દીઘજીવી;
ધમ્મવાદી સીહનાદી, ભૂમિસાયી સીઘયાયી.

ઈકારન્તં.

ભિક્ખુ, સિલોપો. લસઞ્ઞાયં –

૮૩. લા યોનં વો પુમે

લતો યોનં વો હોતિ વા પુલ્લિઙ્ગે.

૯૪. વે+વોસુ લુસ્સ

લસઞ્ઞસ્સ ઉસ્સ વે+વોસુ ટ હોતિ. એત્થ ''પુમાલપને વેવો'' ત્ય+ત્ર વોસ્સ સહચરિતઞાયા અનિસ્સિતત્તા જાતિવસેન ''લા યોનં'' ત્યાદો વો ચ ગય્હતિ. ભિક્ખવો. અઞ્ઞત્ર ''લોપો''તિ યોલોપો. ''યોલોપનિસુ દીઘો''તિ દીઘે ભિક્ખૂ. ભો ભિક્ખુ ભિક્ખૂ.

૯૬. પુમા+લપને વેવો

લસઞ્ઞતો ઉતો યોસ્સા+લપને વે+વો હોન્તિ વા પુલ્લિઙ્ગે. ભિક્ખવે ભિક્ખવો ભિક્ખૂ. ભિક્ખું, ભિક્ખવો ભિક્ખૂ. ભિક્ખુના , ભિક્ખૂહિ ભિક્ખૂભિ. ''ઝલા સસ્સ નો''તિ લતો સસ્સ નો વા, ભિક્ખુનો ભિક્ખુસ્સ, ભિક્ખૂનં. ''ના સ્માસ્સા''તિ લતો વા સ્માસ્સ ના, ભિક્ખુના ભિક્ખુમ્હા ભિક્ખુસ્મા. ભિક્ખુમ્હિ ભિક્ખુસ્મિં. એવં –

સેતુ કેતુ રાહુ ભાણુ, સંકુ ઉચ્છુ વેળુ મચ્ચુ. (પઙ્ગુ, રૂ) સિન્ધુ બન્ધુ નેરુ મેરુ, સત્તુ કારુ હેતુ જન્તુ. રુરુ પટુ – ઇચ્ચાદયો.

જન્તુ+હેતૂનં યોસ્વ+યં ભેદો. ''જન્તુ+હેત્વી+ઘ+પેહિ વા''તિ યોલોપે –

૮૪. જન્ત્વાદિતો નો ચ

જન્ત્વાદિતો યોનં નો હોતિ વો ચ પુલ્લિઙ્ગે. જન્તુનો જન્તવો જન્તુયો. ભો જન્તુ જન્તૂ, જન્તુનો, ''પુમાલપને વેવો''તિ વે+વો, જન્તવે જન્તવો જન્તુયો. જન્તું, જન્તૂ જન્તુનો જન્તવો જન્તુયો. સેસં ભિક્ખુસમં.

હેતુ, હેતૂ હેતવો. ''યોમ્હિ વા ક્વચી''તિ લસઞ્ઞસ્સ ઉસ્સ વા ટાદેસો, હેતયો. યોમ્હિ અન્તરઙ્ગત્તા પઠમં ટાદેસે કતે પચ્છા યોલોપાભાવો, તથા હિ અન્તરઙ્ગ+બાહિરઙ્ગવિધાનેસ્વ+ન્તરઙ્ગવિધિયેવ બલવા. એત્થ ચ પકતિનિસ્સિત+મન્તરઙ્ગં, પચ્ચયનિસ્સિતં બાહિરઙ્ગં. હેતુયો. ભો હેતુ, હેતૂ હેતવે હેતવો હેતયો હેતુયો. સેસં પુબ્બસમં.

બહુતો નંમ્હિ –

૪૮. બહુકતિન્નં

નંમ્હિ બહુનો કતિસ્સ ચ નુક હોતિ તિલિઙ્ગે. બહુન્નં. સેસં ભિક્ખુસમં.

વત્તુ સિ,

૫૭. લ્તુ+પિતાદીન+મા સિમ્હિ

લ્તુપચ્ચયન્તાનં પિતુ+માતુ+ભાતુ+ધીતુ+દુહિતુ+જામાતુ+નત્તુ+હોતુ+પોતૂનઞ્ચા હોતિ સિમ્હિ. વત્તા. ''કત્તરિ લ્તુ+ણકા''તિ વિહિતલ્તુપચ્ચયસ્સ ગહણા યતો ધાતુતો હિ સો વિહિતો, ''પચ્ચયગ્ગહણે યસ્મા સો વિહિતો, તદાદિનો તદન્તસ્સ ચ ગહણં''તિ ઞાયા તદવિનાભાવતો તદન્તધાતુનોપિ ગહણંતિ લ્તુપચ્ચયન્તાનંતિ વુત્તં.

૧૬૨. લ્તુ+પિતાદીન+મ સે

લ્તુપચ્ચયન્તાનં પિતાદીનઞ્ચા+રઙ હોતિ સતો+ઞ્ઞત્ર. ''આરઙસ્મા''તિ ટો, વત્તારો.

૫૮. ગે અ ચ

ગેલ્તુ+પિતાદીનં અ હોતિ આ ચ. ભો વત્ત વત્તા, વત્તારો. વત્તારં, વત્તારે વત્તારો. નાવચનસ્સ ''ટા નાસ્માનં''તિ ટા, વત્તારા.

૧૬૬. સુ+હિસ્વા+રઙ

સુ+હિસુ લ્તુ+પિતાદીન+મારઙ વા હોતિ. વત્તારેહિ વત્તારેભિ વત્તૂહિ વત્તૂભિ.

૧૬૫. સલોપો

લ્તુ+પિતાદીહિ સસ્સ લોપો વા હોતિ. વત્તુ વત્તુનો વત્તુસ્સ.

૧૬૩. નંમ્હિ વા

નંમ્હિ લ્તુ+પિતાદીન+મારઙ વા હોતિ. વત્તારાનં.

૧૬૪. આ

નંમ્હિ લ્તુ+પિતાદીન+મા વા હોતિ. વત્તાનં વત્તૂનં. સ્માસ્સ ટા, વત્તારા.

૧૭૪. ટિ સ્મિનો

આરવા+દેસમ્હા સ્મિનો ટિ હોતિ.

૧૭૬. રસ્સા+રઙ

સ્મિમ્હિ આરો રસ્સો હોતિ. વત્તરિ, વત્તારેસુ વત્તૂસુ વત્તુસુ. એવં –

એવં ભત્તુ કત્તુ નેતુ, સોતુ ઞાતુ જેતુ છેત્તુ;
ભેત્તુ દાતુ ધાતુ બોદ્ધુ, વિઞ્ઞાપેતાદયોપિ ચ.

સત્થુસદ્દસ્સ પન નામ્હિ બહુલાધિકારા ‘‘લ્તુ+પિતાદીન+મસે’’તિ વા આરવાદેસે સત્થારા સત્થુના. સેસં વત્તુસમં.

સિમ્હિ આ, પિતા. ‘‘લ્તુ+પિતાદીન+મસે’’તિ આરવાદેસે –

૧૭૭. પિતાદીન+મનત્વાદીનં

નત્વાદિવજ્જિતાનં પિતાદીન+મારો રસ્સો હોતિ સબ્બાસુ વિભત્તીસુ. ‘‘લ્તુ+પિતાદીન+મસે’’ ‘‘સુ+હિસ્વા+રઙ’’ ‘‘નંમ્હિ વા’’તિ એત્થ વુત્તવિભત્તીસુ પરેસુ આરઙ હોતીતિ તા વિભત્તિયો પટિચ્ચ સબ્બાસૂતિ વુત્તં. પિતરો. ભો પિત પિતા, પિતરો. પિતરં, પિતરે પિતરો. પિતરા, પિતરેહિ પિતરેભિ પિતૂહિ પિતૂભિ. પિતુ પિતુનો પિતુસ્સ, પિતરાનં પિતૂનં. ‘‘પિતુન્નં’’તિ નંમ્હિ દીઘે રસ્સ+દ્વિત્તાનીતિ વુત્તં. ‘‘સાનુવુત્તં સુત્તં’’તિ ઞાયા ‘‘બહુકતિન્નં’’તિ એત્થ નુક-ઇતિ યોગવિભાગેનપિ સિજ્ઝતિ એત્થ અનુવત્તિતનંમ્હિ. પઞ્ચમીછટ્ઠી તતિયાચતુત્થીસમં. પિતરિ, પિતરેસુ પીતૂસુ, રસ્સાભાવો. નત્તા, નત્તારો. ભો નત્ત નત્તા, નત્તારો ઇચ્ચાદિ વત્તુસમં.

ગુણવન્તુ સિ,

૧૫૧. ન્તુસ્સ

સિમ્હિ ન્તુસ્સ ટા હોતિ. ગુણવા. યોમ્હિ ‘‘ન્તન્તૂનં ન્તો યોમ્હિ પઠમે’’તિ સવિભત્તિસ્સ ન્તુસ્સ ન્તો હોતિ. એત્થ ચ ‘‘ન્તુ વન્તુ+મન્તા+વન્તુ+તવન્તુસમ્બન્ધી’’તિ પરિભાસતો ન્તુ ચ વન્ત્વાદિસમ્બન્ધીયેવ ગય્હતે, ન જન્તુ તન્તાદીનં. ગુણવન્તો. અઞ્ઞત્ર –

૯૧. ટ્વાદો ન્તુસ્સ

યોઆદીસુ ન્તુસ્સ અ હોતિ. ગુણવન્તઇતિ અકારન્તા ટા+ટેઆદેસા હોન્તિ, ગુણવન્તા. ‘‘ટટાઅં ગે’’તિ ટાદયો , ભો ગુણવ ગુણવા ગુણવં, ગુણવન્તો ગુણવન્તા. ‘‘ન્તસ્સ ચ ટ વં+સે’’તિ અંસેસુ ન્તસ્સ ટો વા, ગુણવં ગુણવન્તં, ગુણવન્તે. ‘‘તો+તા+તિ+તા સ+સ્મા+સ્મિં+નાસૂ’’તિ તાઆદયો હોન્તિ, ગુણવતા ગુણવન્તેન, ગુણવન્તેહિ ગુણવન્તેભિ. ‘‘લક્ખણિકપટિપદોત્તેસુ પટિપદોત્તસ્સેવ ગહણં, ન લક્ખણિકસ્સા’’તિ ઞાયા ‘‘ન લક્ખણિકસ્સા’’તિ વુત્તબ્યત્તિપક્ખ+મનપેક્ખિત્વા ‘‘અતો’’તિ રસ્સાકારજાતિયા પેક્ખિતત્તા ગુણવન્તેનાતિ ‘‘અતેના’’ ત્ય+નેન સિજ્ઝતિ. જાતિ=સામઞ્ઞં, બ્યત્તિ=વિસેસો. ગુણવતો ગુણવસ્સ ગુણવન્તસ્સ, ‘‘તં નંમ્હિ’’તિ નંમ્હી તં વા, ગુણવતં ગુણવન્તાનં. ગુણવતા ગુણવન્તા ગુણવન્તમ્હા ગુણવન્તસ્મા. ગુણવતિ ગુણવન્તે ગુણવન્તમ્હિ ગુણવન્તસ્મિં, ગુણવન્તેસુ. ‘‘ન્તસ્સ ચ ટ વા’’તિ યોગવિભાગા યોસુ ચ ન્તુસ્સ વા ટાદેસે કતે યોસ્સ ટા, ‘‘ચક્ખુમા અન્ધિતા હોન્તિ’’, ‘‘વગ્ગુમુદાતીરિયા ભિક્ખુ વણ્ણવા’’ ઇચ્ચાદી હોન્તિ.

એવં ગણવા કુલવા ફલવા યસવા ધનવા સુતવા ભગવા હિમવા બલવા સીલવા પઞ્ઞવા ઇચ્ચાદી.

૧૫૩. હિમવતો વા ઓ

હિમવતો સિમ્હિ ન્તુસ્સ ઓ વા હોતિ, હિમવન્તો હિમવા. સેસં પુરિમસમં.

આયસ્મન્તુસદ્દો કમ્મવાચાય ક્વચિ બહુલાધિકારા દ્વિવચનેન આયસ્મન્તા, તિણ્ણં વચનેન આયસ્મન્તોતિ દિસ્સતિ.

એવં સતિમા ધિતિમા ગતિમા મુતિમા મતિમા જુતિમા સિરિમા હિરિમા થુતિમા રતિમા યતિમા સુચિમા કલિમા બલિમા કસિમા રુચિમા બુદ્ધિમા ચક્ખુમા બન્ધુમા હેતુમા સેતુમા કેતુમા રાહુમા ભાણુમા ખાણુમા વિજ્જુમા ઇચ્ચાદયો.

ઉકારન્તં.

વેસ્સભૂ સિલોપો. તે ચ રસ્સાભાવોવ વિસેસો. ‘‘એકવચનયોસ્વ+ઘોનં’’તિ રસ્સે ‘‘લા યોનં વો પુમે’’તિ વો, વેસ્સભુવો, ‘‘વેવોસુ લુસ્સા’’તિ વુત્તત્તા ન ટાદેસો, ‘‘લોપોતિ યોલોપે વેસ્સભૂ. ‘‘ગે વા’’તિ વા રસ્સે ભો વેસ્સભુ વેસ્સભૂ, વેસ્સભુવો વેસ્સભૂ. વેસ્સભું, વેસ્સભુવો વેસ્સભૂ. વેસ્સભુના ઇચ્ચાદિ ભિક્ખુસમં. એવં સયમ્ભૂ પરાભિભૂ અભિભૂઆદયો. ગોત્રભૂ+સહભૂસદ્દેહિ પન યોનં ‘‘જન્ત્વાદિતો નો વા’’તિ નો, વો વા, ગોત્રભુનો ગોત્રભુવો ગોત્રભૂ. સહભુનો સહભુવો સહભૂ, સેસં વેસ્સભૂસમં.

૮૫. કૂતો

કૂપચ્ચયન્તતો યોનં નો વા હોતિ પુલ્લિઙ્ગે. સબ્બઞ્ઞુનો. અઞ્ઞત્ર ‘‘લા યોનં વો પુમે’’તિ ન વો, ‘‘કૂતો’’તિ જન્ત્વાદીહિ પુથક્કરણા. યોલોપે સબ્બઞ્ઞૂ. ભો સબ્બઞ્ઞુ સબ્બઞ્ઞૂ, સબ્બઞ્ઞુનો સબ્બઞ્ઞૂ ઇચ્ચાદિ.

એવં મગ્ગઞ્ઞૂ ધમ્મઞ્ઞૂ અત્થઞ્ઞૂ કાલઞ્ઞૂ રત્તઞ્ઞૂ મત્તઞ્ઞૂ કતઞ્ઞૂ કથઞ્ઞૂ વિઞ્ઞૂ વિદૂ ઇચ્ચાદયો. એત્થ ‘‘વિદા કૂ’’ ‘‘વિતો ઞાતો’’ ‘‘કમ્મા’’તિ તીસુ સુત્તેસુ કૂપચ્ચયસ્સ ગહિતત્તા વેદગૂઆદયો રૂપચ્ચયન્તા ન ગહિતા.

ઊકારન્તં.

ગો, સિ, સિલોપો. ગો.

૬૭. ગોસ્સા+ગ+સિ+હિ+નંસુ ગાવ+ગવા

ગ+સિ+હિ+નંવજ્જિતાસુ વિભત્તીસુ ગોસદ્દસ્સ ગાવ+ગવા હોન્તિ નિચ્ચં.

૧૭૦. ઉભ+ગોહિ ટો

ઉભ+ગોહિ યોનં ટો હોતિ. ગાવો ગવો. ભો ગો, ગાવો ગવો.

૭૨. ગાવુ+મ્હિ

અંવચને ગોસ્સ ગાવુ વા હોતિ. ગાવું ગાવં ગવં, ગાવો ગવો.

૭૧. નાસ્સા

ગોતો નાસ્સ આ હોતિ વા. એકવણ્ણત્તા ન સબ્બાદેસો. ‘‘પઞ્ચમિયં પરસ્સે’’તિ વત્તન્તે ‘‘આદિસ્સા’’તિ નાસ્સ આ હોતિ, પરલોપો, ગાવા ગાવેન ગવા ગવેન, ગોહિ ગોભિ.

૬૯. ગવં સેન

ગોસ્સ સે વા ગવં હોતિ સહ સેન. ગવં ગાવસ્સ ગવસ્સ. કચ્ચાયને ‘‘ગવં ચે તરમાનાનં’’તિ પાળિં પટિચ્ચ નંમ્હિ બહુવચનમેવ સાધિતં, ઇધ ‘‘ગવંવ સિઙ્ગિનો સઙ્ગં’’તિ દસ્સનતો એકવચનઞ્ચ.

૭૦. ગુન્નઞ્ચ નંના

નંવચનેન સહ ગોસ્સ ગુન્નં હોતિ ગવઞ્ચ વા. ગુન્નં ગવં ગોનં. ગાવા ગાવમ્હા ગાવસ્મા ગવા ગવમ્હા ગવસ્મા. ગાવે ગાવમ્હિ ગાવસ્મિં ગવે ગવમ્હિ ગવસ્મિં.

૬૮. સુમ્હિ વા

સુમ્હિ ગોસ્સ ગાવ+ગવા હોન્તિ વા. ગાવેસુ ગવેસુ ગોસુ. ગોસ્સ ગોણાદેસો ન કતો, સદ્દન્તરત્તા. ગોણસદ્દો હિ સત્તસુ વિભત્તીસુ દિસ્સતીતિ.

> ઉસુ+ભૂમિ+પસુ+રંસિ-દિસા+વાચા+મ્બુ+ચક્ખુસુ;
> દસસ્વ+ત્થેસુ ગો વુત્તો, લગ્ગે ચ વજિરે ઇતિ.

ઓકારન્તં.

ઇતિ પુલ્લિઙ્ગં.

કઞ્ઞા, સિલોપો.

૧,૧૧. ઘા

ઇત્થિયં વત્તમાનસ્સ નામસ્સ+ન્તે વત્તમાનો આકારો ઘસઞ્ઞો હોતિ. ‘‘જન્તુ+હેત્વી+ઘ+પેહિ વા’’તિ યોલોપો વા. કઞ્ઞા કઞ્ઞાયો. ‘‘ઘ+બ્રહ્માદિતે’’તિ ગસ્સ એ વા, કઞ્ઞે કઞ્ઞા, યોમ્હિ કઞ્ઞા કઞ્ઞાયો. ‘‘ઘો સ્સં+સ્સા યં+તિંસૂ’’તિ અંમ્હિ રસ્સો. કઞ્ઞં, કઞ્ઞા કઞ્ઞાયો.

૪૫. ઘ+પતે+કસ્મિં નાદીનં ય+યા

ઘપતો સ્મિંવિભત્તિપરિયન્તાનં એકત્તે નાદીનં ય+યા હોન્તિ યથાક્કમં. કઞ્ઞાય, કઞ્ઞાભિ કઞ્ઞાહિ. કઞ્ઞાય, કઞ્ઞાનં.

૧૦૩. યં

ઘપતો સ્મિનો યં વા હોતિ. કઞ્ઞાયં કઞ્ઞાય. ''ઘ+ પતે+કસ્મિં નાદીનં ય+યા'' ''યં''તિ ચ ઇમેસં અપવાદાદીનં વિસયે મ્હિસ્સ ઉસ્સગ્ગત્તા પવત્તિ નત્થીતિ સ્મિનો બહુલાધિકારા ''સ્મા+હિ+સ્મિન્ન'' મિચ્ચાદિના મ્હિકતે ''દસસહસ્સિમ્હિ ધાતુમ્હી''તિ સિજ્ઝતિ. કઞ્ઞાસુ. એવં –

સદ્ધા મેધા પઞ્ઞા વિજ્જા, ચિન્તા મન્તા તણ્હા વીણા;
ઇચ્છા મુચ્છા એજા માયા, મેત્તા મત્તા સિક્ખા ભિક્ખા.

જઙ્ઘા ગીવા જીવ્હા વાચા, છાયા આસા ગઙ્ગા નાવા;
ગાથા સેના લેખા સાલા, માલા વેલા પૂજા ખિડ્ડા.

પિપાસા વેદના સઞ્ઞા, ચેતના તસિના પજા;
દેવતા વટ્ટકા ગોધા, બલાકા પરિસા સભા.

ઊકા સેફાલિકા લઙ્કા, સલાકા વાલુકા સિખા;
વિસાખા વિસિખા સાખા, વાચા વઞ્ઝા જટા ઘટા.

જેટ્ઠા સોણ્ડા વિતણ્ડા ચ, કરુણા વનિતા લતા;
કથા નિદ્દા સુધા રાધા, વાસના સિંસપા પપા.

પભા સીમા ખમા છાયા, ખત્તિયા સક્ખરા સુરા;
દોલા તુલા સિલા લિલા, લાલે+લા મેખલા કલા.

વળવા+લમ્બુસા મૂસા, મઞ્જુસા સુલસા દિસા;
નાસા જુણ્હા ગુહા ઈહા, લસિકા વસુધાદયો.

''ન+મ્માદીહી''તિ અમ્મા+અન્ના+અમ્બાહિ ગસ્સ એકારા+ભાવે –

૬૨. રસ્સો વા

અમ્માદીનં ગે રસ્સો વા હોતિ. અમ્મ અમ્મા ઇચ્ચાદિ. સેસં કઞ્ઞાવ. એવં અન્ના અમ્બા. સભાપરિસાહિ સ્મિનો ''તિં સભાપરિસાયા''તિ તિં વા હોતિ. ''ઘોસ્સ'' માદિના રસ્સે સભતિં સભાયં સભાય. પરિસતિં પરિસાયં પરિસાય.

આકારન્તં.

મતિ, યોમ્હિ –

૧,૧૦. પિ+ત્થિયં

ઇત્થિયં વત્તમાનસ્સ નામસ્સ+ન્તે વત્તમાના ઇવણ્ણુ+વણ્ણા પસઞ્ઞા હોન્તિ.

૧૧૬. યે પસ્સિ+વણ્ણસ્સ

પસઞ્ઞસ્સ ઇવણ્ણસ્સ લોપો હોતિ વા યકારે. ''પરો ક્વચી''તિ અનુવત્તિતક્વચિગ્ગહણા યે પરે ચ-કાર+પુબ્બરૂપા- નિ ન હોન્તિ. મત્યો. અઞ્ઞત્ર ''જન્ત્વા''દિના યોલોપો, દીઘો, મતી મતિયો. ભો મતિ મતી, મત્યો મતી મતિયો. મતિં, મત્યો મતી મતિયો. મતિયા, મતીહિ મતીભિ. મત્યા મતિયા, મતીનં. સ્મિનો યં, મત્યં મતિયં મત્યા મતિયા, મતીસુ. એવં –

પત્તિ યુત્તિ વુત્તિ કિત્તિ, મુત્તિ તિત્તિ ખન્તિ કન્તિ;
સન્તિ તન્તિ સિદ્ધિ સુદ્ધિ, ઇદ્ધિ વુદ્ધિ બુદ્ધિ બોધિ.

ભૂમિ જાતિ પીતિ સુતિ, નન્દિ સન્ધિ સોણિ કોટિ;
દિટ્ઠિ વુટ્ઠિ તુટ્ઠિ યટ્ઠિ, પાળિ આળિ નાળિ કેળિ.

સતિ મુતિ ગતિ ચુતિ, ધિતિ યુવતિ વિકતિ;
રતિ રુચિ રસ્મિ અસનિ, વસનિ ઓસધિ અઙ્ગુલિ;
ધૂલિ દુન્દ્રભિ દોણિ, અટવિ છવિ ઇચ્ચાદિ.

૫૫. રત્યાદીહિ ટો સ્મિનો

રત્યાદીહિ સ્મિનો ટો વા હોતિ. રત્તો રત્યં રત્તિયં રત્યા રત્તિયા, રત્તીસુ. સેસં મતિસમં.

ઇકારન્તં.

દાસી, સિલોપો. ''એકવચને''ચ્ચાદિના રસ્સો. ''યે પસ્સિ+વણ્ણસ્સા''તિ ઈલોપો, દાસ્યો. ''જન્ત્વા'' દિના યોલોપો. દાસી દાસિયો. ''ગે વા''તિ રસ્સો. ભો દાસિ દાસી, દાસ્યો દાસી દાસિયો.

૭૩. યં પિતો

પસઞ્ઞીતો અંવચનસ્સ યં વા હોતિ. દાસ્યં દાસિયં દાસિં, દાસ્યો દાસી દાસિયો. ''ઘપતેકા''દિના યા. દાસ્યા દાસિયા , દાસીહિ દાસીભિ. દાસ્યા દાસિયા, દાસીનં. દાસ્યં દાસિયં દાસ્યા દાસિયા, દાસીસુ. એવં –

મહી વેતરણી વાપી, પાટલી કદલી ઘટી;
નારી કુમારી તરુણી, વારુણી બ્રાહ્મણી સખી.

ગન્ધબ્બી કિન્નરી નાગી, દેવી યક્ખી અજી મિગી;
વાનરી સૂકરી સીહી, હંસી કાકી ચ કુક્કુટી.

ઇચ્ચાદયો.

એત્થ ચ ઈકારલોપે ઞ્ઞકારપુબ્બરૂપો, વેતરઞ્ઞો વેતરણિયો. વેતરઞ્ઞં વેતરણિયં વેતરણિં, વેતરઞ્ઞો વેતરણિયો ઇચ્ચાદિ. યોસુ –

૧૬૭. નજ્જા ધયાસ્વામ

યોસુ નદીસદ્દસ્સ આમ વા હોતિ. સુઞ+નક+આમ ઇત્યાદિ ઞ્ઞકાર+કકાર+મકારા આગમલિઙ્ગા. સ ચ ''માનુબન્ધો સરાન+મન્તા પરો''તિ માનુબન્ધત્તા સરાન+મન્તા પરો હોતીતિ ઈકારા પરો. ''યવા સરે''તિ યે દસ્સ જો, યસ્સ ચ પુબ્બરૂપં, નજ્જાયો. વા પ-લોપ+યોલોપેસુ નજ્જો નદી નદિયો ઇચ્ચાદિ.

ઈકારન્તં.

યાગુ, યાગૂ યાગુયો. ભો યાગુ, યાગૂ યાગુયો. યાગું, યાગૂ યાગુયો. યાગુયા, યાગૂહિ યાગૂભિ. યાગુયા, યાગૂનં. યાગુયં યાગુયા, યાગૂસુ. એવં ધાતુ+ધેનુ+કાસુ+દદ્દુ+કણ્ડુ+કચ્છુ+રજ્જુ+કરેણુ+સસ્સુ+પિયઙ્ગુ આદયો.

એત્થ ધાતુસદ્દો ''મનોધાતુના''તિ અભિધમ્માવતારે વુત્તત્તા પુલ્લિઙ્ગેપિ દિસ્સતિ, તં સક્કટમતેન વુત્તન્તિ કેચિ.

માતા, માતરો. ભો માત માતા, માતરો. માતરં, માતરે માતરો. માતરા, નાસ્સ યાદેસે ''યે પસ્સા''તિ યોગવિભાગા પલોપો, અનુઞ્ઞાતો અહં મત્યા, અઞ્ઞત્ર માતુયા, માતરેહિ માતરેભિ માતૂહિ માતૂભિ. સલોપે માતુ, પસઞ્ઞત્તા 'નો' ન હોતિ, મત્યા માતુયા, માતરાનં માતાનં માતૂનં. છટ્ઠિવિસયે ''માતુસ્સ સરતી''તિપિ દિસ્સતિ. માતરિ, માતરેસુ માતૂસુ. વિસેસા+ઞ્ઞત્ર પિતુસમં. એવં ધીતુ+દુહિતુસદ્દા.

ઉકારન્તં.

રસ્સનિસેધે સિલોપે ચ કતે જમ્બૂ. ''જન્ત્વા''દિના યોલોપે, જમ્બૂ જમ્બુયો. ''ગે વા''તિ રસ્સે ભો જમ્બુ, જમ્બૂ જમ્બુયો. જમ્બું, જમ્બૂ જમ્બુયો. જમ્બુયા, જમ્બૂહિ જમ્બૂભિ. જમ્બુયા, જમ્બૂનં. જમ્બુયં જમ્બુયા, જમ્બૂસુ.

એવં વધૂ ચ સરભૂ, સરબૂ સુતનૂ ચમૂ;
વામૂરૂ નાગનાસુરૂ, સમાના ખલુ જમ્બુયા.

ઊકારન્તં.

ગો, ગાવો ગવો ઇચ્ચાદિ પુલ્લિઙ્ગસમં.

ઇત્થિલિઙ્ગં.

નપુંસક , સિ –

૧૧૧. અં નપુંસકે

અકારન્તતો નામસ્મા સિસ્સ અં હોતિ નપુંસકે. નપુંસકં.

૧૧૨. યોનં નિ

અકારન્તતો યોનં નિ હોતિ નપુંસકે. નીનં નિચ્ચવિધાનેપિ ‘‘નિનં વા’’તિ પક્ખે ટાટે હોન્તિ, દીઘે નપુંસકા નપુંસકાનિ. ભો નપુંસક નપુંસકા, નપુંસકા નપુંસકાનિ. નપુંસકં, નપુંસકે નપુંસકાનિ. નપુંસકેન, ઇચ્ચાદિ સુગતસદ્દસમં. એવં –

પુઞ્ઞ+પાપ+ફલ+રૂપ+સાધનં,
સોત+ઘાન+સુખ+દુક્ખ+કારણં;
દાન+સીલ+ધન+ઝાન+લોચનં,
મૂલ+કૂલ+બલ+જાલ+મઙ્ગલં.

નળિન+લિઙ્ગ+મુખ+ઙ્ગ+જલ+મ્બુજં,
પુલિન+ધઞ્ઞ+હિરઞ્ઞ+ફલા+મતં;
પદુમ+પણ્ણ+સુસાન+વના+યુધં,
હદય+ચીવર+વત્થ+કુલિ+ન્દ્રિયં.

નયન+વદન+યાનો+દન+સોપાન+પાનં,
ભવન+ભુવન+લોહા+લાત+તુણ્ડ+ણ્ડ+પીઠં,
કરણ+મરણ+ઞાણા+રમ્મણા+રઞ્ઞ+તાણં,
તગર+નગર+તીર+ચ્છત્ત+છિદ્દો+દકાનિ.ઇચ્ચાદિ;

એકચ્ચં,

૧૩૬. ન નિસ્સ ટા

એકચ્ચાદીહિ પરસ્સ નિસ્સ ટા ન હોતિ, એકચ્ચાનિ. ભો એકચ્ચ, એકચ્ચા એકચ્ચાનિ. એકચ્ચં, એકચ્ચે એકચ્ચાનિ. સેસં નપુંસકંવ.

એવં પઠમં, પઠમાનિ ઇચ્ચાદિ. પદં, પદા પદાનિ ઇચ્ચાદિ નપુંસકસમં. નાસ્મિંસુ ભેદો.

૧૦૬. નાસ્સ સા

પદાદીહિ નાસ્સ સા હોતિ વા. પદસા પદેન.

૧૦૫. પદાદીહિ

પદાદીહિ સ્મિનો સિ હોતિ વા. પદસિ પદે પદમ્હિ પદસ્મિં, પદેસુ. એવં બિલસદ્દો.

કમ્મસદ્દતો નાસ્સ ‘‘નાસ્સે+નો’’તિ એનો વા, કમ્મેન, ‘‘પુમકમ્મથામા’’દિના ઉત્તે કમ્મુના કમ્મના. ઇમિનાવ સસ્માસુ ઉત્તં, ઉસ્સ લસઞ્ઞાયં સ+સ્માનં યથાયોગં નો+ના નિચ્ચં, વવત્થિતવિભાસત્તા વાધિકારસ્સ. કમ્મુનો કમ્મસ્સ. કમ્મુના કમ્મા કમ્મમ્હા કમ્મસ્મા. ‘‘કમ્માદિતો’’તિ સ્મિનો વા નિમ્હિ કમ્મનિ કમ્મે કમ્મમ્હિ કમ્મસ્મિં, સેસં નપુંસકસમં. ચમ્મ+વેસ્મ+ભસ્માદયો કમ્મસમા ઉત્તતો+ઞ્ઞત્ર.

ગચ્છન્ત, સિ. ‘‘ન્તસ્સં’’તિ વા અંમ્હિ સિલોપો ગચ્છં. અઞ્ઞત્ર સિસ્સ દં, ગચ્છન્તં, ગચ્છન્તા ગચ્છન્તાનિ. ભો ગચ્છ ગચ્છા ગચ્છં, ગચ્છન્તા ગચ્છન્તાનિ. ગચ્છં ગચ્છન્તં, ગચ્છન્તે ગચ્છન્તાનિ. ગચ્છતા ગચ્છન્તેને+ચ્ચાદિ પુલ્લિઙ્ગસમં. એવં યજન્ત+વજન્તાદયો.

અકારન્તં.

અટ્ઠિ , સિલોપો.

૧૧૩. ઝલા વા

ઝલતો યોનં નિ હોતિ વા નપુંસકે. અટ્ઠીનિ. ‘‘લોપો’’તિ યોલોપે દીઘો, અટ્ઠી. ભો અટ્ઠિ અટ્ઠી, અટ્ઠીનિ અટ્ઠી. અટ્ઠિં, અટ્ઠીનિ અટ્ઠી. અટ્ઠિના ઇચ્ચાદિ મુનિસદ્દસમં. એવં પચ્છિ+અક્ખિ+દધિ+સત્થિ+વારિ+અચ્ચિઆદયો.

ઇકારન્તં.

દણ્ડિ, નપુંસકત્તા ‘‘એકવચને’’ચ્ચાદિના રસ્સે સિલોપો. દણ્ડીનિ દણ્ડી. ‘‘ગે વા’’તિ રસ્સે ભો દણ્ડિ દણ્ડી, દણ્ડીનિ દણ્ડી. ‘‘નં ઝીતો’’તિ નં. દણ્ડિનં દણ્ડિં, દણ્ડીનિ દણ્ડી. સેસં પુલ્લિઙ્ગે દણ્ડીસમં. એવં સુખકારી+સીઘયાયીઆદયો.

ઈકારન્તં.

ચક્ખુ, ચક્ખૂનિ ચક્ખૂ. સેસં અટ્ઠિસમં. એવં આયુ+વસુ+ધનુ+દારુ+તિપુ+મધુ+સિઙ્ગુ+હિઙ્ગુ+વત્થુ+જતુ+અમ્બુ+અસ્સુઆદીનિ. આયુસદ્દતો નાસ્સ કોધાદિત્તા સાવ વિસેસો.

ઉકારન્તં.

ગોત્રભુ, રસ્સે સિલોપો. ગોત્રભૂનિ ગોત્રભૂ. ભો ગોત્રભુ ગોત્રભૂ, ગોત્રભૂનિ ગોત્રભૂ. ગોત્રભું, ગોત્રભૂનિ ગોત્રભૂ ઇચ્ચાદિ પુલ્લિઙ્ગે વેસ્સભૂસમં. એવં સયમ્ભૂ+અભિભૂ+ધમ્મઞ્ઞૂ આદયો.

ઊકારન્તં.

વિસદા+વિસદાકાર-વોહારો+ભયમુત્તકો ;
પુમાદિજાનને હેતુ-ભાવતો લિઙ્ગ+મીરિતો.

થન+કેસાવતી નારી, મસ્સુવા પુરિસો સિયા;

ઉભિન્ન+મન્તરં એતં, ઇતરો+ભયમુત્તકો.

એસે+સા એત+મીતિ ચ,
પસિદ્ધિઅત્થેસુ યેસુ લોકસ્સ;
થી+પુમ+નપુંસકાની+તિ,
વુચ્ચન્તે તાનિ નામાનિ.

નપુંસકલિઙ્ગં.

અથ સબ્બાદીનં રૂપનયો નિદ્દિસિયતે,

સબ્બ કતર કતમ ઉભય ઇતર અઞ્ઞ અઞ્ઞતર અઞ્ઞતમ, પુબ્બ+પરા+પર+દક્ખિણુ+ત્તરા+ધરાનિ વવત્થાય+મસઞ્ઞાયં. ''ઊનપૂરત્થ+મધિકપદોદાહરણ+મજ્ઝાહારો''તિ ઞાયા સબ્બાદીસુ પઠીયન્તેતિ યોજેતબ્બં. ય ત્ય ત એત ઇમ અમુ કિં એક તુમ્હ અમ્હ ઇચ્ચેતે સબ્બાદયો. કચ્ચાયને અદસ્સિતસ્સાપિ ત્યસદ્દસ્સ –

ખિડ્ડા પણિહિતા ત્યાસુ, રતિ ત્યાસુ પતિટ્ઠિતા;
બીજાનિ ત્યાસુ રુહન્તિ, યદિદં સત્તા પજાયરેતિ –

પાળિયં દિસ્સમાનત્તા ઇધ સઙ્ગહો.

તત્થ સબ્બસદ્દો નિરવસેસત્થો. કતર+કતમસદ્દા પુચ્છનત્થા. ઉભયસદ્દો દ્વિઅવયવસમુદાયવચનો. ઇતરસદ્દો વુત્તપટિયોગીવચનો. અઞ્ઞસદ્દો અધિકતાપરવચનો. અઞ્ઞ- તર+અઞ્ઞતમસદ્દા અનિયમત્થા. પુબ્બાદયો દિસાદિવવત્થાવચના. યસદ્દો અનિયમત્થો. ત્ય+તસદ્દા પરમ્મુખવચના. એત+ઇમ+અમુ+કિં ઇચ્ચેતે સમીપ+અચ્ચન્તસમીપ+દૂર+પુચ્છનત્થવચના. એકસદ્દો સંખ્યાદિવચનો. તુમ્હ+અમ્હસદ્દા પર+અત્ત નિદ્દેસવચના.

સબ્બો, સિસ્સ ઓ,

૧૩૮. યોન+મેટ

અકારન્તેહિ સબ્બાદીહિ યોનં એટ હોતિ નિચ્ચં. સબ્બે. ભો સબ્બ સબ્બા, સબ્બે. સબ્બં, સબ્બે. સબ્બેન, સબ્બેહિ સબ્બેભિ. એવં કરણે. સબ્બસ્સ.

૯૯. સબ્બાદીનં નંમ્હિ ચ

અકારન્તાનં સબ્બાદીનં એ હોતિ નંમ્હિ સુ+હિસુ ચ. એત્થ આદિસદ્દો અવયવે, વુત્તઞ્હિ –

મરિયાદાયં પકારે ચ, સમીપે+વયવે તથા;
ચતૂસ્વ+ત્થેસુ મેધાવી, આદિસદ્દં પકાસયેતિ.

૧૦૦. સં+સાનં

સબ્બાદિતો નંવચનસ્સ સં+સાનં હોન્તિ. સબ્બેસં સબ્બેસાનં. સબ્બા સબ્બમ્હા સબ્બસ્મા. સબ્બે સબ્બમ્હિ સબ્બસ્મિં, સબ્બેસુ.

ઇત્થિયં ''ઇત્થિય+મત્વા''તિ આપચ્ચયે તસ્સ ઘસઞ્ઞા. સેસં કઞ્ઞાવ. સબ્બા, સબ્બા સબ્બાયો. ભો સબ્બે, સબ્બા સબ્બાયો. ''ઘો સ્સં+સ્સા+સ્સાયં+તિં સૂ''-તિ રસ્સે સબ્બં, સબ્બા સબ્બાયો. સબ્બાય, સબ્બાહિ સબ્બાભિ.

૧૦૧. ઘપા સસ્સ સ્સા વા

સબ્બાદીનં ઘપતો સસ્સ સ્સા વા હોતિ. અમુસ્સાતિ રૂપસ્સ ''સ્સા વા તે+તિ+મા+મૂહી''તિ સ્સાદેસેન સિદ્ધત્તા વાગ્ગહણ+મુત્તરત્થં. રસ્સે સબ્બસ્સા સબ્બાય, સબ્બાસં સબ્બાસાનં. પઞ્ચમિયં સબ્બાય.

૧૦૨. સ્મિનો સ્સં

સબ્બાદીનં ઘપતો સ્મિનો સ્સં વા હોતિ. સબ્બસ્સં સબ્બાયં સબ્બાય, સબ્બાસુ.

નપુંસકે સબ્બં. ''યોનં ની''તિ નપુંસકે યોસ્સ નિમ્હિ –

૧૩૭. સબ્બાદીહિ

સબ્બાદીહિ પરસ્સ નિસ્સ ટા ન હોતિ. દીઘે સબ્બાનિ. ભો સબ્બ સબ્બા, સબ્બાનિ. સબ્બં, સબ્બે સબ્બાનિ. નાદીસુ પુમેવ. કતરકતમઉભયા તીસુ લિઙ્ગેસુ સબ્બસમા. એવં ઇતરઅઞ્ઞસદ્દા. સ્સા+સ્સંસુ વિસેસો.

૫૨. સ્સં+સ્સા+સ્સાયેસ્વિ-તરે+ક+ઞ્ઞે+તિ+માન+મિ

સ્સમાદીસુ ઇતર+એક+અઞ્ઞ+એત+ઇમ ઇચ્ચેતેસં ઇ હોતિ નિચ્ચં. ઇતરિસ્સા ઇતરાય, અઞ્ઞિસ્સા અઞ્ઞાય, અઞ્ઞાસં અઞ્ઞાસાનં. અઞ્ઞિસ્સં અઞ્ઞાયં અઞ્ઞાય. અઞ્ઞતર+ઞ્ઞતમા લિઙ્ગત્તયે સબ્બસમા.

પુબ્બો,

૧૪૩. પુબ્બાદીહિ છહિ

એતેહિ છહિ સવિસયે એટ વા હોતીતિ યોસ્સ એટ, પુબ્બે પુબ્બા. ભો પુબ્બ પુબ્બા, પુબ્બે પુબ્બા. પુબ્બં, પુબ્બે. પુબ્બેન. સેસં સબ્બલિઙ્ગે સબ્બસમં. એવં પરાદયો પઞ્ચ.

૧૩૯. ના+ઞ્ઞઞ્ચ નામ+પ્પધાના

તંનામભૂતેહિ અપ્પધાનેહિ ચ સબ્બાદીહિ સબ્બાદિકારિયં ન હોતિ. તે સબ્બા, સબ્બનામા તેતિ અત્થો. તે પિયસબ્બા, તે અતિસબ્બા. નામભૂતે ચ અઞ્ઞપદત્થાદો અપ્પધાનવિસયે ચ સબ્બાદિકારિયનિસેધેન ''પરમસબ્બે તિટ્ઠન્તિ'' ત્યાદિતો પધાનપદન્તતો એટઆદયો હોન્તિ, વિસેસનસમાસસ્સ ઉત્તરપદત્થપધાનત્તા.

૧૪૦. તતિયત્થયોગે

તતિયત્થેન યોગે ચ સબ્બાદિકારિયં ન હોતિ. માસેન પુબ્બા માસપુબ્બા ઇચ્ચાદિ.

૧૪૧. ચત્થસમાસે

ચત્થસમાસવિસયે સબ્બાદિકારિયં ન હોતિ. દક્ખિણુત્તરપુબ્બાનન્તિઆદિ.

૧૪૨. વે+ટ

ઇતિ ચત્થસમાસે સબ્બાદિકારિયં ન હોતિ, નિચ્ચેન એટઆદેસપ્પસઙ્ગે અયં સમ્પત્તવિભાસા. પુબ્બુત્તરે પુબ્બુત્તરા. સેસં સુગતસમં.

યો, યે. યા, યાયો. યં, યાનિ ઇચ્ચાદિ સબ્બસમં. યાદીન+માલપને રૂપં ન સમ્ભવતિ.

ત્ય સિ –

૧૨૮. ત્ય+તે+તાનં તસ્સ સો

ત્ય+તે+તાન+મનપુંસકાનં તસ્સ સો હોતિ સિમ્હિ. સ્યો, ત્યે. સ્યા, ત્યા, ત્યાયો. ત્યં, ત્યાનિ ઇચ્ચાદિ સબ્બસમં.

સો,

૧૩૧. તતસ્સ નો સબ્બાસુ

તસદ્દસ્સ તસ્સ નો વા હોતિ સબ્બાસુ વિભત્તીસુ. ‘‘ત્ય+તે+તાનં તસ્સા’’તિ ચ એત્થ ત્યાદીનં તકારગ્ગહણં સ્યા સા એસા નાયોતિ ઇત્થિયં સબ્બસમા હોતીતિ. ને તે. નં તં, ને તે. નેન તેને, નેહિ નેભિ તેહિ તેભિ.

૧૩૨. ટ સસ્માસ્મિંસ્સાયસ્સંસ્સાસંમ્હામ્હિસ્વિ+મસ્સ ચ

‘‘ટ સ+સ્મા+સ્મિં+નંસ્મિ+મસ્સ ચા’’તિ વુત્તેપિ તેસં વિભત્તીનં આદેસેસુ સ્સાયાદીસુ પરેસુ ‘‘તદાદેસા તદિવ ભવન્તી’’તિ ઞાયા ટાદેસે સિદ્ધેપિ યાદિઆદેસન્તરે પરે નિવત્તનત્થં સ્સાદીનં ગહણં.

સાદીસ્વિ+મસ્સ તસદ્દતકારસ્સ ચ ટો વા હોતિ. પુબ્બસ્સરલોપો. એવ+મુપરિપિ. અસ્સ નસ્સ તસ્સ, નેસં નેસાનં તેસં તેસાનં. અમ્હા અસ્મા નમ્હા નસ્મા તમ્હા તસ્મા. અમ્હિ અસ્મિં નમ્હિ નસ્મિં તમ્હિ તસ્મિં, નેસુ તેસુ.

ઇત્થિયં સા, ના નાયો તા તાયો. નં તં, ના નાયો તા તાયો. નામ્હિ –

૪૬. સ્સા વા તે+તિ+મા+મૂહિ

ઘપસઞ્ઞેહિ ત+એત+ઇમ+અમૂહિ એકત્તે નાદીનં સ્સા વા હોતિ. અન્તસ્સરાનં ઘપવોહારેન તંસહચરિતાપિ સદ્દા ‘‘કુન્તે પવેસયા’’તિ ઞાયા ગય્હન્તીતિ ‘‘ઘપસઞ્ઞેહિ ત+એત+ઇમ+અમૂહી’’તિ વુત્તં. વાટાદેસે અસ્સા નસ્સા

નાય.

૫૩. તાય વા

સ્સંસ્સાસ્સા યેસુ તસ્સ વા ઇ હોતિ. તિસ્સા તસ્સા તાય, નાહિ નાભિ તાહિ તાભિ. સસ્સ વા સ્સામ્હિ અસ્સા નસ્સા તિસ્સા તસ્સા.

૫૪. તે+તિ+માતો સસ્સ સ્સાય

તા+એતા+ઇમાતો સસ્સ સ્સાયો હોતિ વા. અસ્સાય નસ્સાય તિસ્સાય તસ્સાય, ‘‘ઘપતે’’ચ્ચાદિના યાદેસે નાય તાય. નંવચનસ્સ સ+માદેસે તકારસ્સ ચ વા ટાદેસે આસં નાસં નાસાનં તાસં તાસાનં. સત્તમિયં અસ્સં અસ્સા નસ્સં નસ્સા નાયં નાય તિસ્સં તિસ્સા તસ્સં તસ્સા તાયં તાય, નાસુ તાસુ.

નપુંસકે નં તં, નાનિ તાનિ. નં તં, ને નાનિ તે તાનિ. સેસં પુમેવ.

‘‘યંતંસદ્દા નિચ્ચસમ્બન્ધા’’તિ ઞાયા યંસદ્દેન અનિયમિતત્થં તંસદ્દો નિયમેતિ.

પસિદ્ધે અનુભૂતત્થે, પક્કન્તવિસયે તથા;
યંસદ્દ+મનપેક્ખેવ, તંસદ્દો યુજ્જતે સદાતિ –

વુત્તત્તા એત્થેવ તંસદ્દો યંસદ્દં નાપેક્ખતિ. યથાક્કમં તત્રિ+દ+મુદાહરણં –

(.) ‘‘નમો તસ્સા’’તિ ચ, (.) ‘‘અગ્ગિમ્પ+ક્ખિના…પે॰… ઞાતકારી હિ સો જિનો’’તિ ચ, (..) પુરિમગાથાય વુત્તમુનિસદ્દ+મપેક્ખિત્વા ‘‘સવાસને કિલેસે સો’’તિ ચ.

એસો, એતે. એસા, એતા એતાયો, એતં, એતાનિ ઇચ્ચાદિ ટ+નાદેસાભાવોવ વિસેસો.

ઇમ સિ,

૧૨૭. સિમ્હ+નપુંસકસ્સા+યં

ઇમસદ્દસ્સ અનપુંસકસ્સ અયં હોતિ સિમ્હિ. અયં, ઇમે. ઇમં, ઇમે.

૧૨૬. નામ્હ+નિ+મિ

ઇમસદ્દસ્સ અનિત્થિયં નામ્હિ અન+ઇમિઇચ્ચાદેસા હોન્તિ. ‘‘અતે+ના’’તિ એને અનેન ઇમિના. હિમ્હિ –

૧૨૫. ઇમસ્સા+નિત્થિયં ટે

ઇમસ્સા+નિત્થિયં ટે હોતિ વા સુ+નં+હિસુ. ‘‘નામગ્ગહણે લિઙ્ગવિસિટ્ઠસ્સાપિ ગહણં’’તિ ઞાયા ‘અનિત્થિયં’તિ ઇત્થિલિઙ્ગનિસેધા ઇમસ્સાતિ નામગ્ગહણવિસયે લિઙ્ગવિસેસિતસ્સ ઇમસદ્દસ્સાપિ ગહણં. તસ્સ ફલં ‘‘તતસ્સ નો

સબ્બાસુ'' ત્યાદો લિઙ્ગત્તયે કારિયસિદ્ધિ. એહિ એભિ ઇમેહિ ઇમેભિ. ''ટ સસ્માસ્મિ''મિચ્ચાદિના સબ્બસ્સિ+મસ્સ વા ટાદેસે અસ્સ ઇમસ્સ, વા ટે એસં એસાનં ઇમેસં ઇમેસાનં. અમ્હા અસ્મા ઇમમ્હા ઇમસ્મા. અમ્હિ અસ્મિં ઇમમ્હિ ઇમસ્મિં, એસુ ઇમેસુ.

ઇત્થિયં અયં, ઇમા ઇમાયો. ઇમં, ઇમા ઇમાયો. ના ''સ્સા વા તે+તિ+મા+મૂહી''તિ સ્સા વા, વા ટાદેસે ''સ્સ'' મિચ્ચાદિના ઇઆદેસે ચ કતે અસ્સા ઇમિસ્સા ઇમાય, ઇમાહિ ઇમાભિ. અસ્સા ઇમિસ્સા અસ્સાય ઇમિસ્સાય ઇમાય. નંવચનસ્સ સ+માદેસે ઇમસ્સ ચ વા ટાદેસે અસ્સ ''સુનંહિ સૂ''તિ દીઘે ચ કતે આસં, અઞ્ઞત્ર ઇમાસં ઇમાસાનં. સત્તમિયં અસ્સં ઇમિસ્સં અસ્સા ઇમિસ્સા ઇમાયં ઇમાય, ઇમાસુ.

નપુંસકે –

૨૦૧. ઇમસ્સિ+દં વા

અંસિસુ સહ તેહિ ઇમસ્સિ+દં હોતિ વા નપુંસકે. ઇદં ઇમં, ઇમે ઇમાનિ. ઇદં ઇમં, ઇમે ઇમાનિ. અનેન ઇમિના ઇચ્ચાદિ પુલ્લિઙ્ગસમં.

૧૯૭. ઇમે+તાન+મેના+ન્વાદેસે દુતિયાયં

ઇમએતસદ્દાનં કથિતાનુકથનવિસયે દુતિયાય+મેનાદેસો હોતિ. ઇમં ભિક્ખું વિનય+મજ્ઝાપય, અથો એનં ધમ્મ+મજ્ઝાપય. ઇમે ભિક્ખૂ વિનય+મજ્ઝાપય, અથો એને ધમ્મ+મજ્ઝાપય. એવ+મેતસ્સ ચ યોજનીયં.

અમુ સિ,

૧૨૯. મસ્સા+મુસ્સ

અનપુંસકસ્સા+મુસ્સ મકારસ્સ સો હોતિ સિમ્હિ. અસુ, યો –

૮૬. લોપો+મુસ્મા

નિયમસુત્ત+મિદં, અમુસદ્દતો યોનં લોપો હોતિ નિચ્ચં પુલ્લિઙ્ગે. દીઘે અમૂ. ઝલતો યોનં ''લોપો''તિ લોપે સિદ્ધેપિ વો+પવાદો+ય+મારમ્ભો.

> આરમ્ભો વચનમ્પત્તિ, લક્ખણં યોગલક્ખણં;
> વાક્યં સત્થઞ્ચ ઇચ્ચાદિ, સુત્તાન+મભિધાયકા.

અમું, અમૂ. અમુના, અમૂહિ અમૂભિ.

૮૭. ન નો સસ્સ

અમુસ્મા સસ્સ નો ન હોતિ. અમુસ્સ, અમૂસં અમૂસાનં. ''નાસ્માસ્સા''તિ લતો સ્માસ્સ ના, અમુના અમુમ્હા અમુસ્મા. અમુમ્હિ અમુસ્મિં, અમૂસુ.

ઇત્થિયં અસુ, અમૂ અમુયો. અમું, અમૂ અમુયો. ના, ‘‘સ્સા વા તે+તિ+મા+મૂહી’’તિ નાદ્યેકવચનાનં સ્સા વા, અમુસ્સા અમુયા, અમૂહિ અમૂભિ. અમુસ્સા અમુયા, અમૂસં અમૂસાનં. સત્તમિયં અમુસ્સં અમુસ્સા અમુયં અમુયા, અમૂસુ.

નપુંસકે –

૨૦૨. અમુસ્સા+દું

અંસિસુ સહ તેહિ અમુસ્સ અદું હોતિ વા નપુંસકે. અદું, સિલોપો, અમું. ‘‘ઝલા વા’’તિ વાનિઆદેસે અમૂનિ અમૂ. અદું અમું, અમૂનિ અમૂ. અમુના ઇચ્ચાદિ પુલ્લિઙ્ગસમં.

‘‘સકત્તે’’તિ કપચ્ચયે –

૧૩૦. કે વા

અમુ એવ અમુકોતિ સકત્થે કપચ્ચયે તદ્ધિતવુત્તિત્તા ‘‘એકત્થતાયં’’તિ સિલોપે ચ કતે ‘‘નિમિત્તાભાવે નેમિત્તિકસ્સાભાવો’’તિ ઞાયા નિમિત્તભૂતસ્સ સિસ્સા+ભાવે નેમિત્તિકસ્સ ‘‘મસ્સા+મુસ્સા’’તિ કત્તબ્બસ્સ સકારસ્સ નિવુત્તીતિ ‘કે વા’તિ વિકપ્પેન મસ્સ સકારત્થ+ મિદ+મારદ્ધં . અમુસ્સ મસ્સ કે સ હોતિ વા. અસુકો અમુકા, અસુકા અમુકા. અસુકં અમુકં ઇચ્ચાદિ.

કિં સિ.

૧૯૮. કિસ્સ કો સબ્બાસુ

સબ્બાસુ વિભત્તીસુ કિસ્સ કો હોતિ. સિસ્સો, કો, કે. કં, કે. કેન, કેહિ કેભિ.

૧૯૯. કિ સસ્મિંસુ વા નિત્થિયં

અનિત્થિયં કિસ્સ કિ વા હોતિ સસ્મિંસુ. કિસ્સ કસ્સ, કેસં કેસાનં. કમ્હા કસ્મા. કિમ્હિ કિસ્મિં કમ્હિ કસ્મિં, કેસુ.

ઇત્થિયં વિભત્તીસુ પરેસુ કાદેસે કતે અકારન્તત્તા મજ્ઝે આપચ્ચયકરણ+મવિરુદ્ધન્તિ આ, કા, કાયો. કં, કા કાયો ઇચ્ચાદિ સબ્બાવ.

નપુંસકે –

૨૦૦. કિ+મંસિસુ સહ નપુંસકે

અંસિસુ સહ તેહિ કિં સદ્દસ્સ કિંહોતિ નપુંસકે. કાદેસસ્સ સામઞ્ઞત્તા ‘‘વિસેસવિહિતા વિધયો સામઞ્ઞવિધયો નિસેધેન્તી’’તિ ઞાયા કિંઆદેસેન કાદેસનિવુત્તિ. કિં, કાનિ. કિં, કે કાનિ. કેને+ચ્ચાદિ પુબ્બેવ.

એકસદ્દો સંખ્યા+તુલ્ય+ઞ્ઞ+સહાયવચનો. યદા સંખ્યાવચનો, તદા એકવચનન્તો, અત્ર એકસદ્દો સંખ્યેય્યવાપી. અઞ્ઞત્ર તુલ્યાદીસુ બહુવચનન્તોપિ. એકો, એકે. એકા, એકા એકાયો. એકં, એકાનિ+ચ્ચાદિ સબ્બસમં તિલિઙ્ગે.

તુલ્યે એકો વિલાસો દ્વિન્નં કુમારાનં, એકે વણ્ણસદ્દા દ્વિન્નં કુમારાનં. અઞ્ઞત્થે એકો આચરિયો એવ+માહ, એકે આચરિયા એવ+માહંસુ. અસહાયતે એકોવ અરઞ્ઞં પવિસિત્વા.

એકો, એકે. એકા, એકા એકાયો. એકં એકાનિ+ચ્ચાદિ સબ્બસમં તિલિઙ્ગે. સ્સા+સ્સંસુ પન ''સ્સ''માદિના ઇ, એકિસ્સા એકાય, એકિસ્સં એકાયં એકાય.

ઇધ અત્તપરગારવવસેન એકસ્સાપિ ''અમ્હાકં રઞ્ઞો''તિપિ ''એકે આચરિયા''તિપિ બહુવચનસ્સ લોકેન ઇચ્છિતત્તા બહુલવિધાના બહુવચનેનેવ સિજ્ઝતિ.

તુમ્હ+અમ્હસદ્દા અલિઙ્ગા, તથા ઉભ+કતિ+દ્વિસદ્દા, પઞ્ચાદયો અટ્ઠારસન્તા ચ. તુમ્હ સિ, અમ્હ સિ.

૨૧૨. તુમ્હસ્સ તુવંત્વ+મમ્હિ ચ

અમ્હિ સિમ્હિ ચ તુમ્હસ્સ સવિભત્તિસ્સ તુવં+ત્વં હોન્તિ. તુવં ત્વં.

૨૧૧. સિમ્હ+હં

સિમ્હિ અમ્હસ્સ સવિભત્તિસ્સ અહં હોતિ. અહં, યેવસ્વે+ટ, તુ મ્હે.

૨,૨૦૯. મય+મસ્મા+મ્હસ્સ

યોસ્વ+મ્હસ્સ સવિભત્તિસ્સ મય+મસ્મા વા હોન્તિ યથાક્કમં. મયં અમ્હે.

૨૨૭. અંમ્હિ તં+મં+તવં+મમં

અંમ્હિ તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં તં+મં+તવં+મમં હોન્તિ યથાક્કમં. તં, મં, તવં, મમં.

૨૩૧. દુતિયા યોમ્હિ વા

તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં પચ્ચેકં ડં+ડાકં વા હોન્તિ યોમ્હિ દુતિયે, તુમ્હં તુમ્હાકં તુમ્હે, અમ્હં અમ્હાકં અમ્હે.

૨૨૮. નાસ્માસુ તયા+મયા

નાસ્માસુ તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં તયા+મયા હોન્તિ યથાક્કમં. ''નાસ્માસૂ''તિ બહુવચનેસુપિ વિભત્તિક્કમ+મનપેક્ખિત્વા સદ્દક્કમેન પચ્ચેકં દ્વે દ્વે હોન્તિ.

૨૧૩. તયાતયીનં ત્વ વા તસ્સ

તુમ્હસ્સ તયાતયીનં તકારસ્સ ત્વ હોતિ વા. ત્વયા તયા, મયા. તુમ્હેહિ તુમ્હેભિ, અમ્હેહિ અમ્હેભિ.

૨૨૯. તવ+મમ+તુય્હં+મય્હં સે

સે તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં એતે આદેસા હોન્તિ યથાક્કમં. તવ તુય્હં, મમ મય્હં.

૨૧૧. નંસેસ્વ+સ્માકં+મમં.

નંસેસ્વ+મ્હસ્સ સવિભત્તિસ્સ અસ્માકં+મમં હોન્તિ યથાક્કમં. મમં.

૨૩૦. ડં+ડાકં નંમ્હિ

નંમ્હિ તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિતત્તીનં ડં+ડાકં હોન્તિ પચ્ચેકં. તુમ્હં તુમ્હાકં અમ્હં અમ્હાકં અસ્માકં. કચ્ચાયને એકવચનસ્સ અંવિધાનત્થં સુત્ત+મારદ્ધં, એત્થ પન અત્તગારવવસેન અંમ્હિ તુમ્હં અમ્હંભિ સિજ્ઝન્તિ બહુલાધિકારા.

૨૧૪. સ્મામ્હિ ત્વમ્હા

સ્મામ્હિ તુમ્હસ્સ સવિતત્તિસ્સ ત્વમ્હા હોતિ વા. ત્વમ્હા ત્વયા તયા, મયા.

૨૨૬. સ્મિમ્હિ તુમ્હમ્હાનં તયિ+મયિ

સ્મિમ્હિ તુમ્હઅમ્હસદ્દાનંસવિભત્તીનં તયિ+મયિ હોતિ યથાક્કમં. ત્વયિ તયિ, મયિ. તુમ્હેસુ.

૨૦૩. સુમ્હા+મ્હસ્સા+સ્મા

અમ્હસ્સ અસ્મા હોતિ વા સુમ્હિ. અસ્માસુ અમ્હેસુ. સબ્બાદયો વુત્ત+મપેક્ખન્તા વક્ખમાનં વાતિ ઇદ+મેસં લક્ખણં.

૨૩૨. અપાદાદો પદતે+કવાક્યેતિ

અધિકારો. એત્થ પાદો નામ ગાથાય ચતુત્થંસો, તસ્મા ‘‘તુમ્હેહિ પુઞ્ઞં પસુતં અનપ્પકં’’તિ એત્થ વો ન હોતિ. એત્થ પદન્તિ વુત્ત સદ્દો સભાવતો –

આકાસવાયુપ્પભવો સરીરા,
સમુચ્ચરં વત્ત+મુપેતિ નાદો;
ઠાનન્તરે સુપ્પટિહઞ્ઞમાનો,
વણ્ણત્ત+માગચ્છતિ સો તુ સદ્દોતિ –

વુત્તત્તા એકેકો વણ્ણો સદ્દો નામ, તબ્બણ્ણસમૂહો પદં, તપ્પદસમૂહો વાક્યઞ્ચ. તથા હિ –

વિતત્યન્તં પદં તસ્સ, ચ યો વાક્યન્તિ મન્વયં;
ઉપચારા વણ્ણસદ્દ-વાચ્ચં તં ન પરિચ્ચજે.

તં પદઞ્ચ –

પદં ચતુબ્બિધં વુત્તં, નામા+ખ્યાતો+પસગ્ગજં;
નિપાતજઞ્ચ તઞ્ઞૂ હિ, અસ્સો ખલ્વા+ભિધાવતીતિ.

તં વાક્યઞ્ચ –

એકાખ્યાતો પદચ્ચયો, સિયા વાક્યં સકારકોતિ –

વુત્તં. તસ્મા ''વિભત્યન્તં પદં, પદસમૂહો વાક્ય''ન્તિ ચ વુચ્ચતિ.

૨૩૩. યોનંહિસ્વ+પઞ્ચમ્યા વો+નો

અપઞ્ચમિયાયોનંહિસ્વ+પાદાદો વત્તમાનાનં પદસ્મા પરેસ+મેકવાક્યે ઠિતાનં તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં વો+નો હોન્તિ વા યથાક્કમં. ગામં વો ગચ્છેય્યાથ, ગામં તુમ્હે ગચ્છેય્યાથ. ગામં નો ગચ્છેય્યામ, ગામં અમ્હે ગચ્છેય્યામ. પહાય વો ગમિસ્સામિ, મા નો વિકન્તિંસુ. દીયતે વો, દીયતે તુમ્હં. દીયતે નો, દીયતે અમ્હં. તુટ્ઠો+સ્મિ વો પકતિયા, તુટ્ઠો+સ્મિ તુમ્હં. સત્થા નો ભગવા, એસો અમ્હાકં સત્થા. કતં વો, કતં તુમ્હેહિ. કતં નો, કતં અમ્હેહિ.

૨૩૪. તે+મે નાસે

નામ્હિ સે ચ અપાદાદો વત્તમાનાનં દસ્મા પરેસ+મેકવાક્યે ઠિતાનં તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં તે+મે વા હોન્તિ યથાક્કમં. કતં તે, કતં તયા. કતં મે, કતં મયા. દીયતે તે, દીયતે તવ. દીયતે મે, દીયતે મમ. ધનં તે, ધનં તવ. ધનં મે, ધનં મમ.

૨૩૭. ન ચ+વા+હા+હે+વયોગે

ચાદીહિ યોગે તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં વો+નો, તે+મે ન હોન્તિ. ગચ્છામ તુમ્હે ચ મયઞ્ચ, પસ્સતિ તુમ્હે ચ અમ્હે ચ, કતં તુમ્હેહિ ચ અમ્હેહિ ચ, દીયતે તુમ્હઞ્ચ અમ્હઞ્ચ, ધનં તુમ્હઞ્ચ અમ્હઞ્ચ, કતં તયા ચ મયા ચ, દીયતે તવ ચ મમ ચ, ધનં તવ ચ મમ ચ. એવં વાદિયોગેપિ.

૨૩૫. અન્વાદેસે

કથિતાનુકથિતવિસયે તુમ્હઅમ્હસદ્દાનં આદેસા નિચ્ચં હોન્તિ પુનબ્બિધાના. ગામો તુમ્હં પરિગ્ગહો, અથો જનપદો વો પરિગ્ગહો. અન્વાદેસે અથો અથોતિ વારદ્વયાભાવા નિચ્ચન્તિ વુત્તં. અથોસદ્દો કથિતસ્સેવ પુન કથનતો અન્વાદેસજોતકો.

૨૩૬. સપુબ્બા પઠમન્તા વા

વિજ્જમાનપુબ્બસ્મા પઠમન્તા પરેસં તુમ્હામ્હાનં આદેસા વા હોન્તિ અન્વાદેસે. ગામે પટો તુમ્હાકં અથો નગરે કમ્બલો વો અથો નગરે કમ્બલો તુમ્હાકં, અથોતિ અનુકથનવારદ્વયત્તા વિકપ્પો સપુબ્બાતિ કિં, પટો તુમ્હાકં, અથો કમ્બલો વો. પઠમન્તાતિ કિં, પટો નગરે તુમ્હાકં, અથો કમ્બલો ગામે વો.

૨૩૮. દસ્સનત્થે+નાલોચને

દસ્સનત્થે આલોવચનવજ્જિતે પયુજ્જમાને તુમ્હઅમ્હાન+માદેસા ન હોન્તિ. ગામો તુમ્હે ઉદ્દિસ્સ આગતો, ગામો અમ્હે ઉદ્દિસ્સ આગતો. અનાલોચનેતિ કિં, ગામો વો આલોચેતિ, ગામો નો આલોચેતિ.

૨૩૯. આમન્તણં પુબ્બ+મસન્તંવ

આમન્તણં પુબ્બ+વિજ્જમાનં વિય હોતિ તુમ્હામ્હાન+માદેસવિસયે. દેવદત્ત તવ પરિગ્ગહો. આમન્તણન્તિ કિં, કમ્બલો તે પરિગ્ગહો.

૨૪૦. ન સામઞ્ઞવચન+મેકત્થે

સમાનાધિકરણે પરતો સામઞ્ઞવચન+મામન્તણં એકત્થે અસન્તં વિય ન હોતિ માણવક જટિલક તે પરિગ્ગહો. પરામન્થણે અસતિપિ પુબ્બ+મુપાદાય આદેસો.

૨૪૧. બહૂસુ વા

બહૂસુ વત્તમાન+મામન્તણં સામઞ્ઞવચન+મેકત્થે અસન્તં વિય વા ન હોતિ. ‘‘સિદ્ધે સત્યારમ્ભો નીયમાય વા વિકપ્પાયવા’’તિ વુત્તત્તા વિકપ્પત્થ+મિદં. બ્રાહ્મણા ગુણવન્તો તુમ્હાકં પરિગ્ગહો, બ્રાહ્મણા ગુણવન્તો વો પરિગ્ગહો.

ઉભ+કતિસદ્દા બહુવચનન્તા. ‘‘ઉભ+ગોહિ ટો’’તિ યોનં ટો, ઉભો. કથં ‘‘ઉભયો વસેમસે’’તિ, ટોમ્હિ યકારાગમો. ઉભો.

૫૯. સુહિસુ+ભસ્સો

ઉભસ્સ સુહિસ્વો હોતિ. ઉભોહિ ઉભોભિ.

૫૦. ઉભિ+ન્નં

ઉભા નંવચનસ્સ ઇન્નં હોતિ. ઉભિન્નં, ઉભોસુ.

૧૬૮. ટિ કતિમ્હા

કતિમ્હા યોનં ટિ હોતિ. કતિ, કતિ. ઝતો યોલોપપસઙ્ગે દીઘનિવત્તનત્થં ટિઆદેસો. કતીહિ કતીભિ. ‘‘બહુકતિન્નં’’તિ નુક, કતિન્નં, કતીસુ.

૧,૫૪. વિચ્છા+ભિક્ખઞ્ઞેસુ દ્વે

વિચ્છાય+માભિક્ખઞ્ઞે ચ દ્વે રૂપાનિ હોન્તિ. ક્રિયા+ગુણ+દબ્બેહિ બ્યાપેતુ+મિચ્છા વિચ્છા. રુક્ખં રુક્ખં સિઞ્ચન્તિ, ગામો ગામો રમણીયો, ગામે ગામે પાનીયં. આભિક્ખઞ્ઞં=પોનોપુઞ્ઞં, પચતિ પચતિ, પપચતિ પપચતિ.

૧,૫૫. સ્યાદિલોપો પુબ્બસ્સે+કસ્સ

વિચ્છાય+મેકસ્સ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ સ્યાદિલોપો હોતિ. એકસ્સ એકસ્સાતિ દ્વિત્તે એકેકસ્સ. કથં ‘‘મત્થકમત્થકેના’’તિ, ‘‘સ્યાદિલોપો પુબ્બસ્સા’’તિ યોગવિભાગા, યોગવિભાગા ચ ઇટ્ઠપસિદ્ધીતિ.

૧,૫૬. સબ્બાદીનં વીતિહારે

સબ્બાદીનં વીતિહારે દ્વે ભવન્તિ. પુબ્બસ્સ સ્યાદિલોપો ચ, અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞસ્સ ભોજકા અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ભોજકા, એવં ઇતરીતરસ્સ.

૧,૫૭. યાવબોધં સમ્ભમે

તુરિતેના+પાયહેતુપદસ્સનં સમ્ભમો, તસ્મિં સતિ વત્તુ યાવન્તેહિ સદ્દેહિ સો+ત્થો વિઞ્ઞાયતે, તાવન્તો પયુજ્જન્તે. સપ્પો સપ્પો સપ્પો, બુજ્ઝસ્સુ બુજ્ઝસ્સુ બુજ્ઝસ્સુ, ભિન્નો ભિક્ખુસઙ્ઘો, ભિન્નો ભિક્ખુસઙ્ઘો.

> ભયે કોધે પસંસાયં, તુરિતે કોતૂહલ+ચ્છરે;
> હાસે સોકે પસાદે ચ, કરે આમેડિતં બુધો.

સઙ્ખ્યાકણ્ડ

અથ સઙ્ખ્યાસદ્દા વુચ્ચન્તે. એકાદયો અટ્ઠારસન્તા સઙ્ખ્યેય્યવચના. વીસતિઆદયો ‘‘ભિક્ખૂનં વીસતી’’તિઆદીસુ સઙ્ખ્યાવચના, ‘‘વીસતિ ભિક્ખવો’’તિઆદીસુ સઙ્ખ્યેય્યવચના. એકસદ્દો સબ્બાદીસુ વુત્તોવ. દ્વાદયો અટ્ઠારસન્તા બહુવચનન્થાવ.

૨૧૯. યોમ્હિ દ્વિન્નં દુવે+દ્વે

યોમ્હિ દ્વિસ્સ સવિભત્તિસ્સ દુવે+દ્વે હોન્તિ પચ્ચેકં. દુવે દ્વે, દુવે દ્વે, દ્વીહિ દ્વીભિ.

૨૨૦. દુવિન્નં નંમ્હિ વા

નંમ્હિ દ્વિસ્સ સવિભત્તિસ્સ દુવિન્નં હોતિ વા. દુવિન્નં, અઞ્ઞત્ર –

૪૭. નંમ્હિ નુક દ્વાદીનં સત્તરસન્નં

દ્વાદીનં સત્તરસન્નં સઙ્ખ્યાનં નુક હોતિ નંમ્હિ વિભત્તિમ્હિ. ઉકારો ઉચ્ચારણત્થો, કકારો અન્તાવયવત્થો. એત્થ નાગમો વિભત્તિસ્સ આદ્યાવયવો ચે, ''આગમા તગ્ગુણીભૂતા તગ્ગહણેન ગય્હન્તે''તિ ઞાયા નાગમોપિ તંગહણેન ગય્હતીતિ ''સુનંહિસૂ''તિ દીઘપ્પસઙ્ગે પકતિયા અન્તાવયવભૂતે સરન્તતા નત્થીતિ ન દીઘો. દ્વિન્નં, દ્વીસુ.

૨૦૭. પુમે તયો+ચત્તારો

યોમ્હિ સવિભત્તીનં તિ+ચતુન્નં તયો+ચત્તારો હોન્તિ યથાક્કમં પુલ્લિઙ્ગે. તયો, તયો, તીહિ તીભિ.

૪૯. ણ્ણં+ણ્ણન્નં તિતો ઝા

ઝસઞ્ઞિતો તિતો નંવચનસ્સ ણ્ણં+ણ્ણન્નં હોન્તિ. તિણ્ણં તિણ્ણન્નં, તીસુ.

ઇત્થિયં –

૨૦૫. તિસ્સો ચતસ્સો યોમ્હિ સવિભત્તીનં

વિભત્તિસહિતાનં તિચતુન્નં યોમ્હિ તિસ્સો+ચતસ્સો હોન્તિ ઇત્થિયં યથાક્કમં. તિસ્સો, તિસ્સો, તીહિ તીભિ.

૨૦૪. નંમ્હિ તિચતુન્ન+મિત્થિયં તિસ્સ+ચતસ્સા

નંમ્હિ તિચતુન્નં તિસ્સ+ચતસ્સા હોન્તિ+ત્થિયં યથાક્કમં. નંમ્હીતિ ચતુત્થીછટ્ઠીનં સામઞ્ઞવચનં, નો ચે નંસૂતિ વદતિ, યથાક્કમંતિ સદ્દદ્વયાપેક્ખં. એવ+મીદિસ+મઞ્ઞમ્પિ. તિસ્સન્નં તીસુ.

૨૦૬. તીણિ+ચત્તારિ નપુંસકે

યોમ્હિ સવિભત્તીનં તિચતુન્નં યથાક્કમં તીણિ+ચત્તારિ હોન્તિ નપુંસકે. તીણિ, તીણિ, તીહિ ઇચ્ચાદિ પુલ્લિઙ્ગેવ.

ચતુ યો,

૨૦૮. ચતુરો વા ચતુસ્સ

ચતુસ્સ સવિભત્તિસ્સ યોમ્હિ ચતુરો હોતિ વા પુલ્લિઙ્ગે. ચતુરો ચત્તારો. કથં ''ચતુરો નિમિત્તે નાદ્દસાસિ''ન્તિ, લિઙ્ગવિપલ્લાસેન સિદ્ધં, ચત્તારિ નિમિત્તાનીતિ અત્થો. વિપલ્લાસો તિવિધો લિઙ્ગવિપલ્લાસો વચનવિપલ્લાસો વિભત્તિવિપલ્લાસોતિ. ચતૂહિ ચતૂભિ. ચતુન્નં, ચતૂસુ.

ઇત્થિયં ચતસ્સો. ચતસ્સો. ચતૂહિ ચતૂભિ. ચતસ્સન્નં. ચતસ્સન્નં. ચતૂસુ.

નપુંસકે ચત્તારિ. ચત્તારિ. ચતૂહિ ચતૂભિ. ઇચ્ચાદિ પુમેવ.

૧૬૯. ટ પઞ્ચાદીહિ ચુદ્દસહિ

‘‘સુત્તે લિઙ્ગવચનમત્ત’’ન્તિ આયા ટ-ઇતિ વુત્તં. પઞ્ચાદીહિ ચુદ્દસહિ સઙ્ખ્યાહિ યોનં ટ હોતિ. પઞ્ચ. પઞ્ચ. યોનં ટા+ટેનિવત્થનત્થં ટ-વિધાનં.

૯૦. પઞ્ચાદીનં ચુદ્દસન્ન+મ

પઞ્ચાદીનં ચુદ્દસન્નં સુનંહિસ્વ હોતિ. એત્ત+દીઘાપવાદો+યં. અપવાદતિ બાધેતીતિ અપવાદો. તસ્મા ‘‘પકપ્યાપવાદવિસયમુસ્સગ્ગા અભિનિવિસન્તે’’તિ આયા ‘‘સુહિસ્વ+સ્સે’’ ‘‘સુનંહિસુ’’તિ ચ ઉસ્સગ્ગા ‘‘પઞ્ચાદીનં ચુદ્દસન્ન+મ’’ ઇતિ અપવાદવિસયં ન પવિસન્તિ, સામઞ્ઞત્તા. એવ+મુપરિપિ ‘‘પઞ્ચમિયં પરસ્સ’’ ‘‘આદિસ્સા’’તિ. પઞ્ચહિ પઞ્ચભિ પઞ્ચન્નં. પઞ્ચન્નં. પઞ્ચસુ. એવં છાદયો અટ્ઠારસન્તા.

‘‘ચત્થે’’તિ એકો ચ દસ ચાતિ ચત્તસમાસે ‘‘અમાદી’’તિ એકેન અધિકા દસાતિ તતિયાસમાસે વા કતે ‘‘એકત્થતાય’’ન્તિ વિભત્તિલોપો. એવ+મુપરિ ચ.

૩,૧૦૨. એકટ્ઠાન+મા

એકઅટ્ઠાનં આ હોતિ દસે પરે.

૩,૧૦૩. ર સંખ્યાતો વા

સંખ્યાતો પરસ્સ દસસ્સ ર હોતિ વિભાસા. સ ચ ‘‘પઞ્ચમિયં પરસ્સા’’તિ વત્તમાને ‘‘આદિસ્સા’’તિ દકારસ્સેવ હોતિ. એકારસ એકાદસ. એકારસહિ એકાદસહિ. એકારસન્નં એકાદસન્નં. એકારસસુ એકાદસસુ. એવ+મેકાદસઇચ્ચાદિપિ.

૩,૯૪. આ સંખ્યાયા સતાદો નાઞ્ઞત્થે

સંખ્યાય+મુત્તરપદે દ્વિસ્સા હોતિ અસતાદો નાઞ્ઞત્થે.

આવિટ્ઠલિઙ્ગત્તા સંખ્યાયં ઉત્તરપદે સલિઙ્ગેનેવ વિસેસનં ભવતિ.

સુદ્ધં મિસ્સઞ્ચ સંકિણ્ણં, ઉપસજ્જનમેવ ચ;
આવિટ્ઠ+મથ વા+બ્યત્તં, છધા લિઙ્ગં વિવંચતે.

એત્થ યથાક્કમં રુક્ખો લતા પણ્ણંતિ સુદ્ધં. ઘટો ઘટી, વજિરો વજિરં, વેદના વેદનંતિ મિસ્સં. તટો તટી તટંતિ સંકિણ્ણં. સુક્કો પટો, સુક્કા પટિ, સુક્કં વત્થંતિ ઉપસજ્જનં. રાજા સરણં, ગુણો પમાણંતિ આવિટ્ઠં. તુવં અહં કતિ પઞ્ચાતિ અબ્યત્તં. ઇતિ લિઙ્ગં વેદિતબ્બં. દ્વાદસ.

૩,૯૮. બા ચત્તાલીસા દો

દ્વિસ્સ બા વા હોતિ ચત્તાલીસા દો નાઞ્ઞત્થે. રાદે સે બારસ.

૩,૯૫. તિસ્સે

સંખ્યાય+મુત્તરપદે તિસ્સ એ હોત+સતાદો ના+ઞ્અત્થે.

૩,૧૦૪. છતીહિ ળો ચ

છતીહિ પરસ્સ દસસ્સ ળો હોતિ રો ચ. તેળસ તેરસ.

૩,૧૦૦. ચતુસ્સ ચુચો દસે

ચતુસ્સ ચુ+ચો હોન્તિ વા દસે પરે. દ્વિત્તે ચુદ્દસ ચોદ્દસ ચતુદ્દસ.

૩,૯૯. વીસતિદસેસુ પઞ્ચસ્સ પણ્ણ+પન્ના

વીસતિ સેસુ પરેસુ પઞ્ચસ્સ પણ્ણ+પન્ના હોન્તિ યથાક્કમં. પન્નરસ પઞ્ચદસ.

૩,૧૦૧. છસ્સ સો

છસ્સ સો-ઇચ્ચ+ય+માદેસો હોતિ સે પરે. સોળસ સોરસ. સત્તરસ સત્તદસ. ‘‘એકટ્ઠાન+મા’’તિ આ, અટ્ઠારસ અટ્ઠાદસ.

ઊના ચ સા વીસતિ ચાતિ ‘‘વિસેસન+મેકત્થેને’’તિ વિસેસનસમાસે ‘‘ઇત્થિયં ભાસિતપુમિ+ત્થી પુમે+વેકત્થે’’તિ પુમત્તે ચ કતે એકેન ઊના વીસતીતિ તતિયાસમાસે એકૂનવીસતિ.

વીસતિઆદયો આનવુતિયા ઇત્થિલિઙ્ગે+કવચના. ભો એકૂનવીસતિ. એકૂનવીસતિં. એકૂનવીસત્યા એકૂનવીસતિયા. એકૂનવીસત્યં એકૂનવીસતિયં એકૂનવીસત્યા એકૂનવીસતિયા. મતિસમં.

એવં વીસતિ, એકવીસતિ, દ્વાવીસતિ બાવીસતિ, તેવીસતિ ચતુવીસતિપ્પભુતયો. પણ્ણઆદેસે પણ્ણવીસતિ પઞ્ચવીસતિ. એવં છબ્બીસતિ, સત્તવીસતિ, અટ્ઠવીસતિ.

એકેન ઊના તિંસતિ તિંસા વાતિ એકૂનતિંસતિ એકૂનતિંસા વા. કરણે એકૂનતિંસાય. એકૂનતિંસાય, એકૂનતિંસાય, એકૂનતિંસાય, એકૂનતિંસાય, એકૂનતિંસાયં. એવં તિંસતિણિંસાવભુતયો . તિંસાસદ્દસ્સ પન સિલોપે ‘‘દીઘસ્સો’’તિ યોગવિભાગા રસ્સો, તિંસ. નિગ્ગહીતાગમો, તિંસં. ભોતિંસે+ચ્ચાદિ પુમેવ.

ચત્તાલીસાદીસુપિ યથાસમ્ભવં એવમેવ. દ્વિત્તે એકત્તિંસતિ એકત્તિંસા. રસ્સદ્વિત્તે દ્વત્તિંસતિ દ્વત્તિંસ. એવં તેત્તિંસતિ તેત્તિંસાદયો યાવ એકૂનચત્તાલીસતિ એકૂનચત્તાલીસા. ચત્તાલીસાય સિમ્હિ ચત્તારીસા ચત્તાલીસા ચત્તાલીસં, ભો ચત્તાલીસે+ચ્ચાદિ હોતિ. એવં એકચત્તારીસા.

૩,૯૭. દ્વીસ્સા ચ

અસતાદો નાઞ્અત્થે ચત્તાલીસાદો દ્વિસ્સ એ વા હોતિ આ ચ. દ્વેચત્તાલીસા દ્વેચત્તાલીસ દ્વેચત્તાલીસં, એવં દ્વાચત્તાલીસ-ઇચ્ચાદિ. દ્વેચત્તારીસા દ્વેચત્તારીસ દ્વેચત્તારીસં, એવં દ્વાચત્તારીસા દ્વાચત્તારીસ ઇચ્ચાદિ. ચત્તાલીસતિ એકચત્તાલીસતિ દ્વેચત્તાલીસતિ દ્વાચત્તાલીસતિ ઇચ્ચાદિ એકૂનવીસતિસમં.

૩,૯૮. ચત્તાલીસાદો વા

અસતાદો નાઞ્ઞત્થે ચત્તાલીસાદો તિસ્સે હોતિ વા. તેચત્તાલીસા તેચત્તાલીસ તેચત્તાલીસં. ભો તેચત્તાલીસે ઇચ્ચાદિ હોતિ. એવં તિચત્તાલીસા તેચત્તારીસા તિચત્તારીસા ઇચ્ચાદિ, તેચત્તાલીસતિ તિચત્તાલીસતિ ઇચ્ચાદિ પુબ્બેવ.

એવં ચતુચત્તાલીસા પઞ્ચચત્તાલીસા ચતુચત્તાલીસતિ પઞ્ચચત્તાલીસતિ ઇચ્ચાદિ યાવ એકૂનપઞ્ઞાસા.

પઞ્ઞાસા પઞ્ઞાસ પઞ્ઞાસં ઇચ્ચાદિ હોતિ. એવં દ્વેપઞ્ઞાસા દ્વાપઞ્ઞાસા દ્વિપઞ્ઞાસા દ્વેપણ્ણાસા દ્વાપણ્ણાસા દ્વિપણ્ણાસા. તેપઞ્ઞાસા તિપઞ્ઞાસા તિપઞ્ઞાસં તેપણ્ણાસા તિપણ્ણાસા. ચતુપણ્ણાસા પઞ્ચપણ્ણાસા ઇચ્ચાદિ યાવ એકૂનસટ્ઠિ.

એવં સટ્ઠિ, એકસટ્ઠિ, દ્વેસટ્ઠિ દ્વાસટ્ઠિ દ્વિસટ્ઠિ, તેસટ્ઠિ તિસટ્ઠિ, ચતુસટ્ઠિ પઞ્ચસટ્ઠિ ઇચ્ચાદિ યાવ એકૂનસત્તતિ.

સત્તતિ, એકસત્તતિ, દ્વેસત્તતિ દ્વાસત્તતિ દ્વિસત્તતિ, તેસત્તતિ તિસત્તતિ. દ્વેસત્તરિ દ્વાસત્તરિ દ્વિસત્તરિ, ચતુસત્તતિ, પઞ્ચસત્તતિ, ચતુસત્તરિ, પઞ્ચસત્તરીતિ યાવ એકૂનાસીતિ.

અસીતિ, એકાસીતિ, દ્વાસીતિ, યાગમે દ્વિયાસીતિ, તેઅસીતિ તિયાસીતિ, ચતુરાસીતિ, પઞ્ચાસીતિ ઇચ્ચાદિ યાવ એકૂનનવુતિ.

નવુતિ, એકનવુતિ, દ્વેનવુતિ દ્વાનવુતિ દ્વિનવુતિ, તેનવુતિ તિનવુતિ, ચતુનવુતિ, પઞ્ચનવુતિ ઇચ્ચાદિ યાવ એકૂનસતં, એતં નપુંસકલિઙ્ગ+મેકવચનન્તં.

સતં, ભો સત સતા, સતં, સતં. સતેન, કરણે સતેન. સતસ્સ, સતા સતમ્હા સતસ્મા, સતસ્સ, સતે સતમ્હિ સતસ્મિં. એવં એકસતતો પભુતિ યાવ સહસ્સં.

કોટિ પકોટિ કોટિપ્પકોટિ અક્ખોભિણિયો ઇત્થિલિઙ્ગે+કવચનન્તા. વગ્ગભેદે તુ સબ્બાસમ્પિ સંખ્યાનં બહુવચનોપિ હોતેવ "દ્વેવીસતિયો જિનદન્તા" "તિસ્સો વીસતિયો દિનઘટિકા" ઇચ્ચાદિ.

દસદસકં સતં નામ, દસસતં સહસ્સં નામ, દસસહસ્સં નહુતં, દસનહુતં લક્ખં, સતસહસ્સન્તિપિ વુચ્ચતિ.

લક્ખસતં કોટિ, કોટિલક્ખસતં પકોટિ, પકોટિલક્ખસતં કોટિપ્પકોટિ, એવં નહુતં, નિન્નહુતં, અક્ખોભિણી, બિન્દુ, અબ્બુદં, નિરબ્બુદં, અહહં, અબબં, અટટં, સોગણ્ડિકં, ઉપ્પલં, કુમુદં, પુણ્ડરીકં, પદુમં, કથાનં, મહાકથાનં, અસઙ્ખ્યેય્યન્તિ યથાક્કમં સતલક્ખગુણં વેદિતબ્બં.

ઇચ્ચેવં ઠાનતો ઠાનં, સતલક્ખગુણં મતં;
કોટિપ્પભુતીનં વીસ-સઙ્ખ્યાનઞ્ચ યથાક્કમન્તિ.

અથા+સંખ્યા વુચ્ચતે, અબ્યયન્તિ ચ વુચ્ચતે. તં પાદિ ચાદિ, ઉપસગ્ગનિપાતાતિ ચ દુવિધં.

પ પરા અપ સં અનુ અવ ઓ નિ દુ વિ અધિ અપિ અતિ સુ ઉ અભિ પતિ પરિ ઉપ આ ઇમે વીસતિ પાદયો. પાદયો હિ જોતકા, ન વાચકા.

તત્થ પ-સદ્દો પકારા+દિકમ્મ, પધાન+ન્તોભાવ, વિયોગ, તપ્પર, ભુસત્થ, સમ્ભવ, તિત્તિ, અનાવિલ, પત્થનાદીસુ. યથા પકારે-પઞ્ઞા. આદિકમ્મે-વિપ્પકતં, પધાને-પણીતં, અન્તોભાવે-પક્ખિત્તં, ખિત્તન્તિ પેરણં, પક્ખિત્તન્તિ અન્તોકરણં, ધાત્વત્થસ્સ બાધિતત્તા. વુત્થઞ્હિ –

ધાત્વત્થં બાધતે કોચિ, કોચિ તં અનુવત્તતે;
તમેવ+ઞ્ઞો વિસેસેતિ, ઉપસગ્ગગતી તિધાતિ.

એત્થ ચ ''અનુરુદ્ધકા મે સઙ્ગામયુદ્ધે''તિ ચ ઇમે ઉપસગ્ગા ધાત્વત્થં વિસેસેન્તિ નામ. વિયોગે-પવાસી, તપ્પરે-પાચરિયો, ભુસત્થે-પવુદ્ધકાયો, સમ્ભવે-હિમવન્તા ગઙ્ગા પભવતિ , તિત્તિયં-પહૂત+મન્નં, અનાવિલે-પસન્ન+મુદકં, પત્થને-પણિહિતં.

પરાઇતિ પરિહાનિ, પરાજય, ગતિ, વિક્કમા+મસનાદીસુ. યથા પરિહાનિયં-પરાભવો. પરાજયે-પરાજિતો, ગતિયં-પરાયનં, વિક્કમે-પરક્કમતિ, આમસને-અઙ્ગસ્સ પરામસનં.

અપઇતિ અપગત, ગરહ, વજ્જન, પૂજા, પદુસ્સનાદીસુ. યથા અપગતે-અપમાનો અપેતો, ગરહે-અપગબ્ભો, વજ્જને-અપસાલાય આયન્તિ વાણિજા, પૂજાયં-વુદ્ધાપચાયી, પદુસ્સને-અપરજ્ઝન્તિ.

સંઇતિ સમોધાન, સમ્માસમ, સમન્તભાવ, સંગત, સંખેપ, ભુસત્થ, સહ+પ્પત્થ, પભવા+ભિમુખભાવ, વિધાન, પુનપ્પુન, કરણ, સમિદ્ધાદીસુ. યથા સમોધાને-સન્ધિ, સમ્માસમે-સમાધિ, સમ્પયુત્તો, સમન્તભાવે-સંકિણ્ણં, સમુલ્લપના, સંગતે-સઙ્ગમો, સંખેપે-સમાસો, ભુસત્થે-સારત્થો, સહત્થે-સંવાસો, અપ્પત્થે-સમગ્ઘો, પભવે-સમ્ભવો, અભિમુખભાવે-સમ્મુખં. સંગતે-સંગણ્હાતિ, વિધાને-સંવુતં, પુનપ્પુનકરણે-સન્ધાવતિ, સમિદ્ધિયં-સમ્પન્નો.

અનુઇતિ અનુગતા+નુપચ્છિન્ન, પચ્છાત્થ, ભુસત્થ, સાદિસ્સ, હીન, તતિયત્થ, લક્ખણિ+ત્થમ્ભૂતક્ખાન, ભાગ, વિચ્છાદીસુ. અનુગતે-અન્વેતિ, અનુપચ્છિન્ને-અનુસયો, પચ્છાત્થે-અનુરથં, ભુસત્થે-અનુરત્તો, સાદિસ્સે-અનુરૂપં, હીને-અનુસારિપુત્તં પઞ્ઞવન્તો, તતિયત્થે-નદિ+મન્વવસિતા સેના, લક્ખણેરુક્ખ+મનુવિજ્જોતતે વિજ્જુ, ઇત્થમ્ભૂતખ્યાને-સાધુ દેવદત્તો માતર+મનુ , ભાગે-ય+દેત્થ મં અનુ સિયા, તં દીયતુ, વિચ્છાયં-રુક્ખં રુક્ખં અનુ વિજ્જોતતે ચન્દો.

અવઇતિ અધોભાગ, વિયોગ, પરિભવ, જાનન, [સુદ્ધિ] નિચ્છય, દેસ, થેય્યાદીસુ. અધોભાગે-અવક્ખિત્તચક્ખુ, વિયોગે-અવકોકિલં વનં, પરિભવે-અવજાનનં, અવમઞ્ઞતિ, જાનને-અવગચ્છતિ. [સુદ્ધિયં–વોદાનં (રૂપસિદ્ધિ)], નિચ્છયે-અવધારણં, દેસે-અવકાસો, થેય્યે-અવહારો.

ઓઇતિ ઓરોહરણ, નીહરણ, સુદ્ધિઆદીસુ દિસ્સતિ. ઓરોહણે-પાસાદા ઓરોહતિ, નીહરણે-ઓમુક્કુપાહનો, સુદ્ધિયં-ઓદાતં.

નિઇતિ, નિસ્સેસ, નિગ્ગત, નીહરણ,+ન્તોપવેસના+ભાવ, નિસેધન, નિક્ખન્ત, પાતુભાવા+વધારણ, વિભજન, ઉપમુ+પધારણા+વસાન, છેક, નીહરણા+વરણાદીસુ. નિસ્સેસે-નિરુત્તિ, નિગ્ગતે-નિક્કિલેસો, નિય્યાતિ, નીહરણે-નિદ્ધારણં, અન્તોપવેસને-નિખાતો, અભાવે-નિમ્મક્ખિકં, નિસેધે-નિવારેતિ, નિક્ખન્તે-નિબ્બાનં, પાતુભાવે-નિમ્મિતં, અવધારણે-નિચ્છયો, વિભજને-નિદ્દેસો. ઉપમાયં-નિદસ્સનં, ઉપધારણે-નિસામનં, અવસાને-નિટ્ઠિતં, છેકે-નિપુણો, નીહરણે-નીહરતિ, ઇસ્સ દીઘો. આવરણે-નીવરણં.

દુઇતિ અસોભણા+ભાવ, કુચ્છિતા+સમિદ્ધિ, કિચ્છ, વિરૂપતાદીસુ. અસોભણે-દુગ્ગન્ધો, અભાવે-દુબ્ભિક્ખં, કુચ્છિતે – દુક્કટં . અસમિદ્ધિયં-દુસ્સસ્સં, કિચ્છે-દુક્કરં, વિરૂપતાયં-દુબ્બણ્ણો દુમ્મુખો.

વિઇતિ વિસેસ, વિવિધ, વિરુદ્ધ, વિગત, વિયોગ, વિરૂપતાદીસુ. વિસેસે-વિમુત્તિ, વિસિટ્ઠો, વિવિધે-વિમતિ, વિરુદ્ધે-વિવાદો, વિગતે-વિમલં, વિયોગે-વિપ્પયુત્તો, વિરૂપતાયં-વિરૂપો.

અધિઇતિ અધિકિ+સ્સરૂ+પરિભાવા+ધિભવન+જ્ઝાયા+ધિટ્ઠાન, નિચ્છય, પાપુણનાદીસુ. અધિકે-અધિસીલં, ઇસ્સરે-અધિપતિ, અધિ બ્રહ્મદત્તે પઞ્ચાલા, ઉપરિભાવે-અધિરોહતિ, પથવિં અધિસેસ્સતિ, અધિભવને-અધિભવતિ, અજ્ઝાયને-બ્યાકરણ+મધીતે, અધિટ્ઠાને-ભૂમિકમ્પાદિં અધિટ્ઠાતિ, નિચ્છયે-અધિમોક્ખો, પાપુણને-ભોગક્ખન્ધં અધિગચ્છતિ.

અપિઇતિ સમ્ભાવના+પેક્ખા, સમુચ્ચય, ગરહ, પઞ્હાદીસુ. સમ્ભાવનાયં-અપિ દિબ્બેસુ કામેસુ, મેરુમ્પિ વિનિવિજ્ઝિત્વા ગચ્છેય્ય, અપેક્ખાયં-અયમ્પિ ધમ્મો અનિયતો, સમુચ્ચયે-ઇતિપિ અરહં, અન્તમ્પિ અન્તગુણમ્પિ આદાય, ગરહે-અપિ અમ્હાકં પણ્ડિતક, પઞ્હે-અપિ ભન્તે ભિક્ખં લભિત્થ.

અતિઇતિ અતિક્કમના+તિક્કન્તા+તિસય, ભુસત્થાદીસુ. અતિક્કમે-અતિરોચતિ અમ્હેહિ, અતીતો, અતિક્કન્તે-અચ્ચન્તં, અતિસયે-અતિકુસલો, ભુસત્થે-અતિકોધો, અતિવુદ્ધિ.

સુઇતિ સોભણ, સુટ્ઠુ, સમ્મા, સમિદ્ધિ, સુખત્થાદીસુ. સોભણે-સુગન્ધો, સુટ્ઠુ+સમ્માદત્થેસુ-સુટ્ઠુ ગતો સુગતો, સમ્મા ગતોતિપિ સુગતો, સમિદ્ધિયં-સુભિક્ખં, સુખત્થે-સુકરો.

ઉઇતિ ઉગ્ગતુ+દ્ધકમ્મ, પધાન, વિયોગ, સમ્ભવ, અત્તલાભ, સત્તિ, સરૂપકથનાદીસુ. ઉગ્ગતે-ઉગ્ગચ્છતિ, ઉદ્ધકમ્મે-આસના ઉટ્ઠિતો, ઉક્ખેપો, પધાને-ઉત્તમો, લોકુત્તરો, વિયોગે-ઉબ્ભાસિતો, સમ્ભવે-ઉબ્ભુતો, અત્તલાભે-ઉપ્પન્નં ઞાણં, સત્તિયં-ઉસ્સહતિ ગન્તું, સરૂપકથને-ઉદ્દિસતિ સુત્તં.

અભિઇતિ અભિમુખભાવ, વિસિટ્ઠા+ધિકુ+દ્ધકમ્મ, કુલ, સારુપ્પ, વન્દન, લક્ખણિ+ત્થમ્ભૂતક્ખાન, વિચ્છાદીસુ. અભિમુખભાવે-અભિમુખો, અભિક્કમતિ, વિસિટ્ઠે-અભિધમ્મો, અધિકે-અભિવસતિ, ઉદ્ધકમ્મે-અભિરુહતિ. કુલે-અભિજાતો, સારુપ્પે-અભિરૂપો, વન્દને-અભિવાદેતિ, લક્ખણાદીસુ પુરિમસમં.

પતિઇતિ પટિગત, પટિલોમ, પટિનિધિ, પટિદાન, નિસેધ, નિવત્તન, સાદિસ્સ, પટિકરણા+દાન, પટિબોધ, પટિચ્ચ, લક્ખણિત્થમ્ભૂતક્ખાન, ભાગ, વિચ્છાદીસુ. પટિગતે-પચ્ચક્ખં, પટિલોમે-પટિસોતં, પટિનિધિમ્હિ-આચરિયતો પતિ સિસ્સો, પટિદાને-તેલત્થિકસ્સ ઘતં પટિદદાતિ, નિસેધે-પટિસેધેતિ, નિવત્તને-પટિક્કમતિ,

સાદિસ્સે-પટિરૂપકં, પટિકરણે-પટિકારો, આદાને-પટિગ્ગણ્હાતિ, પટિબોધે-પટિવેધો, પટિચ્ચે-પચ્ચયો, લક્ખણાદીસુ પુરિમસમં.

પરિઇતિ સમન્તતોભાવ, પરિચ્છેદ, વજ્જના+લિઙ્ગન, નિવસન, પૂજા, ભોજના+વજાનન, દોસક્ખાન, લક્ખણાદીસુ. સમન્થ- તોભાવે-પરિવુતો , પરિચ્છેદે-પરિઞ્ઞેય્યં, વજ્જને-પરિહરતિ, આલિઙ્ગને-પરિસ્સજતિ, નિવસને-યો વત્થં પરિદહેસ્સતિ, પૂજાયં-પરિચરિયા, ભોજને-ભિક્ખું પરિવિસતિ, અવજાનને-પરિભવતિ. દોસક્ખાને-પરિભાસતિ, લક્ખણાદીસુ-રુક્ખં પરિ વિજ્જોતતે વિજ્જુ ઇચ્ચાદિ.

ઉપઇતિ ઉપગમન, સમીપૂ+પપત્તિ, સાદિસ્સા+ધિકુ+પરિભાવા+નસન, દોસક્ખાન, સઞ્ઞા, પુબ્બકમ્મ, પૂજા, ગય્હાકાર, ભુસત્થાદીસુ. ઉપગમને-નિસિન્નં વા ઉપનિસીદેય્ય, સમીપે-ઉપનગરં, ઉપપત્તિયં-સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જતિ, અથ વા ઉપપત્તિ=યુત્તિ, યથા ઉપપત્તિતો ઇક્ખતીતિ ઉપેક્ખા, સાદિસ્સે-ઉપમાનં, ઉપમા, અધિકે-ઉપખારિયં દોણો, ઉપરિભાવે-ઉપસમ્પન્નો, અનસને-ઉપવાસો, દોસક્ખાને-પરં ઉપવદતિ, સઞ્ઞાયં-ઉપધા, ઉપસગ્ગો, પુબ્બકમ્મે-ઉપક્કમો, ઉપકારો, પૂજાયં-બુદ્ધુપટ્ઠાકો, માતુપટ્ઠાનં, ગય્હાકારે-સોચેય્યપચ્ચુપટ્ઠાનં, ભુસત્થે-ઉપાદાનં, ઉપાયાસો, ઉપનિસ્સયોતિ.

આઇતિ અભિમુખભાવુ+દ્ધકમ્મ+મરિયાદા+ભિવિધિ, પત્તિ+ચ્છા, પરિસ્સજન, આદિકમ્મ, ગહણ, નિવાસન, સમીપ, આવ્હાનાદીસુ. અભિમુખભાવે-આગચ્છન્તિ, ઉદ્ધકમ્મે-આરોહતિ, મરિયાદાયં-આપબ્બતા ખેત્તં, અભિવિધિમ્હિ-આકુમારં યસો કચ્ચાયનસ્સ, પત્તિયં-આપત્તિં આપન્નો, ઇચ્છાયં-આકઙ્ખા, પરિસ્સજને-આલિઙ્ગનં, આદિકમ્મે-આરમ્ભો, ગહણે-આદીયતિ, આલિઙ્ગતિ, (આલિમ્પતિ, રૂ), નિવાસે-આવસથો, આવાસો, સમીપે-આસન્નં, આવ્હાને-આમન્તેતિ.

પ પરા+પ સ+મન્વ+વ, ઓ નિ દુ રભિ બ્યા+ધિસુ;
અતિ નિ પ્પતિ પરિ અપયો, ઉપ આ ઇતિ વીસતિ;
એસ હિ ભો ઉપસગ્ગ-વિધિ+ક્કમતો કથિતો.

એત્થ ચ –

ઉપસગ્ગ+નિપાતા ચ, પચ્ચયા ચ ઇમે તયો;
નેકે+નેકત્થવાચકા, ઇતિ નેરુત્તિકા+બ્રવું.

૧૧૮. અસંખ્યેહિ સબ્બાસં

અવિજ્જમાનસંખ્યેહિ પરાસં સબ્બાસં વિભત્તીનં લોપો હોતિ. ન સન્તિ એકવચનાદિસંખ્યા એતેસન્તિ અસંખ્યા, તેસં અસંખ્યાનં વિભત્તીનં ભેદે અસતિપિ સ્યાદિવિધાનં ''મા નો અજ્જ વિકન્તિંસૂ''તિઆદો વિભત્યન્તત્તા પદત્તસિદ્ધીતિ વો+નોઆદીનં સિદ્ધિયા ચ તેસં પઠમાદિઅત્થે દસ્સનતો ચ હોતિ. પહારો પરાભવો અપહારો સંહારો અવહારો ઓહારો ઇચ્ચાદિ હોતિ.

ઉપેચ્ચ+ત્થં સજન્તીતિ, ઉપસગ્ગા હિ પાદયો;
ચાદી પદાદિમજ્ઝન્તે, નિપાતા નિપતન્તીતિ.

ઓપસગ્ગિકપદં.

સમુચ્ચય+વિકપ્પન+પટિસેધ+પૂરણાદિઅત્થં અસત્તવાચિકં નેપાતિકં.

ચ-ઇતિ સમુચ્ચયા+ન્વાચય+ઇતરેતરયોગ+સમાહારા+વધારણાદીસુ. વા-ઇતિ વિકપ્પનુ+પમાન+સમુચ્ચય+વવત્થિતવિભાસાદીસુ. ન, નો, મા, અ, અલં, હલં ઇચ્ચેતે પટિસેધે . ‘‘દ્વે પટિસેધા પકતિઅત્થં ગમયન્તી’’તિ ઞાયા ‘‘ન તેસં પન રૂપાનં પચ્ચયા ન ચ હોન્તી’’તિ એત્થ ન ચ ન હોન્તિ-હોન્તેવાતિ પકતિઅત્થં ગમયતિ. અલં પરિયત્તિ+ભૂસનેસુ ચ.

પૂરણત્થં દુવિધં અત્તપૂરણં પદપૂરણઞ્ચ, તત્થ અથ, ખલુ, વત, અથો, અસ્સુ, યગ્ઘે, હિ, ચરહિ, નં, તં, ચ, તુ, વા, વો, પન, હવે, કીવ, હ, તતો, યથા, સુદં, ખો, વે, હં, એનં, (એવં, રૂ) સેય્યથિદં ઇચ્ચેવમાદિ પદપૂરણે. તત્થ અથ-ઇતિ પઞ્હા+નન્તરિયા+ધિકારાદીસુ ચ. ખલુ-ઇતિ પટિસેધા+વધારણ, પસિદ્ધીસુ ચ. વત+ઇતિ એકંસ, ખેદા+નુકમ્પ, સંકપ્પેસુ ચ. અથો-ઇતિ અન્વાદેસે ચ. હિ-ઇતિ હેતુ, અવધારણેસુ ચ. તુ-ઇતિ વિસેસ, હેતુ, નિવત્તનાદીસુ ચ. પન-ઇતિ વિસેસેપિ. હવે+વે ઇચ્ચેતે એકંસત્થેપિ. હં-વિસાદ, વિમ્હેસુપિ. (વિસાદ, સમ્ભવેસુ, રૂ). સેય્યથિદંતિ તં કતમંતિ અત્થેપિ.

અત્થપૂરણં દુવિધં વિભત્તિયુત્તં અવિભત્તિયુત્તઞ્ચ. અત્થિ, સક્કા, લબ્ભા ઇચ્ચેતે પઠમાયં. આવુસો અમ્ભો હમ્ભો અરે હરે રે જે ઇચ્ચેતે આમન્તણે. દિવા ભિય્યો (નમો, રૂ) ઇચ્ચેતે પઠમાદુતિયાસુ. સયં સામં સં સમ્મા કિન્તિ ઇચ્ચેતે તતિયત્થે. સો+તો+ધાપચ્ચયન્તા ચ સુત્તસો પદસો અનિચ્ચતો દુક્ખતો એકધા દ્વિધા ઇચ્ચાદિ. તવે+તું પચ્ચયન્તા ચતુત્થિયાવ, કાતવે દાતવે, કાતું કારેતું, (દાતું, રૂ) દાપેતું ઇચ્ચાદિ. સો+તોપચ્ચયન્તા પઞ્ચમિયત્થે, દીઘસો ઓરસો રાજતો વા ચોરતો વા ઇચ્ચાદિ. તો સત્ત- મ્યત્થેપિ ત્ર+ત્થાદિપચ્ચયન્તા ચ, એકતો પુરતો પચ્છતો પસ્સતો પિટ્ઠિતો પાદતો સીસતો અગ્ગતો મૂલતો, યત્ર યત્થ યહિં તત્ર તત્થ તહિં ઇચ્ચાદિ. સમન્તા સામન્તા પરિતો અભિતો સમન્તતો એકજ્ઝં એકમન્તં હેટ્ઠા ઉપરિ ઉદ્ધં અધો તિરિયં સમ્મુખા પરમુખા આવિ રહો તિરો ઉચ્ચં નીચં અન્તો અન્તરા અન્તરં અજ્ઝત્તં બહિદ્ધા બાહિરા બાહિરં બહિ ઓરં પારં આરા આરકા પચ્છા પુરે હુરં પેચ્ચ ઇચ્ચેતે સત્તમિયા. સમ્પતિ આયતિ અજ્જ અપરજ્જ સુવે સ્વે ઉત્તરસુવે (કિસુ, રૂ) હિય્યો પરે (પરસુવે, રૂ) સજ્જુ સાયં પાતો કાલં કલ્લં દિવા રત્તં નિચ્ચં સતતં અભિણ્હં અભિક્ખણં મુહું મુહુત્તં ભૂતપુબ્બં પુરા યદા તદા (કદા, રૂ) ઇચ્ચાદયો કાલસત્તમિયં. ઇતિ વિભત્તિયુત્તાનિ.

અવિભત્તિયુત્તેસુ અપ્પેવ અપ્પેવનામ નુ ઇચ્ચેતે સંસયત્થે. અદ્ધા અઞ્ઞદત્થુ તગ્ઘ જાતુ કામં સસક્કં ઇચ્ચેતે એકંસત્થે. એવં ઇતિ અવધારણે. કચ્ચિ નુ નનુ કથં (કિંસુ, રૂ) કિં ઇચ્ચેતે પુચ્છનત્થે. એવં ઇતિ ઇત્થં ઇચ્ચેતે નિદસ્સનત્થે. ઇતિ હેતુ+વાક્યપરિસમત્તીસુ ચ. યાવ તાવ યાવતા તાવતા કિત્તાવતા એત્તાવતા કીવ ઇચ્ચેતે પરિચ્છેદનત્થે. એવં સાહુ લહુ ઓપાયિકં પટિરૂપં આમ સાધુ ઇચ્ચેતે સમ્પટિચ્છનત્થે. તથા યથા યથેવ તથેવ એવં એવમેવ એવમ્પિ યથાપિ સેય્યથાપિ સેય્યથાપિનામ વિય ઇવ યથરિવ તથરિવ યથાનામ તથાનામ યથાહિ તથાહિ યથાચ તથાચ ઇચ્ચેતે પટિભાગત્થે. યથાઇતિ યોગ્ગતા+વિચ્છા+પદત્થાનતિવત્તિ+નિદસ્સનેસુ ચ. એવંઇતિ ઉપદેસ+પઞ્હાદીસુ ચ. કિઞ્ચાપિઇતિ અનુગ્ગહત્થે. ધિઇતિ ગરહે. અહોઇતિ ગરહ+પસંસન+પત્થનેસુ. નામઇતિ ગરહ+પસંસન+સઞ્ઞા+પઞ્હેસુ. સાધૂતિ પસંસન+યાચનેસુ. ઇઙ્ઘ હન્દ ઇચ્ચેતે ચોદનત્થે. સાધુ સુટ્ઠુ એવમેતંતિ અનુમોદને. કિરઇતિ અનુસ્સવન+અસદ્ધેય્યેસુ. નુનઇતિ અનુમાના+નુસ્સરણ+પરિવિતક્કેસુ. કસ્માતિ

કારણપુચ્છને. યસ્મા તસ્મા તથા હિ તેન ઇચ્ચેતે કારણચ્છેદનત્થે. સહ સદ્ધિં અમા (સમં, રૂ) ઇતિ સમક્રિયાયં. વિના રિતે વિપ્પયોગે. નાના પુથુ બહુપકારે. પુથુ વિસું અસઙ્ઘાતે ચ. દુટ્ઠુ કુ કુચ્છાયં (જિગુચ્છાયં, રૂ). પુન અપ્પઠમે. કથં ચિકિચ્છત્થે. ધા ક્ખત્તું સો કિઞ્ચઇતિ સંખ્યાવિભાગે. ઈસકં અપ્પમાનેસુ (અપ્પમત્તે, રૂ). સણિકં મન્દત્થે. ખિપ્પં અરં લહું આસુ તુણ્ણં અચિરં સીઘત્થે. ચિરં ચિરસ્સં દીઘકાલે. ચે યદિ સંકા+વઠ્ઠાને. ધુરં થિરા+વધારણેસુ (ધુવં થિરા+વધારણેસુ, રૂ). હા વિસાદે. તુણ્હી અભાસને. સચ્છિ પચ્ચક્ખે. મુસા મિચ્છાઅલિકં અસચ્ચે. સુવત્થિ આસિટ્ઠે ઇચ્ચાદિ.

તુન+ક્ત્વાન+ક્ત્વાપચ્ચયન્તા ઉસ્સુક્કનત્થે ભવન્તિ. યથા પસ્સિતુન પસ્સિય પસ્સિત્વાન પસ્સિત્વા, દિસ્વા દિસ્વાન દસ્સેત્વા દાતુન દત્વાન દત્વા ઉપાદાય દાપેત્વા વિઞ્ઞાય વિચેય્ય વિનેય્ય સમેચ્ચ નિહચ્ચ ઉપેચ્ચ આરબ્ભ આગમ્મ ઇચ્ચાદિ.

વિભત્તિયા કતો ભેદો, સલિઙ્ગાનં ભવે તથા;
તુમ્હાદીનં ત્વ+લિઙ્ગેસુ, નેવ+ત્થિ પાદિ+ચાદિનં.

એવં નામાખ્યાતોપસગ્ગેહિ વિનિમુત્તં એતં નિપાતપદં વેદિતબ્બં.

નેપાતિકપદં.

પુલ્લિઙ્ગં ઇત્થિલિઙ્ગઞ્ચ, નપુંસક+મથા+પરં;
તિલિઙ્ગઞ્ચ અલિઙ્ગઞ્ચ, નામિકં પઞ્ચધા ઠિતં.

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં નામકણ્ડો દુતિયો.

૩. કારકકણ્ડ

અથ વિભત્તીન+મત્થભેદા વુચ્ચન્તે.

તત્થ એકમ્પિ અત્થં કમ્માદિવસેન એકત્તાદિવસેન ચ વિભજન્તીતિ વિભત્તિયો, સ્યાદયો. તા પન પઠમાદિભેદેન સત્તવિધા. તા યથા ''પઠમા+ત્થમત્તે''તિ પઠમાવિભત્તિ હોતિ. સિસ્સ ઓકાર+લોપ+અ-માદેસેસુ નરો ઇત્થી નપુંસકં.

સકત્થ+દબ્બ+લિઙ્ગાનિ, સંખ્યા+કમ્માદિપઞ્ચકં;
નામત્થો તસ્સ સામઞ્ઞ-મત્થમત્થં પવુચ્ચતે.

સો નામત્થો ચ –

જાતિ ક્રિયા ગુણો દબ્બં, તથા નામન્તિ પઞ્ચધા;
સદ્દસ્સ+ત્થો સ સદ્દોપિ, પઞ્ચધાવ+ત્ર ભિજ્જતે.

કથં જાતિસદ્દો ગુણસદ્દોત્યાદિના.

ભિન્નેસ્વ+ભિન્નધી+સદ્દા, સબલાદીસુ યબ્બલા;
વત્તન્તે જાતિ એસા+સ્સ, માલા સુત્ત+મિવા+ન્વિતા.

અદબ્બભૂતં કત્તાદિ-કારકગ્ગામસાધિયં;
પદત્થં કત્તુકમ્મટ્ઠં, ક્રિય+મિચ્છન્તિ તબ્બિદૂ.

દબ્બસ્સિતો તતો ભિન્નો, નિમિત્તો તપ્પતીતિયા;
વિનસ્સનસભાવો ચ, નિગ્ગુણોવ ગુણો+ચ્ચતે.

એત્થ પટો સુક્કોતિ વિનસ્સનસભાવો ચ ચસદ્દેન વિપુલો આકાસોતિ અવિનસ્સનસભાવો ચ અત્તનિ વિસું ગુણરહિતો ગુણો+ચ્ચતે ત્યત્થો.

યં યં વિસેસ્સતે કિઞ્ચિ, તં તં દબ્બ+મિહો+ચ્ચતે;
જાત્યાદિનોપ્ય+તો તાદિ, દબ્બત્તં પરિકપ્પતે.

એત્થ ગોજાતિ અસ્સજાતીતિ વુત્તે જાતિ દબ્બં. નીલો ગુણોતિ ચ ગુણો દબ્બં. પચનક્રિયાતિ ચ ગમનાદિક્રિયાતો વિસેસિયતીતિ ક્રિયાવ દબ્બં.

નામરૂપેન સદબ્બે, ક્વચિ સઞ્ઞી કથીયતે;
નામન્તિ તં યથા ચિત્તો, સઞ્ઞા સદ્દો તુ તદ્ધની.

નામસ્સ દબ્બત્તેપિ ચિત્તોત્યાદિ નામેનેવ પસિજ્ઝતિ, નો ઘટ+પટાદયોવ દબ્બત્તેન, તસ્મા નામ+મિતિ સઞ્ઞી કથીયતે, તંવાચકત્તા તબ્બતી ચિત્તાદિ સઞ્ઞાસદ્દોતિ નિચ્છિયતેય્ય+ધિપ્પાયો.

અયં પઞ્ચવિધોપિ અત્થો સદ્દત્થો ચેવ સામત્થિયા ગમ્યમાનત્થો ચાતિ દુબ્બિધો. તથા હિ "પીનો દિવા ન ભુઞ્જેય્ય"મિતિ ભુત્તિનિરાકતિ સદ્દત્થો. રત્તિભુત્તિ તુ સામત્થિયા+વગમ્યતે. તેને+તં વુચ્ચતિ –

અત્થપ્પતીતિયં સદ્દ-બ્યાપારો તિવિધો ભવે;
મુખ્યો લક્ખણ+બ્યઞ્જન-સભાવો ચાતિ એત્થ તુ.

મુખ્યો તુ નિરન્તરત્થે, લક્ખણો તુ તિરોહિતે;
અત્થે+તરો તુ વાક્યસ્સ, અત્થેયેવ પવત્તતિ.

"મઞ્ચે"તિ નિરન્તરત્થે વત્તમાનો મુખ્યો, "મઞ્ચા ઉગ્ઘોસન્તી"તિ તિરોહિતત્થે વત્તમાનો લક્ખણો, ગાથાદિસકલવાક્યસ્સ+ત્થે વત્તમાનો બ્યઞ્જનસભાવો.

બ્યાપારસ્સ પભેદેન, તિધા સદ્દોપિ વાચકો;
લક્ખણિકો બ્યઞ્જકોતિ, તદત્થોપિ તિધા મતો.

વચ્ચો લક્ખણિકો બ્યઙ્ગ્યો, ચેવં સદ્દો સુવાચકો;
વુત્તકમેન જાત્યાદિ-ભેદેન પઞ્ચધા ભવેતિ.

૩૮. આમન્તણે –

તિ આમન્તણાધિકે અત્થમત્તે પઠમાવિભત્તિ હોતિ. ભો નર, ભો ઇત્થિ, ભો નપુંસક.

સદ્દેના+ભિમુખીકારો, વિજ્જમાનસ્સ વત્થુનો;
આમન્તણં વિધાતબ્બે, નત્થિ "રાજા ભવે"તિ+દં.

ક્રિયા નિમિત્તં કારકન્તુ કમ્મ, કત્તુ, કરણ, સમ્પદાન, અવધિ, આધારભેદેન છબ્બિધં, તં યથા –

૨,૨. કમ્મે દુતિયા

કરીયતિ કત્તુકિરિયાય સમ્બન્ધીયતીતિ કમ્મં, તસ્મિં કમ્મકારકે દુતિયાવિભત્તિ હોતિ. તં તિવિધં નિબ્બત્તિ, વિકતિ, પત્તિ ભેદેન, તત્થ નિબ્બત્તિકમ્મે માતા પુત્તં વિજાયતિ, આહારો સુખં જનયતિ, કટં કરોતિ દત્તો. વિકતિયં કટ્ઠ+મઙ્ગારં કરોતિ, સુવણ્ણં કટકં કરોતિ, વીહયો લુનાતિ. પત્તિયં દત્તો ઘરં પવિસતિ, આદિચ્ચં પસ્સતિ, ધમ્મં સુણાતિ, પણ્ડિતે પયિરુપાસતિ.

વુત્તઞ્ચ –

નિબ્બત્તિ+વિકતિ+પત્તિ-ભેદા કમ્મં તિધા મતં;

કત્તુક્રિયાભિગમ્મન્તં, સુખ+મજ્ઞારં+ઘરં યથાતિ.

કટં કરોતિ વિપુલં દસ્સનીયન્તિ અત્થેવ ગુણયુત્તસ્સ કમ્મતા, વિપુલં કરોતિ, દસ્સનીયં કરોતીતિ ક્રિયાય સમ્બન્ધિયમાનત્તા. ઓદનો પચ્ચતેતિ ઓદનસદ્દતો કમ્મતા નપ્પતીયતે, કિઞ્ચરહિ આખ્યાતતો.

ઇચ્છિતકમ્મં યથા-ગાવું પયો દોહતિ, ગોમન્તં ગાવં યાચતિ, ગાવ+મવ રુન્ધતિ વજં, માણવકં મગ્ગં પુચ્છતિ, ગોમન્તં ગાવં ભિક્ખતે, રુક્ખ+મવચિનાતિ ફલાનિ, રુક્ખાત્યત્થો. સિસ્સં ધમ્મં બ્રૂતે. એત્થ પયો, ગાવં ઇચ્ચાદિ ઇચ્છિતં, ગાવું, ગોમન્ત+મિચ્ચાદિ અનિચ્છિતં. એવ+મનિચ્છિતેપિ કણ્ટકં મદ્દતિ, વિસં ગિલતિ. યં નેવિ+ચ્છિતં, નાપિ અનિચ્છિતં, તત્રાપિ ગામં ગચ્છન્તો રુક્ખમૂલ+મુપસપ્પતિ.

આધારે અધિસિ+ઠા+સાનં પયોગે ચ, પથવિં અધિસેસ્સતિ, ગામ+મધિતિટ્ઠતિ, રુક્ખ+મજ્ઝાસતેતિ. એત્થ પથવિન્તિ પથવિયન્તિ અત્થો. એવ+મભિ, નિપુબ્બવિસસ્સાપિ, ધમ્મ+મભિનિવિસતે, ધમ્મે વા. તથા ઉપ, ન્વ+જ્ઝા+પુબ્બવસતિસ્સ, ગામ+મુપવસતિ, ગામ+મનુવસતિ, વિહાર+મધિવસતિ, ગામ+માવસતિ, અગારં અજ્ઝવસતિ, એત્થ ગામન્તિ ગામેત્યત્થો. તથા તપ્પાના+ચારેપિ, નદિં પિબતિ, ગામં ચરતિ, નદિયંત્યત્થો. સચે મં નાલપિસ્સતીતિ મયા સદ્ધિંત્યત્થો. વિહિતાવ પટિ-યોગેપિ દુતિયા, પટિભન્તુ તં ચુન્દ બોજ્ઝઙ્ગા, તમ્પટિ બોજ્ઝઙ્ગા ભાસન્તૂતિ અત્થો. ઉપમા મં પતિભાતિ , ઉપમા મં ઉપટ્ઠાતિત્યત્થો. ધાતુનાયુત્તે ''તસ્સ નપ્પટિભાતી''તિ છટ્ઠી.

૩. કાલદ્ધાન+મચ્ચન્તસંયોગે

કાલદ્ધાનં દબ્બ+ગુણ+ક્રિયાહિ અચ્ચન્તસંયોગે તેહિ કાલદ્ધાનવાચીહિ દુતિયા હોતિ. કાલે-સત્તાહં ગવપાનં, માસં મંસોદનં, સરદં રમણીયા નદી, સબ્બકાલં રમણીયં નન્દનં, તયો માસે અભિધમ્મં દેસેતિ. અદ્ધનિ-યોજનં વનરાજિ, યોજનં દીઘો પબ્બતો, કોસં સજ્ઝાયતિ.

પુબ્બન્હસમયં નિવાસેત્વા, એકં સમયં ભગવા, ઇમં રત્તિં ચત્તારો મહારાજાનોતિ એવમાદીસુ કાલવાચીહિ અચ્ચન્તસંયોગે દુતિયા, બહુલંવિધાના વિભત્તિવિપલ્લાસો વા. માસેના+નુવાકો+ધીતો, કોસેના+નુવાકો+ધીતોતિ કરણત્થે તતિયા.

૪. ગતિબોધાહારસદ્દત્થાકમ્મકભજ્જાદીનં પયોજ્જે

ગત્યત્થાનં બોધત્થાનં આહારત્થાનં સદ્દત્થાન+મકમ્મકાનં ભજ્જાદીનઞ્ચ પયોજ્જે કત્તરિ દુતિયા હોતિ. દત્તો ગમયતિ માણવકં ગામં, યાપયતિ વા. ગુરુ બોધયતિ માણવકં ધમ્મં, વેદયતિ વા. માતા ભોજયતિ પુત્ત+મોદનં, આસયતિ વા. ગુરુ અજ્ઝાપયતિ સિસ્સં વેદં, પાઠયતિ વા. પયોજ્જતો+ઞ્ઞત્ર કમ્મે દુતિયા. પોસો આસયતિ દત્તં, સાયયતિ વા. પોસો અઞ્ઞં ભજ્જાપેતિ, અઞ્ઞં કોટ્ટાપેતિ, અઞ્ઞં સન્થરાપેતિ.

૫. હરાદીનં વા

હરાદીનં પયોજ્જે કત્તરિ દુતિયા હોતિ વા. પોસો હારેતિ ભારં દત્તં, દત્તેનેતિ વા. દસ્સયતે જનં રાજા, જનેનેતિ વા. અભિવાદયતે ગુરું દત્તં, દત્તેનેતિ વા. અજ્ઝોહારેતિ સત્તું દત્તં, દત્તેનેતિ વા. કારેતિ દત્તો દત્તં,

દત્તેનેતિ વા. પક્ખે સબ્બત્ર કત્તરિ તતિયા.

૬. ન ખાદાદીનં

ખાદાદીનં પયોજ્જે કત્તરિ દુતિયા ન હોતિ. ગત્યત્થાદીસુ ક્વચિ પટિસેધત્થ+મિદં. ખાદયતિ દત્તો દત્તેન, આદયતિ દત્તેન, અવ્હાપયતિ દત્થેન, સદ્દાયયતિ દત્તેન, નાયયતિ દત્તેન, કન્દયતિ દત્તેન.

૭. ઝાદીહિ યુત્તા

ધિઆદીહિ યુત્તતો દુતિયા હોતિ. ધિ+રત્થુ+મં પુતિકાયં, અન્તરા ચ રાજગહં અન્તરા ચ નાલન્દં, રાજગહસ્સ ચ નાલન્દસ્સ ચ વિવરભૂતે મજ્ઝેતિ અત્થો. સમાધાન+મન્તરેન, મુચલિન્દ+મભિતો સરં. છટ્ઠ્યત્થે+યં દુતિયા.

૮. લક્ખણિત્થમ્ભૂતવિચ્છાસ્વ+ભિના

લક્ખણાદીસ્વ+ત્થેસુ અભિના યુત્તમ્હા દુતિયા હોતિ. રુક્ખ+મભિવિજ્જોતતે ચન્દો, એત્થ રુક્ખો લક્ખણં, ચન્દો લક્ખિતબ્બો, તત્ર અભિના રુક્ખસ્સ લક્ખણવુત્તિતા પકાસીયતીતિ રુક્ખો અભિના યુત્તો નામ. સાધુ દેવદત્તો માતર+મભિ, માતરિ સાધુત્તં પત્તોત્યત્થો. રુક્ખં રુક્ખંઅભિ વિજ્જોતતે ચન્દો, રુક્ખે રુક્ખેત્યત્થો.

૯. પતિપરીહિ ભાગે ચ

પતિપરીહિ યુત્તતો લક્ખણાદીસુ ભાગે ચ+ત્થે દુતિયા હોતિ. રુક્ખંપતિ વિજ્જોતતે, સાધુ દેવદત્તો માતરંપતિ, રુક્ખં રુક્ખંપતિ તિટ્ઠતિ, ય+દેત્થ મં પતિ સિયા, યો મમ ભાગો, સો દીયતુત્યત્થો. એવં રુક્ખંપરિત્યાદિપિ.

૧૦. અનુનાતિ

લક્ખણાદીસુ દુતિયા. રુક્ખમનુ વિજ્જોતતે, સચ્ચકિરિય+મનુ વસ્સિ, હેતુ ચ લક્ખણં ભવતિ, સાધુ દેવદત્તો માતર+મનુ, રુક્ખં રુક્ખ+મનુ વિજ્જોતતે, યદેત્થ મંઅનુ સિયા.

૧૧. સહત્થે

સહત્થે અનુના યુત્તમ્હા દુતિયા. પબ્બત+મનુ તિટ્ઠતિ, પબ્બતેન સહ ત્યત્થો.

૧૨. હીને

હીનત્થે અનુના યુત્તમ્હા દુતિયા. અનુસારિપુત્તં પઞ્ઞવન્તો ભિક્ખૂ, સારિપુત્તતો પઞ્ઞાય હીનાત્યત્થો.

૧૩. ઉપેન

હીનત્થે ઉપેન યુત્તમ્હા દુતિયા. ઉપસારિપુત્તં પઞ્ઞવન્તો.

૧૬. કત્તુકરણેસુ તતિયા

કત્તરિ કરણે ચ કારકે તતિયા હોતિ. જિનેન દેસિતો ધમ્મો, બુદ્ધેન જિતો મારો, અહિના દટ્ઠો નરો. યત્થ કારણકારણમ્પિ કારણવસેન વુચ્ચતિ, તત્થાપિ તતિયા, ચોરેહિ ગામો દટ્ઠો, તિણેહિ ભત્તં સિદ્ધં, સદ્ધેહિ કારિતા વિહારા.

અત્તપધાનો કિરિયં, યો નિબ્બત્તેતિ કારકો;
અપયુત્તો પયુત્તો વા, સ કત્તાતિ પવુચ્ચતિ.

કરણે-તં પન દુવિધં અજ્ઝત્તિકબાહિરવસેન, યથા હત્થેન કમ્મં કરોતિ, ચક્ખુના રૂપં પસ્સતિ, મનસા ધમ્મં વિઞ્ઞાયતિ. દત્તેન વિહયો લુનાતિ, અગ્ગિના કુટિં ઝાપેતિ.

બાહિરઞ્ચ તથા+જ્ઝત્તં, કરણં દુવિધં યથા;
વીહિં લુનાતિ દત્તેન, નેત્તેન ચન્દ+મિક્ખતે.

પકતિયા અભિરૂપો, ગોત્તેન ગોતમો ઇચ્ચાદિ ભૂધાતુસ્સ સમ્ભવા કરણે તતિયા. તથા સારિપુત્તોતિ નામેન વિસ્સુતો, જાતિયા ખત્તિયો બુદ્ધો, જાતિયા સત્તવસ્સિકો, સિપ્પેન નળકારો સો, એકૂનતિંસો વયસા, એવં સમેન ધાવતિ, વિસમેન ધાવતિ, દ્વિદોણેન ધઞ્ઞં કિણાતિ.

૧૭. સહત્થેન

સહત્થેન યોગે તતિયા સિયા. તતિયાપિ છટ્ઠીવ અપ્પધાને એવ ભવતિ. પુત્તેન સહા+ગતો, પુત્તેન સદ્ધિં આગતો, વિતક્કેન સહ વત્તતિ, પુત્તેન સહ થૂલો, નિસીદિ ભગવા સદ્ધિં ભિક્ખુસઙ્ઘેન, સહસ્સેન સમં મિતા, સબ્બેહિ મે પિયેહિ મનાપેહિ નાનાભાવો.

૧૮. લક્ખણે

લક્ખણે વત્તમાનતો તતિયા. ભિન્નેન સીસેન પગ્ઘરન્તેન લોહિતેન પટીવિસ્સકે ઉજ્ઝાપેસિ, ઊનપઞ્ચબન્ધનેન પત્તેન અઞ્ઞં નવં પત્તં ચેતાપેય્ય, તિદણ્ડકેન પરિબ્બાજક+મદ્દક્ખિ, અક્ખિના કાણો, હત્થેન કુણી, પાદેન ખઞ્જો, પિટ્ઠિયા ખુજ્જો. તેન હિ વિકલઙ્ગેન વિકલઙ્ગિનો વિકારો લક્ખિયતે.

૧૯. હેતુમ્હિ

વાસાદિલક્ખણક્રિયાય હેતુતો તતિયા. અન્નેન વસતિ, વિજ્જાય વસતિ, ન જચ્ચા વસલો હોતિ, કમ્મુના વસલો હોતિ, દાનેન ભોગવા, આચારેન કુલં, તેન પાણિ કામદદો.

૨૦. પઞ્ચમી+ણે વા

ઇણે હેતુમ્હિ પઞ્ચમી વા. સતસ્મા બદ્ધો, સતેન વા.

૨૧. ગુણે

પરઙ્ગભૂતે હેતુમ્હિ પઞ્ચમી હોતિ વા. જળત્તા બદ્ધો, જળત્તેનવા, પઞ્ઞાય મુત્તો, હુત્વા અભાવતો અનિચ્ચા, સઙ્ખારનિરોધા વિઞ્ઞાણનિરોધો. બહુલંવિધાના સત્તમ્યત્થેહિપિ, તેન સમયેન, કાલેન ધમ્મસાકચ્છા, પુરત્થિમેન ધતરટ્ઠો, દક્ખિણેન વિરૂળ્હકો, ઉત્તરેન કપિલવત્થુ, યેન ભગવા, તેનુપસઙ્કમિ, સો વો મમ+ચ્ચયેન સત્થાતિ. માસેન ભુઞ્જતિ, એકાહેનેવ બારાણસિં પાવિસિ, નવહિ માસેહિ વિહારં કારાપેસિ , કહાપણેન ઊનો, ધનેન વિકલો, અસિના કલહો, આચારેન નિપુણો, ગુળેન મિસ્સકં, વાચાય સખિલો, મણિના અત્થો, ધનેન અત્થો, યોજનેન ગચ્છતિ ઇચ્ચાદિ હેતુમ્હિ કરણે વા તતિયા. અત્તનાવ અત્તાનં સમ્મન્નતીતિ પચ્ચત્તે બહુલંવિધાના કત્તરિ તતિયા. એવં તિલેહિ ખેત્તે વપતીતિ કમ્મત્થે, સુમુત્તા મયં તેન મહાસમણેનાતિ પઞ્ચમ્યત્થે ચ.

૨૪. ચતુત્થી સમ્પદાને

અચેતનં સચેતનં વા પટિગ્ગાહકભાવેના+પેક્ખિતં, તં સમ્પદાનં, તઞ્ચ દા-દાનેતિ ધાતુતો બ્યપ્પેન યુત્તમેવ, તત્થ ચતુત્થી હોતિ. તઞ્ચ દીયમાનસ્સ વત્થુનો અનિવારણ+જ્ઝેસના+નુમતિતો તિવિધો, યથા બુદ્ધસ્સ પુપ્ફં દેતિ, બોધિરુક્ખસ્સ જલં દેતિ, યાચકસ્સ ધનં દેતિ, ભિક્ખૂનં દાનં દેતિ.

અનિરાકરણા+રાધ-ન+બ્ભનુઞ્ઞવસેન હિ;
સમ્પદાનં તિધા વુત્તં, રુક્ખ+યાચક+ભિક્ખવો.

આધારવિવક્ખાયં સત્તમીપિ, સઙ્ઘે ગોતમિ દેહિ, સઙ્ઘે દિન્ને અહઞ્ચેવ પૂજિતો ભવિસ્સામિ, યા પલાલમયં માલં, નારી દત્વાન ચેતિયેતિ.

૨૫. તાદત્થ્યે

તાદત્થ્યે ચતુત્થી સિયા. તદત્થસ્સ ભાવે, તાદત્થ્યં, તસ્મિં તદત્થભાવે જોતનીયેવ ચતુત્થી સિયા. તદત્થસ્સ ભાવોતિ નિમિત્તનિમિત્તીસમ્બન્ધે છટ્ઠી, તસ્મા છટ્ઠાપવાદો+યં. સમેપિ નિમિત્તનિમિત્તીનં સમ્બન્ધે નિમિત્તભૂતયૂપતોવ ચતુત્થી, નો નિમિત્તીભૂતદારુતો. યૂપાય દારુ, પાકાય વજતિ, બુદ્ધસ્સત્થાય જીવિતં પરિચ્ચજામિ, નેવ દવાય, ન મદાય, ઊનસ્સ પારિપૂરિયા, અત્થાય હિતાય સુખાય સંવત્તતિ, લોકાનુકમ્પાય, ફાસુ વિહારાય.

ઇચ્ચાયં કચ્ચાયને ઉપરિ વક્ખમાનસ્સ ચતુત્થીતિ સાધિતત્તા ઇધ છટ્ઠીતિ દીપનત્થં વુચ્ચતે –

કસ્સ સાદુ નરુચ્ચતિ, મા અયસ્મન્તાનમ્પિ સઙ્ઘભેદો રુચ્ચિત્થ, ખમતિ સઙ્ઘસ્સ, ભત્ત+મસ્સ નચ્છાદેતીતિ છટ્ઠી સમ્બન્ધવચનિચ્છાયં, ન ચે+વં વિરોધો સિયા, સદિસરૂપત્તા, એવંવિધેસુ ચ સમ્બન્ધસ્સ સદ્દિકાનુમતત્તા. તથા હિ ભાગવુત્તિયા "ઉપપદવિભત્તિ છટ્ઠિયા+પવાદા"તિ વુત્તં, સદ્દન્તરે વિહિતા વિભત્તિ ઉપપદવિભત્તિ.

કસ્સ વા ત્વં ધમ્મં રોચેસીતિ અત્થમત્તે પઠમા, કસ્સ વા તુય્હન્તિ અવત્વા કસ્સ વા ત્વં ધમ્મં રોચેસીતિ અત્થમત્તે પઠમાવસેન બ્યભિચારદસ્સના. એવ+મઞ્ઞાપિ વિઞ્ઞેય્યા, પરતોપિ યથાગમં.

રઞ્ઞો સતં ધારેતિ રઞ્ઞો છત્તં ધારેતીતિ સમ્બન્ધે છટ્ઠીવ. સિલાઘ=કથને, એવં રઞ્ઞો સિલાઘતે ઇચ્ચાદિ, થુતિં કરોતીત્યત્થો. હનુ=અપનયને, રઞ્ઞો હનુતે, વઞ્ચેતીત્યત્થો. ઉપતિટ્ઠેય્ય સક્યપુત્તાનં વડ્ઢકી, ઉપગચ્છેય્યાત્યત્થો. સપ=અક્કોસે, મય્હં સપતે, સચ્ચં કુરુતેત્યત્થો . ધર=ધારણે, સુવણ્ણં તે ધારયતે, ઇણં તે ધારયતિ, અસ્સ રઞ્ઞો નાગં ધારયામ. પિહ=ઇચ્છાયં, દેવાપિ તસ્સ પિહયન્તિ તાદિનો, તેસં પિહયન્તિ સમ્બુદ્ધાનં સતીમતં, પિહયન્તિ=પત્થેન્તિ. તસ્સ કુજ્ઝ મહાવીર, યદિ+હં તસ્સ પકુપ્પેય્યં, દુભયતિ દિસાનં મેઘો, યો મિત્તાનં ન દૂભતિ, યો અપ્પદુટ્ઠસ્સ નરસ્સ દુસ્સતિ. ઇસ્સ=ઇસ્સાયં, તિત્થિયા ઇસ્સયન્તિ સમણાનં. ઉસૂય=દોસાવિકરણે, દુજ્જના ગુણવન્તાનં ઉસ્સૂયન્તિ, કા ઉસુયા વિજાનતં. ઇધ+સિધ+રાધ+સાધ=સંસિદ્ધિયં, આરાધો મે રઞ્ઞો, રઞ્ઞો ભાગ્ય+મારજ્ઝતિ, ક્યા+હં અય્યાનં અપરજ્ઝામિ, આયસ્મતો ઉપાલિત્થેરસ્સ ઉપસમ્પદાપેક્ખો ઉપતિસ્સો. ભિક્ખૂ ભગવતો પચ્ચસ્સોસું, આસુણન્તિ બુદ્ધસ્સ ભિક્ખૂ, તસ્સ ભિક્ખુનો જનોઅનુગિણાતિ, પતિગિણાતિ, સાધુકારદાનાદિના તં ઉસ્સહતીત્યત્થો. આરોચયામિ વો ભિક્ખવે, પટિવેદયામિ વો, આમન્તયામિ તે મહારાજ, ધમ્મં તે દેસિસ્સામિ, દેસેતુ ભન્તે ભગવા ધમ્મં ભિક્ખૂનં, યથા નો ભગવા બ્યાકરેય્ય, નિરુત્તિં તે પવક્ખામિ, અલં મે રજ્જં, અલં ભિક્ખુ પત્તસ્સ, અલં મલ્લો મલ્લસ્સ, અરહતિ મલ્લો મલ્લસ્સ, અલં તે ઇધ વાસેન, કિં મે એકેન તિણ્ણેનાતિ સબ્બત્થ સમ્બન્ધે છટ્ઠી.

એવં આયુ ભોતો હોતુ, ચિરં જીવિતં, ભદ્દં, કલ્યાણં, અત્થં, પયોજનં, કુસલં, અનામયં, હિતં, પત્થં, સુખં, સાતં, ભોતો હોતુ, સાધુ સમ્મુતિ મે તસ્સ, પુત્તસ્સા+વિકરેય્ય ગુય્હ+મત્થં, તસ્સ મે સક્કો પાતુરહોસિ, તસ્સ પહિણેય્ય, ભિક્ખૂનં દૂતં પાહેસિ, કપ્પતિ સમણાનં આયોગો , એકસ્સ દ્વિન્નં તિણ્ણં વા પહોતિ, ઉપમં તે કરિસ્સામિ, અઞ્જલિંતે પગ્ગણ્હામિ, તસ્સ ફાસુ, લોકસ્સ+ત્થો, નમો તે પુરિસાજઞ્ઞ, સોત્થિ તસ્સ, સમત્થો મલ્લો મલ્લસ્સ, તસ્સ હિતં, તસ્સ સુખં, સ્વાગતં તે મહારાજાતિ સબ્બત્થ સમ્બન્ધે છટ્ઠી.

૨૬. પઞ્ચમ્ય+વધિસ્મા

પદત્થાવધિસ્મા પઞ્ચમીવિભત્તિ હોતિ.

> સમેપ્ય+પગમે દ્વિન્નં, પુબ્બરૂપા ય+દચ્ચુતં;
> વુચ્ચતે ત+દપાદાનં, તં ચલાચલતો દ્વિધા;
> યથા+સ્સા ધાવતા પોસો, પતો, રુક્ખાફલન્તિ ચ.

તત્થ ચલાવધિ ધાવતા અસ્સા પુરિસો પતતિ, અચલાવધિ પબ્બતા ઓતરન્તિ વનચારકાતિ.

તઞ્ચ અવધિ વિસયક્રિયાવિસેસસ્સ નિદ્દિટ્ઠત્તા નિદ્દિટ્ઠવિસયં, યત્થ અપ અપગમનક્રિયં ઉપાત્તં=અજ્ઝાહટં વિસયં કત્વા પવત્તતિ, તં ઉપાત્તં. યં કેનચિ ગુણેન ઉક્કંસિયતિ, તં અનુમેય્યં. યથા ગામા અપેન્તિ મુનયો, નગરા નિગ્ગતો રાજા, પાપા ચિત્તં નિવારેન્તિ. વલાહકા વિજ્જોતતે, કુસુલતો પચતીતિ. એત્થ ચ વળાહકા નિક્ખમ્મ, કુસુલતો અપનેત્વાતિ ચ પુબ્બક્રિયા અજ્ઝાહરીયતિ. મથુરા પાટલિપુત્તકેહિ અભિરૂપાતિ અનુમીયતિ. વુત્તઞ્હિ –

> નિદ્દિટ્ઠવિસયં કિઞ્ચિ, ઉપાત્તવિસયં તથા;
> અનુમેય્યવિસયઞ્ચેતિ, તિધા+હુ અવધિં બુધાતિ.

ભયહેતુમ્હિ-ચોરા ભયં જાયતિ, તણ્હાય જાયતિ ભયં, પાપતો ઉત્તસતિ, નત્થિ સોકો કુતો ભયં. અક્ખાતરિ-ઉપજ્ઝાયા સિક્ખં ગણ્હાતિ, આચરિયમ્હા અધીતો સુણાતિ વા. બુદ્ધસ્મા પરાજેન્તિ અઞ્ઞતિત્થિયા, પરાજિતા ભવન્તીત્યત્થો. હિમવતા પભવતિ ગઙ્ગા, અચિરવતિયા પભવન્તિ કુન્નદિયો. ઉરસ્મા જાતો પુત્તો, કમ્મતો જાતં ઇન્દ્રિયં, ઉપજ્ઝાયા અન્તરધાયતિ સિસ્સો, માતાપિતૂહિ અન્તરધારયતિ પુત્તો, નિલીયતીત્યત્થો. દૂરત્થયોગેકીવદૂરો ઇતો નળકારગામો, તતો હવે દૂરતરં વદન્તિ, ગામતો નાતિદૂરે, આરકા તે મોઘપુરિસા ઇમસ્મા ધમ્મવિનયા, આરકા તેહિ ભગવા દૂરતોવ નમસ્સન્તિ, અદ્દસ દૂરતોવ આગચ્છન્તં. અન્તિકત્થયોગે-અન્તિકં ગામા, આસન્નં ગામા, સમીપં ગામા. પરિમાણે-ઇતો મથુરાય ચતૂસુ યોજનેસુ સંકસ્સં, રાજગહતો પઞ્ચચત્તાલીસયોજનમત્થકે સાવત્થિ. કાલપરિમાણે-ઇતો એકનવુતિકપ્પમત્થકે, ઇતો વસ્સસતસહસ્સસ્સ અચ્ચયેન બુદ્ધો લોકે ઉપ્પજ્જિસ્સતિ. પાસાદા સંકમેય્ય, પાસાદં અભિરુહિત્વા સંકમેય્યાતિ અત્થો, તથા હત્થિક્ખન્ધા સંકમેય્ય, અભિધમ્મા પુચ્છન્તિ, અભિધમ્મં સુત્વાતિ અત્થો, આસના વુટ્ઠહેય્ય. દિસત્થવાચીહિ યોગે-ઇતો સા પુરિમા દિસા, ઇતો સા દક્ખિણા દિસા, અવીચિતો યાવ ભવગ્ગં, ઉદ્ધં પાદતલા, અધો કેસમત્થકા. વિભજને-યતો પણીતતરો વા વિસિટ્ઠતરો વા નત્થિ, અત્તદન્તો તતો વરં, કિઞ્ચાપિ દાનતો સીલં વરં, તતો મયા બહુતરં સુતં, સીલમેવ સુતા સેય્યો. આરતિપ્પયોગે-આરતિ વિરતિ પાપા, પાણાતિપાતા વેરમણિ, અદિન્નાદાના પટિવિરતો, અપ્પટિવિરતા મુસાવાદા. સુદ્ધત્થયોગે-લોભનીયેહિ ધમ્મેહિ સુદ્ધો, માતુતો ચ પિતુતો ચ સુદ્ધો અનુપક્કુટ્ઠો. પમોચનત્થયોગે-પરિમુત્તો દુક્ખસ્માતિ વદામિ, મુત્તો+સ્મિ મારબન્ધના, ન તે મુચ્ચન્તિ મચ્ચુના, મુત્તો+હં+સબ્બપાસેહિ. વિવેચને-વિવિચ્ચેવ કામેહિ, વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહિ. પમાણત્થે-આયામતો ચ વિત્થારતો ચ યોજનં, ગમ્ભીરતો ચ પુથુલતો ચ યોજનં ચન્દભાગાય પરિમાણં, પરિક્ખેપતો નવયોજનસતપરિમાણો મજ્ઝિમદેસો. પુબ્બાદિયોગે-પુબ્બેવ મે ભિક્ખવે સમ્બોધા, ઇતો પુબ્બે નાહોસિ, તતો પરં પચ્ચન્તિમા જનપદા, તતો અપરેન સમયેન. પઞ્હે-કુતો+સિ ત્વં, કુતો ભવં, પાટલિપુત્તતો. કિચ્છા લદ્ધન્તિ ગુણે પઞ્ચમી, કિચ્છેન મે અધિગતન્તિ હેતુમ્હિ કરણે વા તતિયા, એવં થોકા મુત્તો, થોકેન મુત્તોતિ.

કથં ''થોકં ચલતી''તિ, ક્રિયાવિસેસને કમ્મનિ દુતિયા, થોકં ચલનં કરોતીત્યત્થો, થોકન્તિ ચલનક્રિયાય વિસેસનત્તા ક્રિયાવિસેસનં.

ક્રિયાવિસેસનં નામ, કમ્મત્તે+કત્તસઞ્ઞિતા;
ન્યાયસિદ્ધં યતો તસ્મા, તદત્થં ન વિસું વિધિ.

ન્યાયસિદ્ધંવ=ચલનન્તિ યસ્મા ભાવે અનો, તસ્મા ભાવસ્સે+કત્તા એકવચનન્તિ ઞાયા એકત્તઞ્ચ, ભાવે અનત્તા નપુંસકત્તઞ્ચ, કરોતિક્રિયાય સમ્બન્ધેન કમ્મત્તઞ્ચ સિજ્ઝતીતિ. કર+ભૂધાતવો ચ –

કારિયરૂપાભિધાત્વત્થા , સબ્બે સત્તાય યુજ્જરે;
તતો ક્રિયા ચ ભાવો ચ, સામઞ્ઞં તેસુ ગમ્યતે –

તિ વુત્તત્તા યુજ્જન્તિ.

થોકત્થે-થોકા મુચ્ચતિ. સબ્બત્થ સવિસયે પઞ્ચમી. એત્થ ''વિવક્ખા લોકિકા સા ચ, ન સક્કા અનિવત્તિતું''તિ વુત્તત્તા અનિટ્ઠપ્પસઙ્ગો ન સિયા. મરિયાદાયં-આપબ્બતા ખેત્તં. અભિવિધિમ્હિ-આબ્રહ્મલોકા સદ્દો અબ્ભુગ્ગચ્છતિ,

પબ્બતં વજ્જેત્વા, બ્રહ્મલોકમ્હિ બ્યાપેત્વાતિ ચ અત્થો. એત્થ વજ્જમાનસીમા મરિયાદા, ગય્હમાનસીમા અભિવિધિ.

૨૭. અપપરીહિ વજ્જને

વજ્જને વત્તમાનેહી અપપરીહિ યોગે પઞ્ચમી હોતિ. અપસાલાય આયન્તિ વાણિજા, પરિસાલાય આયન્તિ વાણિજા, સાલં વજ્જેત્વાતિ અત્થો.

૨૮. પટિનિધિપતિદાનેસુ પતિના

પટિનિધિમ્હિ પતિદાને ચ વત્તમાનેન પતિના યોગે નામસ્મા પઞ્ચમી હોતિ. બુદ્ધસ્મા પતિ સારિપુત્તો, ઘત+મસ્સ તેલસ્મા પતિ દદાતિ.

૨૯. રિતે દુતિયા ચ

રિતેસદ્દયોગે નામસ્મા દુતિયા હોતિ પઞ્ચમી ચ. રિતે સદ્ધમ્મા, રિતે સદ્ધમ્મં.

૩૦. વિના+ઞ્ઞત્ર તતિયા ચ

વિના+ઞ્ઞત્રયોગે નામસ્મા તતિયા દુતિયા પઞ્ચમી ચ. વિના વાતેન, વિના વાતં, વિના વાતસ્મા. અઞ્ઞત્ર એકેન પિણ્ડપાતનીહારકેન, અઞ્ઞત્ર ધમ્મં, અઞ્ઞત્ર ધમ્મા.

૩૧. પુથનાનાહિ

એતેહિ યોગે તતિયા હોતિ પઞ્ચમી ચ. ભિન્નયોગકરણં દુતિયાનિવત્તનત્થં. પુથગેવ જનેન, પુથગેવ જનસ્મા, જનેન નાના, જનસ્મા નાના.

૩૯. છટ્ઠી સમ્બન્ધે

સમ્બન્ધે છટ્ઠી હોતિ. રઞ્ઞો પુરિસોતિ વુત્તે યસ્મા રાજા દદાતિ, પુરિસો ગણ્હાતિ, તસ્મા રાજપુરિસોતિ વિઞ્ઞાયતિ. એવમેવ યો યસ્સ આયત્તો સેવકાદિભાવેન ભણ્ડભાવેન વા સમીપ+સમૂહા+વયવ+વિકાર+કારિય+અવત્થા+જાતિ+ગુણ+ક્રિયાદિવસેન વા, ઠાનીવસેન વા, આગમીવસેન વા, સો તિવિધોપિ અત્થો સમ્બન્ધો નામ. વુત્તઞ્હિ –

ક્રિયાકારકસઞ્જાતો, અસ્સે+દંભાવહેતુકો;
સમ્બન્ધો નામ સો અત્થો, તત્થ છટ્ઠી વિધીયતે.

પારતન્ત્યઞ્હિ સમ્બન્ધો, તત્થ છટ્ઠી ભવે તિતો;
ઉપાધિ+ઠાન્યા+ગમિતો, ન વિસેસ્સાદિતો તિતોતિ.

ઉપાધિસઞ્ઞાતવિસેસનતો તાવ-રઞ્ઞો પુરિસો. એત્થ ચ બ્રાહ્મણાદિસામિતો નિવત્તેતીતિ રાજા વિસેસનં, પુરિસો તેન વિસેસિયતીતિ વિસેસ્સો. ભણ્ડસમ્બન્ધતો-પહુતં મે ધનં સક્ક, એકસ્સ પટિવીસો, ભિક્ખુસ્સ પત્તચીવરં. સમીપતો-અમ્બવનસ્સ અવિદૂરે, નિબ્બાનસ્સેવ સન્તિકે. સમૂહે-સુવણ્ણસ્સ રાસિ, ભિક્ખૂનં સમૂહો. અવયવે-મનુસ્સસ્સેવ તે સીસં, રુક્ખસ્સ સાખા. વિકારે-સુવણ્ણસ્સ વિકતિ, ભટ્ઠધઞ્ઞાનં સત્તુ. કારિયે-યવસ્સ અઙ્કુરો, મેઘસ્સ સદ્દો, પુત્તાપિ તસ્સ બહવો, કમ્માનં ફલં વિપાકો. અવત્થાયં-ખન્ધાનં પાતુભાવો, જરા, ભેદો વા. જાતિયં-મનુસ્સસ્સ ભાવો, મનુસ્સાનં જાતિ. ગુણે-સુવણ્ણસ્સ વણ્ણો, વણ્ણો ન ખીયેથ તથાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ગુણઘોસો, પુપ્ફાનં ગન્ધો, ફલાનં રસો, ચિત્તસ્સ કુસના, સિપ્પિકાનં સતં નત્થિ, તિલાનં મુટ્ઠિ, તેસં સમાયોગો, સન્ધિનો વિમોક્ખો, તથાગતસ્સ પઞ્ઞાપારમિં આરબ્ભ, સુખં તે, દુક્ખં તે, ચેતસો પરિવિતક્કો ઉદપાદિ, પઞ્ઞાય પટુભાવો, રૂપસ્સ લહુતા, મુદુતા વા, ઉપચયો વા. ક્રિયાસમ્બન્ધે-પાદસ્સ ઉક્ખેપનં, અવક્ખેપનં વા, હત્થસ્સ સમિઞ્જનં, દાનં, પસારણં, ધાતૂનં ગમનં, ઠાનં, નિસજ્જા, સયનં વા, તથાગતસ્સ નામગોત્તાદિ, તસ્સ કારણં, તસ્સ માતાપિતરો, તસ્સ પુરતો પાતુરહોસિ, નગરસ્સ દક્ખિણતો, વસ્સાનં તતિયે માસે, ન તસ્સ ઉપમા, કુવેરસ્સ બલિ ઇચ્ચાદિ. અપિ ચ –

> ગાવસ્સ જાતિ, ધવલો, ગતિ, સિઙ્ગં, નામન્તિ+ધ;
> દબ્બસ્સાપિ ચ જાત્યાદિ, વિસેસ્સા હોન્તિ કામતો.
>
> ગોત્તઞ્ચ સબલોદિસ્સ, પાક+મન્નસ્સ સુક્કતા;
> પટસ્સ, સિઙ્ગંમેણ્ડસ્સ, ના+ઞ્ઞેસંતિ વિસેસ્સતે.

ઠાનિતો-યુવણ્ણાન+મેઓ લુત્તા. આગમિતો-સુઞ સસ્સ. સામિયોગે-દેવાન+મિન્દો, મિગાનં રાજા. રુજાદિયોગે-દેવદત્તસ્સ રુજતિ, તસ્સ રોગો ઉપ્પજ્જિ, મહાસેનાપતીનં ઉજ્ઝાપેતબ્બં, રજકસ્સ વત્થં દદાતિ, મુસાવાદસ્સ ઓત્તપ્પં ઇચ્ચાદિ. યજસ્સ યોગે-પુપ્ફસ્સ બુદ્ધસ્સ યજતિ, પુપ્ફેનાત્યત્થો. એવં ઘતસ્સ અગ્ગિં જુહતિ. સુહિતત્થે-પત્તં ઓદનસ્સ પૂરેત્વા, પૂરં નાનાપકારસ્સ અસુચિનો, પૂરં હિરઞ્ઞસુવણ્ણસ્સ, પૂરતિ બાલો પાપસ્સ. ક્તિકપ્પયોગે-બહુલંવિધાના છટ્ઠી, રઞ્ઞો સમ્મતો, પૂજિતો, સક્કતો, અપચિતો, માનિતો વા, અમતં તેસં ભિક્ખવે અપરિભુત્તં, યેસં કાયગતા સતિ અપરિભુત્તા, સાધુસમ્મતો બહુજનસ્સ, સુપ્પટિવિદ્ધા બુદ્ધાનં ધમ્મધાતુ, ધમ્મસ્સ ગુત્તો મેધાવી. કમ્મત્થે-તસ્સ ભવન્તિ વત્તારો, સહસા કમ્મસ્સ કત્તારો, અમતસ્સ દાતા, ભિન્નાનં સન્ધાતા, સહિતાનં અનુપ્પદાતા, બોધેતા પજાય, કમ્મસ્સ કારકો નત્થિ, વિપાકસ્સ ચ વેદકો, અવિસંવાદકો લોકસ્સ, ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો. સરતિ+ચ્છાયોગે-માતુ સરતિ, ન તેસં કોચિ સરતિ, સત્તાનં કમ્મપચ્ચયા, પુત્તસ્સ ઇચ્છતિ. કરોતિસ્સ (યોગે) – ઉદકસ્સ પતિકુરુતે, કણ્ડસ્સ પતિકુરુતે, અભિસઙ્ખરોતીત્યત્થો. પઞ્ચમિયત્થે પરિહાનિભયત્થયોગેપિ છટ્ઠી, અસ્સવનતાય ધમ્મસ્સ પરિયાયન્તિ, કિન્નુ ખો અહં તસ્સ સુખસ્સ ભાયામિ, સબ્બે તસન્તિ દણ્ડસ્સ, સબ્બે ભાયન્તિ મચ્ચુનો, ભીતો ચતુન્નં આસીવિસાનં ઘોરવિસાનં ઇચ્ચાદિ.

૪૦. તુલ્યત્થેન વા તતિયા

તુલ્યત્થેન યોગે વા છટ્ઠી હોતિ તતિયા ચ. પિતુ તુલ્યો, પિતરા વા, માતુ તુલ્યો, માતરા વા.

૩૨. સત્તમ્યા+ધારે

કત્તુકમ્મટ્ઠાનં નિસજ્જ+પચનાદિક્રિયાનં યો આધારો, તં આધારકારકં નામ. કથં કટે નિસીદતિ દેવદત્તો, થાલિયં ઓદનં પચતિ, દેવદત્ત+તણ્ડુલાનં કત્તુ+કમ્માનં ધારણતો તદટ્ઠઆસન+પચનક્રિયં કટ+થાલિયો ધારેન્તિ નામ, તસ્મિં સત્તમીવિભત્તિ હોતિ.

સો બ્યાપિકો, ઓપસિલેસિકો, વેસયિકો, સામીપિકોતિ ચતુબ્બિધો. તત્થ યો આધેય્યસ્સ નિસ્સેસાધારભૂતો, સો બ્યાપિકો, યથા તિલેસુ તેલં અત્થિ, ખીરેસુ જલં, દધિમ્હિ સપ્પિ. પચ્ચેકસિદ્ધાનં ભાવાનં યં આધેય્યભાવેન ઉપસિલેસનં અલ્લીયનં અત્થિ, સો ઓપસિલેસિકો. યથા આસને નિસિન્નો સઙ્ઘો, થાલિયં ઓદનં પચતિ, ઘટે ઉદક+મત્થિ, દૂરે ઠિતો, સમીપે ઠિતો. યત્થ સમીપે સમીપીવોહારં કત્વા તદાયત્તતાદીપનત્થં આધારભાવો ઉપચરીયતિ, તં સામીપિકં, યથા ગઙ્ગાયં ઘોસો, ગઙ્ગાય સમીપે વજોત્યત્થો. સાવત્થિયં વિહરતિ જેતવને. યત્થ અઞ્ઞથાભાવવસેન દેસન્તરાવચ્છેદવસેન વા આધારપરિકપ્પો , સો વેસયિતો. યથા આકાસે સકુણા ચરન્તિ, ભૂમિયં મનુસ્સા, જલે મચ્છા, પાસાદેસુ પતિતો, પાપસ્મિં રમતી મનો, પસન્નો બુદ્ધસાસને, પઞ્ઞાય સાધુ, વિનયે નિપુણો, માતરિ સાધુ, પિતરિ નિપુણો.

કિરિયા કત્તુ+કમ્મટ્ઠા, આધારીયતિ યેન સો;
આધારો ચતુધા વુત્તો, બ્યાપકાદિપ્પભેદતો.

બ્યાપકો તિલખીરાદિ, કટો ઓપસિલેસિકો;
સામીપિકો તુ ગઙ્ગાદિ, આકાસો વિસયો મતો.

૩૩. નિમિત્તે

નિમિત્તત્થે સત્તમી હોતિ. અજિનમ્હિ હઞ્ઞતે દીપિ, કુઞ્જરો દન્તેસુ હઞ્ઞતે, અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સાવી, સમ્પજાનમુસાવાદે પાચિત્તિયં. સબ્બત્થ નિમિત્યત્થો.

૩૪. યબ્ભાવો ભાવલક્ખણં

યસ્સ ભાવો ભાવન્તરસ્સ લક્ખણં ભવતિ, તતો સત્તમી. કાલે ગાવીસુ દુય્હમાનાસુગતો, દુદ્ધાસુ આગતો. એત્થગમનક્રિયાય દોહનક્રિયાચિહ્નં, આગમનક્રિયાય દુદ્ધાક્રિયાચિહ્નં, એવ+મુપરિપિ. પુબ્બણ્હસમયે ગતો, સાયન્હસમયે આગતો, જાયમાને ખો સારિપુત્ત બોધિસત્તે અયં દસસહસ્સી લોકધાતુ સમ્પકમ્પિ.

પાસાણા સક્ખરા ચેવ, કઠલા ખાણુકણ્ટકા;
સબ્બે મગ્ગા વિવજ્જન્તિ, ગચ્છન્તે લોકનાયકે.

ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ ઇચ્ચાદિ. ‘‘અકાલે વસ્સતી તસ્સ, કાલે તસ્સ ન વસ્સતી’’તિ વિસયસત્તમી.

૩૫. છટ્ઠી ચા+નાદરે

યસ્સ ભાવો ભાવન્તરસ્સ લક્ખણં ભવતિ, તતો છટ્ઠી હોતિ સત્તમી ચા+નાદરે ગમ્યમાને. અકામકાનં માતાપિતૂનં રુદન્તાનં પબ્બજિ, માતાપિતૂસુ રુદન્તેસુ વા. ‘‘આકોટયન્તો સો નેતિ, સિવિરાજસ્સ પેક્ખતે’’, ‘‘મચ્ચુ

આદાય ગચ્છતિ, પેક્ખમાને મહાજને’’.

ગુન્નં સામીતિ સમ્બન્ધે છટ્ઠી, ગોસુ સામીતિ વિસયસત્તમી. એવં ગુન્નમિસ્સરો, ગોસ્વિ+સ્સરો, ગુન્નં અધિપતિ, ગોસુ અધિપતિ, ગુન્નં દાયાદો, ગોસુ દાયાદો, ગુન્નં સક્ખી, ગોસુ સક્ખી, ગુન્નં પતિભૂ, ગોસુ પતિભૂ, ગુન્નં પસુતો, ગોસુ પસુતો, કુસલા નચ્ચગીતસ્સ, કુસલા નચ્ચગીતે, આયુત્તો કટકરણસ્સ, આયુત્તો કટકરણે. તથા આધારવચનિચ્છાયં સત્તમી, ભિક્ખૂસુ અભિવાદેન્તિ, મુદ્ધનિ ચુમ્બિત્વા, બાહાસુ ગહેત્વા, હત્થેસુ પિણ્ડાય ચરન્તિ, કદલીસુ ગજે રક્ખન્તિ, ઞાણસ્મિં પસન્નો, ઞાણસ્મિં ઉસ્સુક્કોતિ વિસયસત્તમી.

૩૬. યતો નિદ્ધારણં

જાતિગુણક્રિયાહિ સમુદાયતે+કદેસસ્સ પુથક્કરણં નિદ્ધારણં, યતો તં કરીયતિ, તતો છટ્ઠીસત્તમિયો હોન્તિ. સાલયો સૂકધઞ્ઞાનં પથ્યતમા, સૂકધઞ્ઞેસુ સાલયો પથ્યતમા. કણ્હા ગાવીનં સમ્પન્નખીરતમા, કણ્હા ગાવીસુ સમ્પન્નખીરતમા. ગચ્છતં ધાવન્તો સીઘતમા, ગચ્છન્તેસુ ધાવન્તો સીઘતમા.

૧૪. સત્તમ્યા+ધિક્યે

આધિક્યે અત્થે ઉપેન યુત્તમ્હા સત્તમી હોતિ. ઉપખારિયં દોણો, ખારિયા દોણો અધિકોત્યત્થો. તથા ઉપનિક્ખે કહાપણં.

૧૫. સામિત્થે+ધિના

સામિભાવત્થે અધિના યુત્તમ્હા સત્તમી હોતિ. અધિબ્રહ્મદત્તે પઞ્ચાલા, અધિપઞ્ચાલેસુ બ્રહ્મદત્તો, બ્રહ્મદત્તિસ્સરા પઞ્ચાલાતિ અત્થો. અધિદેવેસુ બુદ્ધો, સમ્મુતિદેવાદીહિ બુદ્ધો અધિકોત્યત્થો.

એત્થ ચ યથાવુત્તેસુ અત્થેસુ અયં ભેદો –

કારકં સાધકં નિબ્બત્તકં ક્રિયાનિમિત્તન્તિ અત્થતો એકમેવ, તઞ્ચ દણ્ડો, ધવલો, પચનં, ચિત્તો, ગોતિ દબ્બ+ગુણ+ક્રિયા+નામ+જાતિભેદેન પઞ્ચવિધમ્પિ કમ્મ+કત્તાદિવસેન છબ્બિધં, તં સત્તિકારકં, તદાધારભૂતદબ્બાદયો તત્રટ્ઠકારકં, ન મુખ્યતો. મુખ્યતો ચે હોન્તિ, તેસં સત્તિદબ્બાનં અઞ્ઞમઞ્ઞબ્યાવટરૂપત્તા યો આધારો, સો આધારોયેવ, કિસ્મિઞ્ચિકાલે કરણં વા કત્તુરૂપભૂતો વા ન હોતિ, તસ્મા થાલિ પચતિ, થાલિયા પચતિ, થાલિયં પચતીત્યાદિના એકસ્સ વત્થુનો કત્તુ+કરણા+ધારભેદો ન સિયા. સત્તિપક્ખે પન દબ્બાદીનં અનેકસત્તિયા આધારત્તા સત્તિયા દબ્બાદયો વિવક્ખિતા તં તં કારકં હોતીતિ દબ્બાદીનં અભેદેપિ કારકભેદો યુજ્જતે. વુત્તઞ્હિ –

વિચિત્તકત્તુઆદીહિ , સંયોગા એકવત્થુનો;
નાનાત્તં યુજ્જતે નાટ્ય-ભેદેન નટકસ્સિ+વાતિ.

થાલિ વત્થુતો એકા ચેદપિ સત્તિકારકભૂતકત્તુ+કરણા+ધારાદીનં ભેદેન ભેદ+મુપયાતિ, કિમિવ રામ+રાવણાદિવેસધારીનટકો તેસં નામવસેન રામો, રાવણોતિ ભેદ+મુપયાતિ, ત+મિવાતિ અધિપ્પાયો.

પુન+રપિ –

યથે+કોપિ પટો સુત્ત, પીતાદિગુણસંયુતો;
સુક્કો પટોતિ પીતોતિ, ભેદં યાત્યે+વમેવ+યં.

એત્થ ચ સત્તિભૂતકત્તાદયો મુખ્યકારકં, તંયોગેન દબ્બભૂતથાલી ગુણકારકં, તે ચ કથં ક્રિયાય કારકા હોન્તિ. કત્તા અત્તના પતિટ્ઠિતાય હસતિ+નચ્ચતિચ્ચાદિક્રિયાય નિમિત્તં હોતિ. કમ્મઞ્ચ અત્તના પતિટ્ઠિતક્રિયાય તદત્થભૂતઇન્ધનાદીનિ પવત્તેન્તં ''ઓદનં પચતી''ત્યાદો નિમિત્તં. 'કટ્ઠેહિ પચ્ચતી'ત્યાદો કટ્ઠાનિ જલનક્રિયાય સાધેતબ્બપાકસ્સ અઙ્ગભાવેન નિમિત્તં. 'ફરસુના છિન્દતી'ત્યાદો ફરસુ ચ કટ્ઠાનં દ્વિધાપવત્તિયા નિમિત્તં. કમ્મઞ્ચ ક્રિયાય સમ્બન્ધીયમાનબ્યાપ્યે સતિ નિમિત્તભાવેન ક્રિયાય નિમિત્તં. તથા સમ્પદાના+વધિ+આધારાનં 'ગાવો દદાતિ' 'ગામસ્મા અપનયતિ' 'થાલિયં પચતી'ત્યાદીસુ ગોદાના+પનયન+પચનક્રિયાનં નિમિત્તત્તા ક્રિયાય નિમિત્તાનિ હોન્તિ. તેસં યથાસકં ક્રિયાય પવત્તકો કત્તા, તસ્મા સ એવ પધાનો કત્તાતિ વોહારં લભતિ, અઞ્ઞેસં કરણાદીનં કત્તુભાવે સતિપિ અપ્પધાનત્તા તં ન લભતિ.

ચોદકેન વુત્તઞ્હિ –

નનુ સામગ્યમીનાયં, ક્રિયાસિદ્ધિ કથં વદ;
એકસ્સ કત્તુનો એવ, સબ્બેસં કત્તુતં વિના.

સબ્બેસં કરણાદીનં, કત્તુતાય વિયોગતો;
કરણાદીનં અભાવત્તા, કારકં ન હિ છબ્બિધન્તિ.

વુચ્ચતે –

યદ્યપ્ય+ત્થિ હિ કત્તુત્તં, સભાવા કરણાદિસુ;
ક્રિયાસિદ્ધ્યા તથાપ્યે+ત+મપ્પધાનં પરઙ્ગતો.

એતં સભાવતો ઉપલબ્ભમાનં કરણાદીસુ કત્તુત્તં પરેસં કરણાદીનં જલન+ધારણાદિક્રિયાય અઙ્ગં ઉપાયતિ અપ્પધાનન્તિ અધિપ્પાયો.

કારકં છબ્બિધં સઞ્ઞા-વસા છબ્બીસતિવિધં;
પભેદા સત્તધા કમ્મં, કત્તા પઞ્ચવિધો ભવે.

કરણં દુવિધં હોતિ, સમ્પદાનં તિધા મતં;
અપાદાનં પઞ્ચવિધં, આધારો તુ ચતુબ્બિધો.

વિભત્તિયો પન –

પચ્ચત્ત+મુપયોગઞ્ચ, કરણં સમ્પદાનિયં;
નિસ્સક્કં સામિવચનં, ભુમ્મ+માલપન+ટ્ઠમંતિ.

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં કારકકણ્ડો તતિયો.

૪. સમાસકણ્ડ

અથ નામાનમેવ અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધીનં સમાસોતિ નામનિસ્સિતત્તા, સયઞ્ચ નામિકત્તા નામાનન્તરં સમાસો વુચ્ચતે.

૧. સ્યાદિ સ્યાદિને+કત્થન્તિ

ઇદ+મધિકતં વેદિતબ્બં. પુબ્બે વુત્તવિધિગ્ગહણઞાયેન સ્યાદીતિ તદન્તસ્સ ગહણં. સો ચ ભિન્નત્થાનં નામાન+મેકત્થીભાવો સમાસોતિ વુચ્ચતે.

૨. અસઙ્ખ્યં વિભત્તિ+સમ્પત્તિ+સમીપ+સાકલ્યા+ભાવ+યથા+ પચ્છા+યુગપદત્થે

પુબ્બસ્સ+ત્થપરં યસ્સ, અઞ્ઞત્થપરમઞ્ઞ યં;
નપુંસકં ભવે યઞ્ચ, ત+દાસંખ્ય+મિહે+સ્સતે.

સત્થન્તરે પસિદ્ધં યં, અબ્યયીભાવનામતો;
ઉપકુમ્ભં તિટ્ઠગુ ચ, પાતમેધંતિ તં યથા.

અસઙ્ખ્યં સ્યાદ્યન્તં વિભત્યાદીન+મત્થે વત્તમાનં સ્યાદ્યન્તેન સહે+કત્થં ભવતિ. ‘‘અવિગ્ગહો નિચ્ચસમાસો, પદન્તરવિગ્ગહો ચે’’તિ પદન્તરવિગ્ગહો. ઇત્થીસુ તથા પવત્તાતિ વિગ્ગય્હ વિભત્યત્થે સમાસે કતે –

૨,૧૧૯. એકત્થતાયં

એકો અત્થો યસ્સ પકતિપચ્ચયાદિસમુદાયસ્સ સો એકત્થો. તસ્સ ભાવો પવત્તિનિમિત્તં એકત્થતા, ઈયાદિ+ણાદિ+સમાસવિધાનં, તસ્મિં સતિ સ્યાદિલોપો હોતિ.

૯. તં નપુંસકન્તિ

નપુંસકલિઙ્ગે ચ ‘‘પુબ્બસ્મા+માદિતો’’તિ સબ્બવિભત્તીનં લોપે ચ કતે અધિત્થિ તિટ્ઠતિ, ભો અધિત્થિ, અધિત્થિ પસ્સ, અધિત્થિ કતં, અધિત્તિ ચરતિ, અધિત્થિ દેહિ, અધિત્થિ અપેહિ, અધિત્થિ આયત્તં, અધિત્થિ પતિટ્ઠિતં. એવં અધિકુમારિ, અન્તભૂતસ્સ અપ્પધાનસ્સ ઘપસ્સ ‘‘ઘપસ્સ+ન્તસ્સા+પ્પધાનસ્સા’’તિ પસ્સ રસ્સો.

સહ=સમ્પન્નં બ્રહ્મં સબ્રહ્મં. વુત્તનયેન એત્થ ચ ઉપરિ ચ સમાસાદયો હોન્તિ, એત્થ ‘‘અકાલે સતત્થે’’તિ સહસ્સ સાદેસો. સ્યાદિમ્હિ કતે ‘‘પુબ્બસ્મા+માદિતો’’તિ સ્યાદીનં લોપે ચ સમ્પત્તે ‘‘ના+તો+મપઞ્ચમિયા’’તિ અપઞ્ચમિયા પટિસેધો ચ અકારન્તઅસંખ્યસમાસતો પરાસં સબ્બવિભત્તીનં અંઆદેસો ચ હોતિ. એવ+મુપરિપિ.

ભિક્ખાનં સમિદ્ધિ સુભિક્ખં, એત્થ ઘસ્સ રસ્સો. સુભિક્ખં તિટ્ઠતિ ભો સુભિક્ખં, સુભિક્ખં પસ્સ. ના+સ્મિંસુ ‘‘વા તતિયા સત્તમીનં’’તિ વિકપ્પેન અં, સુભિક્ખં સુભિક્ખેન વા કતં, સુભિક્ખં સુભિક્ખેન વા ચરતિ, સુભિક્ખં દેહિ. પઞ્ચમિયં અ+મબ્ભાવા સુભિક્ખા અપગચ્છ, સુભિક્ખ+માયત્તં, સુભિક્ખં સુભિક્ખે વા પતિટ્ઠિતં.

સમીપત્થે-કુમ્ભસ્સ સમીપં ઉપકુમ્ભં, એવં ઉપનગરં, ભો ઉપકુમ્ભં ઇચ્ચાદિ.

સાકલ્યે-તિણમ્પિ અસેસેત્વાતિ સતિણં, તિણમ્પિ અસેસેત્વા અજ્ઝોહરણીય+મજ્ઝોહરતીત્યત્થો. સેસં સબ્રહ્મસમં . અગ્ગિમ્પિ અસેસેત્વાતિ સાગ્ગિ, અગ્ગિગન્થંપિ અસેસેત્વા અધીતેત્યત્થો. વારગ્ગહણં અધિત્થિસમં.

અભાવો સમ્બન્ધીભેદા બહુવિધો, તત્ર ઇદ્ધાભાવેવિગતા ઇદ્ધિ=વિભૂતિ સદ્દિકાનન્તિ દુસ્સદ્દિકં. અત્થાભાવેમક્ખિકાનં અભાવો નિમ્મક્ખિકં, નિદ્દરથં, નિમ્મસકં. અતિક્કમાભાવે-અતિગતાનિ તિણાનિ નિત્તિણં. ઉપભોગસમ્બન્ધીવત્તમાનકાલસ્સ અભાવે-અતિગતં લહુપાવુરણં અતિલહુપાવુરણં, લહુપાવુરણસ્સ ના+યં ઉપભોગતા લોતિ અત્થો.

યથાત્થો+નેકવિધો, તત્ર યોગ્ગતાયં-યોગ્ગં રૂપ+મનુરૂપં. વિચ્છાયં-અદ્ધમાસં અદ્ધમાસં અનુ અન્વદ્ધમાસં, એવં પચ્ચત્તં. અત્થાનતિવત્તિયં-સત્તિં અનતિક્કમ્મ યથાસત્તિ. એવં યથાક્કમં, યથાબલં. બહુલાધિકારા યા યા પરિસા યથાપરિસા. સદિસત્થે-કિખિયા કણ્હવિચ્છિતધેનુયા સદિસો સકિખિ, સહસ્સ સાદેસો. આનુપુબ્બિયં-જેટ્ઠાનુક્કમેન અનુજેટ્ઠં.

પચ્છાઅત્થે-રથસ્સ પચ્છા અનુરથં.

યુગપદત્થે-ચક્કેન સહ=એકકાલં સચક્કં, ચક્કેન એકક્ખણે નિધેતીતિ અત્થો.

૩. યથા ન તુલ્યે

યથાસદ્દો તુલ્યત્થે વત્તમાનો સ્યાદ્યન્તેન સહે+કત્થો ન ભવતિ. યથા દેવદત્તો, તથા યઞ્ઞદત્તો. એત્થ ઉપમાનભૂતો યથાસદ્દો 'તથા યઞ્ઞદત્તો'તિ ઉપમેય્ય+મપેક્ખતિ, તસ્મા ''સાપેક્ખ+મસમત્થં ભવતી''તિ ઞાયા અસમાસે ''ન તુલ્યે''તિ પટિસેધો કિમત્થ+મિતિ ચે. યસ્મા ''યથા દેવદત્તો''તિ સમુદાયમેવ ઉપમાનં ભવતિ, ન વિસું યથાસદ્દો, તસ્મા સમુદાયસ્સેવ ઉપમેય્યસાપેક્ખત્તે ન અસામત્થિયતા ન વિસું યથાસદ્દસ્સ, તસ્મા સાદિસ્સે પત્તસમાસસ્સ પટિસેધત્થ+મિદં. તુલ્યત્થેતિ વત્તબ્બે તુલ્યં વિના તુલ્યતા નત્થીતિ તુલ્યત્થેતિ અવત્વા તુલ્યેતિ વુત્તં.

> યથાકથઞ્ચિ સાદિસ્સં, ઞાયતે યત્થ સમ્ભવં;
> ઉપમા નામ સા તસ્સા, પપઞ્ચો બહુધા ભવે.

૪. યાવા+વધારણે

યાવસદ્દો અવધારણે વત્તમાનો સ્યાદ્યન્તેન સહે+કત્થો ભવતિ. અવધારણં=એત્તકતાપરિચ્છેદો. યાવન્તાનિ અમત્તાનિ=ભાજનાનિ યાવામત્તં, ઇમિના સમાસે કતે સેસં પુબ્બસમં. જીવસ્સ યત્તકો પરિચ્છેદો યાવજીવં. યાવતાયુકં, ''સકત્થે''તિ કપચ્ચયો. યત્તકેન અત્થો યાવદત્થં.

૫. પય્યપા બહિ તિરો પુરે પચ્છા વા પઞ્ચમ્યા

પરિઆદયો પઞ્ચમ્યન્તેન સહે+કત્થા હોન્તિ વા. પરિ પબ્બતા પરિપબ્બતં. વાસ્સ વાક્યવિકપ્પત્થત્તા પરિ પબ્બતા ઇચ્ચાદયોપિ હોન્તિ. અપ પબ્બતા અપપબ્બતં, આ પાટલિપુત્તા આપાટલિપુત્તં, બહિ ગામા બહિગામં, તિરો પબ્બતા તિરોપબ્બતં, પુરે ભત્તા પુરેભત્તં, પચ્છા ભત્તા પચ્છાભત્તં, સબ્બં ઉપકુમ્ભસમં, ઇમિના સમાસો વિસેસો. એવ+મુપરિસુત્તેપિ.

વાત્ય+ધિકારો –

૬. સમીપા+યામેસ્વ+નુ

‘‘અસંખ્ય’’મિચ્ચાદિના નિચ્ચસમાસસ્સ વિકપ્પત્થં સમીપગ્ગહણં. અનુસદ્દો સામીપ્યે આયામે ચ વત્તમાનો સ્યાદ્યન્તેન સહે+કત્થો વા હોતિ. એત્થ સમીપગ્ગહણસ્સ ભાવપ્પધાનત્તા સામીપ્યમેવ ગમ્યતેતિ સામીપ્યેતિ વુત્તં. વનસ્સ અનુ=સમીપં અનુવનં, ગઙ્ગાય અનુ=આયામો અનુગઙ્ગં, ગઙ્ગાય અનુ વા બારાણસી.

૭. તિટ્ઠગ્વાદીનિ

તિટ્ઠગુઆદીનિ અઞ્ઞત્થેન સિદ્ધાપિ અસ્મિં અસંખ્યસમાસે નિપાતિયન્તિ. તિટ્ઠન્તિ ગાવો યસ્મિં કાલેતિ તિટ્ઠન્તસદ્દ+ગોસદ્દેહિ પઠમાયોમ્હિ કતે ‘‘વા+નેકઞ્ઞત્થે’’તિ સમાસો, ઇમિના નિપાતના લોપે નપુંસકત્થે ચ કતે સિમ્હિ ગોસ્સ ‘‘ગોસ્સુ’’તિ ઉકારે ‘‘પુબ્બસ્મા+માદિતો’’તિ વિભત્તિલોપો. એવં વહન્તી ગાવો યસ્મિં કાલેતિ વહગ્ગુ ઇચ્ચાદિ. વેલાપ્પકાસકપાતોઆદીનમ્પિ એત્થેવ સઙ્ગહો, પાતો નહાનન્તિ સત્તમીઅમાદિસમાસે પાતનહાનં, એવં સાયનહાનં, પાતકાલં, સાયકાલં, પાતમેઘં, સાયમેઘં, પાતમગ્ગં, સાયમગ્ગં, એત્થ ‘‘એઓન+મ વણ્ણે’’તિ અકારો, નિગ્ગહીતસ્સ લોપો ચ હોતિ.

૮. ઓરે+પરિ+પટિ+પારે+મજ્ઝે+હેટ્ઠુ+દ્ધા+ધો+ન્તો વા છટ્ઠિયા.

ઓરાદયો સદ્દા છટ્ઠિયન્તેન સહે+કત્થા વા હોન્તિ. ઓરં ગઙ્ગાય ઓરેગઙ્ગા, ઉપરિ સિખરસ્સ ઉપરિસિખરં, પટિ=મુખં સોતસ્સ પટિસોતં, પારં યમુનાય પારેયમુનં, મજ્ઝં ગઙ્ગાય મજ્ઝેગઙ્ગં, હેટ્ઠા પાસાદસ્સ હેટ્ઠાપાસાદં, ઉદ્ધં ગઙ્ગાય ઉદ્ધગઙ્ગં, અધો ગઙ્ગાય અધોગઙ્ગં, અન્તો પાસાદસ્સ અન્તોપાસાદં. ઇમિના નિપાતનાવ નિગ્ગહીતલોપે ચ એકારે ચ કતે ઓરેચ્ચાદિ હોતિ.

૧૦. અ+માદિ

અ+માદિસ્યાદ્યન્તં સ્યાદ્યન્તેન સહ બહુલ+મેકત્તં હોતિ.

ઉત્તરસ્સ પદસ્સ+ત્થો, પધાનં લિઙ્ગ+મસ્સ ચ;
દુતિયન્તાદિપદેકત્થો, બહુધા તં વિભજ્જતે.

પરેસ+મિસ્સતે તઞ્ચ, ભિય્યો તપ્પુરિસા+ખ્યયા;
તં યથા+ત્ર રાજાપચ્ચં, કત્થચીતિ+મિતીદિસં.

અ+માદ્યન્તાનં કારકાનં અકારકાનઞ્ચ સમાસો કત્થચિમેવ વા હોતિ. તઞ્ચ બહુલંવિધાનેનાતિ દટ્ઠબ્બં.

તત્થ દુતિયાતપ્પુરિસો અમાદિ ગત+નિસ્સિતા+તીતા+તિક્કન્ત+પત્તા+પન્નાદીહિ ભવતિ. સરણં ગતોતિ સમાસે કતે ‘‘એકત્થતાયં’’તિ વિભત્તિલોપાદિ ઉપરિ સબ્બત્થ પુબ્બસમં. સરણગતો, સરણગતા. સરણગતા, સરણગતાયો. સરણગતં કુલં, સરણગતાનિ કુલાનિ ઇચ્ચાદિ. અરઞ્ઞગતો, ભૂમિગતો. ધમ્મં નિસ્સિતો ધમ્મનિસ્સિતો, અત્થનિસ્સિતો. ભવં અતીતો ભવાતીતો, કાલાતીતો. પમાણં અતિક્કન્તં પમાણાતિક્કન્તં, લોકાતિક્કન્તં. સુખં પત્તો સુખપ્પત્તો, દુક્ખપ્પત્તો. સોતં આપન્નો સોતાપન્નો, નિરોધસમાપન્નો, મગ્ગપ્પટિપન્નો. રથં આરુળ્હો રથારુળ્હો . સબ્બરત્તિં સોભણો સબ્બરત્તિસોભણો, મુહુત્તસુખં. અકારકાનં સમાસો અચ્ચન્તસંયોગે. વુત્તિયેવો+પપદસમાસે, તસ્સ નિચ્ચત્તા. યથા કમ્મં કરોતીતિ કમ્મકારો, કુમ્ભકારો, અત્થં કામેતીતિ અત્થકામો, ધમ્મકામો, ધમ્મં ધારેતીતિ ધમ્મધરો, વિનયધરો. સાનં પચતીતિ સપાકો, તન્તં વાયતીતિ તન્તવાયો, વરં આહરતીતિ વરાહરો. ન્ત+માન+ક્તવન્તેહિ વાક્યમેવ. ધમ્મં સુણન્તો, ધમ્મં સુણમાનો, ઓદનં ભુત્તવા.

તતિયાતપ્પુરિસો કિતક+પુબ્બ+સદિસ+સમો+નત્થ+કલહ+નિપુણ+મિસ્સ+સખિલાદીહિ. બુદ્ધેન ભાસિતો બુદ્ધભાસિતો ધમ્મો, એવં જિનદેસિતો. સત્થારા વણ્ણિતો સત્થુવણ્ણિતો. વિઞ્ઞૂહિ ગરહિતો વિઞ્ઞુગરહિતો, વિઞ્ઞુપ્પસત્થો, ઇસ્સરકતં, સયં કતં, સુકેહિ આહટં સુકાહટં, રઞ્ઞા હતો રાજહતો, રાજપીળિતો. અગ્ગિના દડ્ઢો અગ્ગિદડ્ઢો, સપ્પેન દટ્ઠો સપ્પદટ્ઠો, સલ્લેહિ વિદ્ધો સલ્લવિદ્ધો, ઇચ્છાય પકતો ઇચ્છાપકતો, સીલસમ્પન્નો. એવં સુખસહગતં, ઞાણસમ્પયુત્તં, મિત્તસંસગ્ગો, પિયવિપ્પયોગો, જાતિથદ્ધો, ગુણહીનો, ગુણવુદ્ધો, ચતુવગ્ગકરણીયં, ચતુવગ્ગાદિકત્તબ્બં. કાકેહિ પેય્યા કાકપેય્યા, નદી. ક્વચિ વુત્તિયેવ, ઉરસા ગચ્છતીતિ ઉરગો, પાદેન પિવતીતિ પાદપો. ક્વચિ વાક્યમેવ, ફરસુના છિન્નવા, કાકેહિ પાતબ્બા, દસ્સનેન પહાતબ્બા. પુબ્બાદિયોગે-માસેન પુબ્બો માસપુબ્બો. એવં માતુસદિસો, માતુસમો. એકૂનવીસતિ, સીલવિકલો, અસિકલહો, વાચાનિપુણો, યાવકાલિકસમ્મિસ્સં, વાચાસખિલો . સત્થારા સદિસો સત્થુસદિસો, સત્થુકપ્પો, પુઞ્ઞેન અત્થિકો પુઞ્ઞત્થિકો, ગુણાધિકો. દધિના ઉપસિત્તં ભોજનં દધિભોજનં, ગુળેન સંસટ્ઠો ઓદનો ગુળોદનો. કારકસમ્બન્ધો ક્રિયાય કતો, ઉપસિત્તાદિક્રિયાનં અપઞ્ઞાયનેપિ વુત્તિયેવો+પસિત્તાદિક્રિયાન+માખ્યાપનતો નત્થા+યુત્તત્થતા. એવં ખીરોદનો. અસ્સેન યુત્તો રથો અસ્સરથો, મગ્ગચિત્તં, જમ્બુયા પઞ્ઞાતો લક્ખિતો દીપો જમ્બુદીપો, એકેન અધિકા દસ એકાદસ, જાતિયા અન્ધો જચ્ચન્ધો, પકતિયા મેધાવી પકતિમેધાવી ઇચ્ચાદિ.

ચતુત્થીતપ્પુરિસો તદત્થ+અત્થ+હિત+દેય્યાદીહિ. તદત્થે-કથિનસ્સ દુસ્સં કથિનદુસ્સં, કથિનચીવરસ્સાતિ અત્થો. એવં ચીવરદુસ્સં, ચીવરમૂલં, યાગુયા અત્થાય તણ્ડુલા યાગુતણ્ડુલા, ભત્તતણ્ડુલા, સઙ્ઘસ્સ અત્થાય ભત્તં સઙ્ઘભત્તં, આગન્તુકભત્તં, એવં ગમિકભત્તં, પાસાદાય દબ્બં પાસાદદબ્બં. એત્થ ચા+યં નિચ્ચસમાસો, તસ્સ તિલિઙ્ગતા ચ-ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ અત્થો વિહારો ભિક્ખુસઙ્ઘત્થો વિહારો, ભિક્ખુસઙ્ઘત્થા યાગુ, ભિક્ખુસઙ્ઘત્થં ચીવરં. યસ્સ અત્થો યદત્થો, યદત્થા, યદત્થં. એવં તદત્થો, તદત્થા, તદત્થં. તથા લોકહિતો. બુદ્ધસ્સ દેય્યં બુદ્ધદેય્યં પુપ્ફં. સઙ્ઘદેય્યં ચીવરં. ઇધ ન હોતિ ‘‘સઙ્ઘસ્સ દાતબ્બં’’.

પઞ્ચમીતપ્પુરિસો અપગમન+ભય+વિરતિ+મોચનત્થાદીહિ. મેથુનસ્મા અપેતો મેથુનાપેતો, એવં પલાપગતો, નગરનિગ્ગતો, પિણ્ડપાતપટિક્કન્તો, કામતો નિક્ખન્તં કામનિક્ખન્તં, રુક્ખગ્ગા પતિતો રુક્ખગ્ગપતિતો, સાસનચ્ચુતો, આપત્તિ- વુટ્ઠાનં , ધરણીતલગ્ગતો, સબ્બભવેહિ નિસ્સટો સબ્બભવનિસ્સટો. ભયતાદિયોગે-રાજતો ભયં રાજભયં, ચોરભયં, અમનુસ્સભયં, અગ્ગિભયં, પાપભીતો, પાપભીરુકો. અકત્તબ્બતો વિરતિ અકત્તબ્બવિરતિ, એવં કાયદુચ્ચરિતવિરતિ, વચીદુચ્ચરિતવિરતિ. બન્ધના મુત્તો બન્ધનમુત્તો, વનમુત્તો, બન્ધનમોક્ખો.

કમ્મસમુટ્ઠિતં, ઉક્કટ્ઠુક્કટ્ઠં, ઓમકોમકં. ક્વચિ વુત્તિયેવ, કમ્મતો જાતં કમ્મજં, એવં ચિત્તજં, ઉતુજં, આહારજં. ઇધ ન હોતિ 'પાસાદા પતિતો'.

છટ્ઠીતપ્પુરિસો રઞ્ઞો પુત્તો રાજપુત્તો, એવં રાજપુરિસો, આચરિયપૂજકો, બુદ્ધસાવકો, બુદ્ધરૂપં, જિનવચનં, સમુદ્દઘોસો, ધઞ્ઞાનં રાસિ ધઞ્ઞરાસિ, પુપ્ફગન્ધો, ફલરસો, કાયસ્સ લહુતા કાયલહુતા. મરણસ્સતિ, રુક્ખમૂલં, અયસ્સ પત્તો અયોપત્તો, એત્થ ''મનાદ્યાપાદીન+મો મયે ચે''તિ ઓ. એવં સુવણ્ણકટાહં, પાનીયથાલકં, સપ્પિકુમ્ભો, દેવાનં રાજા દેવરાજા. પુમસ્સ લિઙ્ગં પુલ્લિઙ્ગં, ''પું પુમસ્સવા''તિ પુમસ્સ પું, નિગ્ગહીતલોપો, લસ્સ દ્વિભાવો ચ. હત્થિપદં, ઇત્થિરૂપં, ભિક્ખુનિસઙ્ઘો, જમ્બુસાખા, એત્થ ઈકારૂકારાનં રસ્સો. બહુલાધિકારા ન્ત+માન+નિદ્ધારિય+પૂરણ+ભાવ+તિત્તત્થેહિ ન હોતિ. મમા+નુકુબ્બં, મમા+નુકુરુમાનો, ગુન્નં કણ્હા સમ્પન્નખીરતમા, સિસ્સાનં પઞ્ચમો, પટસ્સ સુત્તતા. ક્વચિ હોતેવ 'વત્તમાનસામીપ્યં'. બ્રાહ્મણસ્સ સુક્કા દન્તાતિ સાપેક્ખતાય ન હોતિ. ફલાનં તિત્તો, ફલાન+માસિતો, ફલાનં સુહિતો. ''બ્રાહ્મણસ્સ ઉચ્ચં ગેહં''તિ સાપેક્ખતાય ન હોતિ. ''રઞ્ઞો પાટલિપુત્તકસ્સ ધનં''તિ ધનસમ્બન્ધે છટ્ઠીતિ પાટલિપુત્તકેન સમ્બન્ધાભાવા ન હોતિ. ''રઞ્ઞો ગો ચ અસ્સો ચ પુરિસો ચા''તિ ભિન્નત્થતાય વાક્યમેવ. રઞ્ઞો ગવસ્સપુરિસા રાજગવસ્સપુરિસાતિ વુત્તિ હોતેવ, એકત્થીભાવા. સમ્બન્ધીસદ્દાનં પન નિચ્ચસાપેક્ખત્તેપિ ગમકત્તા સમાસો, ગમકત્તમ્પિ હિ સમાસસ્સ નિબન્ધનં, યથા દેવદત્તસ્સ ગુરુકુલં, ભગવતો સાવકસઙ્ઘોતિઆદિ.

સત્તમીતપ્પુરિસો રૂપે સઞ્ઞા રૂપસઞ્ઞા, એવં રૂપસઞ્ચેતના, સંસારદુક્ખં. ચક્ખુમ્હિ સન્નિસ્સિતં વિઞ્ઞાણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. ધમ્મે રતો ધમ્મરતો, ધમ્માભિરતિ, ધમ્મરુચિ, ધમ્મગારવો, ધમ્મેસુ નિરુત્તિ ધમ્મનિરુત્તિ, દાનાધિમુત્તિ, ભવન્તરકતં. દસ્સને અસ્સાદો દસ્સનસ્સાદો. અરઞ્ઞે વાસો અરઞ્ઞવાસો, વિકાલભોજનં, કાલવસ્સં, વનપુપ્ફં, વનમહિસો, ગામસૂકરો, સમુદ્દમચ્છા, આવાટકચ્છપો, આવાટમણ્ડૂકો, કૂપમણ્ડૂકો, તિત્થનાવા. ઇત્થીસુ ધુત્તો ઇત્થિધુત્તો, અક્ખધુત્તો. છાયાયં સુક્ખો છાયાસુક્ખો, અઙ્ગારપક્કં, ચારકવનો. ક્વચિ વુત્તિયેવ, વને ચરતીતિ વનચરકો, કુચ્છિમ્હિ સયન્તીતિ કુચ્છિસયા, થલે તિટ્ઠતીતિ થલટ્ઠો, જલટ્ઠો, પબ્બતટ્ઠો, મગ્ગટ્ઠો. પઙ્કે જાતં પઙ્કજં, સરોરુહ+મિચ્ચાદિ. ઇધ ન હોતિ, ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારતા, આસને નિસિન્નો, આસને નિસીદિતબ્બં.

૧૧. વિસેસન+મેકત્થેન

વિસેસનં સ્યાદ્યન્તં વિસેસ્સેન સ્યાદ્યન્તેન સમાનાધિકરણેનસહે+કત્થં હોતિ.

સમાનત્થે પદે યત્થ, ભેદ્યભેદકવાચકે;
વિસેસનસમાસો+યં, વિસેસ્સત્થપધાનતો.

વિસેસ્સગત+મેવ+ત્ર, લિઙ્ગ+મેતં પરં તતો;
કમ્મધારય+મિચ્ચે+સ, સમાસો+ઞ્ઞેહિ સઞ્ઞિતો.

સુત્તે વિસેસ્સેનાતિ અવુત્તેપિ વિસેસનસ્સ સમ્બન્ધીસદ્દત્તા સામત્થિયતો લબ્ભમાનઆકડ્ઢિતસદ્દં પતિ ''વિસેસ્સેના''તિ વુત્તં. વુત્તઞ્ચ –

સામઞ્ઞવત્થુ યા વત્થ+ન્તરતો તુ વિસેસિય;

એકપ્પકારે ઠપના, વિસેસન+મિતી+રિતં.

એકપ્પકારગં વત્થુ, વિસેસ્સન્તિ પવુચ્ચતિ;
પદાનિ યાનિ યાનેવ, સમ્બન્ધ+મુપયન્તિ+હ;
ગમ્યતે કામચારેન, વિસેસન+વિસેસ્સતાતિ.

એત્થ ચ ઉપ્પલદબ્બં રત્તુપ્પલાદિતો વિસેસયતીતિ નીલસદ્દો વિસેસનં. તેન વિસેસિયતીતિ ઉપ્પલસદ્દો વિસેસ્સં. અપિ ચ ભમર+ઙ્ગારાદિસામઞ્ઞ નીલત્થતો વિસેસિયતીતિ નીલં વિસેસ્સં. ન વત્થાદીનં, ઉપ્પલસ્સેવાતિ વિસેસનતો ઉપ્પલં વિસેસનંતિ કામચારેનેતિ વુત્તં. અપિ ચ –

પરિતો અયન્ત્ય+નેન+ત્થા, પરિયાયોતિ વુચ્ચતિ;
ગોવાચાતિ પવુત્તે તુ, વાચત્થો તુ વિસેસનં.

વિસેસ્સે દિસ્સમાના યા, લિઙ્ગ+સંખ્યા+વિભત્તિયો;
તુલ્યાધિકરણે ભિય્યો, કત્તબ્બા તા વિસેસનેતિ –

વુત્તત્તા મહન્તો+ચ્ચાદીસુ સમાનલિઙ્ગાદયો દટ્ઠબ્બા. ભિય્યોતિ કિં, દેવા પમાણં ઇચ્ચાદિ.

સો ચ છબ્બિધો વિસેસનપુબ્બપદો, વિસેસનુત્તરપદો, વિસેસનોભયપદો, ઉપમાનુત્તરપદો, સમ્ભાવનાપુબ્બપદો, અવધારણપુબ્બપદોતિ.

તત્થ વિસેસનપુબ્બપદે તાવ-મહન્તો ચ સો પુરિસો ચાતિ વાક્યે ઇમિના સુત્તેન સમાસો. ‘‘ટ ન્ત+ન્તૂનં’’તિ ન્તસ્સ ટાદેસે દીઘો હોતિ, મહાપુરિસો, મહાપુરિસા ઇચ્ચાદિ.

વાક્યે તુલ્યાધિકરણભાવ પકાસનત્થં ચ+ત-સદ્દપયોગો. વુત્તિયન્તુ સમાસેનેવ તપ્પકાસનતો ન તપ્પયોગો. એવ+મઞ્ઞત્રાપિ વુત્તત્થાન+મપ્પયોગો. એવં મહાવીરો, મહામુનિ. મહન્તઞ્ચ તં બલઞ્ચાતિ મહાબલં, મહબ્ભયં. સન્તો ચ સો પુરિસો ચાતિ સપ્પુરિસો. તથા પુબ્બપુરિસો, અપરપુરિસો, પઠમપુરિસો, મજ્ઝિમપુરિસો, ઉત્તમપુરિસો, પરપુરિસો, સેતહત્થી, કણ્હસપ્પો, નીલુપ્પલં, રત્તુપ્પલં, લોહિતચન્દનં. ક્વચિ ન હોતિ, પુણ્ણો મન્તાનીપુત્તો, ચિત્તો ગહપતિ. પુમા ચ સો કોકિલો ચાતિ પુઙ્કોકિલો, ઉત્તરપદે પુમસ્સ પું હોતિ. એવં પુન્નાગો.

ખત્તિયા ચ સા કઞ્ઞા ચાતિ ખત્તિયકઞ્ઞા.

૬૭. ઇત્થિયં ભાસિતપુમિ+ત્થી પુમેવે+કત્થેતિ

ભાસિતપુમા ઇત્થી પુમેવ હોતીતિ પુમ્ભાવા ઇત્થિપચ્ચયાનં નિવત્તિ હોતિ. એવં રત્તલતા, દુતિયભિક્ખા. બ્રાહ્મણી ચ સા દારિકા ચાતિ બ્રાહ્મણદારિકા, નાગમાણવિકા. ઇત્થિયન્તિ કિં, કુમારિરતનં, સમણિપદુમં. ભાસિતપુમાતિ કિં, ગઙ્ગાનદી, તણ્હાનદી , પથવીધાતુ. પુરત્થિમો ચ સો કાયો ચાતિ પુરત્થિમકાયો. એત્થ ચ કાયેકદેસે કાયસદ્દો. એવં પચ્છિમકાયો, ઉપરિમકાયો, હેટ્ઠિમકાયો, સબ્બકાયો, નવાવાસો, કતરનિકાયો, હેતુપચ્ચયો. જીવિતપ્પધાનં નવકં જીવિતનવક+મિચ્ચાદિ.

વિસેસનુત્તરપદે થેરા+ચરિય+પણ્ડિતા વિસેસનં પરઞ્ચ ભવતિ. યથા સારિપુત્તો ચ સો થેરો ચાતિ સારિપુત્તત્થેરો, એવં મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો, મહાકસ્સપત્થેરો, બુદ્ધઘોસાચરિયો, ધમ્મપાલાચરિયો, આચરિયગુત્તિલો વા. મહોસધો ચ સો પણ્ડિતો ચાતિ મહોસધપણ્ડિતો, એવં વિધુરપણ્ડિતો.

વિસેસનોભયપદે યથા-સીતઞ્ચ તં ઉણ્હઞ્ચાતિ સીતુણ્હં, સિનિદ્ધો ચ સો ઉણ્હો ચાતિ સિનિદ્ધુણ્હો માસો. ખઞ્જો ચ સો ખુજ્જો ચાતિ ખઞ્જખુજ્જો, એવં અન્ધબધિરો, કતાકતં, છિદ્દાવછિદ્દં, ઉચ્ચાવચં, છિન્નભિન્નં, ગતપચ્ચાગતં. ક્વચિ પુબ્બકાલસ્સાપિ પરનિપાતો, વાસિતો ચ સો લિત્તો ચાતિ લિત્તવાસિતો, એવં નગ્ગમૂસિતો, સિત્તસમ્મટ્ઠો, ભટ્ઠલુઞ્ચિતો.

ઉપમનુત્તરપદે ઉપમાનભૂતં વિસેસનં પરં ભવતિ, યથા સીહોતિ વુત્તે ઉપચરિતા+નુપચરિતસીહાનં સામઞ્ઞપ્પતીતિયં મુનિસદ્દો વિસેસેતિ. એત્થ ચ –

ઉપમાનો+પમેય્યાનં, સધમ્મત્તં સિયો+પમા.

સા ચ વત્થુ+વણ્ણ+આકારાનં સામ્યેન હોતિ. સીહોવ સીહો, મુનિ ચ સો સીહો ચાતિ મુનિસીહો, મુનિવસભો, મુનિપુઙ્ગવો , બુદ્ધનાગો, બુદ્ધાદિચ્ચો. રંસી વિય રંસી, સદ્ધમ્મો ચ સો રંસી ચાતિ સદ્ધમ્મરંસી, એવં વિનયસાગરો. પુણ્ડરિકમિવ પુણ્ડરિકો, સમણો ચ સો પુણ્ડરિકો ચાતિ સમણપુણ્ડરિકો, સમણપદુમો. ચન્દો વિય ચન્દો, મુખઞ્ચ તં ચન્દો ચાતિ મુખચન્દો, મુખપદુમં ઇચ્ચાદિ.

સમ્ભાવનાપુબ્બપદે યથા-ધમ્મોતિ બુદ્ધિ ધમ્મબુદ્ધિ, એવં ધમ્મસઞ્ઞા, ધમ્મસઞ્ઞાતો, ધમ્મસમ્મતો, પાણસઞ્ઞિતા, અસુભસઞ્ઞા, અનિચ્ચસઞ્ઞા, ધાતુસઞ્ઞા, અત્તસઞ્ઞા, અત્તદિટ્ઠિ ઇચ્ચાદિ.

અવધારણપુબ્બપદે યથા-ગુણો એવ ધનં ગુણધનં, એવં સદ્ધાધનં, સીલધનં, પઞ્ઞારતનં, ચક્ખુ એવ ઇન્દ્રિયં ચક્ખુન્દ્રિયં, એવં ચક્ખાયતનં, ચક્ખુધાતુ, ચક્ખુદ્વારં, રૂપારમ્મણ+મિચ્ચાદિ.

વિસેસન+વિસેસ્સેહિ, ક્રિયાય ચ સહે+રિતો;
તેસં ભાવં વિવેચેતા, નિપાતો બ્યવચ્છિન્દતિ.

અયોગ+મઞ્ઞયોગઞ્ચ, અચ્ચન્તાયોગ+મેવિ+તિ;
વિવક્ખાતો પયુત્તોપિ, એવત્થો ઞાયતે યતો.

બ્યવચ્છેદફલં વાક્યં, તતો ચિત્તો ધનુદ્ધરો;
પાત્થો ધનુદ્ધરો નીલુ+પ્પલ+મત્થીતિ તં યથા.

એત્થ નિપાતોતિ એવ-ઇતિનિપાતો, અપ્પયુત્તોપિ એવસદ્દો એવં યોજેતબ્બો – ‘‘ચિત્તો ધનુદ્ધરો એવા’’તિ વિસેસનેન યુત્તો અયોગવિવચ્છેદકો, ધનુના યોગે પતિટ્ઠાપનતો ‘‘પાત્થો એવ ધનુદ્ધરો’’તિ વિસેસ્સેન યુત્તો અઞ્ઞયોગવિવચ્છેદકો, ધનુદ્ધરત્તસ્સ પાત્થસંખાતઅજ્જુને એવ પતિટ્ઠાપનતો. ‘‘નીલુપ્પલ+મત્થેવા’’તિ ક્રિયાય યુત્તો અચ્ચન્તાયોગવિવચ્છેદકો, નીલુપ્પલસ્સ સબ્ભાવેયેવ પતિટ્ઠાપનતો.

૨૧. સંખ્યાદિ

એકત્થે સમાહારે સંખ્યાદિ નપુંસકલિઙ્ગં ભવતિ. તયો લોકા સમાહટા=ચિત્તેન સમ્પિણ્ડિતા, તિણ્ણં લોકાનં સમાહારોતિ વા વાક્યે વિસેસનસમાસે કતે ઇમિના નપુંસકત્તં ભવતિ. સમાહારસ્સે+કત્તા એકવચનમેવ, તિલોકં, ભો તિલોક, તિલોકં, તિલોકેન ઇચ્ચાદિ. એવં તયો દણ્ડા તિદણ્ડં, તીણિ મલાનિ સમાહટાનિ, તિણ્ણં મલાનં સમાહારોતિ વા તિમલં, તિલક્ખણં, ચતુસચ્ચં, પઞ્ચસિક્ખાપદં, છળાયતનં, સત્તાહં, અટ્ઠસીલં, નવલોકુત્તરં, દસસીલં, સતયોજનં. દ્વે રત્તિયો સમાહટા દ્વિરત્તં.

૧૨. નઞ

નઉચ્ચેતં સ્યાદ્યન્તં સ્યાદ્યન્તેન સહે+કત્થં હોતિ. ઞકારો ''ટ નઞસ્સા''તિ વિસેસનત્થો 'પામનપુત્તાદીસુ નસ્સ ટો મા હોતૂ'તિ. ન બ્રાહ્મણો અબ્રાહ્મણો, ''ટ નઞસ્સા''તિ નસ્સ ટાદેસો. ઞ-કારો એત્થેવ વિસેસનત્થો.

ન-નિસેધો સતો યુત્તો, દેસાદિનિયમં વિના;
અસતો વા+ફલો તસ્મા, કથ+મબ્રાહ્મણોતિચે.

નિસેધત્થાનુવાદેન, પટિસેધવિધિ ક્વચિ;
પરસ્સ મિચ્છાઞાણત્તા+ખ્યાપનાયો+પપજ્જતે.

દુવિધો ચ+સ્સ નસ્સ અત્થો પસજ્જપટિસેધ+પરિયુદાસવસેન. તત્થ યો ''અસૂરિકપસ્સારાજદારા''તિઆદીસુ વિય ઉત્તરપદત્થસ્સ સબ્બદા અભાવં દીપેતિ, સો પસજ્જપટિસેધવાચી નામ. યો પન ''અબ્રાહ્મણ+માનયા''તિઆદીસુ વિય ઉત્તરપદત્થં પરિયુદાસિત્વા પટિક્ખિપિત્વા તંસદિસે વત્થુમ્હિ કારિયં પટિપાદયતિ, સો પરિયુદાસવાચી નામ. વુત્તઞ્ચ –

પસજ્જપટિસેધસ્સ, લક્ખણં વત્થુનત્થિતા;
વત્થુતો+ઞત્ર યા વુત્તિ, પરિયુદાસલક્ખણં.

યત્ર અબ્રાહ્મણાદીસુ, વત્થું પરિયુદસ્સતિ;
તક્રિયાયુત્તરાજાદિં, વદે સો પરિયુદાસકો.

પસજ્જપટિસેધો તુ, વત્થન્તર+મનાદિય;
કિઞ્ચિવત્થુનિસેધસ્સ, પસઙ્ગો ન ભવેય્ય સો.

તદઞ્ઞો ચ તંવિરુદ્ધો,
તદભાવો ચ નઞ્અત્થો.

તદઞ્ઞત્થે – અબ્રાહ્મણો, બ્રાહ્મણતો અઞ્ઞો તંસદિસોતિ વુત્તં હોતિ. એવં અમનુસ્સો, અસ્સમણો, ન બ્યાકતા અબ્યાકતા ધમ્મા. તબ્બિરુદ્ધત્થે-ન કુસલા અકુસલા, કુસલપટિપક્ખાતિ અત્થો. એવં અલોભો, અમિત્તો, અયં

પરિયુદાસનયો. તદભાવે-ન કત્વા અકત્વા, અકાતુન પુઞ્ઞં, અકરોન્તો, અભાવો ભવતિ. અયં પસજ્જપટિસેધનયો.

એત્થ ચ ઉભોસુ પરિયુદાસે બ્રાહ્મણા અઞ્ઞો બ્રાહ્મણધમ્મે અપ્પતિટ્ઠિતો ખત્તિયાદિ બ્રાહ્મણસદિસોવ અબ્રાહ્મણોતિ વુત્તે પતીયતે. ઇતરસ્મિં પન પક્ખે કેનચિ સંસયનિમિત્તેન ખત્તિયાદો બ્રાહ્મણોતિ વુત્તસ્સ મિચ્છાઞાણનિવુત્તિ કરીયતિ ''બ્રાહ્મણો+યં ન ભવતિ અબ્રાહ્મણો''તિ, બ્રાહ્મણત્તજ્ઝાસિતો ન ભવતીત્યત્થો. તત્થ સદિસત્તં વિના મિચ્છાઞાણાસમ્ભવા પયોગસામત્થિયા ચ સદિસપટિપત્તિ, તઞ્ગતા ચ લિઙ્ગ+સઙ્ખ્યા ભવન્તિ. અતોયેવ ઉચ્ચતે ''નઞ્ઞિવયુત્ત+મઞ્ઞસદિસાધિકરણે, કથા હિ અત્થસમ્પચ્ચયો''તિ.

૭૫. અન સરેતિ

નઞસદ્દસ્સ સરે અન, ન અસ્સો અનસ્સો, ન અરિયો અનરિયો. એવં અનિસ્સરો, અનિટ્ઠો, અનાસવો. ન આદાય અનાદાય, અનોલોકેત્વા ઇચ્છાદિ. બહુલાધિકારા અયુત્તત્થેહિ કેહિચિ હોતિ. પુન ન ગીયન્તીતિ અપુનગેય્યા ગાથા, અનોકાસં કારેત્વા, અમૂલામૂલં ગન્ત્વા, અચન્દમુલ્લોકિકાનિ મુખાનિ, અસદ્ધભોજી, અલવણભોજી.

૧૩. કુપાદયો નિચ્ચ+મસ્યાદિવિધિમ્હિ

કુસદ્દો પાદયો ચ સ્યાદ્યન્તેન સહે+કત્થા હોન્તિ નિચ્ચં સ્યાદિવિધિવિસયતો+ઞ્ઞત્થ. એત્થ અબ્યભિચારિપાદિસહચરણત્થેન કુઇતિ નિપાતોવ, ન પથવીવાચકો કુસદ્દો. સ્યાદિવિધિવિસયો નામ ''લક્ખણિત્થમ્ભૂતા'' દિના પતિઆદીનં વિસયે કતદુતિયા, તત્ર અન્વદ્ધમાસન્તિ અસંખ્યસમાસ+મિવ મા હોતૂતિ ''અસ્યાદિવિધિમ્હી''તિ નિસેધો. કુચ્છિતો બ્રાહ્મણો કુબ્રાહ્મણો, નિચ્ચસમાસત્તા અસપદેન વિગ્ગહો.

૧૦૭. સરે કદ કુસ્સુ+ત્તરત્થે

કુસ્સુ+ત્તરત્થે વત્તમાનસ્સ સરાદો ઉત્તરપદે કદાદેસો હોતિ. ઈસકં ઉણ્હં કદુણ્હં, કુચ્છિતં અન્નં કદન્નં, કદસનં. સરેતિ કિં, કુપુત્તા, કુદારા, કુદાસા, કુદિટ્ઠિ.

૧૦૮. કા+પ્પત્થે

અપ્પત્થે વત્તમાનસ્સ કુસ્સ કા હોતુ+ત્તરપદે. અપ્પકં લવણં કાલવણં. એવં કાપુપ્ફં.

૧૦૯. પુરિસે વાતિ

કુસ્સ કા વા. કુચ્છિતો પુરિસો કાપુરિસો, કુપુરિસો વા. પકટ્ઠો નાયકો પનાયકો, પધાનં વચનં પાવચનં ભુસં વદ્ધં પવદ્ધં સરીરં, સમં સમ્મા વા આધાનં સમાધાનં, વિવિધા મતિ વિમતિ, વિવિધો વિસિટ્ઠો વા કપ્પો વિકપ્પો, અધિકો દેવો અતિદેવો, એવં અધિદેવો, અધિસીલં. સુન્દરો ગન્ધો સુગન્ધો, કચ્છિતો ગન્ધો દુગ્ગન્ધો, સુટ્ઠુ કતં સુકતં, દુટ્ઠુ કતં દુક્કતં અભિ સિઞ્ચનં અભિસેકોતિ સનન્તો, અતિસયેન કત્વા, કતં પકરિત્વા, પકતં, અતિસયેન થુતં અતિત્થુતં, અતિક્કમ્મ થુતં અતિત્થુતં, ઈસં કળારો આકળારો, સુટ્ઠુ બદ્ધો આબદ્ધો.

પાદયો ગતાદ્યત્થે પઠમાય

પગતો આચરિયો પાચરિયો, એવં પન્તેવાસી.

અચ્ચાદયો કન્તાદ્યત્થે દુતિયાય

અતિક્કન્તો મઞ્ચં અતિમઞ્ચો. અતિમાલો, ‘‘ઘપસ્સ+ન્તસ્સા+પ્પધાનસ્સા’’તિ માલાસદ્દે ઘસ્સ રસ્સો. એવ+મુપરિપિ ઘપાનં રસ્સો.

અવાદયો કુટ્ઠાદ્યત્થે તતિયાય

અવકુટ્ઠં કોકિલાય વનં અવકોકિલં, અવમયૂરં. અવકુટ્ઠન્તિ પરિચ્ચત્તં.

પરિયાદયો ગિલાનાદ્યત્થે ચતુત્થિયા

પરિગિલાનો+જ્ઝેનાય પરિયજ્ઝેનો.

ન્યાદયો કન્તાદ્યત્થે પઞ્ચમિયા

નિક્ખન્તો કોસમ્બિયા નિક્કોસમ્બિ. અસ્યાદિવિધિમ્હીતિ કિં, રુક્ખં પતિ વિજ્જોતતે.

૧૪. ચી ક્રિયત્થેહિ

ચીપચ્ચયન્તો ક્રિયત્થેહિ સ્યાદ્યન્તેહિ સહે+કત્થો હોતિ. અમલીનં મલીનં કરિત્વાતિ વિગ્ગય્હ ‘‘અભૂતતબ્ભાવે કરા+સ+ભૂયોગે વિકારાચી’’તિ ચીપચ્ચયેકતે ઇમિના સમાસો. એત્થ ચ-કારો ‘‘ચી ક્રિયત્થેહી’’તિ વિસેસનત્થો. ‘‘પ્યો વા ત્વાસ્સ સમાસે’’તિ પ્ય હોતિ, પ-કારો ‘‘પ્યે સિસ્સા’’તિ વિસેસનત્થો. મલિનીકરિય.

૧૫. ભૂસના+દરા+નાદરેસ્વ+લં+સા+સાતિ

ભૂસનાદીસ્વ+ત્થેસ્વ+લ+માદયો સદ્દા એકત્થા હોન્તિ. અલં કરિત્વા સક્કરિત્વા અસક્કરિત્વાતિ વિગ્ગય્હ સમાસે કતે પ્યે ચ ‘‘સા સાધિકરા ચ ચરિચ્ચા’’તિ ચાદેસો પરરૂપઞ્ચ. અલંકરિય, સક્કચ્ચ, અસક્કચ્ચ.

૧૬. અઞ્ઞેચા+તિ સુત્તેન સમાસે કતે... એત્થ યથા દ્વારં વિવરાતિ વુત્તે પકરણતો અગ્ગલ+મિતિ વિઞ્ઞાયતિ, એવ+મિધાપિ નિપાતપભાવે અઞ્ઞે ચાતિ સામઞ્ઞં ચે+તિ આગમાનુસારેન લબ્ભમાનવિભત્યન્તપટિરૂપનિપાતાવ વિઞ્ઞાયન્તિ. અગ્ગતો ભવિત્વા પુરોભુય્ય, અન્તરહિતો હુત્વા તિરોભૂય, અન્તરધાનં કત્વા તિરોકરિય, ઉરસિ કત્વા ઉરસિકરિય, મનસિ કત્વા મનસિકરિય, મજ્ઝે કત્વા મજ્ઝેકરિય, તુણ્હી ભવિત્વા તુણ્હી ભૂય.

૧૭. વા+નેક+ઞ્ઞત્થે

અનેકં સ્યાદ્યન્તં અઞ્ઞસ્સ પદસ્સ અત્થે એકત્થં વા હોતિ.

પદન્તરસ્સ યસ્સ+ત્થો, પધાનં લિઙ્ગ+મસ્સ ચ;
સમાસો સો+ય+મઞ્ઞત્થો, બહુબ્બીહિપરવ્હયો.

સો ચ નવવિધો દ્વિપદો, ભિન્નાધિકરણો, તિપદો, ન-નિપાતપુબ્બપદો, સહપુબ્બપદો, ઉપમાનપુબ્બપદો, સઙ્ખ્યોભયપદો, દિસન્તરાલત્થો, બ્યતિહારલક્ખણો ચાતિ.

૧. તત્થ દ્વિપદો તુલ્યાધિકરણો કમ્માદીસુ છસુ વિભત્યત્થેસુ ભવતિ.

(ક) તત્થ દુતિયત્થે તાવ-આગતા સમણા ઇમં સઙ્ઘારામન્તિ આગતસમણો સઙ્ઘારામો. સો ચ દુવિધો તગ્ગુણા+તગ્ગુણવસેન. વુત્તઞ્હિ –

તગ્ગુણો+તગ્ગુણો ચે+તિ,
સો સમાસો દ્વિધા મતો.

તં યથા 'નીયતં લમ્બ-
કણ્ણો+' 'યં દિટ્ઠસાગરો'.

તેસુ યત્થ વિસેસનભૂતો અત્થો અઞ્ઞપદત્થગ્ગહણેન ગય્હતિ, સો તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો, યથા 'લમ્બકણ્ણ+માનયા'તિ. યત્થ પન ન ગય્હતિ, સો અતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો, યથા 'બહુધન+માનયા'તિ.

ઇધ વિસેસનસ્સ પુબ્બનિપાતો. એત્થ ચ આગતસદ્દો ચ સમણસદ્દો ચ અત્તનો અત્થે અટ્ઠત્વા દુતિયાવિભત્યત્થભૂતે સઙ્ઘારામસઙ્ખાતે અઞ્ઞપદત્થે વત્તન્તિ, તતો સમાસેનેવ કમ્મત્થસ્સ અભિહિતત્તા પુન દુતિયા ન હોતિ. તથા આગતસમણા સાવત્થિ, આગતસમણં જેતવનં. પટિપન્ના અદ્ધિકા યં પટિપન્નદ્ધિકો પથો, અભિરૂળ્હાવ, ણિજાયં નાવં સા અભિરૂળ્હવાણિજા નાવા.

(ખ) તતિયત્થે-જિતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ યેન સો જિતિન્દ્રિયો સમણો, એવં દિટ્ઠધમ્મો, પત્તધમ્મો, કતકિચ્ચો. વિજિતા મારા અનેનાતિ વિજિતમારો ભગવા, પટિવિદ્ધસબ્બધમ્મો. કરણત્થે-છિન્નો રુક્ખો યેન સો છિન્નરુક્ખો ફરસુ.

(ગ) ચતુત્થિયત્થે-દિન્નો સુઙ્કો યસ્સ સો દિન્નસુઙ્કો રાજા, દિન્નં ભોજનં અસ્સાતિ દિન્નભોજનો.

(ઘ) પઞ્ચમિયત્થે-નિગ્ગતા જના યસ્મા સો નિગ્ગતજનો ગામો, નિગ્ગતો અયો=સુખં યસ્માતિ નિરયો, નિક્કિલે- સો . અપેતં વિઞ્ઞાણં અસ્માતિ અપેતવિઞ્ઞાણો મતકાયો, અપગતભયભેરવો અરહા.

(ઙ) છટ્ઠિયત્થે-છિન્ના હત્થા યસ્સ સો છિન્નહત્થો. એવં પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પો ખીણાસવો, વીતો રાગો અસ્સાતિ વીતરાગો. દ્વે પદાનિ અસ્સાતિ દ્વિપદો, દ્વિહત્થો પટો. તેવિજ્જોતિ એત્થ તિવિજ્જો એવાતિ સકત્થે ણો વુદ્ધિ ચ. ચતુપ્પદો, પઞ્ચ ચક્ખૂનિ અસ્સાતિ પઞ્ચચક્ખુ ભગવા, છળભિઞ્ઞો, ''ધપસ્સા''દિના રસ્સત્તં. નવઙ્ગં સત્થુસાસનં. દસબલો, અનન્તઞાણો. તીણિ દસ પરિમાણ+મેસંતિ તિદસા દેવા, ઇધ પરિમાણસદ્દસન્નિમાનતો દસસદ્દો સઙ્ખ્યાને વત્તતે. અયં પચ્ચયો એતેસન્તિ ઇદપ્પચ્ચયા, ઉત્તરપદે ''ઇમસ્સિ+દં વા''તિ ઇમસ્સ ઇદં. કો પભવો

અસ્સાતિ કિં પભવો કાયો. વિગતં મલં અસ્સાતિ વિમલો, સુન્દરો ગન્ધો અસ્સાતિ સુગન્ધં ચન્દનં, એવં સુસીલો, સુમુખો, કુચ્છિતો ગન્ધો અસ્સાતિ દુગ્ગન્ધં કુણપં, દુમ્મુખો, દુટ્ઠુ મનો અસ્સાતિ દુમ્મનો, એવં દુસ્સીલો. તપો એવ ધનં અસ્સાતિ તપોધનો. ખન્તિસઙ્ખાતં બલં અસ્સાતિ ખન્તિબલો. ઇન્દોતિ નામં એતસ્સાતિ ઇન્દનામો.

છન્દજાતાદીસુ વિસેસનવિસેસિતબ્બાનં યથિચ્છિતત્તા ઉભયં પુબ્બં નિપતતિ, કમાતિક્કમે પયોજનાભાવા. જાતો છન્દો અસ્સાતિ જાતછન્દો, એવં છન્દજાતો. સઞ્જાતપીતિસોમનસ્સો, પીતિસોમનસ્સસઞ્જાતો. માસજાતો, જાતમાસો. છિન્નહત્થો, હત્થછિન્નો.

દીઘાજઙ્ઘા અસ્સાતિ દીઘજઙ્ઘો, એત્થ પુમ્ભાવો, ''ઘપસ્સા''દિના રસ્સો ચ. તથા પહૂતજિવ્હો. મહન્તી પઞ્ઞા અસ્સાતિ મહાપઞ્ઞો. ''ઇત્થિયં ભાસિતપુમિ+ત્થી પુમે+વે+કત્થે''તિ વીપચ્ચયાભાવેન્તસ્સ ટાદેસો રસ્સત્તઞ્ચ. ઇત્થિયન્તિ કિં, ખમાધનો. ભાસિતપુમાતિ કિં, સદ્ધાધુરો. પઞ્ઞાપકતિકો, પઞ્ઞાવિસુદ્ધિકો, એત્થ ''લ્ત્વિત્થિયૂહિ કો''તિ કો. ગણ્ડીવધન્વાતિ પકતન્તરેન સિદ્ધં.

નાના=પ્પકારા દુમા નાનાદુમા, નાનાદુમેહિ પતિતાનિ નાનાદુમપતિતાનિ, નાનાદુમપતિતાનિ ચ તાનિ પુપ્ફાનિ ચેતિ નાનાદુમપતિતપુપ્ફાનિ, તેહિ વાસિતા નાનાદુમપતિતપુપ્ફવાસિતા, નાનાદુમપતિતપુપ્ફવાસિતાસાનુયસ્સસો નાનાદુમપતિતપુપ્ફવાસિતસાનુ પબ્બતો, અયં વિસેસન+અમાદિસમાસગબ્ભો તુલ્યાધિકરણઅઞ્ઞપદત્થો.

(ચ) સત્તમ્યત્થે-સમ્પન્નાનિ સસ્સાનિ યસ્મિં સો સમ્પન્નસસ્સો જનપદો. સુલભો પિણ્ડો ઇમસ્મિન્તિ સુલભપિણ્ડો દેસો. આકિણ્ણા મનુસ્સા યસ્સં સા આકિણ્ણમનુસ્સા રાજધાની. બહવો તાપસા એતસ્મિન્તિ બહુતાપસો અસ્સમો. ઉપચિતં મંસલોહિતં અસ્મિન્તિ ઉપચિતમંસલોહિતં સરીરં. બહવો સામિનો અસ્મિન્તિ બહુસામિકં નગરં, બહૂ નદિયો અસ્મિન્તિ બહુનદિકો, ઈકારન્તત્તા કપચ્ચયો. એવં બહુજમ્બુકં વનં, બહવો કત્તારો અસ્મિં અસ્સ વાતિ બહુકત્તુકો દેસો, એવં બહુભત્તુકો, ''લ્ત્વિત્થિયૂહિ કો''તિ કો.

૨. ભિન્નાધિકરણો યથા-એકરત્તિં વાસો અસ્સાતિ એકરત્તિવાસો, સમાનેન જનેન સદ્ધિં વાસો અસ્સાતિ સમાનવાસો પુરિસો. ઉભતો બ્યઞ્જન+મસ્સાતિ ઉભતોબ્યઞ્જનકો, વિભત્યલોપો ''વા+ઞ્ઞતો''તિ કો ચ, છત્તં પાણિમ્હિ અસ્સાતિ છત્તપાણિ, એવં દણ્ડપાણિ, સત્થપાણિ, વજિરપાણિ, ખગ્ગહત્થો, પત્તહત્થો, દાને અજ્ઝાસયો અસ્સાતિ દાનજ્ઝાસયો દાનાધિમુત્તિકો, બુદ્ધભત્તિકો, સદ્ધમ્મગારવો ઇચ્ચાદિ.

૩. તિપદો યથા-પરક્કમેના+ધિગતા સમ્પદા યેહિ તે પરક્કમાધિગતસમ્પદા મહાપુરિસા. એવં ધમ્માધિગતભોગા. ઓનીતો પત્તતો પાણિ યેન સો ઓનીતપત્તપાણિ. સીહસ્સ પુબ્બદ્ધમિવ કાયો અસ્સાતિ સીહપુબ્બદ્ધકાયો. મત્તા બહવો માતઙ્ગા અસ્મિન્તિ મત્તબહુમાતઙ્ગં વનં.

૪. ન-નિપાતપુબ્બપદો યથા-નત્થિ એતસ્સ સમોતિ અસ્સમો, ''ટ નઞસ્સા''તિ નસ્સ ટો. એવં અપ્પટિપુગ્ગલો, અપુત્તકો, અહેતુકો, કપચ્ચયો, એવ+મુપરિપિ ઞેય્યં. નત્થિ સંવાસો એતેનાતિ અસંવાસો, ન વિજ્જતે વુટ્ઠિ એત્થાતિ અવુટ્ઠિકો જનપદો, અભિક્ખુકો વિહારો. એવં અનુત્તરો ''અન સરે''તિ અન, એવં અનન્તં, અનાસવો.

૫. પઠમાત્થે સહપુબ્બપદો યથા-સહ હેતુના વત્તતિ સો સહેતુકો સહેતુ વા, ‘‘સહસ્સ સો+ઞ્ઞત્થે’’તિ સહસ્સ સો, એવં સપ્પીતિકા, સપ્પચ્ચયા, સકિલેસો, સઉપાદાનો, સપરિવારો સહપરિવારો વા, સહ મૂલેન ઉદ્ધટો સમૂલુદ્ધટો રુક્ખો.

૬. ઉપમાનોપમેય્યજોતકઇવયુત્તો ઉપમાનપુબ્બપદો પઠમાય યથા-નિગ્રોધો ઇવ પરિમણ્ડલો યો સો નિગ્રોધપરિમણ્ડલો. સઙ્ખો વિય પણ્ડરો અયન્તિ સઙ્ખપણ્ડરો, કાકો વિય સૂરો અયન્તિ કાકસૂરો. ચક્ખુ ઇવ ભૂતો અયં પરમત્થદસ્સનતોતિ ચક્ખુભૂતો ભગવા. એવં અત્થભૂતો, ધમ્મભૂતો, બ્રહ્મભૂતો, અન્ધભૂતો. મુઞ્જપબ્બજમિવ ભૂતા અયં મુઞ્જપબ્બજભૂતા કુદિટ્ઠિ. તન્તાકુલમિવ જાતા અયંતિ તન્તાકુલજાતા.

છટ્ઠયત્થે-સુવણ્ણસ્સ વણ્ણો વિય વણ્ણો યસ્સ સો સુવણ્ણવણ્ણો ભગવા, મજ્ઝપદલોપો. નાગસ્સ ગતિ વિય ગતિ અસ્સાતિ નાગગતિ. એવં સીહગતિ, નાગવિક્કમો, સીહવિક્કમો, સીહહનુ. એણિસ્સ વિય જઙ્ઘા અસ્સાતિ એણિજઙ્ઘો. બ્રહ્મુનો વિય સરો અસ્સાતિ બ્રહ્મસ્સરો.

૭. વાસદ્દત્થે સઙ્ખ્યાઉભયપદો યથા-દ્વે વા તયો વા દ્વત્તિ, દ્વત્તયો ચ તે પત્તા ચેતિ દ્વત્તિપત્તા, ‘‘તિસ્વ’’ઇતિ તિસદ્દે પરે દ્વિસ્સ અત્તં. દ્વીહં વા તીહં વા દ્વીહતીહં, છ વા પઞ્ચ વા વાચા છપ્પઞ્ચવાચા, એવં સત્તટ્ઠમાસા, એકયોજનદ્વિયોજનાનિ.

૮. દિસન્તરાલત્થો યથા-પુબ્બસ્સા ચ દક્ખિણસ્સા ચ દિસાય યદન્તરાલં સા પુબ્બદક્ખિણા વિદિસા. એત્થ –

૬૯. સબ્બાદયો વુત્તિમત્તેતિ

ઇત્થિવાચકા સબ્બાદયો વુત્તિમત્તે પુમેવ હોન્તિ. એવં પુબ્બુત્તરા, અપરદક્ખિણા, પચ્છિમુત્તરા. પુબ્બા ચ સા દક્ખિણા ચેતિ વા.

૯. બ્યતિહારલક્ખણો યથા – ‘‘તત્થ ગહેત્વા તેન પહરિત્વા યુદ્ધે સરૂપં’’તિ સુત્તેન સમાસે કતે કેસેસુ ચ કેસેસુ ચ ગહેત્વા યુદ્ધં પવત્તં કેસાકેસી, દણ્ડેહિ ચ દણ્ડેહિ ચ પહરિત્વા યુદ્ધં પવત્તં દણ્ડાદણ્ડીતિ હોતિ. એત્થ ચ ‘‘ચી વીતિહારે’’તિ ચીપચ્ચયે ‘‘ચિસ્મિં’’તિ આકારો, એવં મુટ્ઠામુટ્ઠી.

સોભણો ગન્ધો સુગન્ધો, સો અસ્સ અત્થીતિ સુગન્ધીહિ અત્થિઅત્થે ઈપચ્ચયેન સિદ્ધં. યસ્મા ચ ભદ્દાય કાપિલાનિયા અપદાને ‘‘પુનો પત્તં ગહેત્વાન, સોધયિત્વા સુગન્ધિના’’તિ વુત્તં, તસ્મા વુત્તિયં ઇકારન્તસ્સ અભાવદીપનત્થં ‘‘સુગન્ધિ દુગ્ગન્ધીતિ પયોગા ન દિસ્સતી’’તિ વુત્તં. સુગન્ધિનાતિ એકવચને રસ્સો.

૧૯. ચત્થે

અનેકંસ્યાદ્યન્તં ચત્થે એકત્થં વા હોતિ. સમુચ્ચયો અન્વાચયો ઇતરીતરયોગો સમાહારોતિ ચસદ્દસ્સ અત્થો ચતુબ્બિધો.

તત્થ સમુચ્ચયા+ન્વાચયેસુ સમાસો ન હોતિ, ક્રિયાસાપેક્ખતાય નામાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અયુત્તત્થત્તા, યથા-ચીવરં પિણ્ડપાતઞ્ચ પચ્ચયં સયનાસનં અદાસિ, દાનઞ્ચ દેહિ, સીલઞ્ચરક્ખાહિ. ઇતરીતરયોગે સમાહારે ચ

અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખત્તા સમાસો.

ઉભયત્થપધાને ચત્થે કથ+મેકત્થીભાવો સમ્ભવે+તિ ચે, વુત્તઞ્હિ –

સપ્પધાનાપિ યત્થ+ત્થા, મિથો સાપેક્ખતા ઇવ;
ક્રિયાસમ્બન્ધસામઞ્ઞા, ચત્થે+કત્થં ત+દુચ્ચતેતિ.

યસ્મા એકત્થીભાવેપિ સતીયસતીયત્થે પધાનં, તસ્મા ઇદં વુચ્ચતે –

ન+ઞ્ઞમઞ્ઞં વિસેસેન્તિ, ચત્થે અત્થા પદાનિવ;
સત્થવુત્યી અતો તેસં, પધાનત્થં+ભિયુજ્જતે.

ઇતરીતરયોગો ચ, સમાહારોત્ય+યં દ્વિધા;
સમાસો તુ ઇમં અઞ્ઞે, જાનન્તે દ્વન્દનામતો.

ઇતરીતરયોગસ્મિં+વયવત્થસ્સ સમ્ભવો;
સમુદાયતિરોભાવો, પરંવ લિઙ્ગ+મસ્સ ચ.

સમુદાયબ્ભવો યસ્મિં+વયવા ચ તિરોહિતા;
સમાહારોત્ય+યં ચત્થો, સો ચ હોતિ નપુંસકે.

ઇતરીતરયોગો યથા-સારિપુત્તો ચ મોગ્ગલ્લાનો ચ સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાના, ભો સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાના ઇચ્ચાદિ. અવયવપધાનત્તા બહુવચનમેવ. સમણા ચ બ્રાહ્મણા ચ સમણબ્રાહ્મણા, એવં બ્રાહ્મણગહપતિકા, ખત્તિયબ્રાહ્મણા, દેવમનુસ્સા, ચન્દિમસૂરિયા.

૬૪. વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધીન+મા તત્ર ચત્થેતિ

વિજ્જાસમ્બન્ધીનં યોનિસમ્બન્ધીનઞ્ચ ચત્થે આ હોતીતિ ઉકારસ્સ આ, હોતા ચ પોતા ચ હોતાપોતારો. એવં માતાપિતરો.

૬૫. પુત્તેતિ

પુત્તે ઉત્તરપદે પિતાદીન+મા હોતિ ચત્થે. પિતા ચ પુત્તો ચ પિતાપુત્તા, એવં માતાપુત્તા.

૭૮. જાયાય જયં પતિમ્હિ

પતિમ્હિ પરે જાયાય જયં હોતિ. જાયા ચ પતિ ચ જયમ્પતયો. જાનિપતીતિ પકતન્તરેન સિદ્ધં, જાનિ ચ પતિ ચ જાનિપતિ. એવં જમ્પતિ દમ્પતીતિ.

ક્વચિ અપ્પસરં પુબ્બં નિપતતિ, યથા-ચન્દો ચ સૂરિયો ચ ચન્દસૂરિયા, નિગમા ચ જનપદા ચ નિગમજનપદા. એવં સુરાસુરગરુડમનુજભુજગગન્ધબ્બા.

ક્વચિ ઇવણ્ણુ+વણ્ણન્તાનં પુબ્બનિપાતો, યથા-અગ્ગિધુમા, ગતિબુદ્ધિભુજપઠહરકરસયા, ધાતુલિઙ્ગાનિ.

ક્વચિ સરાદિઅકારન્તં પુબ્બં નિપતતિ, યથા-અત્થધમ્મા, અત્થસદ્દા, સદ્દત્થા વા.

અઞ્ઞમઞ્ઞસાપેક્ખાનમેવ તિરોહિતાવયવભેદો સમુદાયપધાનો સમાહારો, યથા-છત્તઞ્ચ ઉપાહના ચ છત્તુપાહનં.

૨૦. સમાહારે નપુંસકન્તિ

સમાહારે સબ્બત્થ નપુંસકલિઙ્ગં ભવતિ, સમાહારસ્સે+કત્તા એકવચનમેવ.

૨૩. સ્યાદીસુ રસ્સોતિ

નપુંસકે વત્તમાનસ્સ સ્યાદીસુ રસ્સો. ભો છત્તુપાહન, છત્તુપાહનં, છત્તુપાહનેન ઇચ્ચાદિ.

તે ચ સમાહારિતરીતરયોગા બહુલંવિધાના નિયતવિસયાયેવ હોન્તિ, તત્રા+યં વિસયવિભાગો-નિરુત્તિપિટકાગતો-પાણિ+તૂરિય+યોગ્ગ+સેનઙ્ગાનં, નિચ્ચવેરીનં, સઙ્ખ્યાપરિમાણસઞ્ઞાનં, ખુદ્દજન્તુકાનં, પચનચણ્ડાલાનં, ચરણસાધારણાનં, એકજ્ઝાયનપાવચનાનં, લિઙ્ગવિસેસાનં, વિવિધવિરુદ્ધાનં, દિસાનં, નદીનઞ્ચ નિચ્ચસમાહારેકત્થં ભવતિ.

પાણઙ્ગાનં-ચક્ખુ ચ સોતઞ્ચ ચક્ખુસોતં, મુખઞ્ચ નાસિકા ચ મુખનાસિકં, ''સ્યાદીસુ રસ્સો''તિ નપુંસકે વત્તમાનસ્સ રસ્સો. હનુ ચ ગીવા ચ હનુગીવં, કણ્ણા ચ નાસા ચ કણ્ણનાસં, પાણિ ચ પાદો ચ પાણિપાદં, છવિ ચ મંસઞ્ચ લોહિતઞ્ચ છવિમંસલોહિતં, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપં, જરા ચ મરણઞ્ચ જરામરણં.

તૂરિયઙ્ગાનં-અલસો ચ તાલમ્બરો ચ અલસતાલમ્બરં, મુરજો ચ ગોમુખો ચ મુરજગોમુખં, સંખો ચ પણવો ચ દેણ્ડિમો ચ, સંખા ચ પણવા ચ દેણ્ડિમા ચાતિ વા સંખપણવદેણ્ડિમં, પણવાદયો દ્વેપિ ભેરિવિસેસા, મદ્દવિકો ચ પાણવિકો ચ મદ્દવિકપાણવિકં, ગીતઞ્ચ વાદિતઞ્ચ ગીતવાદિતં, સમ્મઞ્ચ તાળઞ્ચ સમ્મતાળં, સમ્મંતિ કંસતાલં, તાળંતિ હત્થતાળં.

યોગ્ગઙ્ગાનં-ફાલો ચ પાચનઞ્ચ ફાલપાચનં, યુગઞ્ચ નઙ્ગલઞ્ચ યુગનઙ્ગલં.

સેનઙ્ગાનં-હત્થિનો ચ અસ્સા ચ હત્થિઅસ્સં, રથા ચ પત્તિકા ચ રથપત્તિકં, અસિ ચ સત્તિ ચ તોમરઞ્ચ પિણ્ડઞ્ચ અસિસત્તિતોમરપિણ્ડં, અસિ ચ ચમ્મઞ્ચ અસિચમ્મં, ચમ્મન્તિ સરવારણ-ફલકં . ધનુ ચ કલાપો ચ ધનુકલાપં, કલાપો=તુણીરં. પહરણઞ્ચ આવરણઞ્ચ પહરણાવરણં.

નિચ્ચવેરીનં-અહિ ચ નકુલો ચ, અહી ચ નકુલા ચાતિ વા અહિનકુલં. એવં બિળારમૂસિકં, અન્તસ્સ રસ્સત્તં. કાકોલુકં, સપ્પમણ્ડૂકં, ગરુળસપ્પં, નાગસુપણ્ણં.

સઙ્ખ્યાપરિમાણસઞ્ઞાનં-એકકઞ્ચ દુકઞ્ચ એકકદુકં. એવં, દુકતિકં, તિકચતુક્કં, ચતુક્કપઞ્ચકં. દસકઞ્ચ એકાદસકઞ્ચ દસેકાદસકં, ''તિતાલીસ'' ઇતિ ચક-ભાગલોપનિદ્દેસેન કકારસ્સ લોપો.

ખુદ્દજન્તુકાનં-કીટા ચ પટઙ્ગા ચ કીટપટઙ્ગં, કીટા=કપાલપિટ્ઠિકપાણા. એવં કુન્થકિપિલ્લિકં, ડંસા ચ મકસા ચ ડંસમકસં, મક્ખિકા ચ કિપિલ્લિકા ચ મક્ખિકકિપિલ્લિકં, કીટા ચ સરિંસપા ચ કીટસરિંસપં. તત્થ કુન્થા=સુખુમકિપિલ્લિકા.

ખુદ્દજન્તુ અનટ્ઠી વા, અથ ખો ખુદ્દકોપિ વા;
સતં વા પસતો યેસં, કેચિ આનતુલા ઇતિ.

પચનચણ્ડાલાનં-ઓરબ્ભિકા ચ સૂકરિકા ચ ઓરબ્ભિકસૂકરિકં, એવં સાકુન્તિકમાગવિકં. સપાકો ચ ચણ્ડાલો ચ સપાકચણ્ડાલં, પુક્કુસછવડાહકં, વેનરથકારં, તત્થ વેના=તચ્છકા, રથકારા=ચમ્મકારા.

ચરણસાધારણાનં-અતિસો ચ ભારદ્વાજો ચ અતિસભારદ્વાજં, કટ્ઠો ચ કપાલો ચ કટ્ઠકપાલં, સીલઞ્ચ પઞ્ઞાણઞ્ચ સીલપઞ્ઞાણં, સમથો ચ વિપસ્સના ચ સમથવિપસ્સનં, વિજ્જા ચ ચરણઞ્ચ વિજ્જાચરણં, એવં નામરૂપં, હિરોત્તપ્પં, સતિસમ્પ-જઞ્ઞં , લોભમોહં, દોસમોહં, અહિરિકાનોત્તપ્પં, થિનમિદ્ધં, ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચ+મિચ્ચાદિ.

એકજ્ઝાયનપાવચનાનં-દીઘો ચ મજ્ઝિમો ચ દીઘમજ્ઝિમં, એવં એકુત્તર સંયુત્તકં, ખન્ધકવિભઙ્ગં.

લિઙ્ગવિસેસાનં-ઇત્થી ચ પુમા ચ ઇત્થિપુમં, દાસી ચ દાસો ચ દાસિદાસં, ચીવરઞ્ચ પિણ્ડપાતો ચ સેનાસનઞ્ચ ગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારો ચ ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારં, તિણઞ્ચ કટ્ઠો ચ સાખા ચ પલાસઞ્ચ તિણકટ્ઠસાખાપલાસં. ‘‘લાભી હોતિ ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારાનં’’તિપિ દિસ્સતિ.

વિવિધવિરુદ્ધાનં-કુસલઞ્ચ અકુસલઞ્ચ કુસલાકુસલં, એવં સાવજ્જાનવજ્જં, હીનપણીતં, કણ્હસુક્કં, છેકપાપકં, સુખદુક્ખં, અધમુત્તમં, પટિઘાનુનયં, છાયાતપં, આલોકન્ધકારં. રત્તિઞ્ચ દિવા ચ રત્તિન્દિવં, ‘‘રત્તિન્દિવદારગવચતુરસ્સા’’તિ અપચ્ચયે કતે નુમઆગમો. અહો ચ રત્તિ ચ અહોરત્તં, ‘‘દીઘા+હોવસ્સેકદેસેહિ ચ રત્યા’’તિ અપચ્ચયે કતે ‘‘મનાદ્યાપાદીન+મો મયે ચે’’તિ ઓકારો.

દિસાનં-પુબ્બા ચ અપરા ચ પુબ્બાપરં, એવં પુરત્થિમપચ્છિમં, દક્ખિણુત્તરં, પુબ્બદક્ખિણં, પુબ્બુત્તરં, અપરદક્ખિણં, અપરુત્તરં.

નદીનં-ગઙ્ગા ચ યમુના ચ ગઙ્ગાયમુનં, એવં મહીસરભૂ.

તિણ+રુક્ખ+પસુ+સકુણ+ધન+ખઞ્ઞ+બ્યઞ્જન+જનપદાનં વા. તિણવિસેસાનં-ઉસીરાનિ ચ બીરણાનિ ચ ઉસીરબીરણં ઉસીરબીરણાનિ વા. એવં મુઞ્જપબ્બજં મુઞ્જપબ્બજાનિ વા, કાસકુસં કાસકુસા વા.

રુક્ખવિસેસાનં-અસ્સત્થા ચ કપિટ્ઠા ચ અસ્સત્થકપિટ્ઠં અસ્સત્થકપિટ્ઠા વા, એવં અમ્બપનસં અમ્બપનસા, ખદિરપલાસં ખદિરપલાસા, ધવાસ્સકણ્ણં ધવાસ્સકણ્ણા, પિલક્ખનિગ્રોધં પિલક્ખનિગ્રોધા, સાકસાલં સાકસાલા.

પસુવિસેસાનં-ગજા ચ ગવજા ચ ગજગવજં ગજગવજા વા, અજા ચ એળકા ચ અજેળકં અજેળકા, હત્થી ચ ગાવો ચ અસ્સા ચ વળવા ચ હત્થીગવસ્સવળવં હત્થીગવસ્સવળવા, રસ્સત્તં. એવં ગોમહિસં ગોમહિસા,

એણેય્યવરાહં એણેય્યવરાહા, સીહબ્યગ્ઘતરચ્છં સીહબ્યગ્ઘતરચ્છા, કુક્કુટસૂકરં કુક્કુટસૂકરા, એણેય્યગોમહિસં એણેય્યગોમહિસા.

સકુણવિસેસાનં-હંસા ચ બકા ચ હંસબકં હંસબકા. એવં કારણ્ડવચક્કવાકં કારણ્ડવચક્કવાકા, મયૂરકોઞ્ચં મયૂરકોઞ્ચા, સુકસાલિકં સુકસાલિકા, બકબલાકં બકબલાકા.

ધનાનં-હિરઞ્ઞઞ્ચ સુવણ્ણઞ્ચ હિરઞ્ઞસુવણ્ણં હિરઞ્ઞસુવણ્ણાનિ. એવં જાતરૂપરજતં જાતરૂપરજતાનિ, મણિસઙ્ખમુત્તવેળુરિયં મણિસઙ્ખમુત્તવેળુરિયા.

ધઞ્ઞાનં-સાલી ચ યવા ચ સાલિયવં સાલિયવા વા. એવં તિલમુગ્ગમાસં તિલમુગ્ગમાસાનિ, નિપ્પાવકુલત્થં નિપ્પાવકુલત્થા.

બ્યઞ્જનાનં-સાકો ચ સુવા ચ સાકસુવં સાકસુવા. એવં ગબ્યમાહિસં ગબ્યમાહિસા, એણેય્યવરાહં એણેય, વરાહા. મિગમયૂરં મિગમયૂરા.

જનપદાનં-કાસિ ચ કોસલા ચ કાસિકોસલં કાસિકોસલા, વજ્જી ચ મલ્લા ચ વજ્જિમલ્લં વજ્જિમલ્લા, અઙ્ગા ચ મગધા ચ અઙ્ગમગધં અઙ્ગમગધા, એવં ચેતિવંસં ચેતિવંસા, મચ્છસૂરસેનં મચ્છસૂરસેના, કુરુપઞ્ચાલં કુરુપઞ્ચાલા. નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપનામરૂપન્તિ ચતુરેકપઞ્ચવોકારવસેન વત્તબ્બે બહુલાધિકારા સરૂપેકસેસં કત્વા નામરૂપન્તિ વુત્તં.

એતસ્મિં એકત્થીભાવકણ્ડે યં વુત્તં પુબ્બં, તદેવ પુબ્બં નિપતતિ, કમાતિક્કમે પયોજનસ્સા+ભાવા. ક્વચિ વિપલ્લાસોપિ હોતિ, બહુલાધિકારતો, દન્તાનં રાજા રાજદન્તો. ચત્થે સમાહારે ''સભાપરિસાયા''તિ ઞાપકા ક્વચિ નપુંસકલિઙ્ગં ન ભવતિ, આધિપચ્ચઞ્ચ પરિવારો ચ આધિપચ્ચપરિવારો. એવં છન્દપારિસુદ્ધિ, પટિસન્ધિપવત્તિયં.

૪૦. સમાસન્ત્વ

ઉપરિ અય+મધિકરીયતિ.

૪૧. પાપાદીહિ ભૂમિયા

પાપાદીહિ પરા યા ભૂમિ, તસ્સા સમાસન્તો અ હોતિ. પાપા ભૂમિ યસ્મિન્તિ પાપભૂમં, જાતિયા ઉપલક્ખિતા ભૂમિ જાતિભૂમં.

૪૨. સંખ્યાહિતિ

સંખ્યાહિ પરાય ભૂમિયા અ હોતિ. દ્વે ભૂમિયો અસ્સ દ્વિભૂમં. એવં તિભૂમં.

૪૩. નદીગોધાવરીનં

સંખ્યાહિ પરાસં નદીગોધાવરીનં સમાસન્તો અ હોતિ. પઞ્ચન્નં નદીનં સમાહારો પઞ્ચનદં. એવં સત્તગોધાવરં.

૪૪. અસંખ્યેહિ ચા+ઙ્ગુલ્યા+નાઞ્ઞાસંખ્યત્થેસુતિ

અસંખ્યેહિ સંખ્યાહિ ચ પરાય અઙ્ગુલિયા સમાસન્તો અ હોતિ. નિગ્ગત+મઙ્ગુલીહિ નિરઙ્ગુલં, દ્વે અઙ્ગુલિયો સમાહટા દ્વઙ્ગુલં. અનઞ્ઞાસંખ્યત્થેસૂતિ કિં, પઞ્ચ અઙ્ગુલિયો અસ્મિં હત્થેતિ પઞ્ચઙ્ગુલિ, અઙ્ગુલિયા સમીપં ઉપઙ્ગુલિ.

૪૫. દીઘાહોવસ્સેકદેસેહિ ચ રત્ત્યાતિ

દીઘાદીહિ પરાય રત્તિયા અ હોતિ. દીઘા ચ સા રત્તિ ચાતિ દીઘરત્તં. અહો ચ રત્તિ ચ અહોરત્તં, આપાદિત્તા ઓ. વસ્સાસુ રત્તિ વસ્સારત્તં. પુબ્બા ચ સા રત્તિ ચાતિ પુબ્બરત્તં. એવં અપરરત્તં, અડ્ઢરત્તં, અતિક્કન્તો રત્તિં અતિરત્તો. દ્વે રત્તિયો સમાહટા દ્વિરત્તં. અનઞ્ઞાસંખ્યત્થેસુ ત્વેવ, દીઘા રત્તિ અસ્મિન્તિ દીઘરત્તિ, હેમન્તો. રત્તિયા સમીપં ઉપરત્તિ. બહુલંવિધાના ક્વચિ હોતેવ, રત્તિપરિમાણાનુરૂપં યથારત્તં.

૪૬. ગોત્વ+ચત્થે ચા+લોપે

ગોસદ્દા અલોપવિસયે સમાસન્તો અ હોતિ ન ચે ચત્થાદીસુ સમાસો. રઞ્ઞો ગો રાજગવો. પરમો ચ સો ગો ચાતિ પરમગવો. પઞ્ચન્નં ગુન્નં સમાહારો પઞ્ચગવં, ''ગોસ્સા+વઙ''તિ અવઙ. તં ધન+મસ્સાતિ પઞ્ચગવધનો. દસગવં.

૪૭. રત્તિન્દિવ+દારગવ+ચતુરસ્સા

એતે સદ્દા અ-અન્તા નિપચ્ચન્તે. રત્તિ ચ દિવા ચ રત્તિન્દિવં, ઇમિનાવ નુમાગ મા. દારા ચ ગવો ચ દારગવં. ચતસ્સો અસ્સિયો અસ્સ ચતુરસ્સો.

૪૮. આયામે+નુગવં

અનુગવંતિ નિપચ્ચતે આયામેગમ્યમાને. ગવસ્સ આયામો અનુગવં સકટં, અસઙ્ખ્યસમાસો.

૪૯. અક્ખિસ્મા+ઞ્ઞત્થે

અક્ખિસ્મા સમાસન્તો અ હોતિ અઞ્ઞત્થે. વિસાલાનિ અક્ખીનિ યસ્સ સો વિસાલક્ખો.

૫૦. દારુમ્ય+ઙ્ગુલ્યા

અઙ્ગુલન્તા અઞ્ઞત્થે દારુમ્હિ સમાસન્તો અ હોતિ. દ્વે અઙ્ગુલિયો અવયવા અસ્સેતિ દ્વઙ્ગુલં દારુ, એવં પઞ્ચઙ્ગુલં. અઙ્ગુલિસદિસાવયવં ધઞ્ઞાદીનં વિક્ખેપકં દારૂતિ વુચ્ચતે.

૫૪. ઉત્તરપદે

ઇદં સબ્બત્થ અધિકાતબ્બં.

૫૫. ઇમસ્સિ+દન્તિ

ઉત્તરપદે ઇમસ્સ ઇદં, ઇમાય અત્થો ઇદમટ્ઠો, થસ્સ ઠો, ઇદમટ્ઠો અસ્સ અત્થીતિ ઇદમટ્ઠી, ઇદમટ્ઠિનો ભાવો ઇદમટ્ઠિતા. ઇમેસં પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા, નિગ્ગહીતલોપો પસ્સ ચ દ્વિભાવો.

૫૭. ટ ન્તન્તૂનન્તિ

ન્તન્તૂનં ઉત્તરપદે ટ હોતિ. ભવન્તો પતિટ્ઠા અમ્હન્તિ ભવંપતિટ્ઠા મયં, નિગ્ગહીતાગમો, વગ્ગન્તો, યોસ્સ ટા ચ. ભગવા મૂલં એતેસંતિ ભગવંમૂલકા નો ધમ્મા.

૫૮. અ

ઇતિ ન્તન્તૂનં અ હોતિ. ગુણવન્તો પતિટ્ઠા મમાતિ ગુણવન્તપતિટ્ઠો+સ્મિ.

૬૦. પરસ્સ સંખ્યાસુતિ

સંખ્યાસુ પરસ્સ ઓ, પરો સતસ્મા અધિકા પરોસતં.

૬૧. જને પુથસ્સુતિ

પુથસ્સ જને ઉ હોતિ. પુથગેવા+યં જનોતિ પુથુજ્જનો, જસ્સ દ્વિત્તં.

૬૨. સો છસ્સા+હા+યતને વા

અહે આયતને ચ ઉત્તરપદે છસ્સ સો હોતિ વા. સાહં છાહં, સળાયતનં છળાયતનં. (સમ્બરં)

૬૩. લ્તુ+પિતાદીન+મારવરઙ

લ્તુપચ્ચયન્તાનં પિતાદીનઞ્ચ યથાક્કમ+મારવરઙ વા હોન્તુ+ત્તરપદે. સત્થુનો દસ્સનં સત્થારદસ્સનં, કત્તારનિદ્દેસો. માતરપિતરો. વાત્વેવ, સત્થુદસ્સનં, માતુજાયો.

૬૮. ક્વચિ પચ્ચયેતિ

પચ્ચયે પુમભાવે અતિસયેન બ્યત્તા બ્યત્તતરા, બ્યત્તતમા. "તસ્સં તત્ર, તાય તતો, તસ્સં વેલાયં તદા"["... એત્થન્તરે રૂપાનિ આચરિયસંઘરક્ખિત મહાસામિત્થેરમતેન ઇમિનાવ "ક્વચિ પચ્ચયેતિ સુત્તેન સિદ્ધાનિ, તેનેવ તાનિ ઇમસ્મિં સુત્તે ઉદાહટાનિ. આચરિયમોગ્ગલ્લાનમહાથેરમતેન પને+તાનિ "સબ્બાદયો વુત્તિમત્તેતિ સુત્તેન સિદ્ધાનિ. તોઆદીનં વિભત્યત્થે વિહિતપચ્ચયત્તા, તદન્થાનઞ્ચ ણાદિવુત્તિત્તા દ્વિન્નમ્પિ થેરાનં મતા અવિરુદ્ધા.]

૭૧. સઞ્ઞાય+મુદો+દકસ્સ

સઞ્ઞાય+મુદકસ્સુ+ત્તરપદે ઉદાદેસો હોતિ. ઉદધિ, ઉદપાનં.

૭૨. કુમ્ભાદીસુ વા

કુમ્ભાદીસુ+ત્તરપદેસુ ઉદકસ્સ ઉદાદેસો વા હોતિ. ઉદકુમ્ભો, ઉદકકુમ્ભો. ઉદપત્તો ઉદકપત્તો. ઉદબિન્દુ ઉદકબિન્દુ. આકતિગણો+યં.

૭૩. સોતાદીસૂ+લોપો

સોતાદીસુ+ત્તરપદેસુ ઉદકસ્સ ઉસ્સ લોપો હોતિ. દકસોતં, દકરક્ખસો.

૨૬. ઇત્થિય+મત્વા

ઇત્થિયં વત્તમાનતો અકારન્તતો નામસ્મા આપચ્ચયો હોતિ. ધમ્મદિન્ના.

૨૭. નદાદિતો ડી

નદાદીહિ ઇત્થિયં વીપચ્ચયો હોતિ. નદી મહી કુમારી તરુણી વારુણી ગોતમી.

ગોતો વા

ગાવી ગો. આકતિગણો+યં. વ-કારો ''ન્તન્તૂનં વીમ્હિ તો વા''તિ વિસેસનત્થો.

૨૮. યક્ખાદિત્વિ+ની ચ

યક્ખાદિતો ઇત્થિયં ઇની હોતિ વી ચ. યક્ખિની યક્ખી, નાગિની નાગી, સીહિની સીહી.

૨૯. આરામિકાદીહિ

આરામિકાદિતો ઇની હોતિ+ત્થિયં. આરામિકિની, અનન્તરાયિકિની.

સઞ્ઞાયં માનુસો માનુસિની, અઞ્ઞત્ર માનુસી.

૩૦. યુવણ્ણેહિ ની

ઇત્થિય+મિવણ્ણુવણ્ણન્તેહિ ની હોતિ બહુલં. સદાપયતપાણિની, દણ્ડિની, ભિક્ખુની, ખત્તબન્ધુની, પરચિત્તવિદુની. માતુઆદિતો કસ્મા ન હોતિ, ઇત્થિપચ્ચયં વિનાપિ ઇત્થત્તાભિધાનતો.

૩૧. ત્તિમ્હા+ઞત્થે

ત્તિમ્હા+ઞત્થેયેવ ઇત્થિયં ની હોતિ બહુલં. સા+હં અહિંસારતિની, તસ્સા મુટ્ઠસ્સતિનિયા, સા ગાવી વચ્છગિદ્ધિની. અઞ્ઞત્થેતિ કિં, ધમ્મરતિ.

૩૨. ઘરણ્યાદયોતિ

ઘરણિપભુતયો નીપચ્ચયન્તા સાધવો હોન્તિ. ઘર+મસ્સા અત્થીતિ ઈમ્હિ ‘‘યુવણ્ણેહિ ની’’તિ ની, ઘરણી. ઇમિના નસ્સ ણો, ઈસ્સ અત્તઞ્ચ.

આચરિયા વા યલોપો ચ ઇતિ ગણસુત્તેન નિયામિતત્તા ઇમિનાવ નીમ્હિ યલોપો ચ, આચરિની આચરિયા.

૩૩. માતુલાદિત્વા+ની ભરિયાયન્તિ

માતુલાદિતો ભરિયાય+માની હોતિ. માતુલાની, વરુણાની, ગહપતાની, આચરિયાની.

અભરિયાયં ખત્તિયા વા ઇતિ ગણસુત્તેન નિયમિતત્તા ઇમિના વા આની, ખત્તિયાની. નદાદિપાઠા ભરિયાયન્તુ ઈ, ખત્તિયી.

૩૪. ઉપમા+સંહિત+સહિત+સઞ્ઞત+સહ+સફ+વામ+લક્ખણાદિતૂ+રુતૂતિ

ઊરુસદ્દતો ઇત્થિય+મૂ હોતિ. કરભો વિય ઊરુ યસ્સા સા કરભોરૂ, સંહિતો ઊરુ અસ્સાતિ સંહિતોરૂ, એવં સહિતોરૂ, સઞ્ઞતોરૂ, સહોરૂ, સફોરૂ, વામોરૂ, લક્ખણોરૂ. ઊતિ યોગવિભાગા બ્રહ્મબન્ધૂ.

૩૫. યુવાતિ

યુવસદ્દતોતિ હોતિ+ત્થિયં. યુવતિ.

૩૬. ન્તન્તૂનં વીમ્હિ તો વાતિ

વીમ્હિ ન્તન્તૂનં તો વા હોતિ. ગચ્છતી ગચ્છન્તી, સીલવત સીલવન્તી.

૩૭. ભવતો ભોતોતિ

વીમ્હિ ભવતો ભોતાદેસો વા હોતિ. ભોતી ભવન્તી.

૩૯. પુથુસ્સ પથવપુથવાતિ

વીમ્હિ પુથુસ્સ પથવપુથવા હોન્તિ. પથવી પુથવી, ઠે પથવી.

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં સમાસકણ્ડો ચતુત્થો.

૫. ણાદિકણ્ડ

સમાસો પદસંખેપો, પદપચ્ચયસંહિતં;
તદ્ધિતં નામ હોતીતિ, વિઞ્ઞેય્યં તેસ+મન્તરં.

૧. ણો વા+પચ્ચે

છટ્ઠીયન્તા નામસ્મા વા ણપચ્ચયો હોતિ અપચ્ચે+ભિધેય્યે. અપચ્ચસદ્દસમ્બન્ધિત્તેન અપચ્ચવન્તતો કતસરપચ્ચયો સમત્થ્યતો છટ્ઠ્યન્તતો હોતીતિ ''છટ્ઠીયન્તા નામસ્મા''તિ સુત્તે અવુત્તમ્પિ વુત્તં. ણાદીનં તદ્ધિતન્તિ પુબ્બાચરિયસઞ્ઞા. ણકારો વુદ્ધ્યત્થો. એવ+મઞ્ઞત્રાપિ. ણાદિવુત્તિત્તા ''એકત્થતાયં''તિ વિભત્તિલોપો.

૧૨૪. સરાન+માદિસ્સા+યુવણ્ણસ્સા+એઓ ણાનુબન્ધે

સરાન+માદિભૂતા યે અકારિ+વણ્ણુ+વણ્ણા, તેસં આ+એ+ઓ વા હોન્તિ યથાક્કમં ણાનુબન્ધેતિ અકારસ્સ આકારો. આ+એ+ઓનં વુદ્ધીતિપિ પુબ્બાચરિયસઞ્ઞા. વસિટ્ઠસ્સા+પચ્ચં વાસિટ્ઠો. વીમ્હિ વાસિટ્ઠી. વેતિ વસિટ્ઠસ્સા+પચ્ચંતિ વાક્યસ્સ ચ વસિટ્ઠાપચ્ચંતિ સમાસસ્સ ચ વિકપ્પત્થં. સો ચ વાસદ્દો યાવ ''સકત્થે''તિ અધિકરીયતિ.

નપુંસકેન લિઙ્ગેન, સદ્દો+દાહુ પુમેન વા;
નિદ્દિસ્સતીતિ ઞાતબ્બ+મવિસેસે પનિ+ચ્છિતેતિ –

વુત્તત્થા અપચ્ચસદ્દસ્સ નપુંસકત્થેપિ પુત્તપુત્તીનં દ્વિન્નમ્પિ વાચકો હોતિ.

ણાદયો+ભિધેય્યલિઙ્ગા , અપચ્ચે ત્વ+નપુંસકા;
નપુંસકે સકત્થે ણ્યો, ભિય્યો ભાવસમૂહજા;
તા તુ+ત્થિય+મસંખ્યાને, ત્વાદિચીપચ્ચયન્તકા.

ભારદ્વાજસ્સ અપચ્ચં=પુત્તો ભારદ્વાજો, એવં વેસ્સામિત્તો, ગોતમો. એત્થ ચ અ+યુવણ્ણન્તાભાવા આ+એ+ઓનં ન વુદ્ધિ. વાસુદેવસ્સ અપચ્ચં વાસુદેવો, બલદેવો. ચિત્તકોતિઆદીસુ પન સંયોગન્તત્તા ''સંયોગે ક્વચી''તિ ક્વચિ ન વુદ્ધિ. ઉપગુનો અપચ્ચં ઓપગવો ઓપગવી. એત્થ ''ઉવણ્ણસ્સા+વઙ સરે''તિ ઉકારસ્સ અવઙ.

વચ્છસ્સા+પચ્ચન્તિ વિગ્ગય્હ પુબ્બસુત્તેન ણપચ્ચયે કતે પુન વચ્છસ્સા+પચ્ચંતિ વિગ્ગહો.

૨. વચ્છાદિતો ણાન+ણાયના

વચ્છાદીહિ અપચ્ચપચ્ચયન્તેહિ ગોત્તાદીહિ ચ સદ્દેહિ ણાન+ણાયનપચ્ચયા વા હોન્તિ અપચ્ચે. વચ્છાનો, વચ્છાયનો, ''સંયોગે ક્વચી''તિ ન વુદ્ધિ. કતિસ્સા+પચ્ચં કચ્ચો, ''ણ્ય દિચ્ચાદીહી''તિ ણ્યો, ''લોપો+વણ્ણિ+વણ્ણાનં''તિ અકારલોપે ચવગ્ગપુબ્બરૂપાનિ. કચ્ચસ્સા+પચ્ચં કચ્ચાનો, કચ્ચાયનો, યાગમે

કાતિયાનો. મુગ્ગસ્સા+પચ્ચં=નત્તાદીતિ વાક્યે વુદ્ધિ+ઇકારલોપ+પુબ્બરૂપાનિ. મોગ્ગલ્લસ્સા+પચ્ચંતિ પુનણાન+ણાયના હોન્તિ, મોગ્ગલ્લાનો મોગ્ગલ્લાયનો. ઇમે ચત્તારો અપચ્ચપચ્ચયન્તા. ગોત્તાદિતો યથાસકટસ્સા+પચ્ચં નત્તાદીહિ સકટાનો સકટાયનો. કણ્હસ્સા+પચ્ચં નત્તાદિ કણ્હાનો કણ્હાયનો. એવં અગ્ગિવેસ્સાનો અગ્ગિવેસ્સાયનો , મુઞ્જાનો મુઞ્જાયનો, કુઞ્જાનો કુઞ્જાયનો. સબ્બત્થ સંયોગત્તા ન વુદ્ધિ. આકતિગણો+યં.

૩. કત્તિકાવિધવાદીહિ ણેય્યણેરા

કત્તિકાદીહિ વિધવાદીહિ ચ ણેય્યણેરપ્પચ્ચયા હોન્તિ વા યથાક્કમં. કત્તિકાય અપચ્ચં કત્તિકેય્યો, ગરુળો વિનતાય=સુપણ્ણમાતુયા અપચ્ચં વેનતેય્યો. રોહિણિયા અપચ્ચં રોહિણેય્યો, ગઙ્ગાય અપચ્ચં ગઙ્ગેય્યો. એવં ભાગિનેય્યો, નાદેય્યો, અન્તેય્યો, આહેય્યો, કાપેય્યો, સુચિયા અપચ્ચં સોચેય્યો, બાલેય્યો. ણેરે-વિધવાય અપચ્ચં વેધવેરો. બન્ધકિયા=અભિસારિકાય અપચ્ચં બન્ધ-કેરો. સમણસ્સ ઉપજ્ઝાયસ્સા+પચ્ચં સામણેરો, નાળિકેરો ઇચ્ચાદિ.

૪. ણ્ય દિચ્ચાદીહિ

દિતિપ્પભુતીહિ ણ્યો હોતિ અપચ્ચે.

૧૨૫. સંયોગે ક્વચિ

સંયોગવિસયે ક્વચિ આ+એ+ઓવુદ્ધિયો હોન્તિ ણાનુબન્ધે.

૧૩૧. લોપો+વણ્ણિ+વણ્ણાનં

અવણ્ણિ+વણ્ણાનં લોપો હોતિ યકારાદો પચ્ચયે. દિતિયા=અસુરમાતુયા અપચ્ચં દેચ્ચો આદિચ્ચો. કુણ્ડનિયા અપચ્ચં કોણ્ડઞ્ઞો, નસ્સ ઞ્ઞે પુબ્બરૂપં. અદિતીતિ દેવમાતા.

ભાતુનો અપચ્ચં ભાતબ્યો, ''યમ્હિ ગોસ્સ ચા''તિ યમ્હિ ઉસ્સ અવઙ અકારલોપપુબ્બરૂપાનિ.

૫. આ ણિ

અકારન્તતો ણિ વા હોત+પચ્ચે બહુલં. આ=તિ નામવિસેસનત્તા અ-કારન્તતોતિ વુત્તં. દક્ખસ્સા+પચ્ચં દક્ખિ, દત્તિ, દોણિ, વાસવિ, વારુણિ. જિનદત્તસ્સા+પચ્ચં જેનદત્તિ, સુદ્ધોદનિ, આનુરુદ્ધિ ઇચ્ચાદિ.

૬. રાજતો ઞ્ઞો જાતિયં

રાજતો ઞ્ઞો વા હોત+પચ્ચે ખત્તિયજાતિયં ગમ્યમાનાયં. રઞ્ઞો અપચ્ચં રાજઞ્ઞો. જાતીયન્તિ કિં, રાજાપચ્ચં.

૭. ખત્તા યિ+યા

તિજાતિયં અપચ્ચે ય+ઇયા હોન્તિ. ખત્તસ્સા+પચ્ચં ખત્યો ખત્તિયો. જાતિયં ત્વેવ, ખત્તિ.

૮. મનુતો સ્સ+સણ

મનુતો જાતિસમુદાયે સ્સ+સણ હોન્તુ+પચ્ચે. મનુનો અપચ્ચં મનુસ્સો માનુસો, મનુસ્સી માનુસી. જાતિયં ત્વેવ, માનવો, નસ્સ ણો, માણવો.

૯. જનપદનામસ્મા ખત્તિયા રઞ્ઞે ચ ણો

જનપદસ્સ યં નામં, તં નામસ્મા ખત્તિયા અપચ્ચે રઞ્ઞે ચ ણો હોતિ. પઞ્ચાલાનં અપચ્ચં રાજા વા પઞ્ચાલો, કોસલો , માગધો, ઓક્કાકો. જનપદનામસ્માતિ કિં, દાસરથિ. ખત્તિયાતિ કિં, પઞ્ચાલસ્સ બ્રાહ્મણસ્સા+પચ્ચં પઞ્ચાલિ.

૧૦. ણ્ય કુરુસિવીહિ

કુરુસિવીહિ અપચ્ચે રઞ્ઞે ચ ણ્યો હોતિ. કુરૂનં અપચ્ચં રાજા વા કોરબ્યો. ''યમ્હિ ગોસ્સ ચા''તિમિના અવઙ, બકારપુબ્બરૂપાનિ. સેબ્બો, ઇલોપો. (અપચ્ચતદ્ધિતં).

૧૧. ણ રાગા તેન રત્તં

રાગવાચીતતિયન્તતો રત્ત+મિચ્ચે+તસ્મિં અત્તે ણો હોતિ. કુસુમ્ભાદીહિ વણ્ણન્તરપત્તં રત્તં નામ. કસાવેન રત્તં કાસાવં. એવં કુસુમ્ભેન રત્તં કોસુમ્ભં, હાલિદ્દં, પત્તઙ્ગં, મઞ્જેટ્ઠં, કુઙ્કુમં. ઇધ ન હોતિ નીલં પીતન્તિ, ગુણવચનત્તા ણેન વિનાપિ દબ્બસ્સા+ભિધાનતો.

૧૨. નક્ખત્તેનિ+ન્દુયુત્તેન કાલે

તતિયન્તતો નક્ખત્તા તેન લક્ખિતે કાલે ણો હોતિ, તં ચે નક્ખત્ત+મિન્દુયુત્તં હોતિ. ફુસ્સેન ઇન્દુયુત્તેન લક્ખિતા પુણ્ણમાસી ફુસ્સી રત્તિ, ફુસ્સો અહો, મઘાય ઇન્દુયુત્તાય લક્ખિતા પુણ્ણમાસી માઘી, માઘો.

૧૩. સા+સ્સ દેવતા પુણ્ણમાસી

સેતિ પઠમન્તા અસ્સેતિ છટ્ઠિયત્થે ણો હોતિ, યં પઠમન્તં, સા ચે દેવતા પુણ્ણમાસી વા. સુગતો દેવતા અસ્સ સોગતો, માહિન્દો, યામો, વારુણો. બુદ્ધો અસ્સ દેવતાતિ બુદ્ધો. ફુસ્સી પુણ્ણમાસી અસ્સ સમ્બન્ધિનીતિ ફુસ્સો માસો. એવં માઘો, ફગ્ગુનો, ચિત્તો, વેસાખો, જેટ્ઠમૂલો, આસાળ્હો, સાવણો, પોટ્ઠપાદો, અસ્સયુજો, કત્તિકો, માગસિરો. પુણ્ણમાસી ચ ભતકમાસસમ્બન્ધિની ન હોતિ, પુણ્ણો મા અસ્સન્તિ નિબ્બચના, અતો એવ નિપાતના ણો, સાગમો ચ.

૧૪. ત+મધીતે તં જાનાતિ ક+ણિકા ચ

દુતિયન્તતો ત+મધીતે તં જાનાતીતિ એતેસ્વ+ત્થેસુ ણો હોતિ કો ણિકો ચ. એત્થ ચસદ્દો કો ચણિકો ચ હોતીતિ સમુચ્ચિનો, નો ણપચ્ચયં. બ્યાકરણ+મધીતે જાનાતીતિ વા વેય્યાકરણો, વિ+આ+કરણન્તિ વિચ્છિજ્જ કતયાદેસસ્સિ+કારસ્સ ''તદાદેસા તદીવ ભવન્તી''તિ ઞાયા ''સરાન''મિચ્ચાદિના એકારે યાગમદ્વિત્તાનિ. એવં મોહુત્તો, નેમિત્તો, અઙ્ગવિજ્જો, વત્થુવિજ્જો, છન્દસો, ''મના, દીનં સક'' ઇતિ સકાગમો. કમકો, પદકો, વેનયિકો, સુત્તન્તિકો, આભિધમ્મિકો. દ્વિતગ્ગહણં અજ્ઝેનજાનને ચ વિસું વિસું પચ્ચયવિધાનત્થં, અજ્ઝેનવિસયદસ્સનત્થં, પસિદ્ધુપસંહરણત્થઞ્ચ.

૧૫. તસ્સ વિસયે દેસે

છટ્ઠિયન્તા વિસયે દેસસરૂપે ણો હોતિ. વસાતીનં વિસયો દેસો વાસાતો. દેસેતિ કિં, ચક્ખુસ્સ વિસયો રૂપં, દેવદત્તસ્સ વિસયો+નુવાકો.

૧૬. નિવાસે તન્નામે

તિ તન્નામે નિવાસે દેસે ણો હોતિ. સિવીનં નિવાસો દેસો સેબ્બો. એત્થ ''યવા સરે''તિ યકારે બકારપુબ્બરૂપાનિ. વાસાતો.

૧૭. અદૂરભવેતિ

ણો, વિદિસાય અદૂરભવં વેદિસં.

૧૮. તેન નિબ્બત્તેતિ

તતિયન્તા નિબ્બત્તત્થે ણો હોતિ. કુસમ્બેન નિબ્બત્તા કોસમ્બી નગરં, એવં કાકન્દી, માકન્દી, સહસ્સેન નિબ્બત્તા સાહસ્સી પરિખા, હેતુમ્હિ કત્તરિ કરણે ચ યથાયોગં તતિયા.

૧૯. ત+મિધ+ત્થિ

તન્તિ પઠમન્તા ઇધાતિ સત્તમ્યત્થે દેસે તન્નામે ણો હોતિ, યં તં પઠમન્ત+મત્થિ ચે. ઉદુમ્બરા અસ્મિં દેસે સન્તીતિ ઓદુમ્બરો, બાદરો, પબ્બજો.

૨૦. તત્ર ભવેતિ

સત્તમ્યન્તા ભવત્થે ણો. ઉદકે ભવો ઓદકો, ઓરસો, જાનપદો, માગધો, કાપિલવત્થવો, કોસમ્બો, મનસિ ભવં માનસં સુખં, સકાગમો. સારસો સકુણો, સારસી સકુણી, સારસં પુપ્ફં. મિત્તે ભવા મેત્તા મેત્તી વા. પુરે ભવા પોરી વાચા. પાવુસે ભવો પાવુસો મેઘો. પાવુસા રત્તિ, પાવુસં અબ્ભં. સારદો, સારદા, સારદં પુપ્ફં. માધુરો જનો, માધુરા ગણિકા, માધુરં વત્થં.

૨૧. અજ્જાદીહિ તનોતિ

ભવત્થે તનો. અજ્જ ભવો અજ્જતનો, સ્વાતનો, હિય્યતનો. ‘‘એઓન+મ વણ્ણે’’તિ એઓનં અ હોતિ.

૨૨. પુરાતો ણો ચતિ

ભવત્થે ણો તનો ચ. એત્થ ણકારો અવયવો, નેવા+નુબન્ધો. પુરાણો, પુરાતનો.

૨૩. અમાત્વ+ચ્ચોતિ

ભવત્થે અચ્ચો હોતિ. અમા=સહ ભવો અમચ્ચો.

૨૪. મજ્ઝાદિત્વિ+મોતિ

ભવત્થે ઇમો, મજ્ઝે ભવો મજ્ઝિમો. એવં અન્તિમો, હેટ્ઠિમો, ઉપરિમો, ઓરિમો, પારિમો, પચ્છિમો, અબ્ભન્તરિયો, પચ્ચન્તિમો.

૨૫. કણ+ણેય્ય+ણેય્યક+યિ+યાતિ

ભવત્થે કણઆદયો હોન્તિ. કણ-કુસિનારાયં ભવો કોસિનારકો, માગધકો, આરઞ્ઞકો વિહારો, રાજગહકો, કોસમ્બકો, ઇન્દપત્તકો, કાપિલકો, ભારુકચ્છકો, નાગરકો. અઙ્ગેસુ જાતો અઙ્ગકો, કોસલકો, વેદેહકો, કમ્બોજકો, ગન્ધારકો, સોવીરકો, સિન્ધવકો, અસ્સકો ઇચ્ચાદિ. ણેય્ય-ગઙ્ગેય્યો, પબ્બતેય્યો, વાનેય્યો. ણેય્યક-કોસલેય્યકો , બારાણસેય્યકો, ચમ્પેય્યકો, સિલાય જાતં સેલેય્યકં, મિથિલેય્યકો. બારાણસેય્યકોત્યાદીસુ ‘‘દિસ્સન્ત+ઞ્ઞેપિ પચ્ચયા’’તિ એય્યકો, એવં ઉપરિ સુત્તે દસ્સિતપચ્ચયતો વિસું પચ્ચયે દસ્સિતે ઇમિના સુત્તેનાતિ દટ્ઠબ્બં. ય-ગમ્મો, યમ્હિ અકારલોપે પુબ્બરૂપં રસ્સો ચ. દિબ્બો. ઇય-ઉદરિયો, દિવિયો, પઞ્ચાલિયો, બોધિપક્ખિયો, લોકિયો.

૨૬. ણિકો

સત્તમ્યન્તા ભવત્થે ણિકો હોતિ. સરદે ભવો સારદિકો દિવસો, સારદિકા રત્તિ.

૨૭. ત+મસ્સ સિપ્પં સીલં પણ્યં પહરણં પયોજનં

પઠમન્તા સિપ્પાદિવાચકા અસ્સેતિ છટ્ઠ્યત્થે ણિકો હોતિ. વીણાવાદનં સિપ્પ+મસ્સ વેણિકો, વીણાવાદનં અભેદોપચારેન વીણા નામ. મોદિઙ્ગિકો, વંસિકો. પંસુકૂલધારણં સીલ+મસ્સ પંસુકૂલિકો, તેચીવરિકો. ગન્ધો પણ્ય+મસ્સ ગન્ધિકો, તેલિકો, ગોળિકો, પૂવિકો, પણ્ણિકો, તમ્બુલિકો, લોણિકો. ચાપોપહરણ+મસ્સ ચાપિકો, તોમરિકો, મુગ્ગરિકો, મોસલિકો. ઉપધિ=ક્ખન્ધાદિ પયોજન+મસ્સ ઓપધિકં, સાતિકં, સાહસ્સિકં.

૨૮. તં હન્ત+રહતિ ગચ્છતુ+ઞ્છતિ+ચરતિ

દુતિયન્તા હન્તીતિ એવમાદીસ્વ+ત્થેસુ ણિકો હોતિ. પક્ખિનો હન્તીતિ પક્ખિકો, સાકુણિકો, માયૂરિકો, મચ્છે હન્તીતિ મચ્છિકો, મેનિકો. મિગે હન્તીતિ માગવિકો, વકારાગમો . મિગસ્સ ‘‘તદમિના’’દિના મગવાદેસેપિ માગવિકો. ઓરબ્ભિકો, હારિણિકો. સૂકરિકોતિ ઇકો. સત+મરહતીતિ સાતિકં, સન્દિટ્ઠિકં, એહિ પસ્સ વિધિં

અરહતીતિ એહિપસ્સિકો. એત્થ ત્યાદ્યન્તસમુદાયતો અનુકરણત્તા વા તદ્ધિતસ્સ અભિધાનલક્ખણત્તા વા બહુલંવિધાનેન વા પચ્ચયો. સાહસ્સિકો, કુમ્ભિકો, દોણિકો, અદ્ધમાસિકો, કહાપણિકો, આસીતિકા ગાથા, નાવુતિકા. સહસ્સિયોતિ ઇયો. પરદારં ગચ્છતીતિ પારદારિકો, મગ્ગિકો, પઞ્ઞાસયોજનિકો, પથિકો. બદરે ઉઞ્છતીતિ બાદરિકો, સામાકિકો. ધમ્મં ચરતીતિ ધમ્મિકો, અધમ્મિકો.

૨૯. તેન કતં કીતં બદ્ધ+મભિસઙ્ખતં સંસટ્ઠં હતં હન્તિ જિતં જયતિ દિબ્બતિ ખનતિ તરતિ ચરતિ વહતિ જીવતિતિ

કતાદીસ્વ+ત્થેસુ ણિકો. કાયેન કતં કાયિકં, વાચસિકં, માનસિકંતિ સકાગમો. વાતેન કતો આબાધો વાતિતો, સેમ્હિકો, પિત્તિકો. સતેન કીતં સાતિકં, સાહસ્સિકં, વત્થેન કીતં વત્થિકં, કુમ્ભિકં, સોવણ્ણિકં, ધાતિકં. મૂલતોવ પચ્ચયો, અમૂલવાચિત્તા દેવદત્તેન કીતોતિ ન હોતિ, તદત્થાપ્પતીતિયા. વરત્થાય બદ્ધો વારત્તિકો, આયસિકો, પાસિકો, સુત્તિકો. ઘતેન અભિસઙ્ખતં સંસટ્ઠં વા ઘાતિકં, ગોળિકં, દધિકં, મારીચિકં. જાલેન હતો હન્તીતિ વા જાલિકો, બાલિસિકો. અક્ખેહિ જિતં અક્ખિકં ધનં, સાલાકિકં, તિન્દુકિકો, અમ્બફલિકો. અક્ખેહિ જયતિ દિબ્બતિ વા અક્ખિકો. ખણિત્તિયા ખનતીતિ ખાણિત્તિકો, કુદ્દાલિકો. દેવદત્તેન જિતં, અઙ્ગુલ્યા ખનતીતિ ન હોતિ, તદત્થાનવગમા. ઉળુમ્પેન તરતીતિ ઓળુમ્પિકો, ઉળુમ્પિકોતિ ઇકો. કુલ્લિકો, ગોપુચ્છિકો, નાવિકો. સકટેન ચરતીતિ સાકટિકો, રથિકો. પરપ્પિકોતિ ઇકો. ખન્ધેન વહતીતિ ખન્ધિકો. અંસિકો, સીસિકોતિ ઇકો. વેતનેન જીવતીતિ વેતનિકો, ભતિકો, કયિકો, વિક્કયિકો, કયવિક્કયિકોતિ ઇકો.

૩૦. તસ્સ સંવત્તતિ

ચતુત્થ્યન્તા સંવત્તતીતિ અસ્મિં અત્થેણિકો હોતિ. પુનબ્ભવાય સંવત્તતીતિ પોનોબ્ભવિકો, ઇત્થિયં પોનોબ્ભવિકા. લોકાય સંવત્તતીતિ લોકિકો. સુટ્ઠુ અગ્ગોતિ સગ્ગો, સગ્ગાય સંવત્તતીતિ સોવગ્ગિકો, સસ્સો+વક તદમિનાદીપાઠા. ધનાય સંવત્તતીતિ ધઞ્ઞં.

૩૧. તતો સમ્ભૂત+માગતં

પઞ્ચમ્યન્તા સમ્ભૂત+માગતન્તિ એતેસ્વ+ત્થેસુ ણિકો હોતિ. માતિતો સમ્ભૂત+માગતંવા+તિ એત્થ ''માતિતો ચ ભગિનિયંચ્છો''તિ ''માતિતો''તિ ભાગેન ઉસ્સ ઇમ્હિ વાક્યં, રસ્સદ્ધિત્તેસુ મત્તિકં, પેત્તિકં. ણ્ય+રિયણ+ર્યપચ્ચયાપિ દિસ્સન્તિ. સુરભિતો સમ્ભૂતં સોરભ્યં. યમ્હિ થઞ્ઞં. ઉભયત્થ ''લોપો+વણ્ણિ+વણ્ણાનં''તિ લોપો. રિયણ-પિતુતો સમ્ભૂતો પેત્તિયો, માતિયો, ''રાનુબન્ધે+ન્તસરાદિસ્સા''તિ ઉલોપો, મત્તિયો. ર્યમ્હિ-ઉલોપો, ચવગ્ગપુબ્બરૂપાનિ, મચ્ચો વા.

૩૨. તત્થ વસતિ વિદિતો ભત્તો નિયુત્તો

સત્તમ્યન્તા વસતીત્વેવમાદીસ્વ+ત્થેસુ ણિકો હોતિ. રુક્ખમૂલે વસતીતિ રુક્ખમૂલિકો, આરઞ્ઞિકો, રાજગહિકો, માગધિકો, સોસાનિકો. લોકે વિદિતો લોકિકો. ચતુમહારાજેસુ ભત્તા ચાતુમ્મહારાજિકા. દ્વારે નિયુત્તો દોવારિકો, દસ્સોક તદમિનાદિપાઠા. ભણ્ડાગારિકો. ઇકે-નવકમ્મિકો, આદિકમ્મિકો. કિયે-જાતિકિયો, અન્ધકિયો.

૩૩. તસ્સિ+દં

છટ્ઠિયન્તા ઇદ+મિચ્ચ+સ્મિં અત્થે ણિકો હોતિ. સઙ્ઘસ્સ ઇદં સઙ્ઘિકં, પુગ્ગલિકં, સક્યપુત્તિકો, નાટપુત્તિકો, જેનદત્તિકો. કિયે-સસ્સ ઇદં સકિયો, પરકિયો. નિયેઅત્તનિયં. કે-સકો, રઞ્ઞો ઇદં રાજકં ભણ્ડં.

૩૪. ણો

છટ્ઠિયન્તા ઇદ+મિચ્ચ+સ્મિં અત્થે ણો હોતિ. કચ્ચાયનસ્સ ઇદં કચ્ચાયનં, બ્યાકરણં, સોગતં સાસનં, માહિસં મંસાદિ.

૩૫. ગવાદીહિ યો

ગવાદીહિ છટ્ઠિયન્તેહિ ઇદ+મિચ્ચ+સ્મિં અત્થે યો હોતિ. ગુન્નં ઇદં ગબ્યં, અવડ, મંસાદિ. ઇલોપે કબ્બં. દુનો ઇદં દબ્બં.

૩૬. પિતિતો ભાતરિ રેય્યણ

‘‘પિતિતો માતિતો’’તિ તેન તેન સુત્તનિપાતેનેવ ઉસ્સ ઇ. પિતુસદ્દા તસ્સ ભાતરિ રેય્યણ. પિતુ ભાતા પેત્તેય્યો.

૩૭. માતિતો ચ ભગિનિયં ચ્છો

માતુતો ચ પિતુતો ચ તેસં ભગિનિયં ચ્છો હોતિ. માતુ ભગિનિ માતુચ્છા, પિતુ ભગિનિ પિતુચ્છા. કથં ‘‘માતુ ભાતા માતુલો’’તિ, ‘‘માતુલાદિત્વાની’’તિ નિપાતના લપચ્ચયો.

૩૮. માતાપિતૂસ્વા+મહો

માતાપિતૂહિ તેસં માતાપિતૂસ્વા+મહો હોતિ. માતુ માતા માતામહી, માતુ પિતા માતામહો. પિતુ માતા પિતામહી, પિતુ પિતા પિતામહો. ન યથાસઙ્ખ્યં પચ્ચેકાભિસમ્બન્ધતો વિસું વિસું માતાપિતુસદ્દેહિ તેસં માતાપિતુન્નં અત્થે પચ્ચયો હોતિ.

૩૯. હિતે રેય્યણ

માતાપિતૂહિ હિતે રેય્યણ હોતિ. માતુ હિતો મત્તેય્યો, પેત્તેય્યો.

૪૦. નિન્દા+ઞ્ઞાત+પ્પ પટિભાગ રસ્સ દયા સઞ્ઞાસુ કો

નિન્દાદીસ્વ+ત્થેસુ નામસ્મા કો હોતિ. નિન્દાયં-નિન્દિતો મુણ્ડો મુણ્ડકો, એવં સમણકો, પણ્ડિતકો, બ્રાહ્મણકો , વેય્યાકરણકો. અઞ્ઞાતે-કસ્સા+યં અસ્સો અસ્સકો, પયોગસામત્થિયા સમ્બન્ધિવિસેસાનાવગમો+વગમ્યતે. અપ્પત્થે-અપ્પકં તેલં તેલકં, ઘતકં. પટિભાગત્થે-હત્થી વિય હત્થિકો, અસ્સકો, બલીબદ્દકો. ‘‘ઇમે નો હત્થિકા અસ્સા, બલીબદ્દા ચ નો ઇમે’’ત્યાદિપાઠે ‘‘લોપો’’તિ કપચ્ચયલોપેન વા અભેદોપચારેન વા દટ્ઠબ્બં, ઇમે ચ

દારુઆદીહિ કતરૂપાનિ. રસ્સેરસ્સો માનુસો માનુસકો, રુક્ખકો, પિલક્ખકો. દયાયં-દયિતો=નુકમ્પિતો પુત્તો પુત્તકો, વચ્છકો. સઞ્ઞાયં-મોરો વિય મોરકો, કતકો, ભતકો.

૪૧. ત+મસ્સ પરિમાણં ણિકો ચ

પઠમન્તા અસ્સેતિ અસ્મિં અત્થે ણિકો હોતિ કો ચ, તઞ્ચે પઠમન્તં પરિમાણં ભવતિ. દોણાદીનં પરિમિતવીહાદીનં કરણત્તા ''પરિમીયન્ત્ય+નેનાતિ પરિમાણ''ન્તિ હોતિ. દોણો પરિમાણ+મસ્સાતિ દોણિકો વીહિ, ખારસતિકો, ખારસહસ્સિકો, આસીતિકો વયો, ઉપડ્ઢકાયો પરિમાણ+મસ્સ ઉપડ્ઢકાયિકં બિમ્બોહનં. પઞ્ચકં, છક્કં.

૪૨. ય+તે+તેહિ+ત્તકો

યાદીહિ પઠમન્તેહિ અસ્સેતિ છટ્ઠ્યત્થે ત્તકો હોતિ, તઞ્ચે પઠમન્તં પરિમાણં ભવતિ. યં પરિમાણ+મસ્સ યત્તકં, તત્તકં, ''એતસ્સેટ ત્તકે''તિ એતસ્સ એટ, એત્તકં. આવતકે-યં પરિમાણ+મસ્સ યાવતકો, તાવતકો.

૪૩. સબ્બા ચા+વન્તુ

સબ્બતો પઠમન્તા યાદીહિ ચ અસ્સેતિ છટ્ઠ્યત્થે આવન્તુ હોતિ, તઞ્ચે પઠમન્તં પરિમાણં ભવતિ. સબ્બં પરિમાણ+મસ્સ સબ્બાવન્તં, ''અંઙં નપુંસકે''તિ અં. યાવન્તં, તાવન્તં.

૪૪. કિમ્હા રતિ+રીવ+રીવતક+રિત્તકા

કિમ્હા પઠમન્તા અસ્સેતિ છટ્ઠ્યત્થે રતિ+રીવ+રીવતક+રિત્તકા હોન્તિ. કિંસઙ્ખ્યાનં પરિમાણ+મેસં કતિ, રાનુબન્ધત્તા ઇંભાગલોપો. કીવ, કીવતકં, કિત્તકં. રીવન્તો સભાવતો અસંખ્યો.

૪૫. સઞ્ઞાતં તારકાદિત્વિ+તોતિ

સઞ્ઞાતત્થે ઇતો. તારકા સઞ્ઞાતા અસ્સ તારકિતં ગગનં, પુપ્ફાનિ સઞ્ઞાતાનિ અસ્સ પુપ્ફિતો રુક્ખો, પલ્લવિતા લતા.

૪૬. માને મત્તો

પઠમન્તા માનવુત્તિતો અસ્સેતિ અસ્મિં અત્થે મત્તો હોતિ. પલં ઉમ્માન+મસ્સ પલમત્તં. હત્થો પણામ+મસ્સ હત્થમત્તં. સતં માન+મસ્સ સતમત્તં. દોણો પરિમાણ+મસ્સ દોણમત્તં. અભેદોપચારા દોણોતિપિ હોતિ. મીયતે+નેનાતિ માનં, માનસ્સ સમ્બન્ધિત્તા છટ્ઠ્યન્તભૂતાનમેવ વિધિ હોતિ. એત્થ ચ –

ઉદ્ધમાનન્તુ ઉમ્માનં, પરિમાણન્તુ સબ્બતો;
પમાણં હોતિ આયામો, સંખ્યાસેસો તુ સબ્બતો.

૪૭. તગ્ઘો ચુ+દ્ધં

ઉદ્ધમાનવુત્તિતો તગ્ઘો હોતિ મત્તો ચ. જણ્ણુ પરિમાણ+મસ્સ જણ્ણુતગ્ઘં, જણ્ણુમત્તં.

૪૮. ણો ચ પુરિસાતિ

પુરિસા ણો હોતિ મત્તાદયો ચ. પુરિસો પરિમાણ+મસ્સ પોરિસં, પુરિસમત્તં+પુરિસતગ્ઘં.

૪૯. અયુ+ભદ્વિતીહં+સે

ઉભદ્વિતીહિ અવયવવુત્તીહિ અયો હોતિ. ઉભો અંસા અસ્સ ઉભયં, દ્વયં, તયં. અંસસમ્બન્ધેન સમુદાયે વિધિ હોતીતિ ન ઉભયાદિતો બહુવચનન્તિ ચે, ‘‘રાહુનો સિરો’’ ત્યાદો અભેદેપિ ભેદવિવક્ખાય લબ્ભમાનતો બહુવચનં હોતેવ.

૫૦. સઙ્ખ્યાય સચ્ચુ+તી+સા+સ+દસન્તાયા+ધિકા+સ્મિં સતસહસ્સે ડો

સત્યન્તાય ઉત્યન્તાય ઈસન્તાય આસન્તાય દસન્તાય સઙ્ખ્યાય પઠમન્તાય અસ્મિન્તિ સત્તમ્યત્થે ડો હોતિ, સા ચે સઙ્ખ્યા અધિકા હોતિ, ય+દસ્મિન્તિ, તં ચે સતં સહસ્સં સતસહસ્સં વા હોતિ. વીસતિ અધિકા અસ્મિં સતેતિ વીસંસતં.

૧૩૯. ડે સતિસ્સ તિસ્સતિ

ડે પરે સત્યન્તસ્સ તિકારસ્સ લોપો હોતિ. એકવીસંસતં સહસ્સં સતસહસ્સં વા. તિંસતિ અધિકા અસ્મિં સતાદિકેતિ તિંસસતં એકતિંસસતં ઇચ્ચાદિ. ઉત્યન્તાયનવુતિ અધિકા અસ્મિં સતાદિકેતિ નવુતંસતં સહસ્સં સતસહસ્સં વા. ઈસન્તાય-ચત્તાલીસં અધિકા અસ્મિં સતે સહસ્સે સતસહસ્સેતિ ચત્તાલીસસત+મિચ્ચાદિ. આસન્તાય એવં, પઞ્ઞાસંસત+મિચ્ચાદિ. દસન્તાય-એકાદસંસત+મિચ્ચાદિ.

૫૧. તસ્સ પૂરણે+કાદસાદિતો વા

છટ્ઠિયન્તાયે+કાદસાદિકાય સંખ્યાય ડો હોતિ પૂરણત્થે વિભાસા. સા સંખ્યા પૂરિયતે યેન તં પૂરણં. એકાદસન્નં પૂરણો એકાદસો. અઞ્ઞત્ર ‘‘મ પઞ્ચાદિકતીહી’’તિ મો, એકાદસમો. વીસતિયા પૂરણો વીસો વીસતિમો, તિંસો, તિંસતિમો. વાસદ્દસ્સ વવત્થિતવિભાસત્તા નિચ્ચં ચત્તાલીસો પઞ્ઞાસો.

૫૨. મ પઞ્ચાદિકતીહિતિ

મપચ્ચયે પઞ્ચમો, પઞ્ચમી. સત્તમો, સત્તમી. અટ્ઠમો, અટ્ઠમી. કતિમો, કતિમી ઇચ્ચાદિ.

૫૩. સથાદીન+મિ ચતિ

સતાદીનં મો ચ અન્તાદેસો ઇ ચ. સતસ્સ પૂરણો સતિમો, સહસ્સિમો.

૫૪. છા ટ્ઠ+ટ્ઠમાતિ

છસદ્દા પૂરણત્થે ટ્ઠ+ટ્ઠમા. છન્નં પૂરણો છટ્ઠો, છટ્ઠમો. ઇત્થિયં છટ્ઠી, છટ્ઠમી. ‘‘ચતુત્થદુતિયેસ્વે+સં તતિયપઠમા’’તિ નિપાતના પૂરણત્થે દ્વિતો તિયો દ્વિસ્સ દુ ચ, તિયતૂહિ તિસ્સ અ, તિય+ત્થા ચ યથાક્કમં, દુતિયો

તતિયો, ચતુત્થો.

૫૫. એકા કા+ક્ય+સહાયે

''સતિ બ્યભિચારે વિસેસનં સાત્થકં''તિ ઞાયા સંખ્યાતો વિસેસેતું ''અસહાયે''તિ વુત્તં. એકસ્મા અસહાયત્થે ક+આકી હોન્તિ વા. એકોવ એકકો, એકાકી, એકો વા.

૫૬. વચ્છાદીહિ તનુત્તે તરો

વચ્છાદીનં સભાવસ્સ તનુત્તે=કિઞ્ચિમત્તાવસેસે તરો હોતિ. સો=સકો ભાવો સભાવો અત્તનિયપવત્તિનિમિત્તં. સુસુત્તસ્સ તનુત્તે વચ્છતરો, ઇત્થિયં વચ્છતરી. યોબ્બનસ્સ તનુત્તે ઓક્ખતરો. ઓક્ખા=દુતિયવયટ્ઠગોણો. અસ્સભાવસ્સ તનુત્તે અસ્સતરો. ગાવોતિ જાતિસામત્થિયસ્સ તનુત્તે ઉસભતરો. એત્થ તનુત્તં અપ્પબલતા.

૫૭. કિમ્હા નિદ્ધારણે રતર+રતમા

કિંસદ્દા નિદ્ધારણે રતર+રતમા હોન્તિ. કો એવાતિ કતરો ભવતં દેવદત્તો, કતરો ભવતં કટ્ઠો. કતમો ભવતં દેવદત્તો, કતમો ભવતં કટ્ઠો. ભારદ્વાજાનં કતમો+સિ બ્રહ્મે.

૫૮. તેન દત્તે લિ+યાતિ

દત્તે+ભિધેય્યે લ+ઇયા હોન્તિ બહુલાધિકારા મનુસ્સસઞ્ઞાયં. દેવેન દત્તો દેવલો દેવિયો, બ્રહ્મલો બ્રહ્મિયો. સીવલો સીવિયો સિસ્સ દીધો. દેવ+બ્રહ્મ+સિવાતિ તન્નામકા મનુસ્સા. (રત્તમિચ્ચાદિઅનેકત્થતદ્ધિતં).

૫૯. તસ્સ ભાવકમ્મેસુત્ત+તા+ત્તન+ણ્ય+ણેય્ય+ણિ+ય+ણિયા

છટ્ઠિયન્તા ભાવે કમ્મે ચ ત્તાદયો હોન્તિ બહુલં. ન સબ્બે પચ્ચયા સબ્બતો હોન્તિ અઞ્ઞત્રત્ત+તાહિ. ભવન્તિ એતસ્મા બુદ્ધિસદ્દાતિ ભાવો સદ્દપવત્તિનિમિત્તં. વુત્તઞ્ચ –

> હોન્ત્ય+સ્મા સદ્દબુદ્ધીતિ, ભાવો તં સદ્દવુત્તિયા;
> નિમિત્તભૂતં નામઞ્ચ, જાતિ દબ્બં ક્રિયા ગુણોતિ.

નીલસ્સ પટસ્સ ભાવો નીલત્તં નીલતાતિ ગુણો ભાવો. એત્થ નીલગુણવસેન પટે નીલસદ્દસ્સ વુત્તિયા પટબુદ્ધિયા નિમિત્તં ભાવો નામ. નીલસ્સ ગુણસ્સ ભાવો નીલત્તં નીલતાતિ નીલગુણજાતિ, એત્થ નીલગુણજાતિ નિમિત્તં હુત્વા નીલસદ્દસ્સ ગુણવુત્તિયા નીલગુણજાતિ નિમિત્તં. ગોત્તં ગોતાતિ ગોજાતિ, એત્થ જાતિસદ્દાનં દબ્બવુત્તિયા સતિ જાતિ નિમિત્તં. પાચકસ્સ ભાવો પાચકત્તંતિ ક્રિયાસમ્બન્ધિત્તં ભાવો, એત્થ પચનક્રિયાસમ્બન્ધિત્તં ભાવો. દણ્ડિત્તં વિસાણિત્તં રાજપુરિસત્તંતિ દણ્ડ+વિસાણ+રાજદબ્બાનં સમ્બન્ધિત્તં ભાવો, દણ્ડીત્યાદિસદ્દપવત્તિયા નિમિત્તત્તા.

દેવદત્તસ્સ ભાવો દેવદત્તત્તં, ચન્દત્તં, સૂરિયત્તંતિ તદવત્થા વિસેસસામઞ્ઞં, દેવદત્તસ્સ બાલતાદિઅવત્થાભેદો, ચન્દસ્સ કલાદિઅવત્થભેદો ચ, સૂરિયસ્સ મન્દપટુતાદિઅવત્થાભેદો ચ સામઞ્ઞં, તદેત્થ

નિમિત્તં. એત્થ વિજ્જમાનપદત્થાનં વિસયભૂતસઞ્ઞાસદ્દાનં પવત્તિનિમિત્તં વુત્તં. આકાસત્તં અભાવત્તંતિ, તત્થ ઘટાકાસ+પીઠરાકાસ, પટાભાવ+ઘટાભાવાદિના ઉપચરિતભેદસામઞ્ઞં ભાવો.

ત્તન-પુથુજ્જનત્તનં. વેદનાય ભાવો વેદનત્તનં, રસ્સો. એવં જાયત્તનં, જારત્તનં.

ણ્ય-અલસસ્સ ભાવો કમ્મં વા આલસ્યં, એત્થ ''લોપો+વણ્ણિ+વણ્ણાનં''તિ અ-લોપે ''સરાન+માદિસ્સા''દિના આકારો, એવ+મુપરિ ચ. બ્રાહ્મણસ્સ ભાવો બ્રહ્મઞ્ઞં, ઞ્ઞકારપુબ્બરૂપાનિ. ચાપલ્યં, નેપુઞ્ઞં, પેસુઞ્ઞં, રઞ્ઞો ભાવો રજ્જં, આધિપચ્ચં, દાયજ્જં, વેસમ્મં, વેસમં, ણપચ્ચયો. સખિનો ભાવો સખ્યં, વાણિજ્જં, આરોગ્યં, ઓદગ્યં, આનણ્યં, દુબ્બલ્યં, બલ્યં, પણ્ડિચ્ચં, બાહુસ્સચ્ચં, પોરોહિચ્ચં. મુટ્ઠસ્સતિસ્સ ભાવો મુટ્ઠસ્સચ્ચં, ઇલોપો. કોસલ્લં, વેપુલ્લં. સમાનસ્સ ભાવો સામઞ્ઞં, પેરિસ્સં, સોમનસ્સં, દોમનસ્સં, સોવચસ્સં, દોવચસ્સં, નિપકસ્સ ભાવો નેપક્કં, આધિક્કં, દુભગસ્સ ભાવો દોભગ્ગં, સરૂપસ્સ ભાવો સારુપ્પં, ઓપમ્મં, સોખુમ્મં, તથસ્સ ભાવો તચ્છં. દુમ્મેધસ્સ ભાવો દુમ્મેજ્ઝં. ભેસજસ્સ ભાવો ભેસજ્જં, બ્યાવટસ્સ કમ્મં વેય્યાવચ્ચં યથા વેય્યાકરણં.

ણેય્ય-સુચિનો ભાવો સોચેય્યં, આધિપતેય્યં, કપિસ્સ ભાવો કાપેય્યં. સઠસ્સ ભાવો કમ્મં વા સાઠેય્યં.

ણ-ગરૂનં ભાવો ગારવં, ઉ અવઙ. પાટવં, અજ્જવં, મદ્દવં, ''કોસજ્જા''દિના ઉસ્સ અત્તં દ્વિત્તઞ્ચ. પરમાનં ભાવો પારમી, વીપચ્ચયો. સમગ્ગાનં ભાવો સામગ્ગી.

ઇય-અધિપતિનો ભાવો અધિપતિયં, પણ્ડિતિયં, બહુસ્સુતિયં, નગ્ગિયં, સૂરિયં.

ણિય-અલસસ્સ ભાવો કમ્મં વા આલસિયં, તાલુસિયં, મન્દિયં, દક્ખિયં, પોરોહિતિયં, વેય્યત્તિયં.

કથં રામણીયકંતિ, સકત્થે કન્તા ણેન સિદ્ધા. કમ્મં=ક્રિયા, તત્થ અલસસ્સ કમ્મં અલસત્તં અલસતા અલસત્તનં આલસ્યં આલસિયં વા.

૧૨૨. સકત્થેતિ

સકત્થેપિ યથાયોગં ત્તાદયો હોન્તિ. યથાભૂતમેવ યથાભુચ્ચં, કારુઞ્ઞં, પત્તકલ્લં. આકાસાનન્તમેવ આકાસાનઞ્ચં, એત્થ અકારલોપો, તસ્સ ચે પુબ્બરૂપે ચ કતે ''તદમિના''દિના નસ્સ ઞ્ઞો ચ લોપો ચ હોતિ, કાયપાગુઞ્ઞતા.

૬૦. બ્ય વદ્ધદાસા વા

છટ્ઠિયન્તા વદ્ધા દાસા ચ બ્યો હોતિ ભાવકમ્મેસુ. વદ્ધસ્સ ભાવો કમ્મં વા વદ્ધબ્યં, વદ્ધતા. દાસસ્સ ભાવો કમ્મં વા દાસબ્યં, દાસ્યં, દાસતા. કથં વદ્ધવંતિ, ણે વાગમો.

૬૧. નસ યુવા બો ચ વસ્સ

છટ્ઠિયન્તા યુવસદ્દા ભાવકમ્મેસુ નણ વા હોતિ વસ્સ બો ચ. યુવસ્સ ભાવો યોબ્બનં, યુવત્તં યુવતા વા.

૬૨. અણ્વાદિત્વિ+મોતિ

ભાવે વા ઇમો. અણુનો ભાવો અણિમા, લઘિમા, મહતો ભાવો મહિમા. કિસસ્સ ભાવો કસિમા.

૧૩૩. કિસ+મહત+મિમે કસ, મહાતિ

ઇમમ્હિ મહતો મહો ચ કિસસ્સ કસાદેસો ચ હોતિ.

૬૩. ભાવા તેન નિબ્બત્તેતિ

ક્રિયાવાચકસદ્દતો ઇમો, પાકેન નિબ્બત્તં પાકિમં, સેકિમં.

૧૨૭. કોસજ્જા+જ્જવ+પારિસજ્જ+સોહજ્જ+મદ્દવા+રિસ્સા+સભા+જઞ્ઞ+થેય્ય+ બાહુસચ્ચા

એતે સદ્દા નિપચ્ચન્તે ણાનુબન્ધે. કુસીતસ્સ ભાવોતિ ભાવે ણ્યો હોતિ, ઇમિના ઈસ્સ અકારે ચ તસ્સ જે ચ કતે યસ્સ પુબ્બરૂપં, કોસજ્જં. ઉજુનો ભાવે અજ્જવંતિ ણો, ઇમિના ઉસ્સ અત્તં, ‘‘ઉવણ્ણસ્સા+વઙ સરે’’તિ અવઙઆદેસે જસ્સ દ્વિત્તં. પરિસાસુ સાધૂતિ વાક્યે ‘‘ણ્યો તત્થ સાધૂ’’તિ ણ્યો, ઇમિના જાગમો ચ, ‘‘બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા’’તિ આસ્સ રસ્સે ચ કતે જસ્સ પુબ્બરૂપં, પારિસજ્જો. ઇમિના કમેન વાક્યેનેવ સદ્દસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. સુહદયોવ સુહજ્જો, તસ્સ ભાવો સોહજ્જં, ઇમિના અયલોપો. મુદુનો ભાવો મદ્દવં, ઇમિના ઉસ્સ અત્તં. ઇસિનો ઇદં ભાવો વા આરિસ્સં, ણ્યપચ્ચયે ઇમિના આરઞાગમે ‘‘લોપો+વણ્ણિ+વણ્ણાનં’’તિ અન્તઇકારલોપો ચ. ઉસભસ્સ ઇદં ભાવો વા આસભં, ઇમિના ઉસ્સ આ. આજાનીયસ્સ ભાવો આજઞ્ઞં, ઇમિના યલોપે ‘‘લોપો+વણ્ણિ+વણ્ણાનં’’તિ ઈકારલોપો. થેનસ્સ ભાવો થેય્યં, ઇમિના નસ્સ યકારો. બહુસ્સુતસ્સ ભાવો બાહુસચ્ચં, ઇમિના ઉસ્સ અકારો સંયોગાદિલોપો. (ભાવતદ્ધિતં).

૬૪. તર+તમિ+સ્સિકિ+યિ+ટ્ઠા+તિસયે

અતિસયે વત્તમાનતો હોન્તે+તે પચ્ચયા. અતિસયેન પાપો પાપતરો પાપતમો પાપિસ્સિતો પાપિયો પાપિટ્ઠો, ઇત્થિયં પાપતરા ઇચ્ચાદિ. અતિસયપ્પચ્ચયન્તાપિ અતિસયપ્પચ્ચયો, અતિસયેન પાપિટ્ઠો પાપિટ્ઠતરો પાપિટ્ઠતમો. એવં પટુતરો પટુતમો, પટિસ્સિકો, પટિયો, પટિટ્ઠો, વરતરો ઇચ્ચાદિ પણીતતરો ઇચ્ચાદિ ચ.

૧૩૫. જો વુદ્ધસ્સિ+યિ+ટ્ઠેસુ

વુદ્ધસ્સ જો હોતિ ઇયઇટ્ઠેસુ. અતિસયેન વુદ્ધો જેય્યો જેટ્ઠો, જાદેસે પુબ્બસરલોપે લુત્તા સરા ઇસ્સ એકારે ચ યસ્સ દ્વિત્તં.

૧૩૬. બાળ્હ+ન્તિક+પસત્થાનં સાધ+નેદ+સા

ઇયઇટ્ઠેસુ બાળ્હ+ન્તિક+પસત્થાનં સાધ+નેદ+સા હોન્તિ યથાક્કમં. અતિસયેન બાળ્હો સાધિયો સાધિટ્ઠો. અતિસયેન અન્તિકો નેદિયો નેદિટ્ઠો. અતિસયેન પસત્થો સેય્યો સેટ્ઠો, પુબ્બેવ સરે લુત્તે ઇસ્સ એ દ્વિત્તઞ્ચ.

૧૩૭. કણ+કન+પ્પ+યુવાનં

ઇયઇટ્ઠેસુ અપ્પયુવાનં કણ+કના હોન્તિ યથાક્કમં. અતિસયેન અપ્પો કણિયો કણિટ્ઠો. અતિસયેન યુવા કનિયો કનિટ્ઠો.

૧૩૮. લોપો વી+મન્તુ+વન્તૂનન્તિ

ઇયઇટ્ઠેસુ વી+મન્તુ+વન્તૂનં લોપો. અતિસયેન મેધાવી મેધિયો મેધિટ્ઠો. અતિસયેન સતિમા સતિયો સતિટ્ઠો. અતિસયેન ગુણવા ગુણિયો ગુણિટ્ઠો. એત્થ યથાક્કમં મન્ત્વત્થે વી+મન્તુ+વન્તુ હોતિ.

૬૫. તન્નિસ્સિતે લ્લો

લ્લપચ્ચયો હોતિ દુતિયન્તા તન્નિસ્સિતત્થે. વેદં નિસ્સિતં વેદલ્લં. દુક્ઠુ નિસ્સિતં દુક્ઠુલ્લં. વેદન્તિ તુટ્ઠિ. ઇલ્લે સઙ્ખારં નિસ્સિતં સઙ્ખારિલ્લં.

૬૬. તસ્સ વિકારાવયવેસુ ણ+ણિક+ણેય્ય+મયા

પકતિયા ઉત્તર+મવત્થન્તરં વિકારો. છટ્ઠિયન્તા નામસ્મા વિકારે+વયવે ચ ણાદયો હોન્તિ બહુલં. ણ-અયસો વિકારો આયસં બન્ધનં, સકાગમો. ઉદુમ્બરસ્સ અવયવો વિકારો વા ઓદુમ્બરં ભસ્મં પણ્ણં વા. કાપોતં મંસં સત્તિ વા. ણિક-કપ્પાસસ્સ વિકારો કપ્પાસિકં વત્થં. ણેય્ય-એણિસ્સ વિકારો+વયવો વા એણેય્યં. કોસાનં વિકારો કોસેય્યં વત્થં. મય-તિણાનં વિકારો તિણમયં, દારુમયં, નળમયં, મત્તિકામયં, સુવણ્ણમયો રથો, રૂપિયમયં. ''અઞ્ઞસ્મિં''તિ મયો, ગુન્નં કરીસં ગોમયં.

૬૭. જતુતો સ્સણ વા

વિકારાવયવેસુ જતુતો સ્સણ વા હોતિ. એત્થ ''વિકારાવયવેસૂ''તિ વત્તન્તેસુપિ બહુલાધિકારા વિકારેયેવ હોતિ. જતુનો વિકારો જાતુસ્સં જતુમયં.

૧૨૩. લોપોતિ

બહુલં પચ્ચયલોપોપિ. ''ફલિતસ્સ રુક્ખસ્સ ફલ+મવયવો વિકારો ચ, પલ્લવિતસ્સેવ પલ્લવં''તિ વુત્તત્તા ફલાદયો અવયવા વિકારા ચ હોન્તિ, તસ્મા ઇદં વુચ્ચતિ ફલપુપ્ફમૂલેસુ વિકારાવયવેસુ-પિયાલસ્સ ફલાનિ પિયાલાનિ, મલ્લિકાય પુપ્ફાનિ મલ્લિકા, ઉસીરસ્સ મૂલં ઉસીરં. તંસદ્દેન વા તદભિધાનં અભેદોપચારેન, તસ્મા પચ્ચયલોપં વિનાપિ સિજ્ઝતિ.

૬૮. સમૂહે કણ+ણ+ણિકા

છટ્ઠિયન્તા સમૂહે કણ+ણ+ણિકા હોન્તિ. ગોત્તપચ્ચયન્તા કણ-રાજઞ્ઞાનં સમૂહો રાજઞ્ઞકં, માનુસકં. ઉક્ખાદીહિ ઉક્ખાનં સમૂહો ઓક્ખકં, ''સંયોગે ક્વચી''તિ ઓકારો. ઓટ્ઠકં. ઉરબ્ભાનં સમૂહો ઓરબ્ભકં. રાજકં,

રાજપુત્તકં, હત્થિકં, ધેનુકં, માયૂરકં, કાપોતકં, માહિસકં. ણ-કાકાનં સમૂહો કાકં, ભિક્ખં. ણિક અચિત્તા-અપૂપાનં સમૂહો આપૂપિકં, સંકુલિકં.

૬૯. જનાદીહિ તાતિ

સમૂહત્થે તા. જનાનં સમૂહો જનતા, ગજતા, બન્ધુતા, ગામતા, સહાયતા, નાગરતા. તાન્તા સભાવતો ઇત્થિલિઙ્ગા.

મદનીયન્તિ કરણે+ધિકરણે વા અનીયેન સિદ્ધં. ધૂમાયિતત્તન્તિક્તન્તા નામધાતુતો ત્તેન સિદ્ધં, ધૂમો વિય આચરતીતિ ''કત્તુતા+યો''તિ આયે ''ગમનત્થાકમ્મકાધારે ચા''તિ ક્તપચ્ચયે ઊઆગમે ચ કતે ધૂમાયિતસ્સ ભાવોતિ ધૂમાયિતત્તં.

૭૦. ઇયો હિતેતિ

હિતત્થે ઇયો. ઉપાદાનાનં હિતં ઉપાદાનિયં.

૭૧. ચક્ખાદિતો સ્સોતિ

હિતત્થે સ્સો. ચક્ખુનો હિતં ચક્ખુસ્સં, આયુસ્સં.

૭૨. ણ્યો તત્થ સાધુ

સત્તમ્યન્તા તત્થ સાધૂતિ અસ્મિં અત્થે ણ્યો હોતિ. સાધૂતિ કુસલો યોગ્ગો હિતો વા. સભાયં કુસલો સબ્ભો, આકારલોપો. પરિસાયં સાધુ પારિસજ્જો, ''કોસજ્જા''દિના જાગમે અકારવુદ્ધિ. મેધાય હિતં મેજ્ઝં ઘતં. પાદાનં હિતં પજ્જં તેલં. ''અઞ્અસ્મિં''તિ ણ્યો, રથં વહતીતિ રચ્છા.

૭૩. કમ્મા નિય+ઞ્આતિ

કમ્મસદ્દા સાધ્વત્થે નિય+ઞ્આ હોન્તિ. કમ્મે સાધુ કમ્મનિયં કમ્મઞ્ઞં.

૭૪. કથાદિત્વિ+કોતિ

ઇકો. કથાયં કુસલો કથિકો. ધમ્મકથિકો, સઙ્ગામિકો, પવાસિકો, ઉપવાસિકો.

૭૫. પથાદીહિ ણેય્યોતિ

ણેય્યો. પથે હિતં પાથેય્યં, સપતિસ્મિં હિતં સાપતેય્યં ધનં. પદીપેય્યં તેલં.

૭૬. દક્ખિણાયા+રહેતિ

અરહત્થે ણેય્યો. દક્ખિણં અરહતીતિ દક્ખિણેય્યો.

૭૭. રાયો તુમન્તાતિ

અરહત્થે તુમન્તા રાયો વા. ઘાતેતું અરહતીતિ ઘાતેતાયં, ‘‘રાનુબન્ધે+ન્તસરાદિસ્સા’’તિ ઉંલોપો. જાપેતાયં, પબ્બાજેતાયં. વાતિ કિં, ઘાતેતું. (સંકિણ્ણતદ્ધિતં).

૭૮. ત+મેત્થ+સ્સ+ત્થીતિ મન્તુ

પઠમન્તા એત્થ અસ્સ અત્થીતિ એતેસ્વ+ત્થેસુ મન્તુ હોતિ. ગાવો એત્થ દેસે અસ્સ વા પુરિસસ્સ સન્તીતિ ગોમા, ગોમન્તો ઇચ્ચાદિ ગુણવન્તુસમં.

અત્થીતિ વત્તમાનકાલોપાદાનતો ભૂતાહિ ભવિસ્સન્તીહિ વા ગોહિ ન ગોમા. કથં ગોમા આસિ, ગોમા ભવિસ્સતીતિ. તદાપિ વત્તમાનાહિયેવ ગોહિ ગોમા, આસિ ભવિસ્સતીતિ પદન્તરા કાલન્તરં. ઇતિસદ્દતો વિસયનિયમો. વુત્તઞ્હિ –

> પહૂતે ચ પસંસાયં, નિન્દાયઞ્ચા+તિસાયને;
> નિચ્ચયોગે ચ સંસગ્ગે, હોન્તિ+મે મન્તુઆદયોતિ.

૧૩૪. આયુસ્સા+યસ મન્તુમ્હિ

મન્તુમ્હિ આયુસ્સ આયસાદેસો હોતિ. આયુ અસ્સ અત્થીતિ આયસ્મા. ગો અસ્સોતિ જાતિસદ્દાનં દબ્બાભિધાન- સામત્થિયા મન્ત્વાદયો ન હોન્તિ, તથા ગુણસદ્દાનં સેતો પટોતિ. યેસં તુ ગુણસદ્દાનં દબ્બાભિધાનસામત્થિયં નત્થિ, તેહિ હોન્તેવ, બુદ્ધિ અસ્સ અત્થીતિ બુદ્ધિમા. ‘‘વન્ત્વ+વણ્ણા’’તિ વન્તુમ્હિ રૂપવા રસવા ગન્ધવા સદ્દવા. ‘‘દણ્ડાદિત્વિ+કઈ વા’’તિ ઇક+ઈ, રસી રસિકો, રૂપી રૂપિકો, ગન્ધી ગન્ધિકોતિ.

૭૯. વન્ત્વ+વણ્ણાતિ

વન્તુ. પસત્થં સીલ+મસ્સ અત્થીતિ સીલવા. પહુતા પસત્થા વા પઞ્ઞા અસ્સ અત્થીતિ પઞ્ઞવા.

૮૦. દણ્ડાદિત્વિ+ક+ઈ વાતિ

ઇક+ઈ હોન્તિ વા મન્તત્થે. બહુલંવિધાના કુતોચિસદ્દતો દ્વે હોન્તિ, કુતો ચે+કમેકંવ. નિચ્ચયુત્તો દણ્ડો અસ્સ અત્થીતિ દણ્ડિકો દણ્ડી. ગન્ધિકો ગન્ધી. વાત્વેવ, દણ્ડવા.

‘‘ઉત્તમિણેવ ધના ઇકો’’તિ ગણસુત્તેન ઇકો ધનિકો. અઞ્ઞો ધની ધનવા.

‘‘અસન્નિહિતે અત્થા’’ અસન્નિહિતો અત્થો અસ્સ અત્થીતિ અત્થિકો અત્થી. સન્નિહિતે અત્થવા. ‘‘તદન્તા ચ’’ પુઞ્ઞત્થો અસ્સ અત્થીતિ પુઞ્ઞત્થિકો પુઞ્ઞત્થી.

‘‘વણ્ણન્તા ઈયેવ’’. બ્રહ્મવણ્ણં અસ્સ અત્થીતિ બ્રહ્મવણ્ણી, દેવવણ્ણી.

‘‘હત્થદન્તેહિ જાતિયં’’. હત્થ+મસ્સ અત્થીતિ હત્થી, દન્તી. અઞ્ઞત્ર હત્થવા દન્તવા.

‘‘વણ્ણતો બ્રહ્મચારિમ્હિ’’. વણ્ણો અસ્સ અત્થીતિ વણ્ણિકો બ્રહ્મચારી.

‘‘પોક્ખરાદિતો દેસે’’. પોક્ખરં જલં પદુમં વા અસ્સ અત્થીતિ પોક્ખરી, ‘‘યુવણ્ણેહિ ની’’તિ નીમ્હિ ‘‘ઘરણ્યાદયો’’તિ ઈસ્સ અત્તં, નસ્સ ણો ચ, પોક્ખરણી, ઉપ્પલિની, કુમુદિની, ભિસિની, મુલાલિની, સાલુકિની.

‘‘ક્વચા+દેસેપિ’’. પદુમ+મસ્સ અત્થીતિ પદુમી પદુમિની પદુમિનીપણ્ણં. દેસતો+ઞ્ઞત્ર પોક્ખરવા હત્થી.

‘‘નાવાયિ+કો’’ નાવિકો. સિખી, બાલી, સીલી, બલી.

‘‘સુખદુક્ખા ઈ’’. સુખી દુક્ખી. ‘‘બલા બાહૂરુપુબ્બા ચ’’. બાહુબલી, ઊરુબલી.

૮૧. તપાદીહિ સ્સીતિ

સ્સી. તપો અસ્સ અત્થીતિ તપસ્સી, યસસ્સી, તેજસ્સી, મનસ્સી, પયસ્સી. વાત્વેવ, યસવા.

૮૨. મુખાદિતો રોતિ

રો. નિન્દિતં મુખ+મસ્સ અત્થીતિ મુખરો. સુસિ=છિદ્દં અસ્સ અત્થીતિ સુસિરો. ઊસો=ખારમત્તિકા અસ્મિં અત્થીતિ ઊસરો . મધુરો ગુળો, મધુરા સક્ખરા, મધુરં ખીરં. ખં=ગીવાય વિવરં અસ્સ અત્થીતિ ખરો ગદ્રભો. કુઞ્જો=હનુ અસ્સ અત્થીતિ કુઞ્જરો. નગરો.

‘‘દન્તસ્સ ચ ઉન્નતદન્તે’’તિ ગણસુત્તેન દન્તસ્સ ઉ ચ, ઉન્નતં દન્ત+મસ્સ અત્થીતિ દન્તુરો.

૮૩. તુદ્યાદીહિ ભોતિ

ભો વા. તુદ્ધિ અસ્સ અત્થીતિ તુદ્ધિભો, સાલિભો, વાલિભો.

૮૪. સદ્ધાદિત્વ

ઇતિ વા અ હોતિ. અતિસયા સદ્ધા અસ્સ અત્થીતિ સદ્ધો, પઞ્ઞો, પઞ્ઞવા, સદ્ધા કઞ્ઞા, સદ્ધં કુલં.

૮૫. ણો તપાતિ

ણો, તાપસો, સકાગમો. તાપસી.

૮૬. આલ્વ+ભિજ્ઝાદીહિતિ

આલુ વા. અભિજ્ઝા અસ્સ અત્થીતિ અભિજ્ઝાલુ, સીતાલુ, ધજાલુ, દયાલુ, દયાવા. અભિજ્ઝાલુ એવ અભિજ્ઝાલુકો.

૮૭. પિચ્છાદિત્વિ+લોતિ

ઇલો વા. પિચ્છ+મસ્સ અત્થીતિ પિચ્છિલો, પિચ્છવા. ફેણિલો, જટિલો, તુણ્ડિલો. નિન્દિતા વાચા અસ્સ અત્થીતિ વાચાલોતિ પરસ્સરલોપો.

૮૮. સીલાદિતો વોતિ

વો હોતિ વા. સીલવો, સીલવા. કેસવો, કેસવા.

‘‘અણ્ણા નિચ્ચં’’ અણ્ણવો. ‘‘ગણ્ડીરાજીહિ સઞ્ઞાયં’’ ગણ્ડી=મેણ્ડસિઙ્ગં અસ્સ અત્થીતિ ગણ્ડીવં ધનુ, રાજીવં પઙ્કજં.

૮૯. માયા મેધાહિ વીતિ

વી. માયાવી, મેધાવી પુમા. નીમ્હિ મેધાવિની. મેધાવી કુલં, ‘‘એકવચનયોસ્વ+ઘોનં’’તિ સિમ્હિ રસ્સો. એવં માયાવી.

૯૦. સિ+સ્સરે આમ્યુ+વામી

ઇસ્સરે+ભિધેય્યે સસદ્દા આમી+ઉવામી હોન્તિ મન્ત્વત્થે. સં=આયત્તં અસ્સ અત્થીતિ સામી સુવામી. સુવામિની કઞ્ઞા.

૯૧. લક્ખ્યા ણો અ ચ

લક્ખીસદ્દા ણો હોતિ મન્ત્વત્થે અ ચ+ન્તસ્સ. લક્ખી અસ્સ અત્થીતિ લક્ખણો.

૯૨. અઙ્ગા નો કલ્યાણેતિ

અઙ્ગસ્મા નો હોતિ. કલ્યાણાનિ સોભણાનિ અઙ્ગાનિ અસ્સા અત્થીતિ અઙ્ગના.

૯૩. સો લોમાતિ

લોમા સો, પહૂતા લોમા અસ્સ અત્થીતિ લોમસો, લોમસા કઞ્ઞા.

૯૪. ઇમિ+યાતિ

ઇમ+ઇયા હોન્તિ, પુત્તો અસ્સ અત્થીતિ પુત્તિમો, કિત્તિમો, પુત્તિયો, કપ્પિયો, જટિયો, હાનભાગિયો, સેનિયો. (અત્થ્યત્થતદ્ધિતં).

૯૫. તો પઞ્ચમ્યા

પઞ્ચમ્યન્તા બહુલં તો હોતિ વા. તોઆદિપચ્ચયન્તા નિપ્ફન્નનિપાતા, તેહિ પરાસં વિભત્તીનં ‘‘અસંખ્યેહિ સબ્બાસં’’તિ લોપોવ. ગામતો આગચ્છતીતિ ગામસ્મા આગચ્છતિ, ચોરતો ભાયતીતિ ચોરેહિ ભાયતિ, સત્થતો

પરિહીનો સત્થા પરિહીનો. એવં પુરિસતો, રાજતો, અગ્ગિતો, હત્થિતો, હેતુતો, યુત્તિતો, ઇત્થિતો, ભિક્ખુનિતો, યાગુતો, જમ્બુતો, ચિત્તતો, આયુતો. સબ્બાદિતો-સબ્બતો, યતો, તતો ઇચ્ચાદિ.

૯૬. ઇતો+તે+ત્તો કુતો

તોમ્હિ ઇમસ્સ ટિ નિપચ્ચતે એતસ્સ ટ+એટ કિં સદ્દસ્સ કુત્તઞ્ચ. ઇતો ઇમસ્મા, અતો એત્તો એતસ્મા, કુતો કસ્મા.

૯૭. અભ્યાદીહિતિ

તો. અભિતો, પરિતો, પચ્છતો, હેટ્ઠતો.

૯૮. આદ્યાદીહિતિ

સત્તમ્યન્તેહિ તો હોતિ. આદો આદિતો, મજ્ઝતો, અન્તતો, પિટ્ઠિતો, પસ્સતો, મુખતો. પઠમન્તા યતો+દકં ત+દાદિત્તં, યં ઉદકં, તદેવા+દિત્તન્તિ અત્થો.

૯૯. સબ્બાદિતો સત્તમ્યા ત્ર+ત્થા

સબ્બાદીહિ સત્તમ્યન્તેહિ ત્ર+ત્થા વા હોન્તિ. સબ્બત્ર સબ્બત્થ સબ્બસ્મિં, યત્ર યત્થ, તત્ર તત્થ ઇચ્ચાદિ. બહુલાધિકારા ન તુમ્હઅમ્હેહિ.

૧૦૦. કત્થે+ત્થ+કુત્રા+ત્ર ક્વે+હિ+ધ

એતેહિ ''સબ્બાદિતો''તિઆદિના ત્ર+ત્થા. સેસાદેસા ચ પચ્ચયા ચ ઇમિનાવ નિપચ્ચન્તે. ઇમિના કિસ્સ ક+કુ ચ, એતસ્સ ટે+ટા ચ, વપચ્ચયે કિસ્સ ઇલોપો ચ, હ+ધપચ્ચયેસુ ઇમસ્સ ટિ ચ નિપચ્ચતે. કસ્મિં કત્થ કુત્ર ક્વ, એતસ્મિં એત્થ અત્ર, ઇમસ્મિં ઇહ ઇધ.

૧૦૧. ધિ સબ્બા વાતિ

સબ્બસ્મા ધિ વા. સબ્બસ્મિં સબ્બધિ સબ્બત્ર.

૧૦૨. યા હિન્તિ

યસદ્દા હિં, યસ્મિં યહિં યત્ર.

૧૦૩. તા હઞ્ચતિ

તસદ્દા હં હોતિ હિઞ્ચ. તહં તહિં તત્ર.

૧૦૪. કુહિં કહન્તિ

હિં હં નિપચ્ચન્તે કિસ્સ કુ+કા ચ. કુહિં કહં. કુહિઞ્ચનંતિ નિપાતન્તરં.

૧૦૫. સબ્બે+ક+ઞ્ઞ+ય+તેહિ કાલે દા

એતેહિ કાલે દા હોતિ વા. સબ્બસ્મિં કાલે સબ્બદા, એકદા, અઞ્ઞદા, યદા, તદા.

૧૦૬. કદા કુદા સદા+ધુને+દાનિ

એતે સદ્દા નિપચ્ચન્તે. કસ્મિંકાલે કદા કુદા, સબ્બસ્મિં કાલે સદા, ઇમસ્મિં કાલે અધુના ઇદાનિ.

૧૦૭. અજ્જ સજ્જ્વ+પરજ્જ્વે+તરહિ કરહા

પકતિ પચ્ચયો આદેસો કાલવિસેસોતિ સબ્બ+મેતં નિપાતના લબ્ભતિ. ઇમસ્સ ટો જ્જો ચા+હનિ નિપચ્ચન્તે, અસ્મિં અહનિ અજ્જ. સમાનસ્સ સ-ભાવો જ્જુ ચા+હનિ. સમાને અહનિ સજ્જુ. અપરસ્મા જ્જુ, અપરસ્મિં અહનિ અપરજ્જુ. ઇમસ્સ એતો, કાલે રહિ ચ, ઇમસ્મિંકાલે એતરહિ. કિં સદ્દસ્સ કો, રહ ચા+નજ્જતને. કસ્મિં કાલે કરહ.

૧૦૮. સબ્બાદીહિ પકારે થા

સામઞ્ઞસ્સ ભેદકો વિસેસો પકારો, તસ્મિં થાપચ્ચયો હોતિ. સબ્બેન પકારેન સબ્બથા, યથા, તથા.

૧૦૯. કથ+મિત્થં

કિ+મિમેહિ થંપચ્ચયો, ક+ઇત્તં તેસં યથાક્કમં. કેન પકારેન કથં, ઇમિના પકારેન ઇત્થં.

૧૧૦. ધા સઙ્ખ્યાહિતિ

પકારે ધા હોતિ. દ્વીહિ પકારેહિ દ્વે વા પકારે કરોતિ દ્વિધા કરોતિ, બહુધા કરોતિ, એકં રાસિં પઞ્ચપ્પકારં કરોતિ પઞ્ચધા કરોતિ. પઞ્ચપ્પકાર+મેકપ્પકારં કરોતિ એકધા કરોતિ.

૧૧૧. વે+કા+જ્ઝન્તિ

એકસ્મા પકારે જ્ઝં વા હોતિ. એકેન પકારેન એકં વા પકારં કરોતિ એકજ્ઝં કરોતિ, એકધા કરોતિ વા.

૧૧૨. દ્વિતીહે+ધાતિ

એધા વા. દ્વીહિ પકારેહિ દ્વે વા પકારે કરોતિ દ્વેધા, તેધા. દ્વિધા તિધા.

૧૧૩. તબ્બતિ જાતિયો

પકારવતિ તંસામઞ્ઞવાચકા સદ્દા જાતિયો હોતિ. પટુજાતિયો, મુદુજાતિયો.

૧૧૪. વારસઙ્ખ્યાય ક્ખત્તું

વારસમ્બન્ધિનિયા સંખ્યાય ક્ખત્તું હોતિ. દ્વે વારે ભુઞ્જતિ દ્વિક્ખત્તું દિવસસ્સ ભુઞ્જતિ. વારગ્ગહણં કિં, પઞ્ચ ભુઞ્જતિ. સઙ્ખ્યાયાતિ કિં, પહૂતે વારે ભુઞ્જતિ.

૧૧૫. કતિમ્હાતિ

ક્ખત્તું હોતિ. કતિ વારે ભુઞ્જતિ કતિક્ખત્તું ભુઞ્જતિ.

૧૧૬. બહુમ્હા ધા ચ પચ્ચાસત્તિયં

વારસમ્બન્ધિનિયા બહુસંખ્યાય ધા હોતિ ક્ખત્તુઞ્ચ, વારાનં ચે પચ્ચાસત્તિ હોતિ. બહુવારે ભુઞ્જતિ બહુધા દિવસસ્સ ભુઞ્જતિ, બહુક્ખત્તું વા. પચ્ચાસત્તિયંતિ કિં, બહુક્ખત્તું માસસ્સ ભુઞ્જતિ.

૧૧૭. સ કિં વાતિ

કિંપચ્ચયો એકસ્સ સાદેસો ચ નિપચ્ચતે. એકં વારં ભુઞ્જતિ સકિં ભુઞ્જતિ, એકક્ખત્તું વા.

૧૧૮. સો વિચ્છા+પકારેસુ

વિચ્છાયં પકારે ચ સો હોતિ. ખણ્ડં ખણ્ડં કરોતિ ખણ્ડસો કરોતિ. પુથુપ્પકારેન પુથુસો. સબ્બેન પકારેન સબ્બસો.

૧૧૯. અભૂતતબ્ભાવે કરા+સ+ભૂયોગે વિકારા ચી

અવત્થાવતો+વત્થન્તરેના+ભૂતસ્સ તાયા+વત્થાય ભાવે કરા+સ+ભૂહિ સમ્બન્ધે સતિ વિકારવાચકાચી હોતિ. અધવલં ધવલં કરોતિ ધવલી કરોતિ. અધવલો ધવલો સિયા ધવલી સિયા. અધવલો ધવલો ભવતિ ધવલી ભવતિ. અભૂતતબ્ભાવેતિ કિં, ઘટં કરોતિ, દધિ અત્થિ, ઘટો ભવતિ . કરાસભૂયોગેતિ કિં, અધવલો ધવલો જાયતે. વિકારાતિ કિં, પકતિયા મા હોતુ, સુવણ્ણં કુણ્ડલી કરોતિ. (નિપાતતદ્ધિતં).

૧૨૦. દિસ્સન્ત+ઞ્ઞેપિ પચ્ચયાતિ

વુત્તતો+ઞ્ઞેપિ પચ્ચયા દિસ્સન્તિ. વિવિધા માતરો વિમાતરોતિ વિસેસનસમાસો, તાસં પુત્તા વેમાતિકાતિ રિકણપચ્ચયે રાનુબન્ધત્તા ઉલોપે વુદ્ધિમ્હિ કતે વેમાતિકા. પથં ગચ્છન્તીતિ પથાવિનો, આવી. ઇસ્સા અસ્સ અત્થીતિ ઇસ્સુકી, ઉકી. ધુરં વહન્તીતિ ધોરય્હા, ય્હણ.

સામઞ્ઞઞ્ચ વિસેસો ચ, ભાવજો ચ નિપાતજો;
ઇતિ વિઞ્ઞૂહિ વિઞ્ઞેય્યો, તદ્ધિતો તુ ચતુબ્બિધો.

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં ણાદિકણ્ડો પઞ્ચમો.

૬. ત્યાદિકણ્ડ

અથ ત્યાદયો ક્રિયાવાચીહિ ધાતૂહિ વુચ્ચન્તે.

ક્રિયં આચિક્ખતીતિ આખ્યાતન્તિ ક્રિયાપદસ્સ પુબ્બાચરિયસઞ્ઞા. કાલ+કારક+પુરિસપરિદીપકં ક્રિયાલક્ખણં ત્યાદ્યન્તં અલિઙ્ગઞ્ચ, વુત્તમ્પિ ચે+તં –

યં તિકાલં તિપુરિસં, ક્રિયાવાચી તિકારકં;
અતિલિઙ્ગં દ્વિવચનં, ત+દાખ્યાતન્તિ વુચ્ચતિ.

૧૪. ક્રિયત્થા બહુલં -તિ

ચ સબ્બત્થ વત્તતે. ક્રિયા અત્થો એતસ્સાતિ ક્રિયત્થો ધાતુ, સો ચ દુવિધો સકમ્મકા+કમ્મકવસેન. તત્થ યસ્મિં ક્રિયત્થે કત્તુવાચિમ્હા કમ્મં ગવેસીયતે, સો સકમ્મકો. ઇતરો અકમ્મકો.

તત્ર સકમ્મકા કમ્માપેક્ખં ક્રિયં વદન્તિ, યથા કટં કરોતિ, ગામં ગચ્છતિ, ઓદનં પચતિ. અકમ્મકા કમ્મનિરપેક્ખં ક્રિયં વદન્તિ, યથા અચ્છતિ સેતિ તિટ્ઠતિ. ક્રિયાતિ ચ ગમનપચનાદિકો અસત્તસમ્મતો કત્તરિ કમ્મે વા પતિટ્ઠિતો કારકસમૂહસાધિયો પદત્થો વુચ્ચતિ. અપિ ચ –

કરણં ભવનં ચાપિ, કર+ભૂહિ કથીયતે;
તતો ક્રિયાદિવાચત્તં, પાકાદીનં કથં ભવે.

કર+ભૂધાતૂહિ કરણઞ્ચ ભવનઞ્ચ વુચ્ચતિ, પાક+ગમનાદીહિ તેસં ક્રિયાભવનાનં વાચ્ચત્તં કથં ભવતીતિ વુત્તં હોતિ. પુનપિ –

પાકાદીનઞ્હિ વાચ્ચત્તં, કરભૂસુ ન યુજ્જતિ;
તં બહુતરવાચ્ચત્તં, પાકાદીસુ ન યુજ્જતિ.

તં નામ –

કારિયરૂપા હિ ધાત્વત્થા, સત્તાયુત્તા ચ તે+ખિલા;
તતો ક્રિયા ચ ભાવો ચ, સામઞ્ઞં તેસુ ગમ્યતે.

૧. વત્તમાનેતિ અન્તિ સિ થ મિ મ તે અન્તે સે વ્હે એ મ્હે.

વત્તમાને આરદ્ધાપરિસમત્તે અત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા ત્યાદયો હોન્તિ. ક્રિયાધિકારત્તા "ક્રિયત્થા"તિ વુત્તં. તેસ+મનિયમે –

૧૪. પુબ્બપરચ્છક્કાન+મેકાનેકેસુ તુમ્હા+મ્હ+સેસેસુ દ્વે દ્વે મજ્ઝિમુ+ત્તમ+પઠમા

એકાનેકેસુ તુમ્હઅમ્હસદ્દવચનીયેસુ તદઞ્ઞસદ્દવચનીયેસુ ચ કારકેસુ પુબ્બચ્છક્કાનં પરચ્છક્કાનઞ્ચ મજ્ઝિમુ+ત્તમ+પઠમા દ્વે દ્વે હોન્તિ યથાક્કમં. તત્થતિ અન્તીતિ પઠમપુરિસો, આદો નિદ્દિટ્ઠત્તા. સિ થ ઇતિ મજ્ઝિમપુરિસો, મજ્ઝે નિદ્દિટ્ઠત્તા. મિ મ ઇતિ ઉત્તમપુરિસો. ઉત્તમસદ્દો+યં સભાવતો તિપભુતીન+મન્ત+માહ. પરચ્છક્કેપિ તે અન્તેતિઆદિના એવં યોજેતબ્બં. એવં સેસેસુ ભવિસ્સતિઆદીસુ સત્તસુ પચ્ચયવિધાનસુત્તેસુપિ યોજેતબ્બં.

ઇદાનિ ભૂવાદીન+મટ્ઠગણાનં ભૂવાદિગણેસુ ભૂ=સત્તાય+મિતિ પઠમધાતુતો પરા ત્યાદયો યોજીયન્તે. તત્થ ''એકમ્હિ વત્તબ્બે એકવચનં''તિ ત્યાદીસુ પરભૂતેસુ કત્તુ+કમ્મ+ભાવેસુયેવ ક્યવિકરણલવિકરણા હોન્તીતિ ''ક્યો ભાવકમ્મેસ્વ+પરોક્ખેસુ માન+ન્ત+ત્યાદીસુ'' ''કત્તરિ લો'' ઇચ્ચાદિના તેસં વિકરણાનં વિધાના ત્યાદયો કત્તુ+કમ્મ+ભાવેસ્વેવ વિઞ્ઞાયન્તીતિ કત્તરિ તિમ્હિલો. કે તે વિકરણા –

પુબ્બાપરભાગટ્ઠાના, ભિન્નધાતુવિભત્તિયો;
નિસ્સાય પચ્ચયા હોન્તિ, એતે વિકરણા સિયું.

૫,૮૨. યુવણ્ણાન+મે, ઓ પચ્ચયે

ઇવણ્ણુ+વણ્ણન્તાનં ક્રિયત્તાનં એ+ઓ હોન્તિ યથાક્કમં પચ્ચયેતિ ઊસ્સો+કારો.

૫,૮૯. એઓન+મય+વા સરે

સરે પરે એઓન+મયવા હોન્તિ યથાક્કમંતિ ઓસ્સ અવાદેસો. સો પુરિસો સાધુ ભવતિ, સા ઇત્થી સાધુ ભવતિ, ચિત્તં સાધુ ભવતિ.

ઉત્તત્તા કત્તુ આખ્યાતે, તતિયા ન ચ કત્તરિ;
પઠમાવિભત્તિ હોતેવ, અત્થમત્તં અપેક્ખિય.

સતિપિ ક્રિયાયેકત્તે કત્તૂનં બહુત્તા ''બહુમ્હિ વત્તબ્બે બહુવચનં''તિ અન્તિ.

૧૬૧. ક્વચિ વિકરણાનન્તિ

વિકરણાનં ક્વચિ લોપો હોતીતિ લવિકરણસ્સ લોપો, સેસં પુરિમસદિસં. તે પુરિસા ભવન્તિ. મજ્ઝિમપુરિ-સેકવચનં સિ, ત્વં ભવસિ. બહુવચનં થપચ્ચયો, તુમ્હે ભવથ. ઉત્તમપુરિસેકવચનં મિપચ્ચયો.

૫૭. હિમિમેસ્વ+સ્સ

અકારસ્સ દીઘો હોતિ હિમિમેસુ. અહં ભવામિ. બહુવચનં મપચ્ચયો, મયં ભવામ. એવં પરચ્છેક્કેપિ-ભવતે, ભવન્તે. ભવસે, ભવવ્હે. ભવે, ભવમ્હે. કેચિ દીઘં કત્વા પઠન્તિ, ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ દીઘો, ભવામ્હે.

એત્થ ચ –

લજ્જા સત્તા ઠિતિ જાગરણં,
વુદ્ધિ ક્ખય જીવિત મરણં;
કીળા રુચિ રોચતે ઇચ્ચેવં,
વુત્તા અકમ્મકધાતુ સબ્બે.

–તિ વુત્તત્તા કમ્મં દુતિયા ન.

પચ=પાકે, અકારો ઉચ્ચારણત્થો, એવ+મુપરિપિ. પચ ઇતિ ઠિતે લવિકરણં, વિકરણલોપાદિ પુરિમસમં. સો ઓદનં પચતિ, તે પચન્તિ. ત્વં પચસિ, તુમ્હે પચથ. અહં પચામિ, મયં પચામ. પરચ્છક્કે-પચતે, પચન્તે. પચસે, પચવ્હે. પચે, પચામ્હે.

૧,૨૨. વિપ્પટિસેધે

વિપ્પટિસેધનં=અઞ્ઞમઞ્ઞપટિસેધનં વિપ્પટિસેધો. પઠમમજ્ઝિમપુરિસાનં દ્વિન્નં એકત્થ પસઙ્ગે મજ્ઝિમપુરિસબહુવચનં થપચ્ચયો. સો ચ પચતિ, ત્વઞ્ચ પચસિ, તુમ્હે પચથ. તુલ્યબલવિરોધિનો હિ વિપ્પટિસેધા પઠમમજ્ઝિમઉત્તમપુરિસાનં તિણ્ણં એકત્થ પસઙ્ગે ઉત્તમપુરિસબહુવચનં હોતિ, સો ચ પચતિ, ત્વઞ્ચ પચસિ, અહઞ્ચ પચામિ મયં પચામાતિ ભવતિ.

અમ+ગમ=ગમને –

૫,૧૭૩. ગમ યમિ+સા+સ દિસાનં વા ચ્છઙ

એતેસં ધાતૂનં ચ્છઙ વા હોતિ ન્ત+માન+ત્યાદીસુ. સો ગામં ગચ્છતિ. અન્તિ –

૭૪. ગરુપુબ્બા રસ્સા રે+ન્તેન્તીનં

ગરુપુબ્બસ્મા રસ્સા ન્તે+ન્તીનં રે વા હોતિ.

અક્ખરનિયમો છન્દં,
ગરુલહુનિયમો ભવે વુત્તિ;
દીઘો સંયોગાદિપુબ્બો,
રસ્સો ગરુ લહુ તુ રસ્સો.

ગચ્છરે ગચ્છન્તિ. ત્વં ગચ્છસિ, તુમ્હે ગચ્છથ. અહં ગચ્છામિ, મયં ગચ્છામ. ચ્છાદેસાભાવપક્ખે ‘‘ઊ લસ્સે’’તિ એકારે ગમેતિ. પરલોપે ગમેન્તિ. ગમેસિ, ગમેથ. ગમેમિ, ગમેમ. પરચ્છક્કેપિ સો ગચ્છતે, ગચ્છરે ગચ્છન્તે. ગચ્છસે, ગચ્છવ્હે. ગચ્છે, ગચ્છામ્હે.

પુરે અધમ્મો દિબ્બતિ, પુરા મરામીતિ ચ તંસમીપે તબ્બોહારૂપચારેન વત્તમાનવચનં. વુત્તઞ્હિ –

આરદ્ધા+નિટ્ઠિતં કિચ્ચં, વત્તમાનન્તિ વુચ્ચતિ;

> વત્તમાનસમીપઞ્ચ, વત્તમાનન્તિ વુચ્ચતિ.

કિમિવ તે –

> ગઙ્ગાય તંસમીપઞ્ચ, યતો ગઙ્ગાતિ ઞાયતે;
> ગઙ્ગાયં પાતુ+માગચ્છ, ઘોસો ગઙ્ગાય+મિત્યપિ.
>
> મુખ્યા+મુખ્યત્થભેદેન, વત્તમાનં તતો દ્વિધા;
> મુખ્યઞ્હિ રુળ્હિ+માપન્નં, ત+દારોપા અમુખ્યતાતિ.

પુરે+પુરાસદ્દેહિ વા અનાગતતા ગમ્યતે, તદા તસ્સ વત્તમાનત્તા. કાલબ્યત્તયો વા એસો, ભવન્ત્યેવ હિ કાલન્તરેપિ ત્યાદયો બાહુલકા ‘‘સન્તેસુ પરિગૂહામિ’’ ‘‘કાયસ્સ ભેદા અભિસમ્પરાયં, સહબ્યતં ગચ્છતિ વાસવસ્સ’’ ‘‘અતિવેલં નમસ્સિસ્સં’’તિ. ‘‘કુતો નુ ત્વં આગચ્છસિ, રાજગહતો આગચ્છામી’’તિઆદીસુ પન પચ્ચુપ્પન્નસમીપે વત્તમાનવચનં.

૫,૧૭૫. ગમ વદ દાનં ઘમ્મ વજ્જ દજ્જા

ગમાદીનં ઘમ્માદયો વા હોન્તિ ન્ત+માન+ત્યાદીસુ. ઘમ્મતિ, ઘમ્મન્તિ ઇચ્ચાદિ.

કમ્મે –

> ઉપસગ્ગવસા કોચિ, અકમ્મોપિ સકમ્મકો;
> યથા+ભિભૂયતે રાગો, તાપસેન મહિદ્ધિનાતિ –

વુત્તત્તા અકમ્મકતો કમ્મનિ અનુપુબ્બા ભૂધાતુતો ત્યાદયો હોન્તિ.

૫,૧૭. ક્યો ભાવકમ્મેસ્વ+પરોક્ખેસુ માન+ન્ત+ત્યાદીસુ

ભાવકમ્મવિહિતેસુ પરોક્ખાવજ્જિતેસુ માન+ન્ત+ત્યાદીસુ પરેસુ ક્યો હોતિ ક્રિયત્થા. કકારો+નુબન્ધકારિયત્થો. ‘‘ન તે કાનુબન્ધ+નાગમેસૂ’’તિ પટિસેધા ઓકારાભાવો. અનુભૂયતિ સુખં દેવદત્તેન.

એત્થ ચ –

> આખ્યાતેન અવુત્તત્તા, કત્તુતો તતિયા ન તુ;
> દુતિયા હોતિ કમ્મસ્સ, વુત્તત્તા પઠમાપિ+ધ.

અનુભૂયન્તિ સમ્પત્તિયો તયા. અનુભૂયસિ ત્વં દેવદત્તેન. અનુભૂયથ તુમ્હે. અહં અનુભૂયામિ, તયા મયં અનુભૂયામ. દ્વિત્તે અનુભુય્યતિ+ચ્ચાદિ. એવં પરચ્છક્કે.

ભાવે અદબ્બવુત્તિનો ભાવસ્સ એકત્તા એકવચનમેવ. તઞ્ચ પઠમપુરિસેકવચનેયેવ સમ્ભવતિ, નેવ+ઞ્ઞં, બહુલંવિધાના. ભૂયતિ ભૂયતે દેવદત્તેન, સમ્પતિ ભવનન્ત્યત્થો.

પચધાતુતો કમ્મે ક્યો.

૩૭. ક્યસ્સતિ

ક્રિયત્થા ક્યસ્સ ઈઞ વા હોતિ. ઞો આદ્યાવયવત્થો. દેવદત્તેન ઓદનો પચીયતિ પચ્ચતિ, રેઆદેસે ઓદના પચીયરે પચીયન્તિ, પચ્ચરે પચ્ચન્તિ. ચવગ્ગાપુબ્બરૂપાનિ. ત્વં પચીયસિ પચ્ચસિ, તુમ્હે પચીયથ પચ્ચથ. અહં પચીયામિ પચ્ચામિ, મયં પચીયામ પચ્ચામ. પરચ્છક્કે દેવદત્તેન ઓદનો પચીયતે ઇચ્ચાદિ.

ગમિતો કમ્મે ચ્છઙ ચ ઈઞઆગમે ચ કતે તેન ગામો ગચ્છીયતિ, ગામા ગચ્છીયન્તિ. ગચ્છીયસિ, ગચ્છીયથ. ગચ્છીયામિ, ગચ્છીયામ. એવં પરચ્છક્કે. ગમીયતિ ગમ્મતિ, ગમીયન્તિ ગમ્મન્તિ. ગમીયસિ ગમ્મસિ, ગમીયથ ગમ્મથ, ગમીયામિ ગમ્મામિ, ગમીયામ ગમ્મામ પરચ્છક્કેપિ એવં. તથા ધમ્મીયતિ, ધમ્મીયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ક્રિયત્થા કત્તરિ ત્યાદિ, કમ્મસ્મિઞ્ચ સકમ્મકા;
ભાવે વા+કમ્મકા કમ્મા+વચનિચ્છાય મઞ્ઞતે.

તથા હિ વિજ્જમાનસ્સાપિ કમ્માસ્સ અવચનિચ્છાયં ઇદં વુચ્ચતિ –

સતોપિ ન વિવક્ખા+સ્સ, અસતોપિ ચ સા ભવે;
તં યથા+નુદરા કઞ્ઞા, વઞ્ઝાવદ્ધિતકો યથા.

વિવક્ખા લોકિકા એસા, અસક્ય+મતિવત્તિતું;
કથ+મેસ વિપરિયાસો, લોકો એવા+નયુજ્જતે.

(વત્તમાનપચ્ચયનયો).

૨. ભવિસ્સતિ સ્સતિ સ્સન્તિ સ્સતિ સ્સથ સ્સામિ સ્સામ સ્સતે સ્સન્તે સ્સસે સ્સવ્હે સ્સં સ્સામ્હે

ભવિસ્સતિ=અનારદ્ધે અત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા સ્સત્યાદયો હોન્તિ.

૩૫. અ+ઈ+સ્સાદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઞ

ક્રિયત્થા પરેસં અઆદીનં ઈઆદીનં સ્સાદીનઞ્ચ બ્યઞ્જનસ્સિ+ઞ હોતિ વિભાસા. વવત્થિતવિભાસા+યં. સ્સેતિ સ્સાદીનં સ્સતિઆદીનઞ્ચાવયવો ગહિતો, ‘‘ઊબ્યઞ્જનસ્સા’’તિ સિદ્ધેપિ ત્યાદીસુ એતેસમેવાતિ નિયમત્થો+ય+મારમ્ભો. લસ્સાકારલોપે ઓ+અવાદેસે ભવિસ્સતિ, ભવિસ્સન્તિ. ભવિસ્સસિ, ભવિસ્સથ. ભવિસ્સામિ, ભવિસ્સામ. ભવિસ્સતે, ભવિસ્સન્તે. ભવિસ્સસે, ભવિસ્સવ્હે. ભવિસ્સં, ભવિસ્સામ્હે.

કમ્મે –

૪૯. ક્યસ્સ સ્સે

ક્યસ્સ વા લોપો હોતિ સ્સે. સુખં તયા અનુભવિસ્સતિ, અનુભવિસ્સન્તિ. અનુભવિસ્સસિ, અનુભવિસ્સથ. અનુભવિસ્સામિ, અનુભવિસ્સામ. અઞ્ઞત્ર અનુભૂયિસ્સતિ, અનુભૂયિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. એવં પરચ્છક્કે. ભાવે-ભૂયિસ્સતિ ભૂયિસ્સતે.

કત્તરિ-પચિસ્સતિ, પચિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-પચિસ્સતિ ઓદનો દેવદત્તેન, પચીયિસ્સતિ, પચ્ચિસ્સતિ. પચ્ચિસ્સન્તિ ઓદના પચીયિસ્સન્તિ, પચીયિસ્સરે, પચ્ચિસ્સરે, પચ્ચિસ્સન્તિ.

ગમિતો કત્તરિ-સો ગચ્છિસ્સતિ, તે ગચ્છિસ્સન્તિ. ત્વં ગચ્છિસ્સસિ, તુમ્હે ગચ્છિસ્સથ. અહં ગચ્છિસ્સામિ, મયં ગચ્છિસ્સામ. ગચ્છિસ્સતે, ગચ્છિસ્સન્તે. ગચ્છિસ્સસે, ગચ્છિસ્સવ્હે. ગચ્છિસ્સં, ગચ્છિસ્સામ્હે. સઞ્ઞં ગમિસ્સતિ, ગમિસ્સન્તિ. ગમિસ્સસિ, ગમિસ્સથ. ગમિસ્સામિ, ગમિસ્સામ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ગચ્છિયિસ્સતિ, ગચ્છિયિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. ક્યલોપે ગમિસ્સતિ, ગમિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. તથા ધમ્મિસ્સતિ ધમ્મીયિસ્સતિ, ધમ્મિસ્સન્તિ, ધમ્મીયિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

૩. નામે ગરહાવિમ્હયેસુ

નામસદ્દે નિપાતે સતિ ગરહાયં વિમ્હયે ચ ગમ્યમાને સ્સત્યાદયો હોન્તિ. ઇમે હિ નામ કલ્યાણધમ્મા પટિજાનિસ્સન્તિ. એત્થ ''જ્યાદીહિ ક્ના''તિ ક્નાવિકરણે ''ઞાસ્સને જા''તિ જાદેસો. ન હિ નામ ભિક્ખવે તસ્સ મોઘપુરિસસ્સ પાણેસુ અનુદ્દયા ભવિસ્સતિ. કથઞ્હિ નામ સો ભિક્ખવે મોઘપુરિસો સબ્બમત્તિકામયં કુટિકં કરિસ્સતિ. વિમ્હયે-અચ્છરિયં વત ભો, અબ્ભુતં વત ભો, સન્તેન વત ભો પબ્બજિતા વિહારેન વિહરન્તિ, યત્ર હિ નામ સઞ્ઞી સમાનો જાગરો પઞ્ચમત્તાનિ સકટસતાનિ નિસ્સાય નિસ્સાય અતિક્કન્તાનિ નેવ દક્ખિતિ, ન પન સદ્દં સોસ્સતિ. અચ્છરિયં અન્ધો નામ પબ્બત+મારોહિસ્સતિ, બધિરો નામ સદ્દં સોસ્સતિ. (ભવિસ્સન્તિપચ્ચયનયો).

૪. ભૂતે ઈ ઉં ઓ ત્થ ઇં મ્હા આ ઊ સે વ્હં અ મ્હે

ભૂતે પરિસમત્તે અત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા ઈઆદયો હોન્તિ. ભૂતાનજ્જતને ઉપરિ વક્ખમાનત્તા ઇમે ઈઆદયો ભૂતજ્જતને. ''સુવો અહોસિ આનન્દો''તિઆદીસુ ભૂતસામઞ્ઞેવ ભવન્તિ.

> અહસ્સુ+ભયતો અડ્ઢ-રત્તં વા તદુપડ્ઢતં;
> અન્તોકત્વાન વિઞ્ઞેય્યો, અહો અજ્જતનો ઇતિ;
> તદઞ્ઞો પન યો કાલો, સો+નજ્જતનસઞ્ઞિતો.

ઇતિ પઠમપુરિસેકવચનં ઈ,

૧૫. આ+ઈ+સ્સાદીસ્વ+ઞ વા

આઆદો ઈઆદો સ્સાદો ચ ક્રિયત્થસ્સ વા અઞ હોતીતિ ધાતુતો પુબ્બં અઞ. ''કત્તરિ લો''તિ લો, એકાર+અવાદેસા ચ.

૩૮. એય્યાથ+સ્સે+અ+આ+ઈ+થાનં ઓ+અ+અં+ત્થ+ત્થો+વ્હોક

એય્યાથાદીનં ઓઆદયો વા હોન્તિ યથાક્કમંતિ ઈસ્સત્થો, અભવિત્થો, ભવિત્થો, અભવત્થો, ભવત્થો. ‘‘આ ઈ ઊ મ્હા સ્સા સ્સમ્હાનં વા’’તિ ઈસ્સ રસ્સત્તં. સો અભવિ ભવિ, અભવી ભવી.

૩૯. ઉંસ્સિં+સ્વં+સુ

તિઉંસ્સ ઇંસુ+અંસુ વા હોન્તિ. અભવિંસુ ભવિંસુ, અભવંસુ ભવંસુ, અભવું ભવું.

૪૨. ઓસ્સ અ+ઇ+ત્થ+ત્થો

ઓસ્સ અઆદયો વા હોન્તિ. અભવ ભવ, અભવિ ભવિ, ઇઞાગમે અભવિત્થ ભવિત્થ, અભવત્થ ભવત્થ, અભવિત્થો ભવિત્થો, અભવત્થો ભવત્થો.

૪૩. સિ

ઓસ્સ સિ વા હોતિ. અભવિસિ ભવિસિ, અભવસિ ભવસિ. અભવો ભવો.

૪૫. મ્હાત્થાન+મુઞ

એસં ઉઞ વા હોતિ. ઈઆદિસમ્બન્ધીનમેવ ગહણં. અભવુત્થ ભવુત્થ.

૪૬. ઇંસ્સ ચ સિઞ

ઇંસ્સ ચ સિઞ વા હોતિ મ્હાત્થાનઞ્ચ બહુલં. ઇકારઞકારા ઉચ્ચારણઆદ્યાવયવત્થા. અભવસિત્થ ભવસિત્થ, અભવિત્થ ભવિત્થ, અભવત્થ ભવત્થ, અભવિસિં ભવિસિં, અભવસિં ભવસિં, અભવિં ભવિં. ઉઞાગમે આસ્સ રસ્સો. અભવુમ્હ ભવુમ્હ અભવુમ્હા ભવુમ્હા. સિઞાગમે અભવસિમ્હ ભવસિમ્હ અભવસિમ્હા ભવસિમ્હા અભવિમ્હ ભવિમ્હ અભવિમ્હા ભવિમ્હા અભવમ્હ ભવમ્હ અભવમ્હા ભવમ્હા. પરચ્છક્કે – ‘‘એય્યાથા’’દિના ત્થે અભવિત્થ ભવિત્થ અભવત્થ ભવત્થ. રસ્સે અભવથ ભવથ, અભવા ભવા, અભવુ ભવુ. અભવિસે ભવિસે, અભવસે ભવસે, અભવિવ્હં ભવિવ્હં અભવવ્હં ભવવ્હં, અસ્સ અ+માદેસે અભવં ભવં અભવ ભવ, અભવિમ્હે ભવિમ્હે અભવમ્હે ભવમ્હે. કમ્મે સુખં તયા અનુભૂયિત્થો અન્વભૂયત્થો અનુભૂયત્થો અન્વભૂસિ અનુભૂસી અન્વભૂયી અનુભૂયી, અન્વભૂયિંસુ અનુભૂયિંસુ અન્વભૂયંસુ અનુભૂયંસુ અન્વભૂયું અનુભૂયું ઇચ્ચાદિ. ભાવે-તેન અભૂયિત્થો ભૂયિત્થો અભૂયત્થો ભૂયત્થો અભૂયિ ભૂયિ અભૂયી ભૂયી. તેન અભૂયત્થ ભૂયત્થ અભૂય ભૂય અભૂયા ભૂયા.

સો અપચિત્થો પચિત્થો ઇચ્ચાદિ કત્તુસમં. કમ્મે-અપચીયિત્થો પચીયિત્થો અપચીયત્થો પચીયત્થો. ચવગ્ગપુબ્બ- રૂપે અપચ્ચિત્થો પચ્ચિત્થો અપચ્ચત્થો પચ્ચત્થો અપચીયિ પચીયિ અપચીયી પચીયી અપચ્ચિ પચ્ચિ અપચ્ચી પચ્ચી, અપચીયિંસુ પચીયિંસુ અપચિંસુ પચિંસુ અપચીયંસુ પચીયંસુ અપચ્ચંસુ પચ્ચંસુ અપચીયું પચીયું અપચ્ચું પચ્ચું ઇચ્ચાદિ કત્તુસમં, પુબ્બરૂપોવ વિસેસો.

સો ગામં અગચ્છિત્થો ગચ્છિત્થો ઇચ્ચાદિ પુરિમસમં.

૩૦. ડંસસ્સ ચ ઞ્છઙ

ḍasassa ca gamissa ca ccha vā hoti ā+īādīsu.

ડંસસ્સ ચ ગમિસ્સ ચ ચ્છડ વા હોતિ આ+ઈઆદીસુ. અગચ્છિત્થો ગચ્છિત્થો અગચ્છત્થો ગચ્છત્થો અગચ્છિ ગચ્છિ અગચ્છી ગચ્છી ઇચ્ચાદિ.

૨૯. ગમિસ્સા

આઆદો ઈઆદો ચ ગમિસ્સ આ હોતિ વા. સો અગા અગમિ ગમિ અગમિત્થો ગમિત્થો અગમત્થો ગમત્થો. ઈપચ્ચયે લસ્સાકારસ્સ ''હિમિમેસ્વ+સ્સા''તિ એત્થ ''અસ્સા''તિ યોગવિભાગા દીઘે ''દીઘા ઈસ્સા''તિ ઈસ્સ સિઆદેસો, અગમાસિ અગમિ ગમિ અગમી ગમી, અગમિંસુ ગમિંસુ અગમંસુ ગમંસુ અગમું ગમું. ઓસ્સ અઆદેસે અજ્ઝગું. ત્વં અજ્ઝગા પરસ્સ લોપો. તુમ્હે અજ્ઝગુત્થ. અહં અજ્ઝગં, મયં અજ્ઝગમ્હ. પરચ્છક્કે – ''એય્યાથા''દિના ત્થે સો અગચ્છિત્થ ગચ્છિત્થ અગચ્છિત્થ ગચ્છિત્થ અગમિત્થ ગમિત્થ અગમ ગમ અગમા ગમા. તે અગમૂ ગમૂ, ઓસ્સ આઆદેસે અજ્ઝગું. ત્વં અગમિસે ગમિસે. તુમ્હે અગમિવ્હં. ''એય્યાથા'' દિના અ+માદેસે અહં અગમં ગમં અજ્ઝગં. મયં અગમિમ્હે ગમિમ્હે. કમ્મેઅગચ્છીયિ અગમીયિ, અગચ્છિયું અગમિયું ઇચ્ચાદિ. તથા અધમ્મી ધમ્મી ઇચ્ચાદિ.

૧૩. માયોગે ઈ+આઆદી

માયોગે સતિ ઈઆદયો આઆદયો ચ વા હોન્તિ. સકકાલતો કાલન્તરેપિ પચ્ચયવિધાનત્થો+યં. મા ભવં અભવિત્થો ઇચ્ચાદિ. વાવિધાનાસ્સત્યાદિ+એય્યાદિ+ત્વાદયોપિ હોન્તિ, મા ભવં ભવિસ્સતિ, મા ભવં ભવેય્ય, મા ભવં ભવતુ ઇચ્ચાદિ. (ઈઆદિપચ્ચયનયો).

૫. અનજ્જતને આ ઊઓ ત્થ અ મ્હા ત્થ ત્થું સે વ્હં ઇં મ્હસે

અવિજ્જમાનજ્જતને ભૂતત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા આઆદયો હોન્તિ વા. ''એય્યાથા''દિના ત્થે ''આ ઈ ઊ મ્હા'' ઇચ્ચાદિના રસ્સે ચ સો અભવત્થ ભવત્થ અભવ ભવ અભવા ભવા, તે અભવુ ભવુ અભવૂ ભવૂ. ઓ, ''ઓસ્સા''તિઆદિના અઆદયો, અભવ ભવ અભવિ ભવિ અભવત્થ ભવત્થ અભવત્થો ભવત્થો, સિઆદેસે અભવસિ ભવસિ અભવો ભવો. તુમ્હે અભવત્થ ભવત્થ. અહં અભવં ભવં અભવ ભવ, મયં અભવમ્હ ભવમ્હ અભવમ્હા ભવમ્હા. સો અભવત્થ ભવત્થ. તે અભવત્થું ભવત્થું. ત્વં અભવસે ભવસે. તુમ્હે અભવવ્હં ભવવ્હં. ''ઇસ્સ ચ સિઞ''તિ સિં, અહં અભવસિં ભવસિં અભવિં ભવિં. મયં અભવમ્હસે ભવમ્હસે. કમ્મે-ત્થે સુખં તયા અનુભૂયિત્થ, ઇઞાગમાભાવે અનુભૂયત્થ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-અભૂયત્થ ભૂયત્થ ઇચ્ચાદિ.

સો ઓદનં અપચત્થ પચત્થ ઇચ્ચાદિ કત્તુસમં. કમ્મે-અપચીયત્થ પચીયત્થ અપચ્ચત્થ પચ્ચત્થ અપચીય પચીય અપચીયા પચીયા અપચ્ચ પચ્ચ અપચ્ચા પચ્ચા. અપચીયુ પચીયુ અપચીયૂ પચીયૂ અપચ્ચુ પચ્ચુ અપચ્ચૂ પચ્ચૂ ઇચ્ચાદિ. ''માયોગે ઈ+આઆદી''તિ માયોગેપિ આઆદયો, મા ભવં અપચ્ચત્થ ઇચ્ચાદિ.

તથા અગચ્છત્થ ગચ્છત્થ ઇચ્ચાદિ પુરિમસમં. તથા અગમત્થ ગમત્થ ઇચ્ચાદિપિ અધમ્મત્થ ધમ્મત્થ ઇચ્ચાદિપિ. (અનજ્જતનપચ્ચયનયો).

૬. પરોક્ખે અ ઉ એ ત્થ અ મ્હ ત્થ રે ત્થો વ્હો ઇ મ્હે

અપચ્ચક્ખે ભૂતાનજ્જતને વત્તમાનતો ક્રિયત્થા અઆદયો હોન્તિ. અક્ખાનં=ઇન્દ્રિયાનં પરં પરોક્ખં. તસ્મિં. ‘‘અપરોક્ખેસૂ’’તિ વચના ક્ય+લાદિવિકરણા ન હોન્તિ.

૫,૭૧. પરોક્ખાયઞ્ચ

પરોક્ખાયં પઠમ+મેકસ્સરં સદ્દરૂપં દ્વે ભવતિ. ‘‘ભૂસ્સ વુક’’ ઇતિઆદીસુ વુક, ભૂવ ભૂવ ઇતિ દ્વિત્તે –

૫,૭૫. લોપો+નાદિબ્યઞ્જનસ્સ

દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ આદિતો+ઞ્ઞસ્સ બ્યઞ્જનસ્સ લોપો હોતિ.

૧૮. પુબ્બસ્સ અ

અઆદીસુ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ભૂસ્સ અ હોતિ.

૫,૭૮. ચતુત્થદુતિયાનં તતિયપઠમા

દ્વિત્તે પુબ્બેસં ચતુત્થદુતિયાનં તતિયપઠમા હોન્તિ યથાક્કમંતિ બકારે સો બભૂવ કિર, તે બભુવુ કિર. ત્વં બભુવે કિર, ઇઞ તુમ્હે બભુવિત્થ કિર. અહં બભુવ કિર, મયં બભુવિમ્હ કિર. સો બભુવિત્થ કિર, તે બભુવિરે કિર. ત્વં બભુવિત્થો કિર, તુમ્હે બભુવિવ્હો કિર. અહં બભુવિ કિર, મયં બભુવિમ્હે કિર. કમ્મે-અનુપભુવ કિર ઇચ્ચાદિ. ભાવેબભુવ બભુવિત્થ કિર.

પપચ, પપચુ. પપચે, ઇઞાગમે પપચિત્થ. અઞ્ઞત્ર ‘‘સંયોગાદિલોપો’’તિ લોપો, પપચિત્થ. પપચ, પપચિમ્હ. પપચિત્થ, પપચિરે. પપચિત્થો પપચિથો, પપચિવ્હો. પપચિ, પપચિમ્હે. એવં કમ્મે.

અઆદિપચ્ચયે દ્વિભાવે અનાદિબ્યઞ્જનલોપે પુબ્બસ્સ ‘‘કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા’’તિ ચવગ્ગજકારે ‘‘બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા’’તિ દીઘે ચ કતે સો ગામં જગામ કિર, જગમુ. જગમે, જગમિત્થ. જગમ, જગમિમ્હ. જગમિત્થ, જગમિરે. જગમિત્થો, જગમિવ્હો. જગમિ, જગમિમ્હે. એવં કમ્મે.

મૂળ્હવિક્ખિત્તબ્યાસત્તચિત્તેન અત્તનાપિ ક્રિયા કતા અભિનિબ્બત્તિકાલે+નુપલદ્ધાસમાના ફલેના+નુમીયમાના પરોક્ખાવ વત્થુતો. તેન ઉત્તમવિસયેપિ પયોગસમ્ભવો. (પરોક્ખાપચ્ચયનયો).

૭. ય્યોદો વા+તિપત્તિયં સ્સા સ્સંસુ સ્સે સ્સથ સ્સં સ્સમ્હા સ્સથ સ્સિંસુસ્સસેસ્સવ્હેસ્સિં સ્સામ્હસે.

એય્યાદો વિસયે ક્રિયાતિપત્તિયં સ્સાદયો હોન્તિ. વિધુરપચ્ચયોપનિપાતતો કારણવેકલ્લતો વા ક્રિયાતિપતન+મનિપ્ફત્તિ ક્રિયાતિપત્તિ. એતે ચ સ્સાદયો સામત્થિયા અતીતાનાગતેસ્વેવ હોન્તિ, ન વત્તમાને, તત્ર ક્રિયાતિપત્યસમ્ભવા. ઇઞાગમે સ્સાસ્સ વા રસ્સે ચ સચે સો પઠમવયે પબ્બજ્જં અલભિસ્સ, અરહા અભવિસ્સ ભવિસ્સ અભવિસ્સા ભવિસ્સા વા, તે ચ તં અલભિસ્સંસુ, અરહન્તો અભવિસ્સંસુ ભવિસ્સંસુ. ‘‘એય્યાથા’’દિના સ્સેસ્સ વા અકારે ત્વં અભવિસ્સ ભવિસ્સે. તુમ્હે અભવિસ્સથ. અહં અભવિસ્સં. રસ્સે મયં અભવિસ્સમ્હ ભવિસ્સમ્હ

અભવિસ્સમ્હા ભવિસ્સમ્હા. પરચ્છક્કે-સો અભવિસ્સથ, અભવિસ્સિંસુ. અભવિસ્સસે, અભવિસ્સવ્હે. અભવિસ્સિં, અભવિસ્સામ્હસે.

કમ્મે-તેન સુખં અન્વભવિસ્સ, અન્વભવિસ્સંસુ ક્યલોપો. અન્વભૂયિસ્સ અન્વભૂયિસ્સા ઇચ્ચાદિ. ભાવે-તેન અભૂયિસ્સ ભૂયિસ્સ અભૂયિસ્સા ભૂયિસ્સા. અભૂયિસ્સથ ભૂયિસ્સથ.

એવં તણ્ડુલાદિસાધનં અલભિસ્સ, ઓદનં અપચિસ્સ પચિસ્સ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-તેન ઓદનો અપચિસ્સ પચિસ્સ અપચિસ્સા પચિસ્સા અપચીયિસ્સ પચીયિસ્સ અપચીયિસ્સા પચીયિસ્સા અપચ્ચિસ્સ પચ્ચિસ્સ અપચ્ચિસ્સા પચ્ચિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

સો અગચ્છિસ્સ ગચ્છિસ્સ અગચ્છિસ્સા ગચ્છિસ્સા ઇચ્ચાદિ. ચ્છાદેસા+ભાવે અગમિસ્સ ગમિસ્સ અગમિસ્સા ગમિસ્સા ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-અગચ્છિસ્સ ગચ્છિસ્સ અગચ્છીયિસ્સ ઇચ્ચાદિ. અગમિસ્સ ગમિસ્સ અગમીયિસ્સ ઇચ્ચાદિ. તથા અઘમ્મિસ્સ ઇચ્ચાદિ. (ક્રિયાતિપત્તિપચ્ચયનયો).

૮. હેતુફલેસ્વે+ય્ય એય્યું એય્યાસિ એય્યાથ એય્યામિ એય્યામ એથ એરં એથો એય્યાવ્હો એય્યં એય્યામ્હે.

હેતુભૂતાયં ફલભૂતાયઞ્ચ ક્રિયાયં વત્તમાનતો ક્રિયત્થા એય્યાદયો હોન્તિ વા. લવિકરણવુદ્ધિઆદિ પુબ્બસમં. પરિકપ્પે –

૭૫. એય્યે+ય્યાસે+ય્યન્નં ટે

એય્ય+એય્યાસિ+એય્ય+મિચ્ચેસ+મે વા હોતિ. સો દાનિ કિન્નુ ખો ભવે, યદિ સો પઠમવયે પબ્બજેય્ય, અરહા ભવેય્ય.

૪૭. એય્યુંસ્સું

એય્યુ+મિચ્ચસ્સ ઞ્ં વા હોતિ. સચે સંખારા નિચ્ચા ભવું ભવેય્યું, ન નિરુજ્ઝેય્યું. યદિ ત્વં ભવે ભવેય્યાસિ. ''એય્યાથા'' દિના અસ્સ ઓકારે તુમ્હે ભવેય્યાથો ભવેય્યાથ કથ+મહં દેવો ભવેય્યામિ.

૭૮. એય્યામસ્સે+મુ ચ

એય્યામસ્સ એમુ વા હોતિ ઉ ચ. કિન્નુ ખો મયં ભવેમુ ભવેય્યામુ ભવેય્યામ. પરચ્છક્કે-ભવેથ, ભવેરં. ભવેથો, ભવેય્યાવ્હો. ભવે ભવેય્યં, ભવેય્યામ્હે. કમ્મે-સુખં તયા અનુભુય્યે અનુભુય્યેય્ય, અનુભુય્યું અનુભૂયેય્યું. તેન ત્વં અનુભૂયે અનુભૂયેય્યાસિ, તુમ્હે અનુભૂયેય્યાથો અનુભૂયેય્યાથ. તેના+હં અનુભૂયેય્યામિ, મયં અનુભૂયેમુ અનુભૂયેય્યામુ અનુભૂયેય્યામ. પરચ્છક્કે-અનુભૂયેથ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-ભૂયે ભૂયેય્ય ભૂયેથ.

વિધિમ્હિ-સો ઓદનં પચે પચેય્ય ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-પચીયે પચીયેય્ય પચ્ચે પચ્ચેય્ય ઇચ્ચાદિ.

અનુમતિયં-સો ગામં ગચ્છે ગચ્છેય્ય ઇચ્ચાદિ. અઞ્ઞત્ર ગમે ગમેય્ય ઇચ્ચાદિ. તથા ઘમ્મે ઘમ્મેય્ય ઇચ્ચાદિ.

પાતો પચેય્ય ચે ભુઞ્જે, ઇચ્ચે+ત્થ પચનક્રિયા;
હેતુભૂતાતિ વિઞ્ઞેય્યા, ફલં ત્વ+નુભવક્રિયા.

૧૧. સત્ત્ય+રહેસ્વે+ય્યાદી

સત્તિયં અરહતે ચ ક્રિયત્થા એય્યાદયો હોન્તિ. ભવં ખલુ પત્તં પચેય્ય, ભવં સત્તો, ભવં અરહો.

૧૨. સમ્ભાવને વા

સમ્ભાવને ગમ્યમાને ધાતુના વુચ્ચમાને ચ એય્યાદયો હોન્તિ વિભાસા. અપિ ભવં ગિલિતં પાસાણં પચેય્ય ઉદરગ્ગિના, સમ્ભાવેમિ સદ્દહામિ ભવં પચેય્ય, ભવં પચિસ્સતિ, ભવં અપચિ.

૯. પઞ્હ+પત્થના+વિધીસુ

પઞ્હાદીસુ ક્રિયત્થતો એય્યાદયો હોન્તિ.

પઞ્હા સંપુચ્છનં, ઇટ્ઠા-સિંસનં યાચનં દ્વવે;
પત્થના, ભત્તિયા વા+થ, ન વા બ્યાપારણા વિધિ.

પઞ્હે-કિં સો ભત્તં પચેય્ય, ઉદાહુ બ્યઞ્જનં. પત્થનાયં-અહો વત સો પચેય્ય ચે. વિધિમ્હિ-ભવં પત્તં પચેય્ય. (એય્યાદિપચ્ચયનયો).

૧૦. તુ અન્તુ હિ થ મિ મ તં અન્તં સ્સુ વ્હો એ આમસે

પઞ્હપત્થનાવિધિસ્વે+તે હોન્તિ ક્રિયત્થતો. આસિંસનત્થે-સો સુખી ભવતુ, તે સુખિતા ભવન્તુ.

૪૮. હિસ્સ+તો લોપો

અતો પરસ્સ હિસ્સ વા લોપો હોતિ. ત્વં સુખી ભવ ભવાહિ, હિમ્હિ દીઘો. ‘‘એય્યાથા’’દિના વ્હોક, તુમ્હે સુખિતા ભવથવ્હો ભવથ. અહં સુખી ભવામિ, મયં સુખિનો ભવામ. પરચ્છક્કે-તથા ભવતં, ભવન્તં. ભવસ્સુ, ભવવ્હો. ભવે ભવામસે. કમ્મે-તયા અનુભૂયતુ, અનુભૂયન્તુ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-ભૂયતુ, ભૂયતં.

આણત્તિયં-દેવદત્તો દાનિ ઓદનં પચતુ, પચન્તુ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-તેન ઓદનો પચ્ચતુ ઇચ્ચાદિ. તથા સો ગામં ગચ્છતુ ઇચ્ચાદિ. ‘‘ઊ લસ્સે’’તિ લસ્સે+કારે ગમેતુ, ગમેન્તુ ઇચ્ચાદિ. ઘમ્માદેસે ઘમ્મતુ, ઘમ્મન્તુ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ગચ્છીયતુ ઇચ્ચાદિ. તથા ગમીયતુ ઇચ્ચાદિ.

વિધિમ્હિ-લસ્સ લોપે લુત્તે વુદ્ધિ, ઇધ પબ્બતો હોતુ.

નિમન્તને-અધિવાસેથ તુમ્હે ભન્તે ભગવા ભોજનં, વસતિસ્સ ‘‘ચુરાદિતો ણી’’તિ ણિમ્હિ ‘‘અસ્સા ણાનુબન્ધે’’તિ આ, ‘‘યુવણ્ણાન+મેઓ પચ્ચયે’’તિ એ ચ હોતિ. ઇધ નિસ્સીદતુ ભવં, સદસ્સ ‘‘જર+સદાન+મીમ વા’’તિ ઈમ, મનુબન્ધત્તા અન્તસરતો ઈમ.

અજ્ઝેસને-દેસેતુ ભન્તે ભગવા ધમ્મં, એત્થ ચુરાદિત્તા પુરિમસમં.

અનુમતિયં-પુચ્છ વાસવ મં પઞ્હં, પવિસતુ ભવં. એત્થ પુચ્છતો હિસ્સ લોપો. એવં નિસીદ.

પત્થના=યાચના, તત્ર-દદ=દાને, દદાહિ મે ગામવરાનિ પઞ્ચ, દાતો લસ્સ એકારે ચ એકં મે નયનં દેહિ.

પત્તકાલે-સમ્પત્તો તે કાલો કટકરણે, કટં કરોતુ ભવં. એત્થ ''તનાદિત્વો''તિ ઓ.

ત્વાદી એય્યાદયો વત્ત-માના સમ્પતિ,+નાગતે;
ભવિસ્સતિ, પરોક્ખાદિ-ચત્તારો+તીતકાલિકા.

૫,૧૭૩. ગમ યમિ+સા+સ દિસાનં વા ચ્છ

એતેસં વા ચ્છ હોતિન્ત+માન+ત્યાદીસુ. સો સગ્ગં ગચ્છતિ ગમેતિ, ગચ્છન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ગચ્છીયતિ ગમીયતિ ઇચ્ચાદિ. યમ=ઉપરમે, પરોક્ખાઅનજ્જતનરૂપાનિ સબ્બત્થ પયોગ+મનુગમ્મ યોજેતબ્બાનિ. નિપુબ્બો, નિયચ્છતિ નિયમતિ, નિયચ્છન્તિ નિયમન્તિ. સંપુબ્બો, ''યે સંસ્સા''તિ ઞત્તં, સઞ્ઞમતિ, સઞ્ઞમન્તિ. કમ્મે-નિયચ્છીયતિ નિયમીયતિ નિયમ્મતિ, સઞ્ઞમીયતિ વા. તથા નિયચ્છિસ્સતિ, સઞ્ઞમિસ્સતિ. નિયચ્છિ, સંયમિ. નિયચ્છિસ્સ, સંયમિસ્સ. નિયચ્છેય્ય, સંયમેય્ય. નિયચ્છતુ, સઞ્ઞમતુ. ઇસ+સિંસ=ઇચ્છાયં, સો સગ્ગં ઇચ્છતિ, ઇચ્છન્તિ ઇચ્ચાદિ. ''લહુસ્સુપન્તસ્સા''તિ વુદ્ધિમ્હિ એસતિ, એસન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ઇચ્છીયતિ, ''વા ક્વચી''તિ વુદ્ધિમ્હિ એસીયતિ. પુબ્બરૂપે ઇસ્સતિ ઇસ્સતે ઇચ્ચાદિ. ઇચ્છિસ્સતિ એસિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ. ઇચ્છિ એસિ. ઇચ્છિસ્સ એસિસ્સ. ઇચ્છેય્ય એસેય્ય. ઇચ્છતુ એસતુ ઇચ્ચાદિ. આસ=ઉપવેસને, સો આસને અચ્છતિ ઇચ્ચાદિ. ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ રસ્સો, ઉપપુબ્બો, તથા ઉપાસતિ. અચ્છિસ્સતિ ઉપાસિસ્સતિ. અચ્છિ ઉપાસિ. અચ્છિસ્સ ઉપાસિસ્સ. અચ્છેય્ય ઉપાસેય્ય. અચ્છતુ ઉપાસતુ ઇચ્ચાદિ. દિસ=પેક્ખને, દિચ્છતિ દિચ્છન્તિ ઇચ્ચાદિ સબ્બં પુરિમસમં. લભ=લાભે, ઇતો પરં વિસેસટ્ઠાનમેવવક્ખામ, સબ્બવારો વુત્તાનુસારેન ગહેતબ્બો. લભતિ, લભન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ક્યસ્સ પુબ્બરૂપાદિમ્હિ કતે લબ્ભતિ ઇચ્ચાદિ.

૭૩. લભા ઇં+ઈનં થં થા વા

લભસ્મા ઇં ઈનં થં+થા વા હોન્તિ. સો અલભિત્થ લભિત્થ અલભિ લભિ ઇં પચ્ચયે અલત્થં અલભિં ઇચ્ચાદિ.

૨૬. લભ વસ+ચ્છિદ ભિદ રુદાનં ચ્છ

લભાદીનં ચ્છ હોતિ સ્સેન સહ. લચ્છતિ લભિસ્સતિ, લચ્છન્તિ લભિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. ક્રિયાતિપત્તિયં સ્સાભાગસ્સ ચ્છડાદેસે અલચ્છા અલભિસ્સ ઇચ્ચાદિ. વસ=નિવાસે, વચ્છતિ વસિસ્સતિ. કમ્મે-બહુલાધિકારા ''અસ્સૂ''તિ ઉકારો , પુબ્બરૂપે વુસ્સતિ વુસ્સિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ. તથા અવચ્છા અવસિસ્સા. છિદ=દ્વેધાકરણે, છેચ્છતિ છિન્દિસ્સતિ, ''મઞ્ચ રુધાદીનં''તિ મં લો ચ. લસ્સ લોપો ચ. ભિદ=વિદારણે, ભેચ્છતિ ભિન્દિસ્સતિ. અભેચ્છા અભિન્દિસ્સા. રુદ=રોદને, રુચ્છતિ રોદિસ્સતિ. અરુચ્છા અરોદિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

અઞ્ઞપચ્ચયેપિ છિદસ્સ ‘‘ચ્છડ’’ ઇતિ યોગવિભાગા ચ્છડ, ભૂતે ઊં પચ્ચયે અચ્છેચ્છું અચ્છિન્દિંસુ. વુત્તતો અઞ્ઞધાતૂનઞ્ચ, ગમ=ગમને, ગચ્છં ગચ્છિસ્સં. અઞ્ઞપચ્ચયેપિ વચ=બ્યત્તવચને ઇચ્ચાદિ, કમ્મે-બહુલાધિકારા ત્યાદીસુ પરભૂતેસુપિ યથાગમં વચાદીનઞ્ચસ્સ ‘‘વચાદીનં વસ્સુટ વા’’તિ કમ્મે ઉટ ચ ‘‘અસ્સૂ’’તિ અસ્સ ઉ ચ, તેન ધમ્મો ઉચ્ચતિ વુચ્ચતિ, વુચ્ચન્તિ ઇચ્ચાદિ, યસ્સ ચ પુબ્બરૂપં.

૨૭. ભુજ મુચ વચ વિસાનં ક્ખડ

ભુજાદીનં ક્ખડ હોતિ સ્સેન સહ. વક્ખતિ વચિસ્સતિ, વક્ખન્તિ વચિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

૨૧. ઈઆદો વચસ્સોમ

ઈઆદીસુ વચસ્સ ઓમ હોતિ. મકારાનુબન્ધત્તા ‘‘માનુબન્ધો સરાન+મન્તા પરો’’તિ પરિભાસતો સરા પરો. અવોચિ, અવોચું, અવોચો ઇચ્ચાદિ. અનજ્જતને-અવચ અવચા વચા ઇચ્ચાદિ. ક્રિયાતિપત્તિયં-અવક્ખા અવચિસ્સા, અવક્ખિંસુ અવચિસ્સિંસુ ઇચ્ચાદિ. વચેય્ય ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-વુચ્ચેય્ય ઇચ્ચાદિ. તથા વચતુ, વુચ્ચતુ ઇચ્ચાદિ.

ભુજ=પાલનજ્ઝોહારેસુ , ‘‘ભુજા’’ દિના ક્ખવાદેસે ભોક્ખતિ ભુઞ્જિસ્સતિ.

કુસ=અક્કોસે, આપુબ્બો, તસ્સ રસ્સો ચ, અક્કોસતિ ઇચ્ચાદિ ઞેય્યં, લવિકરણલોપવુદ્ધિયો.

૩૪. કુસ+રુહેહી+સ્સ છિ

કુસા રુહા ચ પરસ્સ ઈસ્સ છિ વા હોતિ. પરરૂપપઠમક્ખરાનિ, અક્કોચ્છિ અક્કોસિ ઇચ્ચાદિ. અભિપુબ્બો રુહ=રોહને, અભિરુચ્છિ અભિરુહિ ઇચ્ચાદિ.

વહ=પાપુણને, વહતિ, વહન્તિ. કમ્મે-ક્યે ‘‘હસ્સ વિપલ્લાસો’’તિ વિપરિયાસો, તેન સો વુય્હતિ, ‘‘અસ્સૂ’’તિ ઉત્તં. વહિસ્સતિ, વુય્હિસ્સતિ. અવહિ, અવુય્હિત્થ, અવુહિ. અવહિસ્સા, વુય્હીસ્સા ઇચ્ચાદિ. વહેય્ય, વુય્હેય્ય. વહતુ, વુય્હતુ ઇચ્ચાદિ.

જર=જીરણે,

૫,૧૭૪. જર મરાન+મીયડ

જર મરાનં ઈયડ વા હોતિ માન+ન્ત+ત્યાદીસુ. જીયતિ. ‘‘જર સદાન+મીમ’’તિ ઈમઆગમો લો ચ, જીરતિ. કમ્મે-જીરીયતિ જીયીયતિ. એવં જીયિસ્સતિ જીરિસ્સતિ, જીયીયિસ્સતિ જીરીયિસ્સતિ. અજીયિ અજીરિ, અજીયીયિ અજીરીયિ. અજીયિસ્સા અજીરિસ્સા, અજીયીયિસ્સા અજીરીયિસ્સા અજીયિસ્સા અજીરીયિસ્સા ઇચ્ચાદિ. મર=પાણચાગે, ઈયડ, મીયતિ મરતિ, મીયન્તિ મરન્તિ ઇચ્ચાદિ.

દિસ=પેક્ખને,

૫,૧૨૪. દિસસ્સ પસ્સ દસ્સ દસ દ દક્ખાતિ

એતે આદેસા દિસસ્સ વા હોન્તિ. અનેકવણ્ણત્તા સબ્બાદેસો. પસ્સતિ પસ્સન્તિ, દક્ખતિ દક્ખન્તિ. કમ્મે-ક્યે પુબ્બરૂપો, દિસ્સતિ દિસ્સન્તિ, વિપસ્સીયતિ દક્ખીયતિ ઇચ્ચાદિ.

૬,૬૯. દક્ખ+ખ+હેતિ+હોહીતિ લોપો

દક્ખાદીહિ આદેસેહિ પરસ્સ સ્સસ્સ લોપો વા હોતિ. દક્ખતિ દક્ખિસ્સતિ. અપસ્સિ પસ્સિ, અપસ્સિંસુ પસ્સિંસુ અપસ્સો પસ્સો, અપસ્સિત્થ પસ્સિત્થ. અપસ્સિં પસ્સિં, અપસ્સિમ્હ પસ્સિમ્હ. તથા અદસ્સી દસ્સી, અદસ્સિંસુ દસ્સિંસુ ઇચ્ચાદિ. અનજ્જતને દસાદેસો, અદ્દસા અદ્દસ. અદ્દા અદ્દ ઇચ્ચાદિ. અપસ્સિસ્સ દક્ખિસ્સ ઇચ્ચાદિ. પસ્સેય્ય દક્ખેય્ય, પસ્સતુ દક્ખતુ ઇચ્ચાદિ.

સદ=વિસરણગત્યાવસાદનાદાનેસુ, નિપુબ્બો, ‘‘જરસદાન+મીમ વા’’તિ ઈમઆગમો. નિસીદતિ, નિસીદન્તિ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-નિસજ્જતિ, નિસજ્જતે.

યજ=દેવપૂજાસંગતિકરણદાનેસુ, યજતિ, યજન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે –

૫,૧૧૩. યજસ્સ યસ્સ ટિ+યીતિ

યજસ્સ યસ્સ ટિ+યી હોન્તિ કાનુબન્ધેતિ બહુલાધિકારા ત્યાદિવિસયેપિ ક્યે પુબ્બરૂપે ચ ઇજ્જતિ યિજ્જતિ મયા બુદ્ધો. સો યજિસ્સતિ, તેન ઇજ્જિસ્સતે યિજ્જિસ્સતે. સો યજી , તેન ઇજ્જિ યિજ્જિ. સો યજિસ્સા, તેન ઇજ્જિસ્સા યિજ્જિસ્સા. સો યજેય્ય, તેન ઇજ્જેય્ય યિજ્જેય્ય. સો યજતુ, તેન ઇજ્જતુ યિજ્જતુ ઇચ્ચાદિ.

વદ=વચને, ‘‘ગમવદા’’ દિના વદસ્સ વજ્જાદેસો વા, લસ્સ ‘‘ઊલસ્સે’’તિ ક્વચિ એ ચ, વજ્જતિ વદેતિ વદતિ, વજ્જેન્તિ વદેન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે – ‘‘ક્યસ્સા’’તિ ઈઞ, વજ્જીયતિ વજ્જતિ વદીયતિ, વજ્જીયન્તિ વજ્જન્તિ વદીયન્તિ. વદિસ્સતિ, વદિસ્સન્તિ. અવદી વદી, અવદિંસુ વદિંસુ. અવદિસ્સ વદિસ્સ. વજ્જે વજ્જેય્ય વદે વદેય્ય, વજ્જેય્યું વદેય્યું. વજ્જેતુ વદેતુ વદતુ ઇચ્ચાદિ યથાગમં ઞેય્યં.

કમુ=પદવિક્ખેપે, ‘‘પરોક્ખાયઞ્ચા’’તિ ચગ્ગહણેન કમ કમ ઇતિ દ્વિત્તે અનાદિબ્યઞ્જનલોપે લવિકરણે ‘‘કવગ્ગહા’’ દિના કસ્સ ચે નિગ્ગહીતાગમે ચ કતે ચંકમતિ કમતિ ઇચ્ચાદિ. ચલ=કમ્પને, ચંચલતિ. જલ+દલ=દિત્તિયં, દ્વિત્તે દદ્દલ્લતિ ઇચ્ચાદિ. (સવુદ્ધિકભૂવાદિનયો).

હૂ+ભૂ=સત્તાયં, ત્યાદીસુ ‘‘કત્તરિ લો’’તિ લો, તસ્સ લોપે ‘‘યુવણ્ણાન+મેઓ પચ્ચયે’’તિ ઓકારો. સો હોતિ, તે હોન્તિ. હોસિ, હોથ. હોમિ, હોમ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-તેન હૂયતિ હૂયતે.

૩૧. હૂસ્સ હે+હેહિ+હોહિ સ્સત્યાદો

હૂસ્સ હેઆદયો હોન્તિ સ્સચ્ચાદો. હેસ્સતિ હેહિ સ્સતિ હોહિસ્સતિ.

૬૯. દક્ખ+ખ+હેહિ+હોહીહિ લોપોતિ

દક્ખાદીહિ આદેસેહિ પરસ્સ સ્સસ્સ વા લોપો હોતિ. હેહિતિ હેહિસ્સતિ, હોહિતિ હોહિસ્સતિ. હેહિન્તિ હેહિસ્સન્તિ, હોહિન્તિ હોહિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. અનજ્જતને ઈમ્હિ અઆગમો, ''પરો ક્વચી''તિ ઈસ્સ લોપો, સો અહુ. વુદ્ધિમ્હિ ''દીઘા ઈસ્સ'' ઇતિ ઈસ્સ સિઆદેસો, સુવો અહોસિ આનન્દો.

૪૧. હૂતો રેસું

હૂતો પરસ્સ ઉ+મિચ્ચસ્સ રેસું વા હોતિ. રકારાનુબન્ધો ''રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા''તિ અન્તસરાદિસ્સ લોપો. અહેસું. ઓકારવુદ્ધિ અવાદેસે અહવું. ઓસ્સ સિઆદેસે અહોસિ.

૪૬. ઇંસ્સ ચ સિઞ

ઇમિચ્ચસ્સ સિઞ હોતિ મ્હાત્થાનઞ્ચ બહુલં. ઞકારો આખ્યાવયવત્થો (ઉકારો) ઇકારો ઉચ્ચારણત્થો. ''અઈસ્સા'' દિના ઇઞાગમે તુમ્હે અહોસિત્થ, અહોસિ. પરસ્સરલોપે રસ્સે ચ અહું, અહોસિમ્હ, અહુમ્હ, રસ્સો. ભાવે-અભવિ, આસ્સત્થાદેસો, અભવિત્થ. અનજ્જતને આઊઆદિપચ્ચયે કતે ''યુવણ્ણાન+મિય ડુવઙ સરે''તિ ઉવઙાદેસે અહુવા, અહુવુ, અહુવો, અહુવત્થ. અસ્સ અમાદેસે અહું અહુવં, અહુમ્હ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-તેન અહુયિ અહુયિત્થ. અહવિસ્સા, અહવિસ્સંસુ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-અહુયિસ્સ, અહુયિસ્સથ. પુબ્બસ્સરલોપો, હેય્ય , હેય્યું ઇચ્ચાદિ. ભાવે-હૂયેય્ય, હૂયેથ. હોતુ, હોન્તુ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-હૂયતુ, હૂયતં. અનુપુબ્બે અનુભોતિ ઇચ્ચાદિ સબ્બવારેસુ યોજેતબ્બં. ભાવે રૂપાભાવા. કમ્મે-અનુભૂયતિ ઇચ્ચાદિ વિસેસો.

સિ=સયે, લસ્સ લોપો વુદ્ધિ, સેતિ. અયાદેસે સયતિ, સેન્તિ સયન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-અતિપુબ્બો, ક્યે ''દીઘો સરસ્સા''તિ ઇસ્સ દીઘે ચ કતે તેન અતિસીયતિ, અતિસીયન્તિ ઇચ્ચાદિ. ભાવે-તેન સીયતિ, સીયતે. તથા ભવિસ્સતિઆદીસુ.

ની=પાપને, દ્વિકમ્મકો+યં, અજં ગામં નેતિ નયતિ, નેન્તિ નયન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-નીયતે ગામં અજો દેવદત્તેન ઇચ્ચાદિ. તથા સેસેસુપિ યોજેતબ્બં.

ઠા=ગતિનિવત્તિયં –

૫,૧૭૫. ઠાપાનં તિટ્ઠપિવા

ઠાપાનં તિટ્ઠપિવાહોન્તિ વા ન્ત+માન+ત્યાદીસુ. લસ્સ લોપે તિટ્ઠતિ, તિટ્ઠન્તિ, ઠાતિ, ઠાન્તિ.

૫,૧૩૧. પાદિતો ઠાસ્સ વા ઠહો ક્વચિતિ

પાદિતો પરસ્સ ઠાસ્સ ક્વચિ ઠહો હોતિ વા. સણ્ઠહતિ, સણ્ઠહન્તિ. લસ્સે, અધિટ્ઠેતિ, અધિટ્ઠેન્તિ. કમ્મે –

૫,૧૩૭. અઞ્ઞાદિસ્સા+સ્સી ક્યે

ઞાદિતો+ઞ્ઞસ્સ આકારન્તસ્સ ક્રિયત્થસ્સ ઈ હોતિ ક્યે. ઉપઠીયતિ, ઉપઠીયન્તિ. ઠહાદેસે ''ક્યસ્સા''તિ ઈઞ , તેન પતિટ્ઠહીયતિ, પતિટ્ઠહીયન્તિ. ભાવે-ઈમ્હિ ઠીયતિ, ઠીયતે. તથા પપુબ્બે પતિટ્ઠિસ્સતિ પતિટ્ઠહિસ્સતિ. ઈસ્સ

સિમ્હિ અટ્ઠાસિ, અટ્ઠંસુ, સણ્ઠહિ, સણ્ઠહિંસુ. પતિટ્ઠિસ્સ પતિટ્ઠહિસ્સ. તિટ્ઠે તિટ્ઠેય્ય, સણ્ઠે સણ્ઠેય્ય, સણ્ઠેય્યું, સણ્ઠહે સણ્ઠહેય્ય. તિટ્ઠતુ ઠાતુ, સણ્ઠહતુ ઇચ્ચાદિ.

પા=પાને, પિવાદેસે પિવતિ. ''તવગ્ગવરણા'' દો ''બયઞા''તિ યોગવિભાગેન વસ્સ બકારો, પિબતિ. કમ્મેપીયતિ, પીયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

અસ=ભુવિ,

૫૨. તસ્સ થોતિ

અત્થિતો પરસ્સ તસ્સ થો હોતિ. પરરૂપે પઠમક્ખરતકારે ચ અત્થિ. ''ન્ત+માન+ન્તિ+યિ+યુંસ્વા+દિલોપો''તિ અસ્સ લોપો, સન્તિ.

૫૩. સિહિસ્વ+ટ

અત્થિસ્સ અટ હોતિ સિહિસુ. ટો સબ્બાદેસત્થો. ત્વં અસિ. પરરૂપાદિમ્હિ કતે ઇદાનિ તુમ્હે અત્થ.

૫૪. મિમાનં વા મ્હિમ્હા ચ

અસસ્મા પરેસં મિમાનં મ્હિમ્હા વા હોન્તિ તંસન્નિયોગેન અસસ્સ અટ ચ. અમ્હિ.

૫૫. એસુ સ

એસુ મિમેસુ અસસ્સ સો હોતિ, પરરૂપબાધનત્થં. અસ્મિ, અમ્હ અસ્મ. ભવિસ્સતિપચ્ચયે –

૫,૧૨૯. અ+આ+સ્સઆદીસુ

પરોક્ખા અ-આદો અનજ્જતન આ-આદો ક્રિયાતિપત્તિસ્સા-આદો ભવિસ્સતિસ્સત્યાદો ચ અત્થિસ્સ ભુ હોતિ. આદેસવિધાનં અસસ્સાપયોગત્થં, કિસ્મિઞ્ચિ પચ્ચયવિસેસે, તસ્મા અસિતબ્બન્તિઆદિ ન ભવતિ. ભવિસ્સતિ, ભવિસ્સન્તિ. અભવા, અભવુ. ક્રિયાતિપત્તિયં ભુઆદેસે અભવિસ્સ, અભવિસ્સંસુ ઇચ્ચાદિ. એય્યાદિમ્હિ –

૫૦. અત્થિતે+ય્યાદિચ્છન્નં સ+સુ+સ+સથ+સં+સામ

અસ=ભુવિ+ચ્ચસ્મા પરેસં એય્યાદિચ્છન્નં સાદયો હોન્તિ યથાક્કમં. પરરૂપે સો અસ્સ, તે અસ્સુ. ત્વં અસ્સ, તુમ્હે અસ્સથ. અહં અસ્સં, મયં અસ્સામ. ત્વાદિમ્હિ સો અતુ, અસ્સ લોપે સન્થુ, અયાદેસે ત્વં અહિ, તુમ્હે અત્થ. અમ્હિ, અમ્હ, સાદેસે અસ્મિ અસ્મ. બહુલાધિકારા અજ્જતને આસિ, આસિંસુ, આસું ઇચ્ચાદીપિ હોન્તિ.

બ્રૂ=વચને,

૩૬. બ્રૂતો તિસ્સીઞ

બ્રૂતો પરસ્સ તિસ્સ ઈઞ વા હોતિ. વુદ્ધિઅવાદેસે લસ્સ લોપે બ્રવીતિ.

૫,૯૭. ન બ્રૂસ્સો

બ્રૂસ્સ ઓ ન હોતિ બ્યઞ્જને. બ્રૂતિ. ઉવડાદેસે બ્રૂવન્તિ.

૨૦. ત્યન્તીનં ટટૂ

આહા પરેસં તિ+અન્તીનં ટ+ટૂ હોન્તિ. ટકારા સબ્બાદેસત્થા. અતોયેવ આહા પરેસં તિઅન્તીનં ટટૂવિધાનઞાપકા તિઅન્તીસુ બ્રૂસ્સ આહો. આહ, આહુ. બ્રૂસિ, બ્રૂથ. બ્રૂમિ, બ્રૂમ ઇચ્ચાદિ. બ્રવિસ્સતિ. અબ્રવિ અબ્રવી, અબ્રવું. અનજ્જતને અબ્રવા, અબ્રવુ. પરોક્ખાયં –

૧૬. અઆદીસ્વા+હો બ્રૂસ્સ

બ્રૂસ્સ આહો હોતિ પરોક્ખાઅઆદીસુ. સુપિને કિર સો આહ, તે આહુ ઇચ્ચાદિ. અબ્રવિસ્સ. બ્રવે બ્રવેય્ય. વુદ્ધિપ્પટિસેધે બ્રૂતુ, બ્રવન્તુ ઇચ્ચાદિ.

હન=હિંસાયં, તિમ્હિ વિકરણલોપે સો હનતિ હન્તિ. તે હનન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-યે નસ્સ ઞે પુબ્બરૂપં, તેન હઞ્ઞતિ, હઞ્ઞન્તિ હઞ્ઞરે. તથા હનિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ.

૬૭. હના છ+ખા

હના સ્સાસ્સ છ+ખા વા હોન્તિ. પટિહંખામિ પટિહનિસ્સામિ. હંછેમ હનિસ્સામ. અહનિ, અહનિંસૂતિઆદિ સબ્બત્થ યોજેતબ્બં. હુવાદયો

હુ=હવને . ત્યાદીસુ લો. ''પરોક્ખાયઞ્ચા''તિ ચગ્ગહણેન હુ હુતિ દ્વિત્તં, ''કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા''તિ હસ્સ જો, લલોપો વુદ્ધિ ચ, જુહોતિ અગ્ગિં, અઞ્ઞત્ર ''યવા સરે''તિ વકારો, જુહ્વતિ. જુહોન્તિ. જુહ્વન્તિ. જુહોસિ જુહ્વસિ, જુહોથ જુહ્વથ. ઇચ્ચાદિ. કમ્મે – ''દીઘો સરસ્સા''તિ દીઘે હૂયતિ તેન અગ્ગિ ઇચ્ચાદિ. જુહિસ્સતિ, જુહિસ્સન્તિ. અજુહવિ અજુહોસિ, અજુહવું અજુહવિંસુ અજુહવંસુ અજુહોસું. અજુહિસ્સ, અજુહિસ્સંસ્સુ. જુહે જુહેય્ય. જુહોતુ, જુહોન્તુ ઇચ્ચાદિ.

હા=ચાગે, પુરે વિય દ્વેભાવછાદેસલોપે ''રસ્સો પુબ્બસ્સા''તિ પુબ્બસ્સ આસ્સ રસ્સો. જહાતિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે – ''અઞ્ઞાદિસ્સા+સ્સી ક્યે''તિ ક્યે આસ્સ ઈ, હીયતિ ઇચ્ચાદિ. જહિસ્સતિ. અજહાસિ, ''દીઘા ઈસ્સ'' ઇતિ સિ, પજહિ, અજહિંસુ અજહંસુ, પજહિંસુ પજહું. કમ્મે-પહીયિ પહીયિત્થ. સ્સાદિ+એય્યાદિ+ત્વાદીસુપિ ઞેય્યા.

દા=દાને, દ્વિભાવરસ્સત્તાનિ, લલોપો, દદાતિ, દદન્તિ ઇચ્ચાદિ. ''ગમવદા'' દિના દજ્જાદેસે દજ્જતિ, દજ્જન્તિ ઇચ્ચાદિ. લસ્સે+કારે દાનં દેતિ ઇચ્ચાદિ.

૨૨. દાસ્સ દં વા મિમેસ્વ+દ્વિત્તે

અદ્વિત્તે વત્તમાનસ્સ દાસ્સ દં હોતિ વા મિમેસુ. વગ્ગન્તં, દમ્મિ દેમિ, દમ્મ દેમ. ઈકારે દીયતિ ઇચ્ચાદિ. અનાગતત્થે ઇઆગમે સરણોપાદિ, દદિસ્સતિ, દદિસ્સન્તિ. દજ્જિસ્સતિ, દજ્જિસ્સન્તિ. લવિકરણે દસ્સતિ, દસ્સન્તિ. અજ્જતને-અદદિ, અદદિંસુ, અદજ્જિ, અદજ્જિંસુ, અદાસિ, અદંસુ. અનજ્જતને-અદદા, અદદુ. કાલાતિપત્તિયં-અદદિસ્સ અદજ્જિસ્સ, લે અદસ્સ, દસ્સંસુ. એય્યાદિમ્હિ-દદે દદેય્ય દજ્જે દજ્જેય્ય. ''ટા''તિ બહુલાધિકારા દજ્જાદેસા પરસ્સ એય્યસ્સ ટા, દજ્જા, દજ્જું દજ્જેય્યં દદેય્યું. ત્વાદીસુ-દદાતુ, દદન્તુ, દજ્જતુ, દજ્જન્તુ, લસ્સે+કારે દેતુ, દેન્તુ ઇચ્ચાદિ. સબ્બત્થ કમ્મેપિ યોજનીયં.

ધા=ધારણે, ત્યાદિમ્હિ ચગ્ગહણેન દ્વિત્તે પુબ્બાકારસ્સ રસ્સત્તે લલોપે ''ચતુત્થદુતિયાનં તતિયપઠમા''તિ પુબ્બધકારસ્સ દકારે ચ કતે દધાતિ, દધન્તિ. પિપુબ્બો, ''તદમિના'' દિના આસ્સ લોપો, ''ધાસ્સ હો''તિ દ્વિત્તે પરસ્સ ધાસ્સ હકારો, દ્વારં પિદહતિ, પિદહન્તિ. લસ્સે+કારે નિધેતિ, નિધેન્તિ. કમ્મે-વિધીયતિ, વિધીયન્તિ ઇચ્ચાદિ. ધસ્સતિ, પિદહિસ્સતિ, પરિદહેસ્સતિ. અધાસિ, પિદહિ. અધસ્સ, પિદહિસ્સ. દધે દધેય્ય, પિદહે પિદહેય્ય. દદાતુ, પિદહતુ, નિધેતુ, નિધેન્તુ ઇચ્ચાદિ. (જુહોત્યાદયો).

ભૂવાદિ ચ જુહાદિ ચ, હુવાદિધાતવો ચિ+મે;
સવુદ્ધિકભૂવાદીહિ, તિધા ભેદં ઉપેન્તિ તે.

(ભૂવાદિનયો.)

અધુના વિકરણપભેદપકાસનત્થં રુધાદીનં અટ્ઠગણાનં કાનિચિ રૂપાનિ ઉદાહરિયન્તે –

રુધ=આવરણે, ત્યાદયો હોન્તિ. એવ+મુપરિપિ સબ્બગણેસુ.

૫,૧૯. મઞ્ચ રુધાદીનં

રુધાદિકો અપરોક્ખેસુ કત્તુવિહિતમાન+ન્ત+ત્યાદીસુ લો હોતિ મઞ્ચ+ન્તસરા પરો. નિગ્ગહીતસ્સ વગ્ગન્તં, ''લહુસ્સુપન્તસ્સા''તિ સંયોગત્તા ન વુદ્ધિ. સો મગ્ગં રુન્ધતિ, રુન્ધન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-નિપુબ્બો ક્યો ધસ્સ ચવગ્ગ+પુબ્બરૂપ+તતિયક્ખરજકારા, તેન મગ્ગો નિરુજ્ઝતિ ઇચ્ચાદિ. ઇઆગમે રુન્ધિસ્સતિ, નિરુજ્ઝિસ્સતિ. અરુન્ધિ, અરુન્ધિંસુ. નિરુજ્ઝિત્થો, નિરુજ્ઝિ, નિરુજ્ઝિંસુ. અરુન્ધિસ્સ, અરુન્ધિસ્સંસુ, નિરુજ્ઝિસ્સ, નિરુજ્ઝિસ્સંસુ. રુન્ધે રુન્ધેય્ય, નિરુજ્ઝે નિરુજ્ઝેય્ય. રુન્ધતુ, રુન્ધન્તુ. ત્વં રુન્ધ રુન્ધાહિ. નિરુજ્ઝતુ, નિરુજ્ઝન્તુ ઇચ્ચાદિ.

છિદ=દ્વેધાકરણે, છિન્દતિ, છિન્દન્તિ. કમ્મે-છિજ્જતિ, છિજ્જન્તિ. ભવિસ્સતિપચ્ચયે – ''લભ વસચ્છિદા'' દિના ચ્છડાદેસે છેચ્છતિ છિન્દિસ્સતિ. કમ્મે-પુબ્બરૂપં, છિજ્જિસ્સતિ, છિજ્જિસ્સન્તિ. અછિન્દિ છિન્દિ, અચ્છેજ્જિ, અચ્છેજ્જિંસુ. અચ્છિન્દિસ્સા અછિજ્જિસ્સા. છિન્દે છિન્દેય્ય, છિજ્જે છિજ્જેય્ય, છિન્દતુ, છિન્દન્તુ, છિજ્જતુ, છિજ્જન્તુ ઇચ્ચાદિ.

ભુજ=પાલનજ્ઝોહારેસુ, ભુઞ્જતિ, ભુઞ્જન્તિ ઇચ્ચાદિ. ભવિસ્સતિમ્હિ ''ભુજ+મુચ+વચ+વિસાનં ક્ખડ''તિ ધાત્વન્તેન સહ સ્સસ્સ ક્ખડાદેસે વુદ્ધિ, ભોક્ખતિ, ભુઞ્જિસ્સતિ, ભોક્ખન્તિ, ભુઞ્જિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

મુચ=મોચને, મુચ્ચતિ, મુચ્ચન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-મુચ્ચતિ, મુચ્ચન્તિ ઇચ્ચાદિ. (રુધાદિનયો).

દિવ=કીળા વિજિગિંસા વોહાર જુતિ થુતિ ગતીસુ,

૫,૨૧. દિવાદીહિ યક

દિવાદીહિ કત્તરિ લવિસયે યક હોતિ. કકારો કાનુબન્ધકારિયત્થો, એવ+મુપરિ ચ. વસ્સ બકારે પુબ્બરૂપં, સો જુતં દિબ્બતિ, દિબ્બન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ક્યે તેન દિબ્બતિ, દિબ્બન્તિ ઇચ્ચાદિ. દિબ્બિસ્સતિ, તેન દિબ્બિસ્સતિ. અદિબ્બિ દિબ્બિ. તેન અદિબ્બિ દિબ્બિ. અદિબ્બિસ્સ. તેન અદિબ્બિસ્સ. દિબ્બે દિબ્બેય્ય. તેન દિબ્બે દિબ્બેય્ય. દિબ્બતુ. તેન દિબ્બતુ ઇચ્ચાદિ.

સિવ=તન્તુસન્તાને, સિબ્બતિ, સિબ્બન્તિ ઇચ્ચાદિ. પદ=ગમને, ઉપુબ્બો, ચવગ્ગપુબ્બરૂપાનિ, ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પજ્જરે ઉપ્પજ્જન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મેક્યે તેન પટિપજ્જતે ઇચ્ચાદિ. ભાવે-ઉપ્પજ્જતે તયા. બુધ=અવગમને, ઝકારપુબ્બરૂપાનિ યક્ખરેસુ. ધમ્મં બુજ્ઝતિ, બુજ્ઝરે બુજ્ઝન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-મયા ધમ્મો બુજ્ઝતે ઇચ્ચાદિ. યુધ=સમ્પહારે, યુજ્ઝતિ+ચ્ચાદિ. નહ=બન્ધને, ''હસ્સ વિપલ્લાસો''તિ યે વિપલ્લાસો, સન્નય્હતિ+ચ્ચાદિ. મન=ઞાણે, ઞકાર+પુબ્બરૂપાનિ, મઞ્ઞતિ+ચ્ચાદિ. તુસ=તુટ્ઠિમ્હિ, પુબ્બરૂપે તુસ્સતિ+ચ્ચાદિ. સમ=ઉપસમે, સમ્મતિ+ચ્ચાદિ.

જન=જનને , ''જનિસ્સા''તિ આ હોતિ કાનુબન્ધે બહુલાધિકારા, સો જાયતિ, જાયન્તિ+ચ્ચાદિ. કમ્મે-જનિતું પયોજેતીતિ ''પયોજકબ્યાપારે ણાપિ ચે''તિ ણિમ્હિ ''અઞ્ઞત્રાપી''તિ વુદ્ધિપટિસેધે ક્યમ્હિ ''દીઘો સરસ્સા''તિ દીઘે ચ કતે તેન જનીયતિ, જનીયન્તિ ઇચ્ચાદિ. સો જાયિસ્સતિ. તેન જનિસ્સતિ. સો અજાયિ, તેન અજનીયિ. સો અજાયિસ્સ, તેન અજનીયિસ્સ. સો જાયે જાયેય્ય, તેન જનીયેય્ય. સો જાયતુ, તેન જનીયતુ ઇચ્ચાદિ. (દિવાદિનયો).

તુદ=બ્યથને,

૫,૨૨. તુદાદીહિ કો

તુદાદીહિ કત્તરિ લવિસયે કો હોતિ. તુદતિ, તુદન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-તુદ્યતિ તુજ્જતિ, તુદ્યરે તુદ્યન્તિ, તુજ્જરે તુજ્જન્તિ+ચ્ચાદિ. તથા તુદિસ્સતિ તુજ્જિસ્સતિ. અતુદિ, અતુદિંસુ, અતુજ્જિ. અતુદિસ્સ અતુજ્જિસ્સ, તુદેય્ય તુજ્જેય્ય. તુદતુ, તુદન્તુ, તુજ્જતુ ઇચ્ચાદિ.

વિસ=પવેસને, પપુબ્બો. સો ગામં પવિસતિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-પવિસીયતિ ઇચ્ચાદિ. પવિસિસ્સતિ. પવિસીયિસ્સતિ. પાવિસિ, ઈમ્હિ ''ભુજમુચા'' દિના યોગવિભાગા ક્ખડ. પાવિસિ, પવિસિ પાવેક્ખિ, પથવિં પાવિસિંસુ પવિસિંસુ. પાવિસીયિ. પાવિસિસ્સ પવિસિસ્સ. પાવિસીયિસ્સ. પવિસે પવિસેય્ય, વિકરણલોપો પવિસીયેય્ય. પવિસતુ, પવિસીયતુ ઇચ્ચાદિ. નુદતિ. દિસ=ઉચ્ચારણે, ઉદ્દિસ્સતિ, લિખતિ, તુસતિ ઇચ્ચાદિ. (તુદાદિનયો).

જિ=જયે,

૫,૨૩. જ્યાદીહિ ક્ના

જ્યાદીહિ કત્તરિ લવિસયે ક્ના હોતિ. ન વુદ્ધિ. કિલેસે જિનાતિ, જિનન્તિ. તેન કિલેસો જીયતિ, જીયન્તિ, ક્યે દીઘો. જિનિસ્સતિ, જિનિસ્સન્તિ. અજિનિ જિનિ. અજીયિ, અજીયિત્થ. અજિનિસ્સ. અજીયિસ્સ. જિનેય્ય. જિનાતુ ઇચ્ચાદિ. ચિ=ચયે, તથા ચિનાતિ, ચિનન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ઞા=અવબોધને,

૫,૧૨૦. ઞાસ્સ ને જા

ઞાધાતુસ્સ જા હોતિ નકારે. વિજાનાતિ.

૬૧. ઞાસ્સ સનાસ્સ નાયો તિમ્હિ

સનાસ્સ ઞાસ્સ નાયો વા હોતિ તિમ્હિ. નાયતિ, વિજાનાતિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-વિઞ્ઞાયતિ ઇચ્ચાદિ. ક્યે ''આસ્સે ચા''તિ એત્થ ''આસ્સે''તિ યોગવિભાગા આસ્સ એ હોતિ, યસ્સ દ્વિત્તે ઞેય્યતિ, ઞેય્યન્તિ ઇચ્ચાદિ. વિજાનિસ્સતિ, વિજાનિસ્સન્તિ. કમ્મે – ''ક્યસ્સ સ્સે''તિ ક્યલોપે રસ્સે ચ કતે ઞાસ્સતિ, ઞાસ્સન્તિ, વિઞ્ઞાયિસ્સતિ, પઞ્ઞાયિસ્સતિ.

૬૫. સ્સસ્સ હિ કમ્મે

ઞાતો પરસ્સ સ્સસ્સ હિ વા હોતિ કમ્મે, પઞ્ઞાયિહિતિ, પઞ્ઞાયિહિન્તિ. અઞાગમે સમજાનિ, સંજાનિ, સંજાનિંસુ. સમજા- નિંસુ . કમ્મે-પઞ્ઞાયિ, પઞ્ઞાયિંસુ. અજાનિસ્સ. કમ્મે-અઞ્ઞાયિસ્સ.

૬૩. એય્યસ્સિ+યાઞા વા

ઞાતો પરસ્સ એય્યસ્સ ઇયા+ઞા હોન્તિ વા. જાનિયા.

૬૨. ઞામ્હિ જં

ઞાદેસે સનાસ્સ ઞાસ્સ જં વા હોતિ. જઞ્ઞા, જાનેય્ય, જાનેય્યું. કમ્મે-પઞ્ઞાયેય્ય, પઞ્ઞાયેય્યું. વિજાનાતુ, વિજાનન્થુ. કમ્મે-વિઞ્ઞાયતુ ઇચ્ચાદિ.

મા=માને, ''આ ઈ સ્સાદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઞ'' ઇતિ ઇઞઇતિ યોગવિભાગા ઇઞાગમે પુબ્બસરલોપો, મિનાતિ, મિનન્તિ. કમ્મે-મીયતિ ઇચ્ચાદિ. લૂ=છેદને, ''ક્ણાક્નાસુ રસ્સો''તિ ધાતુસ્સ રસ્સો, લુનાતિ, લુનન્તિ. કમ્મે-લૂયતિ ઇચ્ચાદિ. ધુ=કમ્પને, ધુનાતિ ઇચ્ચાદિ. (જ્યાદિનયો).

કી=દબ્બવિનીમયે,

૨૪. ક્યાદીહિ ક્ણા

ક્યાદીહિ લવિસયે ક્ણા હોતિ. ''ક્ણાક્નાસુ રસ્સો''તિ રસ્સે કિણાતિ, કિણન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-વિક્કીયતિ, વિક્કીયન્તિ. વિક્કિણિસ્સતિ, વિક્કિણિસ્સન્તિ. વિક્કીયિસ્સતિ, વિક્કીયિસ્સન્તિ. અકિણિ, વિક્કિણિ, વિક્કીયિ.

અકિણિસ્સ, વિક્કિણિસ્સ. વિક્કિણે વિક્કિણેય્ય.

વિક્કીયે . વિક્કીયેય્ય. વિક્કિણાતુ, વિક્કિણન્તુ, વિક્કીયતુ, વિક્કીયન્તુ ઇચ્ચાદિ. સુ=સવને, સુણાતિ, સુણન્તિ ઇચ્ચાદિ.

સક=સત્તિયં,

૫,૧૨૧. સકા+પાનં કુક+કુ ણે

સક+આપાનં કુક+કુઇચ્ચેતે આગમા હોન્તિ ણે. સક્કુણાતિ, સક્કુણન્તિ. સક્કુનાતિ, સક્કુનન્તિ.

૫૩. સ્સે વા

સકસ્મા ક્ણાસ્સ ક્ખો વા હોતિ સ્સે. સક્ખિસ્સતિ, સક્ખિસ્સન્તિ.

૫૮. સકા ક્ણાસ્સ ખ ઈઆદો

સકસ્મા ક્ણાસ્સ ખો વા હોતિ ઈઆદીસુ. અસક્ખિ સક્ખિ, સક્ખિંસુ. અસક્ખિસ્સ, અસક્ખિસ્સંસુ. સક્કુણે સક્કુણેય્ય. સક્કુણાતુ, સક્કુણન્તુ.

અપ=પાપુણને, પપુબ્બો, ''સકા+પાનં કુક+કુ ણે''તિ કુકતે સમ્પત્તિ પાપુણાતિ, પાપુણન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મેપાપીયતિ, પાપીયન્તિ. પાપુણિસ્સતિ, પાપુણિસ્સન્તિ. કમ્મે-પાપીયિસ્સતિ, પાપીયિસ્સન્તિ. પાપુણિ, પાપુણિંસુ. કમ્મે-પાપીયિ, પાપીયિત્થ. અપાપુણિસ્સ. કમ્મે-અપાપીયિસ્સ. પાપુણે, પાપુણેય્ય. કમ્મે-પાપીયેય્ય. પાપુણાતુ, પાપુણન્તુ. કમ્મે-પાપીયતુ ઇચ્ચાદિ. (ક્યાદિનયો).

સુ=સવને,

૨૫. સ્વાદીહિ ક્ણો

સુઆદીહિ લવિસયે ક્ણો હોતિ. કાનુબન્ધત્તા ન વુદ્ધિ. ધમ્મં સુણોતિ. પરસ્સરલોપે સુણોન્તિ. કમ્મે-ક્યે દીઘે સૂયતિ, સૂયન્તિ. દ્વિત્તે સુય્યતિ સુય્યન્તિ+ચ્ચાદિ. ઇઞાગમે સુણિસ્સતિ, સુણિસ્સન્તિ. કમ્મે-ક્યલોપે વુદ્ધિ. સોસ્સતિ, સોસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. અસુણિ સુણિ, અસુણિંસુ સુણિંસુ.

૬૦. તેસુ સુતો ક્ણો+ક્ણાનં રોટ

તેસુ ઈઆદીસુ સુતો પરેસં ક્ણો+ક્ણાનં રોટ વા હોતિ. રકારો અનુબન્ધો. ટો સબ્બાદેસત્થો. ઉસ્સ લોપે દ્વિત્તં ઈસ્સ સિ ચ. અસ્સોસિ, અસ્સોસિંસુ. ''ઇંસ્સ ચ સિઞ''તિ યોગવિભાગા સિઞ, અસ્સોસિંસુ, પચ્ચસ્સોસું. અસુયિ, અસુયિત્થ. અસુણિસ્સ, તેન અસુયિસ્સ. સુણે સુણેય્ય, સુણેય્યં. તેન સૂયે સૂયેય્ય. સુણાતુ, સુણન્તુ. સૂયતુ, સૂયન્તુ ઇચ્ચાદિ.

ગિ=સદ્દે, ગિણોતિ. ગિણન્તિ. ત્વં ગિણોસિ. ગિણિસ્સતિ, ગિણિસ્સન્તિ. અગિણિસ્સ. ગિણેય્ય. ગિણોતુ ઇચ્ચાદિ. વુ=સંવરણે, આવુણોતિ, આવુણન્તિ. આવુણોસિ ઇચ્ચાદિ. સેસેસુપિ યોજેતબ્બં. (સ્વાદિનયો).

તન=વિત્થારે,

૨૬. તનાદિત્વો

તનાદિતો કત્તરિ લવિસયે ઓ હોતિ. કિત્તિં તનોતિ, તનોન્તિ ઇચ્ચાદિ.

૭૬. ઓવિકરણસ્સુ પરચ્છક્કે

ઓવિકરણસ્સ ઉ હોતિ પરચ્છક્કવિસયે. તનુતે, તન્વન્તે. તનુસે, તનુવ્હે. તન્વે, તન્વમ્હે. કમ્મે –

૫,૧૩૮. તનસ્સા વા

તનસ્સ વા આ હોતિ ક્યે. પપુબ્બો, પતાયતિ. પતઞ્અતિ, પતાયરે પતાયન્તિ પતઞ્અરે પતઞ્અન્તિ+ચ્ચાદિ. તથા વિકરણલોપે ઇઞાગમે ચ તનિસ્સતિ, તનિસ્સન્તિ. પતાયિસ્સતિ. અતનિ, અતનિંસુ. અતનિસ્સ. પતાયિસ્સ. તનેય્ય, તનેય્યું. તનોતુ, તનોન્તુ ઇચ્ચાદિ.

કર=કરણે,

૫,૧૭૭. કરસ્સ સોસ્સ કુબ્બ+કુરુ+કયિરા

કરસ્સ સ ઓકારસ્સ કુબ્બાદયો વા હોન્તિ ન્ત+માન+ત્યાદીસુ. કુબ્બતિ, કુબ્બન્તિ. કરોતિ, કરોન્તિ. કરોસિ, કરોથ.

૨૩. કરસ્સ સોસ્સ કું

કરસ્સ સ ઓકારસ્સ કું વા હોતિ મિમેસુ. કુમ્મિ કરોમિ. કુમ્મ કરોમ. પરચ્છક્કે કુરુતે કુબ્બતે, કુબ્બન્તે ઇચ્ચાદિ. કયિરતિ, કયિરન્તિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ક્યસ્સ દ્વિત્તે ઈસ્સ રસ્સો, કરિય્યતિ, કરીયતિ વા ઇચ્ચાદિ. ‘‘તવગ્ગવરણા’’ દિના યે રસ્સ યકારે કય્યતિ, કય્યન્તિ. બહુલાધકારા કમ્મે ક્વચિ ઇમિના કયિરાદેસે તેન કયિરતિ, કયિરન્તિ ઇચ્ચાદિ. ભવિસ્સતિમ્હિ –

૨૫. હાસ્સ ચા+હઙ સ્સેન

કરસ્સ સોસ્સ હાસ્સ ચ આહઙ વા હોતિ સ્સેન સહ. કાહતિ, કાહન્તિ ઇચ્ચાદિ. ઇઞાગમે કાહિતિ, કાહિન્તિ ઇચ્ચાદિ. આહઙાદેસાભાવપક્ખે કરિસ્સતિ, કરિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ. અજ્જતને –

૨૪. કા ઈઆદીસુ

કરસ્સ સ ઓકારસ્સ કા હોતિ વા ઈઆદીસુ.

૪૪. દીઘા ઈસ્સ

દીઘતો પરસ્સ ઈસ્સ સિ વા હોતિ. અકાસિ. ઈલોપે અકા, અકંસુ. ઓસ્સ સિઆદેસે અકાસિ. સિઆગમે અકાસિત્થ. અકાસિ, અકાસિં, અકાસિમ્હ. અઞ્ઞત્ર અકરિકરિ, અકરિંસુ કરિંસુ અકંસુ ઇચ્ચાદિ. તેન અકરીયિ ઇચ્ચાદિ. અકરિસ્સ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-અકરીયિસ્સ ઇચ્ચાદિ. એય્યાદિમ્હિ ''ક્વચિ વિકરણાનં''તિ ઓવિકરણલોપે કરેકરેય્ય, કરેય્યું ઇચ્ચાદિ. કુબ્બે કુબ્બેય્ય ઇચ્ચાદિ.

૭૧. ટા

કયિરા પરસ્સ એય્યસ્સ ટા હોતિ. સો કયિરા.

૭૦. કયિરે+ય્યસ્સે+ય્યુમાદીનં

કયિરા પરસ્સ એય્યુમાદીનં એય્યસ્સ લોપો હોતિ. કયિરું. ત્વં કયિરાસિ, કયિરાથ. કયિરામિ, કયિરામ.

૭૨. એથસ્સા

કયિરા પરસ્સે+થસ્સ આ હોતીતિઆદિસ્સ એસ્સ આ હોતિ. કયિરાથ ધીરો. કમ્મે-કરિયેય્ય, કરિયેય્યુ+મિચ્ચાદિ. કરોતુ કુરુતુ વા, કુબ્બન્તુ કરોન્તુ ઇચ્ચાદિ. પરચ્છક્કે-કુરુતં, કુબ્બન્તં. કુરુસ્સુ કરસ્સુ ઇચ્ચાદિ. ''એઓન+મ વણ્ણે''તિ અકારો. કુરુવ્હો, કુબ્બે, કુબ્બામસે. કમ્મે-કરીયતુ ઇચ્ચાદિ.

૫,૧૩૩. કરોતિસ્સ ખો

પાદિતો પરસ્સ કરસ્સ ક્વચિ ખ હોતિ. અભિસઙ્ખરોતિ ઇચ્ચાદિ. સબ્બત્થ યોજેતબ્બં. ''તદમિના''દિના ખાદેસે અભિસંખાસીતિ વિસેસો. સક=સત્તિયં, સક્કોતિ ઇચ્ચાદિ. અપ=પાપુણને, પપુબ્બો, પપ્પોતિ ઇચ્ચાદિ. (તનાદિનયો).

ચુર=થેય્યે,

૧,૧૫. ચુરાદિતો ણિ

ચુરાદીહિ ક્રિયત્થેહિ સકત્થે ણિ પરો હોતિ. ''ણિણાપ્યાપીહિ વા''તિ વિકપ્પેન લો. ધનં ચોરયતિ ચોરેતિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ચોરીયતિ ઇચ્ચાદિ. ચોરયિસ્સતિ ચોરેસ્સતિ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ચોરીયિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ. અચોરયિ ચોરયિ અચોરેસિ ચોરેસિ ઇચ્ચાદિ. અચોરયિસ્સ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-અચોરીયિસ્સ ઇચ્ચાદિ. ચોરયે ચોરયેય્ય ઇચ્ચાદિ. ચોરેતુ ચોરેન્તુ ઇચ્ચાદિ.

ચિન્ત=ચિન્તાયં, સંયોગત્તા ન વુદ્ધિ, ચિન્તેતિ ચિન્તયતિ, ચિન્તેન્તિ. કમ્મે-ચિન્તીયતિ, ચિન્તીયન્તિ ઇચ્ચાદિ. મન્ત=ગુત્તભાસને, મન્તેતિ મન્તયતિ ઇચ્ચાદિ. પાલ=રક્ખણે, સો ધમ્મં પાલેતિ પાલયતિ. તેન પાલીયતિ+ચ્ચાદિ. (ચુરાદિનયો).

ભૂવાદિ ચ રુધાદિ ચ, દિવાદિ ચ તુદાદયો;
જ્યાદી કિયાદી સ્વાદી ચ, તનાદી ચ ચુરાદયો.

(વિકરણવિધાનં).

૫,૧. તિજ+માનેહિ ખ+સા ખમા+વીમંસાસુ

ખન્તિયં તિજા, વીમંસાયં માના ચ ખ+સપચ્ચયા હોન્તિ યથાક્કમં. તિજ=નિસાને, અકારસ્સા+પયોગો. ખે ''લહુસ્સુપન્તસ્સા''તિ પત્તે+કારસ્સ ''અઞ્ઞત્રાપી''તિ પટિસેધો. યકારવજ્જિતબ્યઞ્જનસ્સ ''પરરૂપ+મયકારે બ્યઞ્જને''તિ પરરૂપઞ્ચ. ''ચતુત્થદુતિયા'' દિના પઠમક્ખરકકારે ચ ''ખછસાન+મેકસ્સરો+દિ દ્વે''તિ તિક્ખ તિક્ખ ઇતિ દ્વિભાવે ''લોપો+નાદિબ્યઞ્જનસ્સા''તિઆદિતો+ઞ્ઞસ્સ બ્યઞ્જનસ્સ લોપે ચ કતે તિતિક્ખાધાતુતો ત્યાદિપચ્ચય+લવિકરણાનિ. તિતિક્ખતિ ઇચ્ચાદિ પુરિમસમં . કમ્મે-તિતિક્ખીયતિ ઇચ્ચાદિ. ઇતો પરં કમ્મોદાહરણં ન કરિસ્સામ.

માન=પૂજાયં+તિમસ્મા સપચ્ચય, દ્વિત્તાદિમ્હિ કતે ''માનસ્સ વી પરસ્સ ચ મં''તિ પુબ્બમાનસ્સ વી ચ પરમાનસ્સ મઞ્ચ હોતિ. વીમંસધાતુતો તિપચ્ચયાદિમ્હિ કતે વીમંસતિ ઇચ્ચાદિ. તિતિક્ખિસ્સતિ, વીમંસિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ. એવ+મુપરિપિ અજ્જતનાદીસુપિ યોજેતબ્બં. પયોજકત્તા ણિ, ''ણિણાપ્યાપીહિ વા''તિ લવિકરણં, તેજયતિ તેજેતિ. તથા ચુરાદિત્તા ન લવિકરણં, માનયતિ માનેતિ.

૫,૨. કિતા તિકિચ્છા+સંસયેસુ છો

તિકિચ્છાયં સંસયે ચ વત્તમાના કિતા છો હોતિ. કિત=નિવાસે, છપચ્ચયે પુબ્બેવ પરરૂપાદિમ્હિ ચ કતે ''કિતસ્સા+સંસયે વા''તિ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ તિઆદેસે તિકિચ્છધાતુતો ત્યાદયો. તિકિચ્છતિ, તિકિચ્છન્તિ+ચ્ચાદિ. વિપુબ્બતો કિતા છપ્પચ્ચયાદિમ્હિ કતે ''કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા''તિ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ કસ્સ ચો. વિચિકિચ્છતિ, વિચિકિચ્છન્તિ+ચ્ચાદિ. પયોજકત્તા કેતયતિ+ચ્ચાદિ પુરિમસમં.

૫,૩. નિન્દાયં ગુપ+બધા બસ્સ ભો ચ

નિન્દાયં ગુપ+બધેહિ છો હોતિ બસ્સ ભો ચ. ગુપ=રક્ખને+તીમસ્મા છપ્પચ્ચયે ''અઞ્ઞત્રાપી''તિ ઓત્તાભાવે ચ પરરૂપાદિમ્હિ ''કવગ્ગહા'' દિના ગસ્સ જે ચ કતે ''ગુપિસ્સુસ્સા''તિ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ઉસ્સ ઇ હોતિ. ત્યાદિ+લવિકરણાદિમ્હિ જિગુચ્છતિ ઇચ્ચાદિ. નિન્દાયં-બધ=બન્ધને+તીમસ્મા છપ્પચ્ચયે ચ ઇમિનાવ બસ્સ ભકારે ચ પરરૂપે પઠમક્ખરે ભચ્છભચ્છઇતિ દ્વિત્તે અનાદિબ્યઞ્જનસ્સ લોપે ''ચતુત્થદુતિયાનં તતિયપઠમા''તિ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ભસ્સ બકારે ''ખછસેસ્વસ્સી''તિ ઇકારે દીઘે ચ કતે બીભચ્છધાતુતો ત્યાદયો હોન્તિ. બીભચ્છતિ, બીભચ્છન્તિ ઇચ્ચાદિ. અઞ્ઞત્ર ગોપેતિ+ચ્ચાદિ.

૫,૪. તુંસ્મા લોપો ચિ+ચ્છાયં તે

તુમન્તતો ઇચ્છાય+મત્થે તે ખ+સ+છા હોન્તિ બહુલં, તુંપચ્ચયસ્સ લોપો ચ હોતિ, સુતત્તા. ભુજ=પાલન+જ્ઝોહારેસુ. ભોજનાયાતિ વિગ્ગય્હ ''તું+તાયે''ચ્ચાદિના તુંપચ્ચયે ''લહુસ્સુપન્તસ્સા''તિ ઓકારે

પરરૂપે ચ કતે ભોત્તુ+મિચ્છતીતિ વિગ્ગય્હ ઇમિના ખપચ્ચયે તુંપચ્ચયસ્સ ઇમિના ચ લોપે ‘‘નિમિત્તાભાવે નેમિત્તિકસ્સાપિ ચ અભાવો’’તિ ઞાયા પરરૂપઓકારાનં અભાવે ખસ્સ પરરૂપ+ખકારાદિમ્હિ ચ કતે ભુક્ખ ભુક્ખ ઇતિ દ્વિત્તે તતિયબકારો હોતિ, બુભુક્ખધાતુતો ત્યાદયો હોન્તિ, બુભુક્ખતિ, બુભુક્ખન્તિ ઇચ્ચાદિ.

જિ=જયે, જયનાય ઇતિ વિગ્ગય્હ પુરે વિય તુમાદિમ્હિ કતે જેતુ+મિચ્છતીતિ વિગ્ગય્હ સપ્પચ્ચયે જિસ જિસ ઇતિ દ્વિત્તે અનાદિબ્યઞ્જનલોપે દ્વિત્તે પરસ્સ જિસ્સ ‘‘જિહરાનં ગિં’’તિ ગિં. જિગિંસધાતુતો ત્યાદીસુ જિગિંસતિ, જિગિંસન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ઘસ=અદને , ઘસિતુ+મિચ્છતિ છપ્પચ્ચયાદિમ્હિ પુરે વિય કતે ઘસ્સ ‘‘કવગ્ગહા’’દિના ઝે ઝસ્સ ‘‘ચતુત્થદુતિયા’’ દિના જકારે ‘‘ખછસેસ્વસ્સી’’તિ ઇકારે ચ કતે જિઘચ્છધાતુતો ત્યાદયો હોન્તિ. જિઘચ્છતિ, જિઘચ્છન્તિ+ચ્ચાદિ.

૫,૫. ઈયો કમ્મા

ઇચ્છાકમ્મતો ઇચ્છાય+મત્થે ઈયપચ્ચયો હોતિ. પુત્ત+મિચ્છતીતિ ઈયપચ્ચયે ઈયાદિવુત્તિત્તા ‘‘એકત્થતાયં’’તિ વિભત્તિલોપો. પુત્તીયતિ, પુત્તીયન્તિ+ચ્ચાદિ.

૫,૬. ઉપમાના+ચારે

કમ્મતો ઉપમાના આચારત્થે ઈયો હોતિ. પુત્ત+મિવા+ચરતિ પુત્તીયતિ સિસ્સં, પુત્તીયન્તિ+ચ્ચાદિ.

૫,૭. આધારાતિ

ઈયો હોતિ. કુટિય+મિવા+ચરતિ કુટીયતિ પાસાદે. પાસાદેવા+ચરતિ પાસાદીયતિ કુટિયં, પાસાદીયન્તિ+ચ્ચાદિ.

૫,૮. કત્તુતા+યો

કત્તુતો+પમાના આચારત્થે આયો હોતિ. પબ્બતો ઇવા+ચરતિ સીલાદિગુણયોગતોતિ પબ્બતાયતિ યોગી, પબ્બતાયધાતુતો ત્યાદયો.

૫,૯. ચ્યત્થે

કત્તુતો અભૂતતબ્ભાવે આયો હોતિ બહુલં. ભુસોતિ પઠમન્તતો અભુસો ભુસો ભવતીતિ ભુસાયતિ, ભુસાયન્તિ ઇચ્ચાદિ. ‘‘વિચ્છાભિક્ખઞ્ઞેસુ દ્વે’’તિ આભિક્ખઞ્ઞત્થે દ્વિત્તે અપટપટા પટપટા ભવતીતિ આયે પટપટાયતિ, પટપટાયન્તિ+ચ્ચાદિ. અલોહિતો લોહિતો ભવતિ લોહિતાયતિ.

૫,૧૦. સદ્દાદીનિ કરોતિ

સદ્દાદીહિ દુતિયન્તેહિ કરોતીતિ અસ્મિં અત્થે આયો હોતિ. સદ્દં કરોતિ સદ્દાયતિ. એવં વેરાયતિ, કલહાયતિ, ધૂપાયતિ+ચ્ચાદિ.

૫,૧૧. નમોત્વ+સ્સો

નમોઇચ્ચસ્મા કરોતીતિ અસ્મિં અત્થે અસ્સો હોતિ. નમો કરોતીતિ અસ્મિં અત્થે અસ્સપચ્ચયે ત્યાદયો હોન્તિ, તથાગતં નમસ્સતિ, નમસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

૫,૧૨. ધાત્વત્થે નામસ્મિ

નામસ્મા ધાત્વત્થે બહુલ+મિ હોતિ. હત્થિના અતિક્કમતીતિ ઇપચ્ચયે લવિકરણ+એકાર+અયાદેસેસુ કતેસુ અતિહત્થયતિ. એવં વીણાય ઉપગાયતિ ઉપવીણાયતિ, વિનયં દળ્હં કરોતિ દળ્હયતિ, વિસુદ્ધા હોતિ રત્તિ વિસુદ્ધાયતિ, કુસલં પુચ્છતિ કુસલાયતિ+ચ્ચાદિ.

૫,૧૩. સચ્ચાદીહા+પિ

સચ્ચાદીહિ ધાત્વત્થે આપિ હોતિ. સચ્ચ+માચિક્ખતીતિ આપિમ્હિ ત્યાદિપચ્ચયે ‘‘ણિ+ણાપ્યા+દીહિ વા’’તિ લવિકરણ+એ+અયાદેસા. સચ્ચાપયતિ, સચ્ચાપેતિ ઇચ્ચાદિ. અત્થ+માચિક્ખતિ અત્થાપયતિ. એવં વેદાપયતિ. સુક્ખં કરોતીતિ સુક્ખાપયતિ સુક્ખાપેતિ ઇચ્ચાદિ.

૫,૧૬. પયોજકબ્યાપારે ણાપિ ચ

કત્તારં યો પયોજેતિ, તસ્સ બ્યાપારે ક્રિયત્થા ણિ+ણાપી હોન્તિ બહુલં.

ણિપચ્ચયો ઉવણ્ણન્તા, આતો ણાપેવ હોતિ+હ;
દ્વે દ્વે+કો હોતિ વા સેસે, બહુલંત્યનુવુત્તિયા.

અકમ્મકાપિ હોન્તેવ, ણિ+ણાપ્યન્તા સકમ્મકા;
સકમ્મકા દ્વિકમ્મા+સ્સુ, દ્વિકમ્મા ચ તિકમ્મકા.

તસ્મા કત્તરિ કમ્મે ચ, ણિ+ણાપીનં તુ સમ્ભવો;
ન ભાવે સુદ્ધકત્તા તુ, કમ્મં હોતિ પયોજકે.

નયાદીનં પધાનઞ્ચ, અપધાનં દુહાદિનં;
સુદ્ધકત્તા ણિ+ણાપીસુ, કમ્મ+મક્ખ્યાત ગોચરં.

ભવિતું પયોજયતીતિ અત્થે ઇમિના ણિપ્પચ્ચયો. ણકારો ણાનુબન્ધકારિયત્થો. ‘‘યુવણ્ણાન+મે+ઓ પચ્ચયે’’તિ ઓકારે ‘‘આયા+વા ણાનુબન્ધે’’તિ ણાનુબન્ધે આવાદેસો. ત્યાદિમ્હિ ‘‘ણિ+ણાપ્યા+પીહિ વા’’તિ લવિકરણે એકારે ‘‘એઓન+મયવા સરે’’તિ અયાદેસો. સો સમાધિં ભાવયતિ ભાવેતિ , ભાવયન્તિ ભાવેન્તિ+ચ્ચાદિ. કમ્મે-તેન સમાધિ ભાવીયતિ+ચ્ચાદિ. એત્થ ‘‘દીઘો સરસ્સા’’તિ ક્યે ઇકારસ્સ દીઘો.

ભાવયિસ્સતિ ભાવેસ્સતિ, ભાવયિસ્સન્તિ ભાવેસ્સન્તિ+ચ્ચાદિ. અજ્જતને ઈસ્સ સિમ્હિ અભાવેસિ ભાવેસિ, અભાવયિ ભાવયિ, અભાવયિંસુ ભાવયિંસુ. પરસ્સરલોપે અભાવેસું ભાવેસું, અભાવયંસુ ભાવયંસુ, અભાવયું ભાવયું ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-અભાવીયિ ભાવીયિ ઇચ્ચાદિ. અભાવિસ્સ અભાવયિસ્સ, અભાવિસ્સંસુ અભાવયિસ્સંસુ. કમ્મે-અભાવયિસ્સં ઇચ્ચાદિ. ભાવે ભાવેય્ય ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ભાવીયેય્ય ઇચ્ચાદિ. ભાવયતુ ભાવેતુ ઇચ્ચાદિ. કમ્મે-ભાવીયતુ ઇચ્ચાદિ.

પચિતું પયોજેતીતિ અત્થે ણિ+ણાપી હોન્તિ. સો દેવદત્તેન ઓદનં પાચયતિ પાચેતિ ઇચ્ચાદિ, તથા પાચાપયતિ પાચાપેતિ+ચ્ચાદિ. કમ્મે-સો તેન દેવદત્તેન ઓદનો પાચીયતિ પાચાપીયતિ+ચ્ચાદિ, ભવિસ્સત્યાદીસુપિ યોજેતબ્બં.

ગન્તું પયોજેતીતિ અત્થે સો તં પુરિસં ગામં ગમયતિ ગમેતિ ગચ્છાપયતિ ગચ્છાપેતિ+ચ્ચાદિ. કમ્મે-તેન સો ગામં ગમીયતિ ગચ્છાપીયતિ+ચ્ચાદિ.

ગુહ=સંવરણે, ગુહિતું પયોજેતીતિ ણિમ્હિ "ગુહિસ્સ સરે"તિ દીઘો. ગૂહયતિ, ગૂહયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

દિસ+દુસ=અપ્પીતિયં, દુસિતું પયોજેતીતિ ણિમ્હિ "ણિમ્હિ દીઘો દુસસ્સા"તિ દીઘે દૂસયતિ+ચ્ચાદિ.

તથા ઇચ્છન્તં પયોજયતિ ઇચ્છાપયતિ ઇચ્છાપેતિ, એસયતિ એસેતિ. નિયચ્છન્તં પયોજયતિ નિયમયતિ નિયમેતિ. તથા આસયતિ આસેતિ, અચ્છાપયતિ અચ્છાપેતિ. લાભયતિ લાભેતિ, એવં વાસયતિ વાસેતિ, વાસાપયતિ વાસાપેતિ. વાહયતિ વાહેતિ, વાહાપયતિ વાહાપેતિ+ચ્ચાદિ. એવં જીરયતિ, મારયતિ, દસ્સયતિ ઇચ્ચાદિ. હૂ=સત્તાયં, પહોન્તં પયોજયતિ પહાવયતિ પહાવેતિ ઇચ્ચાદિ. સાયયતિ સાયાપયતિ સાયાપેતિ. નાયાપયતિ નાયાપેતિ. પતિટ્ઠાપયતિ પતિટ્ઠાપેતિ. રસ્સે પતિટ્ઠપેતિ. હન્તું પયોજયતીતિ ણિ+ણાપી, "હનસ્સ ઘાતો ણાનુબન્ધે"તિ ઘાતાદેસે ઘાતયતિ ઘાતેતિ. તથા જુહાવયતિ જુહાવેતિ, જહાપયતિ જહાપેતિ. હાપયતિ હાપેતિ. દાપયતિ દાપેતિ. વિધાપયતિ વિધાપેતિ, પિદહાપયતિ પિદહાપેતિ. (ભૂવાદિનયો).

ઇદાનિ રુધાદિઅટ્ઠગણા દસ્સીયન્તે-રોધયતિ રોધેતિ. દેવયતિ દેવેતિ. તોદયતિ તોદેતિ. જયાપયતિ જયાપેતિ. વિક્કયતિ વિક્કયાપેતિ. સાવયતિ સાવેતિ. વિતાનયતિ વિતાનેતિ. ચોરાપયતિ ચોરાપેતિ ઇચ્ચાદિ.

> ખાદીહિ પચ્ચયન્તેહિ, અપિ હોન્તિ ણિ+ણાપયો;
> ણિ+ણાપિના+નકાનાનં, દસ્સનઞ્ચેત્થ સાધનં.

તિતિક્ખન્તં પયોજયતિ તિતિક્ખેતિ તિતિક્ખાપેતિ, તિકિચ્છયતિ તિકિચ્છેતિ તિકિચ્છાપયતિ તિકિચ્છાપેતિ. એવં બુભુક્ખેતિ બુભુક્ખાપેતિ. પબ્બતાયયતિ. પુત્તીયયતિ ઇચ્ચાદિ. (ખાદિપચ્ચયનયો).

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં ત્યાદિકણ્ડો છટ્ઠો.

૭. ખાદિકણ્ડ

અથ ધાતૂહિયેવ ભાવ+કમ્મ+કત્તુ+કરણાદિસાધનસહિતં ખાદિવિધાનં આરભીયતે –

‘‘તિજમાનેહિ ખસા ખમાવીમંસાસુ’’ ઇચ્ચાદીહિ પચ્ચયવિધાનઞ્ચ પરરૂપદ્વિત્તાદિકારિયઞ્ચ ત્યાદિકણ્ડે વુત્તનયેનેવ ઞાતબ્બં. તિતિક્ખનં તિતિક્ખા, ‘‘ઇત્થિય+મણક્તિકયકયા ચ’’ ઇતિ સુત્તેન અપચ્ચયો ચ ‘‘ઇત્થિય+મત્વા’’તિ આપચ્ચયો ચ હોતિ. તથા વીમંસનં વીમંસા. ‘‘કિતા તિકિચ્છાસંસયેસુ છો’’તિ છપ્પચ્ચયાદિમ્હિ કતે તિકિચ્છનં તિકિચ્છા, વિચિકિચ્છનં વિચિકિચ્છા. ગુપ=ગોપને, બધ=બન્ધનેતિ ઇમેહિ ધાતૂહિ ‘‘નિન્દાયં ગુપ+બધા બસ્સ ભો ચ’’ ઇતિ છપચ્ચયાદિમ્હિ ચ દ્વિત્તે પરબકારસ્સ ઇમિના ભકારે ચ કતે અપચ્ચયાદિ હોતિ. જિગુચ્છનં જિગુચ્છા, બીભચ્છનં બીભચ્છા. ‘‘તુંસ્મા લોપો ચિ+ચ્છાયં તે’’ ઇતિ ઇચ્છાય+મત્થે ખ+સ+છપ્પચ્ચયા હોન્તિ. ભુજ=પાલનજ્ઝોહારેસુ, બુભુક્ખનં બુભુક્ખા. જિ=જયે, જિગિંસનં, જિગિંસા. ઘસ=અદને, જિઘચ્છનં જિઘચ્છા.

૨૭. ભાવકમ્મેસુ તબ્બાનીયા

તબ્બઅનીયા ક્રિયત્થા પરે ભાવકમ્મેસુ ભવન્તિ, બહુલંવિધાના કત્તુકરણાદીસુપિ. ભૂ=સત્તાયં, ‘‘યુવણ્ણાન+મે ઓપચ્ચયે’’તિ ઓકારે ‘‘ઊબ્યઞ્જનસ્સા’’તિ ઊઆગમો, ઞ્અકારો આદ્યાવયવત્થો. ઓસ્સ ‘‘એઓન+ મયવા સરે’’તિ અવાદેસો, ભૂયતેતિ ભવિતબ્બં ભવતા ભવનીયં. ભાવસ્સે+કત્તા એકવચનમેવ, તઞ્ચ નપુંસકલિઙ્ગં.

> તબ્બાદ્યભિહિતો ભાવો,
> દબ્બમિવ પકાસતીતિ-બહુવચનઞ્ચ હોતિ.

કમ્મે-અભિપુબ્બો, અભિભૂયતે અભિભૂયિત્થ અભિભૂયિસ્સતેતિ અભિભવિતબ્બો કોધો પણ્ડિતેન, અભિભવિતબ્બા તણ્હા, અભિભવિતબ્બં દુક્ખં. એવં અભિભવનીયો અભિભવનીયા અભિભવનીયં, કમ્મે અભિધેય્યસ્સેવ લિઙ્ગવચનાનિ.

> વિસેસ્સલિઙ્ગાતબ્બાદી, તત્થા+દો પઞ્ચ ભાવજા;
> નપુંસકે સિયું ભાવે, ક્તો ચા+નો અકત્તરિ.

> ભાવસ્મિં ઘણ પુમે એવં, ઇયુવણ્ણા ગહાદિજો;
> અપચ્ચયોપિ વા+સંખ્યા, તુ+માદિત્વન્તકા સિયું.

ઇતો પરં ઉપસગ્ગપુબ્બતા ચ કાલત્તયસ્સ વાક્યગહણઞ્ચ વુત્તનયેન ઞાતબ્બં, તસ્મા અનુરૂપવાક્યમેવ દસ્સયિસ્સામ –

આસ=ઉપવેસને, આસને આસિતબ્બં તયા આસનીયં. કમ્મે-ઉપાસીયતીતિ ઉપાસિતબ્બો ગુરુ ઉપાસનીયો. સી=સયે, એ+અયાદેસા, સયનં સયિતબ્બં સયનીયં તયા. અતિસીયતીતિ અતિસયિતબ્બો કટો તે અતિસયનીયો. પદ=ગમને, ‘‘પદાદીનં ક્વચી’’તિ યુક, કકારો કાનુબન્ધકારિયત્થો, ઉકારો ઉચ્ચારણત્થો, દસ્સજો પુબ્બરૂપઞ્ચ,

ઉપ્પજ્જનં ઉપ્પજ્જિતબ્બં ઉપ્પજ્જનીયં. પટિપજ્જીયતીતિ પટિપજ્જિતબ્બો મગ્ગો પટિપજ્જનીયો. બુધ=ઞાણે, બુજ્ઝતેતિ બુજ્ઝિતબ્બો ધમ્મો બુજ્ઝનીયો. સુ=સવને, સૂયતેતિ સોતબ્બો ધમ્મો, ઞિમ્હિ નાગમે ''તથનરાનં ટઠણલા''તિ ણે ચ કતે ''ન તે કાનુબન્ધ+નાગમેસૂ''તિ ઓકારાભાવો. સુણિતબ્બો, સવનીયો. કર=કરણે –

૯૫. પરરૂપ+મયકારે બ્યઞ્જને

ક્રિયત્થાન+મન્તબ્યઞ્જનસ્સ પરરૂપં હોતિ યકારતો અઞ્ઞસ્મિં બ્યઞ્જને. કરીયતીતિ કત્તબ્બો ધમ્મો, કત્તબ્બા પૂજા, કત્તબ્બં કુસલં.

૧૧૯. તું+તુન+તબ્બેસુ વા

તુમાદીસુ કરસ્સા હોતિ વા. કાતબ્બં હિતં.

૧૭૧. રા નસ્સ ણો

રન્તતો ક્રિયત્થા પચ્ચયનકારસ્સ ણ હોતિ. કરણીયો.

ભર=ભરણે, ભરીયતીતિ ભરિતબ્બો ભરણીયો. ગહ=ઉપાદાને ''મં વા રુધાદીનં''તિ અન્તસરા પરોમં વા હોતિ. મકારો+નુબન્ધો. ''ણો નિગ્ગહીતસ્સા''તિ નિગ્ગહીતસ્સ ણો, સંગય્હતીતિ સંગણ્હિતબ્બો સંગણ્હનીયો, ''તથનરા''દિના ણકારે ગહણીયો. રમ=કીળાયં, રમીયતીતિ રમણીયો વિહારો. આપ=પાપુણને, ''સકાપાનં કુકક્કૂ ણે''તિ એત્થ 'સકાપાનં કુક+ક્કૂ'તિ યોગવિભાગા કુ, ઊઆગમે નાગમસ્સ ણે ચ કતે પાપીયતીતિ પાપુણિતબ્બો. પરરૂપે પત્તબ્બો, પાપુણનીયો, પાપનીયો.

૯૬. મનાનં નિગ્ગહીતં

મકાર+નકારન્તાનં ક્રિયત્થાનં નિગ્ગહીતં હોત્ય+યકારે બ્યઞ્જને. વગ્ગન્તં, ગમિયતીતિ ગન્તબ્બો. ગમિતબ્બં ગમનીયં. ખન=ખણ=અવદારણે, નિગ્ગહીતં વગ્ગન્તત્તઞ્ચ, ખઞ્ઞતેતિ ખન્તબ્બં આવાટં ખનિતબ્બં ખનનીયં. હન=હિંસાયં, હઞ્ઞતેતિ હન્તબ્બં હનિતબ્બં હનનીયં. મન=ઞાણે, મઞ્ઞતેતિ મન્તબ્બો મનિતબ્બો. ''પદાદીનં ક્વચી''તિ યુક, ચવગ્ગાદિમ્હિ કતે મઞ્ઞિતબ્બં મઞ્ઞનીયં.

પૂજ=પૂજાયં, ''ચુરાદિતો ણી''તિ ણિમ્હિ ઞુકારસ્સ ગુરુત્તા ઓકારાવુત્તિ ''યુવણ્ણાન+મેઓ પચ્ચયે''તિ એકારે પૂજેતબ્બો ઊમ્હિ અયાદેસે પૂજયિતબ્બો પૂજનીયો ભગવા.

કત્તરિ-યા=પાપુણને, નીયતીતિ નિય્યાનિયો મગ્ગો, ગચ્છન્તીતિ ગમનીયા ભોગા. કરણે-નહ=સોચેય્યે, નહાયન્ત્ય+નેનાતિ નહાનીયં ચુણ્ણં. સમ્પદાને-દા=દાને, સં+પપુબ્બો, સમ્મા પદીયતે અસ્સાતિ સમ્પદાનિયો બ્રાહ્મણો.

૨૮. ધ્યણ

ભાવકમ્મેસુ ક્રિયત્થા પરો ઘ્યણ હોતિ બહુલં. ઊમ્હિ કત્તબ્બં કારિયં. હર=હરણે, હરીયતીતિ હારિયં. ભર=ભરણે, ભરિતબ્બં ભારિયં. લભ=લાભે, ''વગ્ગલસેહિ તે''તિ પુબ્બરૂપભકારે ''ચતુત્થદુતિયા'' દિના તતિયક્ખરે ચ કતે લભિતબ્બં લબ્ભં.

વચ=બ્યત્તવચને,

૯૮. કગા ચજાનં ઘાનુબન્ધે

ઘાનુબન્ધે ચકાર+જકારન્તાનં ક્રિયત્થાનં ક+ગા હોન્તિ યથાક્કમં.

૮૪. અસ્સા ણાનુબન્ધે

ણકારાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે ઉપન્તસ્સ અકારસ્સ આ હોતિ. વચનં વુચ્ચતેતિ વાક્યં. ભજ=સેવાયં, ભજનીયં ભાગ્યં, જસ્સ ગકારો. ચિ=ચયે, ચયનં ચીયતીતિ વા ચેય્યં. યસ્સ દ્વિત્તં.

૫,૧૨૨. નિતો ચિસ્સ છો

નિતો પરસ્સ ચિસ્સ છો હોતીતિઆદિચકારસ્સ છો. વિનિચ્છયતીતિ વિનિચ્છેય્યં, નાગમે વિનિચ્છિનિતબ્બં. એ+અયાદેસેસુ વિનિચ્છેતબ્બં વિનિચ્છનીયં. ની=પાપને, નીયતીતિ નેય્યો નેય્યા નેય્યં, નેતબ્બં.

૨૯. આસ્સે+ચ

આકારન્તતો ક્રિયત્થા ઘ્યણ હોતિ ભાવકમ્મેસુ આસ્સ એ ચ. દા=દાને, દાતબ્બં દેય્યં. પા=પાને, પીયતીતિ પેય્યં. મા=માને, મીયતીતિ મેય્યં. ઞા=અવબોધને, ઞાયતીતિ ઞેય્યં ઞાતબ્બં, ઊમ્હિ નાગમો ''ઞાસ્સ ને+જા''તિ ઞાસ્સ જાદેસે જાનિતબ્બં, વિજાનિયં. ખા=પકથને, સંખાતબ્બં સંખેય્યં.

૩૦. વદાદીહિ યો

વદાદીહિ ક્રિયત્થેહિ યો હોતિ બહુલં ભાવકમ્મેસુ. વદ=વચને, વદનં વજ્જતીતિ વા વજ્જં. મદ=ઉમ્માદે, મદનં મજ્જતે અનેનાતિ વા મજ્જં. ગમનં ગમ્મતેતિ વા ગમ્મં. ગદ=વચને, ગજ્જતે ગદનીયં વાતિ ગજ્જં. પદ=ગમને, પજ્જનીયં પજ્જં ગાથા. અદ+ખાદ=ભક્ખને, ખજ્જતીતિ ખજ્જં ખાદનીયં. દમ=દમને, દમ્મતેતિ દમ્મો દમનીયો.

ભુજા+ન્નેતિ ગણસુત્તેન અન્ને વત્તબ્બે યપચ્ચયો.

૮૩. લહુસ્સુપન્તસ્સતિ

લહુભૂતસ્સ ઉપન્તસ્સ ઇયુવણ્ણસ્સ એઓ હોન્તિ યથાક્કમં. યસ્સ પુબ્બરૂપે ભુઞ્જિતબ્બોતિ ભોજ્જો ઓદનો, ભોજ્જા યાગુ.

૩૧. કિચ્ચ ઘચ્ચ ભચ્ચ ભબ્બ લેય્યા

એતે સદ્દા યપચ્ચયન્તા નિપચ્ચન્તે. કર=કરણે, ઇમિના નિપાતના યે કિચાદેસે ચ કતે પુબ્બરૂપં, કત્તબ્બં કિચ્ચં. હન=હિંસાયં, ઘચ્ચાદેસાદિમ્હિ કતે હનનં હઞ્ઞતેતિ વા ઘચ્ચં. ભર=ભરણે, ભચ્ચાદેસાદિમ્હિ કતે ભરણીયો ભચ્ચો. ભૂ=સત્તાયં, યમ્હિ ઓકારે ઇમિના અવાદેસે ભવતીતિ ભબ્બો. લિહ=અસ્સાદને, યમ્હિ ઇમિના હસ્સ યકારે લેહિતબ્બં લેય્યં, એકારવુદ્ધિ.

૩૨. ગુહાદીહિ યક

ગુહાદીહિ ક્રિયત્થેહિ ભાવકમ્મેસુ યક હોતિ. ગુહ=સંવરણે, ''લહુસ્સુપન્તસ્સા''તિ સમ્પત્તસ્સ ઓકારસ્સ ''ન તે કાનુબન્ધનાગમેસૂ''તિ પટિસેધો. ''હસ્સ વિપલ્લાસો''તિ વિપલ્લાસે ગુહનં ગુહિતબ્બં ગુય્હં. દુહ=પપૂરણે, દોહનં દુય્હતીતિ વા દુય્હં. સાસ=અનુસિટ્ઠિયં –

૧૧૭. સાસસ્સ સિસ વા

સાસસ્સ સિસ વા હોતિ કાનુબન્ધે. પુબ્બરૂપં, સાસીયતીતિ સિસ્સો.

સિદ્ધા એવે+તે તબ્બાદયો પેસા+તિસગ્ગ+પ્પત્તકાલેસુ ગમ્યમાનેસુપિ, સામઞ્ઞેન વિધાનતો. પેસનં – ''કત્તબ્બ+મિદં ભવતા''તિ આણાપનં અજ્ઝેસનઞ્ચ. અતિસગ્ગો નામ ''કિ+મિદં મયા કત્તબ્બં''તિ પુટ્ઠસ્સ ''પાણો ન હન્તબ્બો''તિઆદિના પટિપત્તિદસ્સનમુખેન કત્તબ્બસ્સ અનુઞ્ઞા. પત્તકાલો નામ સમ્પત્તસમયો. યો કિચ્ચકરણસમયં ઉપપરિક્ખિત્વા કરોતિ, તસ્સ સમયારોચનં, ન તત્થ અજ્ઝેસન+મત્થિ. ભોતા ખલુ કટો કત્તબ્બો કરણીયો કારિયો કિચ્ચો'' એવં ત્વયા કટો કત્તબ્બો, ભોતો હિ પત્તો કાલો કટકરણે.

એવં ઉદ્ધમુહુત્તેપિ વત્તમાનતો પેસાદીસુ સિદ્ધા એવ. તથા અરહે કત્તરિ સત્તિવિસિટ્ઠે ચ પતીયમાને, આવસ્સકા+ધમીણતાવિસિટ્ઠે ચ ભાવાદો સિદ્ધા. ઉદ્ધં મુહુત્તતો-ભોતા કટો કત્તબ્બો. ભોતા રજ્જં કાતબ્બં, ભવં અરહો. ભોતા ભારો વહિતબ્બો, ભવં સક્કો. ભોતા અવસ્સં કટો કત્તબ્બો. ભોતા નિક્ખો દાતબ્બો.

૩૩. કત્તરિ લ્તુ+ણ્કા

કત્તરિ કારકે ક્રિયત્થા લ્તુ+ણ્કા હોન્તિ. કર=કરણે, પરરૂપે ''લ્તુ+પિતાદીન+મા સિમ્હી''તિ આ સિલોપો ચ. કરોતીતિ કત્તા. એવં ભરતીતિ ભત્તા. હરતીતિ હત્તા. ભિદતીતિ ભેત્તા, એકારો, ઊમ્હિ ભેદિતા. છિન્દતીતિ છેત્તા. ભોજનસ્સ દાતા ભોજનદાતા. સન્ધાતીતિ સન્ધાતા. વચતીતિ વત્તા. ઓકારપરરૂપેસુ ભુઞ્જતીતિ ભોત્તા. ''પદાદીનં ક્વચી''તિ યુકાગમો, બુજ્ઝતીતિ બુજ્ઝિતા. જાનાતીતિ ઞાતા. છિન્દતીતિ છેતા. સુણાતીતિ સોતા. ''ઊ+લસ્સે''તિ ઊસ્સ એકારે ગણ્હાતીતિ ગહેતા. ભવતીતિ ભવિતા. સરતીતિ સરિતા. ''મનાનં નિગ્ગહીતં''તિ મસ્સ નિગ્ગહીતે વગ્ગન્તે ચ ગચ્છતીતિ ગન્તા. નકારન્તાનમ્પિ નિગ્ગહીતં, ખનતીતિ ખન્તા. સનતીતિ સન્તા. મઞ્ઞતીતિ મન્તા. પાલેતીતિ પાલયિતા પાલેતા, એત્થ ચુરાદિત્તા ણિ.

ણિણાપીસુ-ભાવયતીતિ ભાવયિતા ભાવેતા. એવં સારયિતા સારેતા, દાપયિતા દાપેતા, હાપયિતા હાપેતા, નિરોધયિતા નિરોધેતા, બોધયિતા બોધેતા, ઞાપયિતા ઞાપેતા, સાવયિતા સાવેતા, ગાહયિતા ગાહેતા, કારયિતા કારેતા, કારાપયિતા કારાપેતા ઇચ્ચાદિ.

ણ્કપચ્ચયે-ણકારો વુદ્ધ્યત્થો. રથં કરોતીતિ રથકારકો, ‘‘અસ્સા ણાનુબન્ધે’’તિ આ અમાદિસમાસો ચ. અન્નં દદાતીતિ અન્નદાયકો. ‘‘અધાતુસ્સ કા+સ્યાદિતો ઘે+સ્સી’’તિ ઘે પરે અસ્સ ઇઆદેસો, અન્નદાયિકા, અન્નદાયકં કુલં. ‘‘આસ્સા+ણાપિમ્હિ યુક’’ ઇતિણાપિતો+ઞ્ઞત્ર યુક. લોકં નેતીતિ લોકનાયકો, એકારે ‘‘આયા+વા ણાનુબન્ધે’’તિ આયાદેસો. એવં વિનેતીતિ વિનાયકો.

અકમ્મુપપદે-કરોતીતિ કારકો, એવં દાયકો નાયકો, ઓકારે આવાદેસે સુણાતીતિ સાવકો. પુરે વિય ઇકારે સાવિકા. લુનાતીતિ લાવકો. પુ=પવને, પુનાતીતિ પાવકો. ભવતીતિ ભાવકો, ઉપાસતીતિ ઉપાસકો. ગણ્હાતીતિ ગાહકો પાવકો, યાજકો. વધ=હિંસાયં, વધેતીતિ વધકો, ‘‘અઞ્ઞત્રાપી’’તિ વુદ્ધિપટિસેધો. ‘‘હનસ્સ ઘાતો ણાનુબન્ધે’’તિ ઘાતાદેસો, હનતીતિ ઘાતકો. ‘‘મં વા રુધાદીનં’’તિ મં, રુન્ધકો, ગુરુત્તા ન વુદ્ધિ. તથા ભુઞ્જતીતિ ભુઞ્જકો. આયસ્સ રસ્સે કિણાતીતિ કયકો. પાલેતીતિ પાલકો. પૂજેતીતિ પૂજકો.

ખાદીસુ-તિતિક્ખતીતિ તિતિક્ખકો. વીમંસતીતિ વીમંસકો ઇચ્ચાદિ. પનુદતીતિ પનૂદકો, ‘‘બ્યઞ્જને’’ચ્ચાદિના દીઘો. ‘‘ભીત્વા+નકો’’તિ એત્થ ‘આનકો’તિ યોગવિભાગા આનકો, આસ્સ રસ્સે નકારાગમે ચ ‘‘ઞાસ્સ ને જા’’તિ જાદેસો, જાનનકો. ણાપિમ્હિ –

અણ-ઇતિ દણ્ડકધાતુ, આણાપેતીતિ આણાપકો. તથા સઞ્ઞાપકો, પતિટ્ઠાપકો. સં+પ પુબ્બો આપ=પાપુણને, નિબ્બાનં સમ્પાપેતીતિ નિબ્બાનસમ્પાપકો. કારાપકો, કારાપિકા ઇચ્ચાદિ.

બહુલંવિધાના કમ્મેપિ-પાદેહિ હરીયતીતિ પાદહારકો. ચુપ=મન્દગમને, ગલે ચુપ્પતીતિ ગલચોપકો.

સિદ્ધોવ લ્તુ અરહાદીસુ ‘‘ભવં ખલુ કઞ્ઞાય પરિગ્ગહારહો’’તિ (પરિગ્ગહિતા). સીલત્થે-ઉપાદાનસીલોતિ ઉપાદાતા. સાધુ ગચ્છતીતિ ગન્તા. મુણ્ડનધમ્મા મુણ્ડનાચારાતિ મુણ્ડયિતારો, એત્થ ‘‘ધાત્વત્થે નામસ્મી’’તિ ઇમ્હિ ઊઆગમે એ+અયાદેસે મુણ્ડયિતુસદ્દમ્હિ આરઙાદેસે ચ કતે યોસ્સ ટો.

૩૪. આવી

ક્રિયત્થા આવી હોતિ બહુલં કત્તરિ. ‘‘દિસસ્સ પસ્સ+દસ્સ=દસ+દ+દક્ખા’’તિ દસ્સાદેસો, ભયં પસ્સતીતિ ભયદસ્સાવી. નીમ્હિ ભયદસ્સાવિની. ભયદસ્સાવિ ચિત્તં. અપ્પવિસયતાઞાપનત્થં ભિન્નયોગકરણં. સામઞ્ઞવિહિતત્તા સીલાદીસુ ચ હોતેવ.

૩૫. આસિંસાય+મકો

આસિંસાયં ગમ્મમાનાયં ક્રિયત્થા અકો હોતિ કત્તરિ. જીવ=પાણધારણે, જીવતૂતિ જીવકો. નન્દ=સમિદ્ધિયં, નન્દતૂતિ નન્દકો. ભવતૂતિ ભવકો.

૩૬. કરા ણનો

કરતો કત્તરિ ણ નો હોતિ. કરોતીતિ કારણં. કત્તરીતિ કિં, કરોતિ અનેનાતિ કરણં.

૩૭. હાતો વીહિ+કાલેસુ

હાતો વીહિસ્મિં કાલે ચ ણનો હોતિ. ‘‘આસ્સા’’ત્યાદિના યુક, જહન્તિ ઉદકંતિ હાયના વીહયો. જહાતિ ભાવે પદત્થેતિ હાયનો સંવચ્છરો. વીહિકાલેસૂતિ કિં, જહાતીતિ હાતા.

૩૮. વિદા કૂ

વિદસ્મા કૂ હોતિ કત્તરિ. કકારો ‘‘કૂતો’’તિ વિસેસનત્થો. વિદતીતિ વિદૂ, લોકવિદૂ.

૩૯. વિતો ઞાતો

વિપુબ્બા ઞાઇચ્ચ+સ્મા કૂ હોતિ કત્તરિ. વિજાનાતીતિ વિઞ્ઞૂ.

૪૦. કમ્મા

કમ્મતો પરા ઞાઇચ્ચ+સ્મા કૂ હોતિ કત્તરિ. સબ્બં જાનાતીતિ સબ્બઞ્ઞૂ. એવં મત્તઞ્ઞૂ, ધમ્મઞ્ઞૂ, અત્થઞ્ઞૂ કાલઞ્ઞૂ, કતઞ્ઞૂ ઇચ્ચાદિ. (ભિક્ખૂતિ પન ‘‘ભરાદિ’’ ણ્વાદિસુત્તેન સિદ્ધં).

૪૧. ક્વચણ

કમ્મતો પરા ક્રિયત્થા ક્વચિ અણ હોતિ કત્તરિ. કુમ્ભં કરોતીતિ કુમ્ભકારો, અમાદિસમાસો. ઇત્થિયં કુમ્ભકારી. એવં કમ્મકારો, માસાકારો, કટ્ઠકારો, રથકારો સુવણ્ણકારો , સુત્તકારો, વુત્તિકારો, ટીકાકારો. સરં લુનાતીતિ સરલાવોતિ ઓ+અવાદેસા. મન્તે અજ્ઝાયતીતિ મન્થજ્ઝાયો, ઇ=અજ્ઝેનગતીસુ, અધિપુબ્બો, એ+અયાદેસા, અધિનો ઇસ્સ યકાર+ચવગ્ગાદયો ચ.

બહુલાધિકારા ઇહ ન હોતિ ‘‘આદિચ્ચં પસ્સતિ, હિમવન્તં સુણોતિ, ગામં ગચ્છતિ’’. ક્વચીતિ કિં, કમ્મકરો, એત્થ અપચ્ચયો.

૪૨. ગમા રૂ

કમ્મતો પરા ગમા રૂ હોતિ કત્તરિ. રાનુબન્ધત્તા અમભાગલોપો. વેદં ગચ્છતીતિ વેદગૂ, એવં પારગૂ.

સામઞ્ઞવિધાનતો સીલાદીસુપિ હોતિ. ભવપારં ગચ્છતિ સીલેનાતિ ભવપારગૂ. અન્તગમનસીલો અન્તગૂ, એવં અદ્ધગૂ.

૪૩. સમાન+ઞ્ઞ+ભવન્ત+યાદિતૂ+પમાના દિસા કમ્મે રી+રિક્ખ+કા

સમાનાદીહિ યાદીહિ ચો+પમાનેહિ પરા દિસા કમ્મકારકે રી+રિક્ખ+કા હોન્તિ. ‘‘સ્યાદિ સ્યાદિને+કત્થં’’તિ સમાસે ‘‘રાનુબન્ધે+ન્તસરાદિસ્સા’’તિ દિસસ્સ ઇસભાગલોપે ‘‘રીરિક્ખકેસૂ’’તિ સમાનસ્સ સાદેસે ચ સમાનો વિય દિસ્સતીતિ સદી, સદિક્ખો. કે – ‘‘ન તે કાનુબન્ધનાગમેસૂ’’તિ એત્તાભાવો, સદિસો.

૧૨૫. સમાના રો રી+રિક્ખ+કેસુ

સમાનસદ્દતો પરસ્સ દિસસ્સ ર હોતિ વા રી+રિક્ખ+કેસૂતિ પક્ખે દસ્સ રાદેસે સરી, સરિક્ખો, સરિસો.

૩,૮૬. સબ્બાદીન+મા

રી+રિક્ખ+કેસુ સબ્બાદીન+મા હોતિ. અઞ્ઞો વિય દિસ્સતીતિ અઞ્ઞાદી, અઞ્ઞાદિક્ખો, અઞ્ઞાદિસો.

૩,૮૭. ન્ત+કિ+મિ+માનં ટા+કી+ટી

રી+રિક્ખ+કેસુ ન્ત+કિં+ઇમસદ્દાનં ટા+કી+ટી હોન્તિ યથાક્કમં. ટકારા સબ્બાદેસત્થા. ભવાદી ભવાદિક્ખો ભવાદિસો, કીદી કીદિક્ખો કીદિસો, અયમિવ દિસ્સતીતિ ઈદી ઈદિક્ખો ઈદિસો. આકારે યાદી યાદિક્ખો યાદિસો, ત્યાદી ત્યાદિક્ખો ત્યાદિસો ઇચ્ચાદિ.

૩,૮૮. તુમ્હામ્હાનં તામે+કસ્મિં

રી+રિક્ખ+કેસુ તુમ્હામ્હાનં તામા હોન્તે+કસ્મિં યથાક્કમં. ત્વં વિય દિસ્સતિ, અયં વિય દિસ્સતીતિ તાદી માદી ઇચ્ચાદિ. એકસ્મિન્તિ કિં, તુમ્હાદિસો અમ્હાદિસો.

૩,૮૯. તં+મ+મઞ્ઞત્ર

રીરિક્ખકન્તતો+ઞ્ઞસ્મિં ઉત્તરપદે તુમ્હામ્હાન+મેકસ્મિં તં+મં હોન્તિ યથાક્કમં. ત્વં દીપો એસં, અહં દીપો એસંતિ અઞ્ઞપદત્થે તંદીપા મંદીપા. ત્વં સરણ+મેસં, અહં સરણ+ મેસન્તિ તંસરણા મંસરણા. તયા યોગો તય્યોગો, મયા યોગો મય્યોગોતિ અમાદિસમાસે નિગ્ગહીતલોપો.

૩,૯૦. વે+તસ્સે+ટ

રી+રિક્ખ+કેસુ એતસ્સ એટ વા હોતિ. એદી એતાદી, એદિક્ખો એતાદિક્ખો, એદિસો એતાદિસો.

૪૪. ભાવકારકે સ્વ+ઘણ ઘ કા

ભાવે કારકે ચ ક્રિયત્થા અ ઘણ ઘ કા હોન્તિ બહુલં.

અપચ્ચયો-પગ્ગણ્હનં પગ્ગહો, એવં નિગ્ગહો, ધમ્મં ધારેતીતિ ધમ્મધરો, એવં વિનયધરો. તથા તં કરોતીતિ તક્કરો, દ્વિત્તં. એવં હિતકરો, દિવસકરો, દિનકરો, દિવાકરો, નિસાકરો, ધનું ગણ્હીતિ ધનુગ્ગહો. એવં કવચગ્ગહો. દદ=દાને, સબ્બકામં દદાતીતિ સબ્બકામદદો, સબ્બદદો. આતો ''પરોક્ખાયઞ્ચા''તિ ચગ્ગહણેન દ્વિત્તે ''રસ્સો પુબ્બસ્સા''તિ રસ્સે ચ અન્નં દદાતીતિ અન્નદદો, એવં ધનદો. સંપુબ્બો ધા=ધારણે, સબ્બં સન્ધહતીતિ સબ્બસન્ધો. ની=પાપને, વિપુબ્બો, વિનેસિ વિનેતિ વિનેસ્સતિ એતેન એત્થાતિ વા વિનયો, એ+અયાદેસા. નયનં નયો. સિ=સેવાયં, નિપુબ્બો, નિસ્સીયતીતિ નિસ્સયો. સિ=સયે, અનુસયિ અનુસેતિ અનુસેસ્સતીતિ અનુસયો. ઇ=ગતિમ્હિ, પતિપુબ્બો, પટિચ્ચ એતસ્મા ફલ+મેતીતિ પચ્ચયો. સં+ઉપુબ્બો, દાગમે સમુદયો . ચિ=ચયે, વિનિચ્છયતે+નેન વિનિચ્છયનં વા વિનિચ્છયો, ''નિતો ચિસ્સ છો''તિ ચિસ્સ છો. ઉચ્ચયનં ઉચ્ચયો, સંચયો.

ખિ=ખયે, ખયનં ખયો. જિ=જયે, વિજયનં વિજયો, જયો. કી=દબ્બવિનીમયે, વિક્કયનં વિક્કયો, કયો. લી=સિલેસને, અલ્લીયન્તિ એત્થાતિ આલયો, લયો. (ઇવણ્ણન્તા).

આસુણન્તીતિ અસ્સવા, આસ્સ રસ્સો. પટિસ્સવનં પટિસ્સવો. સુ=પસ્સવને, આભવગ્ગા સવન્તીતિ આસવા. રુ=સદ્દો રવતીતિ રવો. ભવતીતિ ભવો. પભવતિ એતસ્માતિ પભવો. લૂ=છેદને, લવનં લવો. (ઉવણ્ણન્તા).

ચર=ચરણે, સંચરણં સંચરો. દર=વિદારણે, આદરનં આદરો. આગચ્છતિ આગમનંતિ વા આગમો. સપ્પ=ગમને, સપ્પતીતિ સપ્પો. દિબ્બતીતિ દેવો. પક્કમનં પક્કમતીતિ વા પક્કમો, એવં વિક્કમો. ચર=ચરણે, વનં ચરતીતિ વનચરો. કામો અવચરતિ એત્થાતિ કામાવચરો લોકો, કામાવચરા પઞ્ઞા, કામાવચરં ચિત્તં. ગાવો ચરન્તિ એત્થાતિ ગોચરો. પાદેન પિવતીતિ પાદપો. એવં કચ્છપો. સિરસ્મિં રુહતીતિ સિરોરુહો, મનાદિત્તા ઓ. ગુહાયં સયતીતિ ગુહાસયં ચિત્તં, એવં કુચ્છિસયા વાતા. પબ્બતે તિટ્ઠતીતિ પબ્બતટ્ઠો પુરિસો, પબ્બતટ્ઠા નદી, પબ્બતટ્ઠં ભસ્મં. એવં થલટ્ઠં જલટ્ઠં.

કિચ્છત્થે દુમ્હિ અકિચ્છત્થે સુ+ઈસં+સુખ ઉપપદેસુ-દુક્ખેન કરીયતિ કરણં વા દુક્કરં. એવં દુસ્સયો, દુક્ખેન ભરીયતીતિ દુબ્ભરો મહિચ્છો. એવં દુરક્ખં ચિત્તં, દુદ્દસો ધમ્મો, દુરનુબોધો ધમ્મો. ઈસં સયતીતિ ઈસંસયો, એવં સુખસયો. ઈસં કરીયતીતિ ઈસક્કરં કમ્મં. સુખેન કરીયતીતિ સુકરં પાપં બાલેન. એવં સુભરો અપ્પિચ્છો, સુદસ્સં પરવજ્જં, સુબોધ+મિચ્ચાદિ. સબ્બત્થ પાદિઅમાદિસમાસા.

ઘણ-ભવતીતિ ભાવો, ઓ+આવાદેસા. અય=ઇતિ દણ્ડકધાતુ, અયતિ ઇતોતિ આયો, આહરતીતિ આહારો. ઉપહનતીતિ ઉપઘાતો, ‘‘હનસ્સ ઘાતો ણાનુબન્ધે’’તિ ઘાતાદેસો. રઞ્જતીતિ રાગો, ‘‘કગા ચજાનં ઘાનુબન્ધે’’તિ જસ્સ ગો. રઞ્જન્તિ અનેનાતિ રાગો. ‘‘અસ્સા ણાનુબન્ધે’’તિ આ, પજ્જતે+નેનાતિ પાદો. તુદ=બ્યથને, પતુજ્જતે+નેનાતિ પતોદો. જરીયતિ અનેનાતિ જારો, એવં દારો. ભજીયતીતિ ભાગો. એવં ભારો. લબ્ભતીતિ લાભો. વિ+ઓપુબ્બો, વોહરીયતીતિ વોહારો. દિય્યતીતિ દાયો, યુક. વિહઞ્ઞતિ એતસ્માતિ વિઘાતો. વિહરન્તિ એત્થાતિ વિહારો. આરમન્તિ એતસ્મિન્તિ આરામો. પચનં વા પાકો, ચસ્સ કો. ચજનં ચાગો. યજનં યાગો. રજનં રાગો.

૧૨૭. અન+ઘણસ્વા+પરીહિ ળો

આ+પરીહિ પરસ્સ દહસ્સ ળો હોત+ન+ઘણસુ. પરિદહનં પરિળાહો. એવં દાહો. ભઞ્જનં સઙ્ગો. એવં સઙ્ગો. સંખરનં સંખારો, ‘‘કરોતિસ્સ ખો’’તિ કસ્સ ખો. એવં પરિક્ખારો. ‘‘પુરસ્મા’’તિ કરસ્સ ખો, પુરેક્ખારો, એત્તં તદમિનાદિપાઠા. એવં ઉપકારો, ગાહો.

ઘ-વચતીતિ વકો. સિચ=પગ્ઘરણે, સેચનં સેકો. એવં સોકો, એઓવુદ્ધિયો. યુઞ્જનં યોગો.

ક-પી=તપ્પને, પીનેતીતિ પીયો, કાનુબન્ધત્તા ન વુદ્ધિ, ‘‘યુવણ્ણાન+મિયઙુવઙ સરે’’તિ ઇયઙ. ખિપ=પેરણે, ખિપતીતીતિ ખિપો. ભુઞ્જન્ત્ય+નેનાતિ ભુજો. યુધ=સમ્પહારે આયુજ્ઝન્તિ અનેનાતિ આયુધં.

૪૫. દાધાત્વિ

દાધાતો બહુલ+મિ હોતિ ભાવકારકેસુ. દા=દાને, આદિયતીતિઆદિ. એવં ઉપાદિ. ધા=ધારણે, ઉદકં દધાતીતિ ઉદધિ, ‘‘સઞ્ઞાય+મુદો+દકસ્સા’’તિ ઉદકસ્સ ઉદાદેસો. જલં ધિયતે અસ્મિન્તિ જલધિ. વાલાનિ ધીયન્તિ અસ્મિન્તિ વાલધિ. સન્ધીયતિ સન્ધાતીતિ વા સન્ધિ. ધીયતીતિ ધિ. વિધીયતિ વિધાતિ વિધાનં વા વિધિ. સમ્મા સમં વા ચિત્તં આદધાતીતિ સમાધિ.

૪૬. વમાદીહ્વ+થુ

વમાદીહિ ભાવકારકેસ્વ+થુ હોતિ. વમ=ઉગ્ગિરણે, વમનં વમીયતીતિ વા વમથુ. વેપ+કમ્પ=ચલને, વેપનં વેપથુ.

૪૭. ક્વિ

ક્રિયત્થા ક્વિ હોતિ બહુલં ભાવકારકેસુ. કકારો કાનુબન્ધકારિયત્થો.

૧૫૯. ક્વિસ્સ

ક્રિયત્થા પરસ્સ ક્વિસ્સ લોપો હોતિ. સમ્ભવતીતિ સમ્ભૂ. એવં વિભવતીતિ વિભૂ, અભિભૂ, સયમ્ભૂ. તથા ધુ=કમ્પને, સન્ધુનાતીતિ સન્ધુ. વિભાતીતિ વિભા. પભાતીતિ પભા. સંગમ્મ ભાસન્તિ એત્થાતિ સભા, ‘‘ક્વિમ્હિ લોપો+ન્તબ્યઞ્જનસ્સા’’તિ અન્તબ્યઞ્જનસ્સ લોપો. ભુજેન ગચ્છતીતિ ભુજગો. એવં ઉરગો. તુરં=સીઘં ગચ્છતીતિ તુરઙ્ગો. ખેન ગચ્છતીતિ ખગો. વિહાયસે ગચ્છતીતિ વિહગો, તદમિનાદિપાઠા વિહાદેસો. ન ગચ્છતીતિ નગો. એવં અગો, ‘‘નગો વા+પ્પાણિની’’તિ વિકપ્પેન નઞસમાસે ટાદેસનિસેધો. જન=જનને, કમ્મતો જાતોતિ કમ્મજો, અમાદિસમાસો, કમ્મજો વિપાકો, કમ્મજા પટિસન્ધિ, કમ્મજં રૂપં. એવં ચિત્તજં, ઉતુજં, આહારજં. અત્તજો પુત્તો, વારિમ્હિ જાતો વારિજો. એવં થલજો. પઙ્કજં. જલજં. અણ્ડજં. સરસિજં, ઉપપદસમાસે બહુલંવિધાના વિભત્યલોપે ‘‘મનાદીહી’’તિઆદિના સિઆદેસો. દ્વિક્ખત્તું જાતો દ્વિજો, ‘‘તદમિના’’ દિના ક્ખત્તુંલોપો. પચ્છા જાતો અનુજો. સઞ્જાનાતીતિ સઞ્ઞા. પજાનાતીતિ પઞ્ઞા. એવં પતિટ્ઠાતીતિ પતિટ્ઠા. ઝા=ચિન્તાયં, પરસમ્પત્તિં અભિજ્ઝાયતીતિ અભિજ્ઝા. હિતેસિતં ઉપટ્ઠાપેત્વા ઝાયતીતિ ઉપજ્ઝા. સો એવ ઉપજ્ઝાયો, ‘‘સકત્થે’’તિ યો. સમ્મા ઝાયન્તિ એત્થાતિ સંઝા. ક્વિદન્તા ધાત્વત્થં ન જહન્તિ, લિઙ્ગત્થં પટિપાદયન્તિ.

૪૮. અનો

ક્રિયત્થા ભાવકારકેસુ અનો હોતિ. નન્દ=સમિદ્ધિયં, ભાવે-નન્દિયતે નન્દનં. કમ્મે-અનન્દીયિત્થ નન્દીયતિ નન્દીયિસ્સતિ નન્દિતબ્બન્તિ વા નન્દનં વનં. ગહનં ગહનીયં વા ગહણં, ‘‘તથનરા’’ દિના નસ્સ ણો. ગણ્હનં, નિગ્ગહીતસ્સ નો. ચરિતબ્બં ચરણં. ભુયતે ભવનં. હુયતે હવનં. રુન્ધિતબ્બં રુન્ધનં રોધનં વા. ભુઞ્જિતબ્બં ભુઞ્જનં ભોજનં વા. બુજ્ઝિતબ્બં બુજ્ઝનં, ‘‘પદાદીનં ક્વચી’’તિ યુક. બોધનં વા. સુતિ સુય્યતિ વા સવનં. પાપીયતીતિ પાપુણનં, ‘‘સકાપાનં કુક+કૂ’’તિ યોગવિભાગા કુઆગમે નાગમે ચ તસ્સ ણો ચ. પાલીયતીતિ પાલનં ઇચ્ચાદિ.

કત્તરિ-રજં હરતીતિ રજોહરણં તોયં. વિજાનાતીતિ વિઞ્ઞાણં. ઘા=ગન્ધોપાદાને, ઘાયતીતિ ઘાનં. ઝા=ચિન્તાયં, ઝાયતીતિ ઝાનં. કરોતિ અનેનાતિ કારણં, દીઘો. વિઆકરીયન્તિ એતેનાતિ બ્યાકરણં. પૂરતિ+નેનાતિ પૂરણં. દીયતે+નેનાતિ દાનં. પમીયતે+નેનાતિ પમાણં. વુચ્ચતે+નેનાતિ વચનં. પનુદતિ

પનુજ્જતે+નેનાતિ વા પનુદનં. સૂદ=પગરણે, સૂદતિ સુજ્જતે+નેનાતિ વા સૂદનો. સુણાતિ સુયતે+નેનેતિ વા સવનં. લુયતિ લુયતે+નેનેતિ વા લવનં. એવં નયનં. પુનાતિ પુયતે+નેનેતિ વા પવનો. સમેતીતિ સમણો સમનં વા. તથા ભાવેતિ ભાવીયતિ એતાયાતિ વા ભાવનં. એવં પાચનં પાચાપનં ઇચ્ચાદિ. ‘‘અન+સણસ્વા પરીહિ ળો’’તિ ળો, આળાહનં.

અધિકરણે-તિટ્ઠતિ અસિન્તિ ઠાનં. એવં સયનં, સેનં વા આસનં. અધિકરીયતિ એત્થાતિ અધિકરણં.

સમ્પદાનાપાદાનેસુ-સમ્મા પદીયતે યસ્સ તં સમ્પદાનં. અપેચ્ચ એતસ્મા આદદાતીતિ અપાદાનં. બહુલાધિકારા ચલનાદીહિપિ સીલસાધુધમ્મેસુપિ અનો, ચલતિ સીલેનાતિ ચલનો એવં જલનો, કોધનો, કોપનો. મણ્ડ=ભુસને, મણ્ડેતિ સીલેનાતિ મણ્ડનો. એવં ભૂસનો. ‘‘અઞ્ઞાત્રપી’’તિ ઓકારનિસેધો.

૪૯. ઇત્થિય+મ+ણ+ક્તિ+ક+યક+યા ચ

ઇત્થિલિઙ્ગે ભાવે કારકે ચ ક્રિયત્થા અઆદયો હોન્તિ અનો ચ બહુલં.

અ-જર=વયોહાનિયં, જિરતિ જિરણં વા જરા. ‘‘ઇત્થિય+મ+ત્વા’’તિ આપચ્ચયો. પટિસમ્ભિજ્જતીતિ પટિસમ્ભિદા. પટિપજ્જતિ એતાયાતિ પટિપદા. એવં સમ્પદા, આપદા. ઉપાદીયતીતિ ઉપાદા. ઇક્ખ+ચક્ખ=દસ્સને, ઉપઇક્ખતીતિ ઉપેક્ખા. ‘‘યુવણ્ણાન+મેઓ લુત્તા’’તિ એકારો. ચિન્તનં ચિન્તા. સિક્ખ=વિજ્જોપાદાને, સિક્ખનં સિક્ખીયન્તીતિ વા સિક્ખા. એવં ભિક્ખા. ઇચ્છનં ઇચ્છા. ‘‘ગમયમિ’’ચ્ચાદિના ચ્છડાદેસો. પુચ્છ=પુચ્છને, પુચ્છનં પુચ્છા. મિધ+મેધ=સઙ્ગમે, અપઠિતધાતુ, મેધનં મેધા. એવં ગુધ=પરિવેઠને, ગોધનં ગોધા. તિતિક્ખનં તિતિક્ખા. એવં વીમંસા, જિગુચ્છા, પિપાસા, પુત્તિયા. ઈહનં ઈહા.

ણ-કરણં કારા, ‘‘અસ્સા ણાનુબન્ધે’’તિ આ હોતિ, એવ+મુપરિપિ. હરણં હારા મુત્તાવલિ. તરણં તારા, ધરણં ધારા. અરણં આરા.

યથાકથઞ્ચિ સદ્દમ્હિ, રુળ્હિયા અત્થનિચ્છયો.

ક્તિ-સમ્ભુવનં સમ્ભુતિ. ‘‘ન તે’’ચ્ચાદિના ન વુદ્ધિ. સવનં સુતિ. નયનં નયતિ એતાયાતિ વા નીતિ. મઞ્ઞતીતિ મતિ, ‘‘ગમાદિરાનં લોપોન્તબ્યઞ્જનસ્સા’’તિ ગમાદિત્તા નલોપો. ગમનં ગન્તબ્બાતિ વા ગતિ. ઉપહનનં ઉપહતિ. રમન્તિ એતાય રમનં વા રતિ. તનનં તતિ. નિયમનં નિયતિ. ભુઞ્જનં ભુત્તિ. યુઞ્જનં યુત્તિ, પરરૂપં. એવં સમાપજ્જનં સમાપજ્જતેતિ સમાપત્તિ. સમ્પત્તિ. યજ=દેવપૂજાસઙ્ગતિકરણદાનેસુ, યજનં ઇટ્ઠિ, ‘‘યજસ્સ યસ્સ ટિયી’’તિ ટિઆદેસો, ‘‘પુચ્છાદિતો’’તિ તસ્સ ઠો, પરરૂપપઠમક્ખરા ચ. સાસનં સિટ્ઠિ, ‘‘સાસસ્સ સિસ વા’’તિ સિસ, સાનન્તરસ્સ તસ્સ ઠો’’તિ ઠાદેસો. ભેદનં ભિજ્જતેતિ વા ભિત્તિ. ભજ=સેવાયં, ભજનં ભત્તિ. તન=વિત્થારે, તનોતીતિ તન્તિ, નસ્સ નિગ્ગહીતાદિ.

ક-ગુહન્તી એત્થાતિ ગુહા, ઓકારનિવુત્તિ. રુજતીતિ રુજા. મોદન્તિ એતાયાતિ મુદા નામ મુદિતા.

યક-વિદ=ઞાણે, વિદનં વિદન્તિ એતાયાતિ વા વિજ્જા, દસ્સ જે પુબ્બરૂપં. યજનં ઇજ્જા, ટિઆદેસો.

ય-સયન્તિ એત્થાતિ સેય્યા, દ્વિત્તં. અજ=વજ=ગમને, સમજનં સમજન્તિ એત્થાતિ વા સમજ્જા. પપુબ્બો, પબ્બજનં પબ્બજ્જા. તવગ્ગવરણા''દિમ્હિ ''ચવગ્ગબયઞા''તિ યોગવિભાગેન વસ્સ બે દ્વિત્તં. ઊમ્હિ પરિચરણં પરિચરિયા. જાગરણં જાગરિયા.

અન-પયોજકે કારિયધાતુતો કત્તું પયોજનં કારણં, એકારનિસેધો નસ્સ ણો ચ. એવં હરિતું પયોજનં હારણં. વિદ=અનુભવે, વિત્તિ વેદયતીતિ વા વેદના. વન્દ=અભિવાદનથુતીસુ, વન્દનં વન્દના. ઉપાસનં ઉપાસના. ચિત=સંચેતનાયં, ચેતયતીતિ ચેતના. દેસિયતીતિ દેસના. ભાવિયતીતિ ભાવના.

૫૦. જાહાહિ નિ

જા=વયોહાનિમ્હિ, હા=ચાગે, ઇમેહિ ઇત્થિયં નિ હોતિ. જાનં=વયપરિપાકો જાનિ. હાનં હાનિ.

૫૧. કરા રિરિયો

કરતો રિરિયો હોતિ+ત્થિયં. રાનુબન્ધત્તા અરલોપે કરણં કિરિયા. ''ક્રિયા''તિ ''તુંતાયે''ચ્ચાદિમ્હિ ''ક્રિયાયં''તિ યોગવિભાગા રિયરમ્હિ અરલોપો, રિકારો કકારે+નુબન્ધો હોતિ.

૫૨. ઇ+કિ+તી સરૂપે

ધાતુસ્સ સરૂપે+ભિધેય્યે એતે હોન્તિ. વચઇચ્ચ+યં ધાતુ એવ વચિ. એવં યુધિ. ''કરોતિસ્સ ખો''તિ વિકરણસ્સ ઞાપિતત્તા ''કત્તરિ લો''તિ લો, પચતિ. અકારો કકારોતિ ઘણન્તેન કારસદ્દેન છટ્ઠીસમાસો.

૫૩. સીલા+ભિક્ખઞ્ઞા+વસ્સકેસુ ણી

ક્રિયત્થા ણી હોતિ સીલાદીસુ. સંસ=પસંસને, પિયપુબ્બો, પિયં પસંસતિ સીલેનાતિ પિયપસંસી રાજા. અથ વા પિયં પસંસતિ સીલેન વા ધમ્મેન વા તસ્મિં સાધુ વાતિ પિયપસંસી, પિયપસંસની, પિયપસંસિ કુલં, આવુદ્ધિમ્હિ તથા સચ્ચવાદી, ધમ્મવાદી. સીધયાયીતિ ''અસ્સા+ણાપિમ્હી યુક'' ઇતિ યુક. પાપકારી, માલકારી ઇચ્ચાદિ. ઉણ્હં ભુઞ્જતિ સીલેનાતિ ઉણ્હભોજી, ''લહુસ્સુપન્તસ્સા''તિ ઓકારો.

આભિક્ખઞ્ઞે-પુનપ્પુન ખીરં પિવતીતિ ખીરપાયી, યુક. અવસ્સં કરોતીતિ અવસ્સકારી. ''સ્યાદિ સ્યાદિને+કત્થં''તિ સમાસે વિભત્તિલોપે ચ કતે ''લોપો''તિ નિગ્ગહીતલોપો. સતન્દાયીતિ એત્થ બહુલંવિધાના વિભત્તિઅલોપે અમાદિસમાસપટિસેધે ચ કતે વગ્ગન્તં.

અઞ્ઞસ્મિં અત્થેપિ ''ણી''તિ યોગવિભાગેન સિદ્ધં. સાધુકારી, બ્રહ્મચારી, અસ્સદ્ધભોજી. પણ્ડિતં અત્તાનં મઞ્ઞતીતિ પણ્ડિતમાની, બહુસ્સુતધારી ઇચ્ચાદિ.

સાધુકરણં સાધુકારો, સો અસ્સ અત્થીતિ સાધુકારીતિ ઘણન્તા ઈ.

૫૪. થાવરિ+ત્તર ભઙ્ગુર ભિદુર ભાસુર ભસ્સરા

એતે સદ્દા નિપચ્ચન્તે સીલે ગમ્યમાને. ઇમિના નિપાતના વરપચ્ચયો ચ થાસ્સ થો ચ, તિટ્ઠતિ સીલેનાતિ થાવરો. ઇ=અજ્ઝેનગતીસુ , ત્તરપચ્ચયો, ગચ્છતિ સીલેનાતિ ઇત્તરો. ભઞ્જ=ઓમદ્દને, ભજ્જતે સયમેવ ભજ્જતિ વા અત્તના અત્તાનન્તિ ભઙ્ગુરો, કમ્મે કત્તરિ વા ગુરપચ્ચયો. ભિજ્જતે સયમેવ ભિન્દતિ વા અત્તાનન્તિ ભિદ્દુરો, એત્થ ઙ્કુરપચ્ચયો, કકારો+નુબન્ધો. પરભઞ્જનવિસયેસુપિ ઉદાહરણેસુ ન હોતિ. તત્થાપિ કેચિ ‘‘દોસન્ધકારભિદ્દુરો’’તિ ઇદં સન્ધાય ઇચ્છન્તિ. ભાસતિ દિપ્પતીતિ ભાસુરો, ઉરપચ્ચયો. સરપચ્ચયે ભસ્સરો, ‘‘બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા’’તિ રસ્સો. (તેકાલિકપ્પચ્ચયા).

૫૫. કત્તરિ ભૂતે ક્તવન્તુ+ક્તાવી

ભૂતે અત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા ક્તવન્તુ+ક્તાવી હોન્તિ કત્તરિ. વિજિનીતિ વિજિતવા વિજિતાવી, કાનુબન્ધત્તા ન વુદ્ધિ. ગુણવન્તુ દણ્ડિસમં. હુ=હવને, અગ્ગિં અહવીતિ હુતવા હુતાવી, હુતાવિની હુતવાની. ‘‘ભૂતે’’તિ યાવ ‘‘આહારત્થા’’તિ અધિકારો.

૫૬. ક્તો ભાવકમ્મેસુતિ

ભાવે કમ્મે ચ ભૂતે ક્તો હોતિ. અસનં આસિતં ભવતા, ત્રિ. કરીયિત્થાતિ કતો કટો ભવતા, ‘‘ગમાદિરાનં’’ ત્યાદિના રલોપો. એવ+મુપરિપિ.

૫૭. કત્તરિ ચા+રમ્ભે

ક્રિયારમ્ભે કત્તરિક્તો હોતિ યથાપત્તઞ્ચ, પકરીતિ પકતો ભવં કટં. પકરીયિત્થાતિ પકતો કટો ભવતા. પસુપીતિ પસુત્તો ભવં. પસુપીયિત્થાતિ પસુત્તં ભવતા, પરરૂપં.

૫૮. ઠા+સ વસ સિલિસ સી રુહ જર જનીહિ

ઠાદીહિ કત્તરિ ક્તો હોતિ યથાપત્તઞ્ચ. ઉપટ્ઠાસીતિ ઉપટ્ઠીતો ભવં ગુરું. ઉપટ્ઠીયિત્થાતિ ઉપટ્ઠિતો ગુરુ ભોતા, ‘‘ઠાસ્સી’’તિ ઠાસ્સ ઇ. એવં ઉપાસીતિ ઉપાસિતો. ઉપાસીયિત્થાતિ ઉપાસિતો. ‘‘ત્રિ બ્યઞ્જનસ્સા’’તિ ત્રિ. અનુવુસિ અનુવુસીયિત્થાતિ વા અનુવુસીતો. ‘‘અસ્સૂ’’તિ અસ્સ ઉકારો. આપુબ્બો સિલિસ=આલિઙ્ગને, આસિલેસિ આસિલેસીયિત્થાતિ વા આસિલિટ્ઠો. ‘‘સાનન્તરસ્સ તસ્સ ઠો’’તિ ઠે પરરૂપં પઠમક્ખરઞ્ચ. અધિસયિ અધિસીયિત્થાતિ વા અધિસયિતો ખટોપિકં ભવં, અધિસયિતા ખટોપિકા ભોતા. એવં આરુહિ આરુહીયિત્થાતિ વા આરુળ્હો રુક્ખં ભવં, આરુળ્હો રુક્ખો ભોતા, ‘‘રુહાદીહિ હો ળ ચા’’તિ તસ્સ હકારો પુબ્બહકારસ્સ ચ ળો. અનુજીરિ અનુજીરીયિત્થાતિ વા અનુજિણ્ણો વસલિં ભવં, અનુજિણ્ણા વસલી ભોતા, ‘‘તરાદીહિ રિણ્ણો’’તિ ક્તસ્સ રિણ્ણાદેસો ‘‘રાનુબન્ધે’’ત્યાદિના અરભાગસ્સ લોપો ચ. અન્વજાયિ અન્વજાયિત્થાતિ વા અનુજાતો માણવકો માણવિકં, અનુજાતા માણવિકા માણવકેન, ‘‘જનિસ્સા’’તિ નસ્સ આ.

૫૯. ગમનત્થા+કમ્મકા+ધારે ચ

ગમનત્થતો અકમ્મકતો ચ ક્રિયત્થા આધારે ક્તો હોતિ કત્તરિ ચ યથાપત્તઞ્ચ. યા=પાપુણને, યાતવન્તો અસ્મિન્તિ યાતં ઠાનં. યાતવન્તો યાતા, યાનં યાતં. એત્થ સન્તમ્પિ કમ્મં અનિચ્છિતં. યાયિતાતિ યાતો પથો. ‘‘યે

ગત્યત્થા, તે બુદ્ધ્યત્થા. યે બુદ્ધ્યત્થા, તે ગત્યત્થા''તિ વુત્તત્તા તથલક્ખણં યાથાવતો આગતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો ઇતિપિ હોતિ. આસિતવન્તો અસ્મિન્તિ આસિતં. આસિતવન્તો આસિતા. આસન+માસિતં.

૬૦. આહારત્થા

અજ્ઝોહારત્થા આધારે ક્તો હોતિ યથાપત્તઞ્ચ. ભુત્તવન્તો+સ્મિન્તિ ભુત્તં. એવં પીતં, ''ગાપાન+મી''તિ ઈ. ભુઞ્જનં ભુત્તં પાનં પીતં. ભુઞ્જીયિત્થાતિ ભુત્તો ઓદનો. એવં પીતં ઉદકં. અકત્તત્થં ભિન્નયોગકરણં. બહુલાધિકારા કત્તરિપિ ''અપિવિંસૂતિ પીતા ગાવો''તિ હોતેવ. સિદ=પાકે, પસ્સિજ્જીતિ પસ્સન્નો, ''ગમનત્થ'' દિના ક્તો, ''ભિદા'' દિના તસ્સ નો પરરૂપઞ્ચ. અમઞ્ઞિત્થાતિ મતો. ઇચ્છીયિત્થાતિ ઇટ્ઠો. અબુજ્ઝિતાતિ બુદ્ધો, ''ધો ધહભેહી''તિ તસ્સ ધો. પૂજીયિત્થાતિ પૂજિતો, ચુરાદિત્તા ણિ. એવં સીલીયિત્થાતિ સીલિતો. રક્ખીયિત્થાતિ રક્ખિતો. ખમીયિત્થાતિ ખન્તો, મસ્સ નિગ્ગહીતં. અક્કોચ્છીયિત્થાતિ અક્કુટ્ઠો, આસ્સ રસ્સો. રુસ=રોસે, અરોસીતિ રુટ્ઠો, ''ગમનત્થા'' દિના કત્તરિ ક્તો. ગિમ્હિ રુસિતો. હર=હરણે, અભિ+ વિ+આપુબ્બો , અભિબ્યાહરીયિત્થાતિ અભિબ્યાહટો. દય=દાનગતિહિંસાદાનેસુ, અદયીયિત્થાતિ દયિતો. હસ=આલિક્યે, અહસીતિ હટ્ઠો. કામીયિત્થાતિ કન્તો, ''ણિણાપીનં તેસૂ''તિ એત્થ ''ણિણાપીનં''તિ યોગવિભાગા ચુરાદિણિલોપો. સંયમીતિ સંયતો. નઞપુબ્બો, ન મરીતિ અમતો, નઞસમાસે નસ્સ ટો.

કટ્ઠં દુક્ખં આપન્નોતિ ફલભૂતે દુક્ખે કટ્ઠસદ્દસ્સ વત્તનતો ફલસ્સ ભાવિત્તા ભૂતેયેવ ક્તો. કસ=ગતિહિંસાવિલેખનેસુ, અકસિ=હિંસીતિ કટ્ઠં.

૧૫૦. ભિદાદિતો નો ક્ત+ક્તવન્તૂનં

ભિદાદીહિ પરેસં ક્ત+ક્તવન્તૂનં તસ્સ નો હોતિ. આકતિગણો+યં. ''ક્તો ભાવકમ્મેસૂ''તિ કમ્મે ઉપરિ સબ્બત્થ ક્તો. ભિજ્જિત્થોતિ ભિન્નો, તસ્સ ને પરરૂપં. અભિન્દીતિ ભિન્નવા, ''કત્તરિ ભૂતે'' ચ્ચાદિના ક્તવન્તુ. એવ+મુપરિપિ. છિજ્જિત્થાતિ છિન્નો. અછિન્દીતિ છિન્નવા. છદ=અપવારણે, છાદીયિત્થાતિ છન્નો. અછાદયીતિ છન્નવા, ચુરાદિત્તા ણિ, તસ્સ ''ણિણાપીનં તેસૂ''તિ એત્થ ''ણિ'' ઇતિ યોગવિભાગા લોપો. ખિદ=અસહને, ખિજ્જીતિ ખિન્નો ખિન્નવા, કત્તરિ. એવ+મુપરિપિ. ઉપ્પજ્જીતિ ઉપ્પન્નો ઉપ્પન્નવા. સિદ=પાકે, અસિજ્જીતિ સિન્નો સિન્નવા. સદ=વિસરણગત્ય વસાદનાદાનેસુ, સિદીતિ સન્નો સન્નવા. પીનીતિ પીનો પીનવા. સૂ=પસવે, સૂનીતિ સૂનો. પસવીતિ સૂનવા. દી=ખયે, દીયીતિ દીનો દીનવા. ડી+લી=આકાસગમને, ડીયીતિ ડીનો ડીનવા. લીયિ લેયિ અલીયીતિ લીનો લીનવા. અલુયીતિ લૂનો લૂનવા.

૧૫૧. દાત્વિ+ન્નો

દાતો ક્ત+ક્તવન્તૂનં તસ્સ ઇન્નો હોતિ. અદાયિત્થાતિ દિન્નો. અદાસીતિ દિન્નવા.

૧૫૨. કિરાદીહિ ણોતિ

ણો. ઉપરિ સબ્બત્થ ક્ત+ક્તવન્તૂનંતિ યોજેતબ્બં. કિર=વિકિરણે, અકિરીયિત્થાતિ કિણ્ણો. અકિરીતિ કિણ્ણવા. અપુરીતિ પુણ્ણો પુણ્ણવા. અખીયિત્થાતિ ખીણો. અખીયીતિ ખીણવા.

૧૫૩. તરાદીહિ રિણ્ણોતિ

તસ્સ રિણ્ણો. રકારો અન્તસરાદિલોપત્થો. અતરીતિ તિણ્ણો તિણ્ણવા. અજીરીતિ જિણ્ણો જિણ્ણવા. પરિચીયિત્થાતિ ચિણ્ણો. પરિચીયીતિ ચિણ્ણવા. એત્થ ચિસ્સ વિકપ્પવિધાનત્તા પન પરિચિત+ઉપચિતાદયોપિ સિદ્ધા એવ.

૧૫૪. ગો ભઞ્જાદીહિતિ

ભઞ્જાદિતો તસ્સ ગ હોતિ. અભઞ્જીતિ ભગ્ગો ભગ્ગવા. ‘‘ગમનત્થા’’ દિના કત્તરિ ક્તપચ્ચયે તસ્સ ઇમિના ગકારે પરરૂપં નિગ્ગહીતલોપો ચ. લગ=સઙ્ગે, અલગીતિ લગ્ગો લગ્ગવા. મુજ્જ=મુજ્જને, નિમુજ્જીતિ નિમુગ્ગો નિમુગ્ગવા, એત્થ સંયોગાદિલોપો. વીજ+ભયચલનેસુ, સંપુબ્બો, સંવિજ્જીતિ સંવિગ્ગો સંવિગ્ગવા.

૧૫૫. સુસા ખોતિ

સુસતો પરેસં ક્ત+ક્તવન્તૂનં તસ્સ ખો હોતિ. સુસ=સોસે. સુસ્સીતિ સુક્ખો સુક્ખવા.

૧૫૬. પચા કો

પચા પરેસં ક્ત+ક્તવન્તૂનં તસ્સ કો હોતિ. પચ્ચીતિ પક્કો. પચીતિ પક્કવા.

૧૫૭. મુચા વાતિ

મુચા પરેસં ક્ત+ક્તવન્તૂનં તસ્સ કો વા હોતિ. મુચ=મોચને, મુચ્ચીતિ મુક્કો મુત્તો. અમુચીતિ મુક્કવા મુત્તવા. સક્કો-તિણ્વાદીસુ ‘‘ઇ ભી કા’’ દિના સિદ્ધં. અસક્ખીતિ સક્કો. ક્ત+ક્તવન્તૂસુ સત્તો સત્તવાત્વેવ હોતિ.

૧૦૬. મુહ+બહાનઞ્ચ તે કાનુબન્ધે+ત્વે

મુહ+બહાનં દુહિસ્સ ચ દીઘો હોતિ તકારાદો કાનુબન્ધે ત્વાન+ત્વાવજ્જિતે. મુહ=વેચિત્તે, બહ+બ્રહ+બ્રૂહ વુદ્ધિયં. મુય્હિત્ત બય્હિત્થાતિ મૂળ્હો બાળ્હો, ‘‘ગમનત્થા’’ દિના અકમ્મકત્તા કત્તરિ ક્તે દીઘો ‘‘રુહાદીહિ હો ળ ચા’’તિ તસ્સ હો ચ હસ્સ ળો ચ હોતિ. એવં ગૂળ્હો. ‘‘કાનુબન્ધે+ત્વે’’તિ યાવ ‘‘સાસસ્સ સિસ વા’’ ત્ય+ધિકારો.

૧૦૭. વહસ્સુ+સ્સ

વહસ્સ ઉસ્સ દીઘો હોતિ તે. વુય્હિત્થાતિ વૂળ્હો, ‘‘અસ્સૂ’’તિ ઉકારે ઇમિના દીઘો.

૧૦૮. ધાસ્સ હિ

ધા=ધારણે+તિમસ્સ હિ હોતિ વા તે. નિધીયિત્થાતિ નિહિતો. નિદહીતિ નિહિતવા નિહિતાવી.

૧૦૯. ગમાદિરાનં લોપો+ન્તસ્સ

ગમાદીનં રકારન્તાનઞ્ચ અન્તસ્સ લોપો હોતિ તે. અગમીતિ ગતો. ખઞ્ઞિત્થાતિ ખતો, કમ્મે. એવં હઞ્ઞિત્થાતિ હતો. તન=વિત્થારે, તઞ્ઞિત્થાતિ તતો. યમ=ઉપરમે, સંયમીતિ સઞ્ઞતો, "ગમનત્થા" દિના કત્તરિ ક્તો, "યે સંસ્સા"તિ નિગ્ગહીતસ્સ ઞો પુબ્બરૂપઞ્ચ. એવં અરમીતિ રતો. કરીયિત્થાતિ કતો.

૧૧૦. વચાદીનં વસ્સુ+ટ વા

વચાદીનં વસ્સ ઉટ વા હોતિ કાનુબન્ધે અત્વે. વુચ્ચિત્થાતિ ઉત્તં. અસ્સ ઉ વુત્તં, ઉભયત્થ પરરૂપં. વસ=નિવાસે, વસનં અવસિ વસિંસુ એત્થાતિ વા ઉત્થં વુત્થં, "ગમનત્થા" દિના ક્તો, "સાસ વસ સંસ સંસા થો"તિ તસ્સ થો.

૧૧૨. વદ્ધસ્સ વા

વદ્ધસ્સ અસ્સ વા ઉ હોતિ કાનુબન્ધે અત્વે. અવડ્ઢીતિ વુદ્ધો વદ્ધો, કત્તરિ ક્તે "ધો ધ+હભેહી"તિ તસ્સ ધો, તતિયક્ખરદો ચ સંયોગાદિલોપો ચ. વુત્તીતિ "સબ્બાદયો વુત્તિમત્તે"તિ યોગવિભાગા અસ્સ ઉ. વત્તીતિપિ યથાલક્ખણં.

૧૧૩. યજસ્સ યસ્સ ટિ+યી

યજસ્સ યસ્સ ટિ+યી હોન્તિ કાનુબન્ધે અત્વે. યજનંતિ ક્તો, "પુચ્છાદિતો"તિ તસ્સ ઠે પરરૂપાદિમ્હિ કતે ઇટ્ઠં યિટ્ઠં.

૧૧૪. ઠાસ્સિ

ઠાસ્સ ઇ હોતિ કાનુબન્ધે અત્વે. અટ્ઠાસીતિ ઠિતો.

૧૧૫. ગા+પાન+મી

ગા+પાન+મી હોતિ કાનુબન્ધે અત્વે. ગાનં ગીતં. પાનં પીતં. બહુલાધિકારા પિત્વા.

૧૧૬. જનિસ્સા

જનિસ્સ આ હોતિ કાનુબન્ધે અત્વે. અજનીતિ જાતો, "છટ્ઠિયન્તસ્સા"તિ અન્તસ્સ આ હોતિ.

૧૧૭. સાસસ્સ સિસ વા

સાસસ્સ સિસ હોતિ કાનુબન્ધે અત્વે. સાસનંતિ ક્તો, તસ્સ "સાસ વસ સંસ સસા થો"તિ થે પરરૂપં પઠમક્ખરો ચ, "ત+થ+ન+રા" દિના તસ્સ ટો. થસ્સ ઠો, સિટ્ઠં. અઞ્ઞત્ર સત્થં. "ગુહાદીહિ યક" ઇતિ યકપચ્ચયે સાસીયતીતિ સિસ્સો. ઉમ્હિ સાસિયો.

૧૪૦. સાનન્તરસ્સ તસ્સ ઠો

સકારન્તા ક્રિયત્થા પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ ઠ હોતિ. તુસ્સીતિ તુટ્ઠો, ‘‘ગમનત્થા’’ દિના ક્તે ઇમિના તસ્સ ઠે પરરૂપાદિ. એવં તુટ્ઠવા. તબ્બ+ક્તીસુ તોસનં તુટ્ઠબ્બં, ‘‘અઞ્ઞત્રાપી’’તિ ઓકારાભાવો. એવં તુટ્ઠિ, કાનુબન્ધત્તા ન વુદ્ધિ.

૧૪૧. કસસ્સિ+મ ચ વા

કસસ્મા પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ ઠ હોતિ કસસ્સ વા ઇમ ચ. કસીયિત્થાતિ કિટ્ઠં. કિટ્ઠાદિં વિય દુપ્પસું, કમ્મે ક્તો. ઇમાભાવે કટ્ઠં, અકટ્ઠપાકિમં સાલિં.

૧૪૨. ધસ્તો+ત્રસ્તા

એતે સદ્દા નિપચ્ચન્તે. ધંસ+ધંસને, ધંસીયિત્થાતિ ધસ્તો, બિન્દુલોપો. ઉત્રસીતિ ઓત્રસ્તો.

૧૪૩. પુચ્છાદિતો

પુચ્છાદીહિ પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ ઠ હોતિ. પુચ્છીયિત્થાતિ પુટ્ઠો. ભજ્જ=પાકે, ભજ્જીયિત્થાતિ ભટ્ઠો, સંયોગાદિલોપો. યજિત્થાતિ યિટ્ઠો, ‘‘યજસ્સ યસ્સ ટિ+યી’’તિ યિ.

૧૪૪. સાસ વસ સંસ સસા થો

એતેહિ પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ થ હોતિ. સાસનં સાસીયિત્થાતિ વા સત્થં. વસનં વુત્થં, ‘‘અસ્સૂ’’તિ ઉ. પસંસનં પસંસીયિત્થાતિ વા પસત્થં. સસ=ગતિ+હિંસા+પાણનેસુ, સસનં ગમનં હિંસનં જીવનઞ્ચ સત્થં. અનુસાસીયિત્થાતિ અનુસિટ્ઠો, ત્થસ્સ ટ્ઠો.

૧૪૫. ધો ધ+હ+ભેહિ

ધકાર હકાર ભકારન્તેહિ પરસ્સ તસ્સ ધ હોતિ. વડ્ઢિત્થાતિ કમ્મે ક્તે તસ્સ ધકારાદિમ્હિ ચ ‘‘વદ્ધસ્સ વા’’તિ ઉકારે કતે સંયોગાદિલોપો, વુદ્ધો. દુય્હિત્થાતિ દુદ્ધં. લભીયિત્થાતિ લદ્ધં.

૧૪૬. દહા ઢો

દહા પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ ઢ હોતિ. દય્હિત્થાતિ દટ્ઠો, પરરૂપાદિમ્હિ કતે ‘‘ચતુત્થદુતિયે’’ ચ્ચાદિના ડકારો.

૧૪૭. બહસ્સુ+મ ચ

બહા પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ ઢ હોતિ બહસ્સુ+મ ચ ઢસન્નિયોગેન. બહ+બ્રહ+બ્રૂહ=વુદ્ધિયં. અબહીતિ બુટ્ઠો.

૧૪૮. રુહાદીહિ હો ળ ચ

રુહાદીહિ પરસ્સા+નન્તરસ્સ તસ્સ હ હોતિ ળો ચ+ન્તસ્સ. આરુહીતિ આરુળ્હો. ગુય્હિત્થાતિ ગુળ્હો. અબહીતિ બાળ્હો. દ્વીસુ ‘‘મુહબહા’’ દિના દીઘો.

૧૪૯. મુહ વાતિ

ક્તતસ્સ હકારો અન્તસ્સ વા ળો ચ. અમોહીતિ મુળ્હો, મુહ્ળો, તસ્સ ધો. (અતીતકાલિકપચ્ચયવિધાનં).

૬૪. ન્તો કત્તરિ વત્તમાને

વત્તમાનત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા ન્તો હોતિ કત્તરિ. તિટ્ઠતીતિ તિટ્ઠન્તો, ‘‘કત્તરિ લો’’તિ લો, ‘‘ઠાપાનં તિટ્ઠપિવા’’તિ તિઠાદેસો. કત્તરિ માન+ન્ત+ત્યાદિસુ ઇમિનાવ લો.

૬૫. માનોતિ

કત્તરિ માનો. તિટ્ઠમાનો.

૬૬. ભાવકમ્મેસુતિ

ભાવકમ્મેસુ માનો. ઠાનં ઠીયમાનં. ‘‘ક્યો ભાવકમ્મેસ્વ+પરોક્ખેસુ માન+ન્ત+ત્યાદીસૂ’’તિ ભાવે કમ્મે ચ ક્યો. ‘‘ક્યસ્સા’’તિ ઈમ. પચીયતીતિ પચ્ચમા નો. ક્યે પુબ્બરૂપં.

૬૭. તે સ્સપુબ્બા+નાગતે

અનાગતે અત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા તેન્તમાના સ્સપુબ્બા હોન્તિ, લે આસ્સ લોપો, ઠસ્સતીતિ ઠસ્સન્તો ઠસ્સમાનો. ઠીયિસ્સતીતિ ઠીયિસ્સમાનં, ક્યે ઈ, ‘‘ઞિબ્યઞ્જનસ્સા’’તિ ઞિ. અસ્સ ત્યાદિવિસયત્તા ‘‘આઈસ્સા’’ દિના ઇઞ ન હોતિ, અઈહિ સહચરિતત્તા સ્સાસ્સ. પચ્ચિસ્સતીતિ પચ્ચિસ્સમાનો ઓદનો. ‘‘રા નસ્સ ણો’’તિ ણે પત્તે –

૫,૧૭૨. ન ન્ત+માન+ત્યાદીનં

રન્તતો પરેસં ન્ત+માન+ત્યાદીનં નસ્સ ણો ન હોતિ. કરોતીતિ કરોન્તો કુરુમાનો, ‘‘તનાદિત્વો’’તિ ઓ.

૫,૧૭૩. ગમ યમિ+સાસ દિસાનં વા ચ્છઙ

એતેસં વા ચ્છઙ હોતિ ન્ત+માન+ત્યાદીસુ. ઙ-નુબન્ધત્તા અન્તસ્સ હોતિ, ગચ્છન્તો ગચ્છમાનો. યમ=ઉપરમે, યચ્છન્તો યચ્છમાનો. ઇચ્છન્તો ઇચ્છમાનો. આસ=ઉપવેસને, અચ્છન્તો અચ્છમાનો, ‘‘બ્યઞ્જને’’ચ્ચાદિના રસ્સો. દિસ=અતિસજ્જને, દિચ્છન્તો દિચ્છમાનો. વવત્થિતવિભાસત્તા વાસદ્દસ્સ અઞ્ઞપચ્ચયેસુ ચ ક્વચિ, ઇચ્છીયતીતિ ઇચ્છિતબ્બં, ઇચ્છનં ઇચ્છા, ‘‘ઇત્થિય+મણા’’ દિના અપ્પચ્ચયો. ઇચ્છિતં, ઇચ્છિતબ્બં, ઇચ્છિતું. અઞ્ઞેસઞ્ચ યોગવિભાગા, પવેચ્છન્તો.

૧૭૪. જર+મરાન+મીયઙ

એતેસ+મીયઙ વા હોતિ ન્ત+માન+ત્યાદીસુ. જીયન્તો. ‘‘જરસદા’’ દિચ્ચાદિના ઈમ. જીરન્તો. જીયમાનો જીરમાનો. મીયન્તો મરન્તો, મીયમાનો મરમાનો.

૧૭૫. ઠાપાનં તિટ્ઠપિવા

ઠાપાનં તિટ્ઠપિવા હોન્તિ વા ન્તાદીસુ. તિટ્ઠન્તો, તિટ્ઠમાનો. પિવન્તો પિવમાનો.

૧૭૬. ગમ+વદ+દાનં ઘમ્મ+વજ્જ+દજ્જા

ગમાદીનં ઘમ્માદયો વા હોન્તિ ન્તાદીસુ. ઘમ્મન્તો ગચ્છન્તો, વજ્જન્તો વદન્તો, દજ્જન્તો દદન્તો.

૧૭૭. કરસ્સ સોસ્સ કુબ્બ કુરુ કયિરા

કરસ્સ સઓકારસ્સ કુબ્બાદયો વા હોન્તિ ન્તાદીસુ. કુબ્બન્તો કયિરન્તો કરોન્તો, એવં કુબ્બમાનો ઇચ્ચાદિ. અઞ્ઞત્ર ''માનસ્સ મસ્સા''તિ માનસ્સ મસ્સ લોપે કરાણો. ''સોસ્સા''તિ વુત્તત્તા કત્તરિયેવ.

૧૭૮. ગહસ્સ ઘેપ્પો

ગહસ્સ વા ઘેપ્પો હોતિ ન્તાદીસુ. ઘેપ્પન્તો ઘેપ્પમાનો.

૧૭૯. ણો નિગ્ગહીતસ્સ

ગહસ્સ નિગ્ગહીતસ્સ ણો હોતિ, ''મં વા રુધાદીનં''તિ મં, ગણ્હિતબ્બં, ગણ્હિતું, ગણ્હન્તો.

૧૩૦. ન્ત+માન+ન્તિ+યિ+યુંસ્વા+દિલોપોતિ

આદિલોપો. અસ=ભુવિ, ભવતીતિ સન્તો સમાનો.

૧૩૧. પાદિતો ઠાસ્સ વા ઠહો ક્વચિતિ

ઠાસ્સ પાદીસુ ઠહો. સણ્ઠહન્તો. સન્તિટ્ઠન્તો.

(વત્તમાનપચ્ચયન્તનયો).

૬૧. તું તાયે તવે ભાવે ભવિસ્સતિ ક્રિયાયં તદત્થાયં

ભવિસ્સતિઅત્થે વત્તમાનતો ક્રિયત્થા ભાવે તુમાદયો હોન્તિ ક્રિયાયં તદત્થાયં પતીયમાનાયં. કરણાય ગચ્છતિ કાતું ગચ્છતિ. ''તુંતુનતબ્બેસુ વા''તિ કરસ્સ વા આ હોતિ, પુબ્બરૂપે કત્તાયે. ''કરસ્સા તવે''તિ નિચ્ચં આ, કાતવે. નિપાતત્તા ''અસઙ્ખ્યેહિ સબ્બાસં''તિ ચતુત્થીસસ્સ લોપો. એવ+મુપરિ તુનાદીસુ. કત્તું કામેતીતિ કત્તુકામો, અભિસઙ્ખરિતુ+માકઙ્ખતિ. સદ્ધમ્મં સુણિતું, ગિમ્હિ નાગમે તસ્સ ણો, નાગમત્તા ન વુદ્ધિ. સોતવે સોતું સુણિતું વા પત્થેહિ. એવં અનુભવિતું, પચિતું. ગન્તું, ''મનાનં નિગ્ગહીતં''તિ નિગ્ગહીતં. ગમિતું, ખન્તું, ખનિતું, હન્તું, હનિતું, મન્તું, મનિતું, હરિતું, અનુસ્સરિતું ઇચ્છતિ. તથા તુદિતું, પવિસિતું, ઉદ્દિસિતું, ભોત્તું, સયિતું, નેતું, જુહોતું, પજહિતું, પહાતું, દાતું, રોદ્ધું, રુન્ધિતું, ભોત્તું, ભુઞ્જીતું, છેત્તું, છિન્દિતું, સિબ્બિતું, ઊમ્હિ વસ્સ બો, દ્વિત્તં, બુદ્ધું, તસ્સ ધો. બુજ્ઝિતું, યુક. જાનિતું ઞા=અવબોધને. જનિતું. જેતું જિનિતું. પત્તું પાપુણિતું. કેતું કિણિતું. વિનિચ્છેતું, ઇસ્સ એ,

વિનિચ્છિનિતું. ગહેતું ગણ્હિતું. ચોરિતું ચોરેતું ચોરયિતું, પાલેતું પાલયિતું. પયોજકે-ભાવેતું ભાવયિતું, કારેતું કારયિતું કારાપેતું કારાપયિતું ઇચ્છતિ+ચ્ચાદિ.

એવં ક્રિયત્થક્રિયાયં ગમ્યમાનાયં, યથા સુબોદ્ધું વક્ખામિ, એવં દટ્ઠું ગચ્છતિ, ગન્તુ+મારભતિ, ગન્તું પયોજેતિ, દસ્સેતુ+માહ ઇચ્ચાદિ.

અરહસક્કાદીસુપિ સિદ્ધં, તથા કાલ સમયવેલાસુ. કો તં નિન્દિતુ+મરહતિ, રાજા ભવિતુ+મરહતિ, અરહો ભવં વત્તું, સક્કા જેતું ધનેન વા, સક્કા લદ્ધું, ભસ્સ ધો. કત્તું સક્ખિસ્સતિ. ભબ્બો નિયામં ઓક્કમિતું, અભબ્બો કાતું. અનુચ્છવિકો ભવં દાનં પટિગ્ગહેતું, ઇદં કાતું અનુરૂપં, દાનં દાતું યુત્તં, દાતું વત્તુઞ્ચ લભતિ. એવં વટ્ટતિ ભાસિતું, છિન્દિતું ન ચ કપ્પતિ ઇચ્ચાદિ. તથાકાલો ભુઞ્જિતું, સમયો ભુઞ્જિતું, વેલા ભુઞ્જિતું.

અલમત્થેપિ સિદ્ધં, અલમેવ દાનાનિ દાતું, અલમેવ પુઞ્ઞાનિ કાતું.

૬૨. પટિસેધે+લંખલૂનં ક્તુન ક્ત્વાન ક્ત્વા વા

અલં+ખલુસદ્દાનં પટિસેધનત્થાનં પયોગે ક્તુનાદયો વા હોન્તિ ભાવે. અલંપુબ્બો, સુ=સવને, અલં સવનં કત્વા ખલુ સવનં કત્વાતિ અલં સોતુન ખલુ સોતુન અલં સુત્વાન ખલુ સુત્વાન અલં સુત્વા ખલુ સુત્વા. નિપાતત્તા સિલોપો.

૬૩. પુબ્બે+કકત્તુકાનં

એકો કત્તા યેસં બ્યાપારાનં, તેસુ યો પુબ્બો, તદત્થતો ક્રિયત્થા તુનાદયો હોન્તિ ભાવે. ‘‘તુંતુના’’ દિના કરસ્સ આ, સો કાતુન કમ્મં ગચ્છતિ, અકાતુન પુઞ્ઞં કિલિસ્સન્તિ. રલોપે કમ્મં કત્વાન ભદ્રકં, પુઞ્ઞાનિ કત્વા સગ્ગં ગચ્છતિ. અભિસઙ્ખરણં કત્વા અભિસઙ્ખરિત્વા કરિત્વા વા . તથા સિબ્બિત્વા છાદયિત્વા જાનિત્વા ધમ્મં સુત્વા સુત્વાન ધમ્મં મોદતિ, સુણિત્વા, પત્વા પાપુણિત્વા, કિનિત્વા, જેત્વા જિનિત્વા જિત્વા, ચોરેત્વા ચોરયિત્વા, પૂજેત્વા પૂજયિત્વા, તથા મેત્તં ભાવેત્વા ભાવયિત્વા, વિહારં કારેત્વા કારયિત્વા કારાપેત્વા કારાપયિત્વા સગ્ગં ગમિસ્સન્તિ+ચ્ચાદિ. પુબ્બેતિ કિં, ભુઞ્જતિ ચ પચતિ ચ. ‘‘અપત્વા નદિં પબ્બતો, અતિક્કમ્મ પબ્બતં નદી’’તિઆદીસુ ભૂધાતુસ્સ સમ્ભવા એકકત્તુકતા પુબ્બકાલતા ચ ગમ્યતે. ‘‘ભુત્વા ભુત્વા ગચ્છતી’’તિ ઇમિનાવ સિદ્ધં, આભિક્ખઞ્ઞન્તુ દ્વિબ્બચનાવ ગમ્યતે. કથં ‘‘જીવગ્ગાહં અગાહયિ, કાયપ્પચાલકં ગચ્છતી’’તિ, ઘણન્તેન ક્રિયાવિસેસનેન સિદ્ધં, યથા ઓદનપાકં સયતીતિ.

૧૬૪. પ્યો વા ત્વાસ્સ સમાસે

ત્વાસ્સ વા પ્યો હોતિ સમાસે. પકારો ‘‘પ્યે સિસ્સા’’તિ વિસેસનત્થો. અભિપુબ્બો પાદિસમાસો, અભિવદનં કત્વા અભિવાદિય ભાસિસ્સં. તથા અભિભુય્ય, દ્વિત્તરસ્સાનિ. સિ=સયે –

૮૮. પ્યે સિસ્સા

સિસ્સ આ હોતિ પ્યાદેસે. નિસ્સયનં કત્વા નિસ્સાય. પુબ્બરૂપે વિભજ્જ વિભજિય. દિસ=અતિસજ્જને, ઉદ્દિસ્સ. પવિસ્સ પવિસિય પવિસિત્વા, ઉપનય, અતિસેય્ય અતિસયિત્વા, ઓહાય ઓહિત્વા. આદાય, દાસ્સિ+યડ, આદિય. પહ્રાય, વિચેય્ય, વિઞ્ઞાય વિજાનિત્વા, સમાસેતિ કિં, પત્વા. ક્વચા+ સમાસેપિ બહુલાધિકારા, લતં દન્તેહિ છિન્દિય. તથા ભુઞ્જિત્વા.

૧૬૫. તું+યાના

ત્વાસ્સ વા તું+યાના હોન્તિ સમાસે ક્વચિ. અભિહરણં કત્વા અભિહટ્ઠું, અભિહરિત્વા, પાદિસમાસો, ‘‘પુચ્છાદિતો’’તિ તસ્સ ઠો પરરૂપાદિ ચ. અનુમોદનં કત્વા અનુમોદિયાન અનુમોદિત્વા વા, કાનુબન્ધેપિ ‘‘વા ક્વચી’’તિ વિકપ્પત્તા ‘‘લહુસ્સુપન્તસ્સા’’તિ ઓકારો. ક્વચા+સમાસેપિ બહુલાધિકારા, દટ્ઠું, દિસતો ત્વાસ્સ તુમાદેસે દિસસ્સ દસ. અઞ્ઞત્ર ‘‘દિસા વાન+વા સ ચા’’તિ ત્વાસ્સ વાન+વા સ હોન્તિ, દિસ્વા. એવં લભનં કત્વા લદ્ધા ધનંતિઆદીસુ તસ્સ ધો ભવતિ.

ઇતિ પયોગસિદ્ધિયં ખાદિકણ્ડો સત્તમો.

પયોગસિદ્ધિ નિગમનં

૧. યે નન્તતન્તરતનાકરમન્થનેન,
મન્થાચલોલ્લસિતઞાણવરેન લદ્ધા;
સારામતા+તિસુખિતા સુખયન્તિ ચ+ઞ્ઞે,
તે મે જયન્તિ ગુરવો ગુરવો ગુણેહિ.

૨. યસ્સ સાધુગુણબ્ભૂત-કિત્તિ સબ્બત્ત પત્થટા;
મોગ્ગલ્લાનો મહાપઞ્ઞો, જયતી સો હ સબ્બદા.

૩. પરમપ્પિચ્છતા+નેક-સન્તોસૂપસમેસિનં;
સુચિસલેખવુત્તીનં, સદા+રઞ્ઞનિવાસિનં.

૪. સાસનુજ્જોતકારીન+માચેરત્ત+મુપાગતં;
ઉદુમ્બરગિરીખ્યાતા+યતનં યતિપુઙ્ગવં.

૫. મેધઙ્કરોતિ આખ્યાત-નામધેય્યં તપોધનં;
થેરં થિરદયા મેધા-નિધાનં સાધુ પૂજિતં.

૬. સિસ્સં સહાય+માગમ્મ, કલ્યાણમિત્ત+મત્તનો;
સોધેતું સાસનં સત્થુ, પરક્કમ+મકાસિ યો.

૭. સઙ્ઘરક્ખિતનામેન, મહાથેરેન ધીમતા;
નિવાસભૂતેના+નેક-ગુણાન+પ્પિચ્છતાદિનં.

૮. મોગ્ગલ્લાનબ્યાકરણ-પયોગક્કમસાધકા;
એત્તાવતા કતા એસા, પયોગસિદ્ધિ નિટ્ઠિતા.

૯. તેનેવ રચિતા સાધુ, સાસનોદયકારિના;
ખુદ્દસિક્ખાય ટીકા ચ, તથા સમ્બન્ધચિન્તના.

૧૦. સુસદ્દસિદ્ધિં યો યોગ-નિચ્છયં સબ્ભિ વણ્ણિતં;
અકા સુબોધાલઙ્કારં, તથા સમ્બન્ધચિન્તનં.

૧૧. સત્થસઞ્ચિતપુઞ્ઞેન, નિબ્બાનસાધકં હિતં;
સાધેન્તો લોકનાથસ્સ, સદ્ધમ્મો તિટ્ઠતં ચિરન્તિ.

ઇતિ સઙ્ઘરક્ખિતમહાસામિથેરપાદવિરચિતા

પયોગસિદ્ધિ નિટ્ઠિતા.

(વિસેસલક્ખણં). યથાવુત્તાનં પન પયોગસિદ્ધિનિગમન ગાથાનં એકાદસન્નં પુબ્બેયેવ વક્ખમાના ઇમા ગાથાયો દિસ્સન્તિ પોરાણે સીહળમૂલપયોગસિદ્ધિપાઠે. તા ચ ગાથાયો પચ્છા સીહળમૂલપયોગસિદ્ધિસંસોધકેન મેધઙ્કરોતિ ગરૂહિ ગહિતનામધેય્યેન થેરેન પક્ખિત્તાતિ વેદિતબ્બા, તસ્મા મયં તા ગાથાયો સબ્બપચ્છાયેવ ઇમસ્મિં-ઠાને ઠપેમ. તા પન ગાથાયો કતમાતિ ચે –

૧. ચાગવિક્કમસદ્ધાનુ-સમ્પન્નગુણસામિનો;
પરક્કમનરિન્દસ્સ, સીહળિન્દસ્સ ધીમતો.

૨. અત્રજેના+નુજાતેન, ભૂપાલકુલકેતુના;
દિસન્તપત્થટોદાર-વિક્કમેન યસસ્સિના.

૩. ભુવનેકભુજવ્હેન, મહારાજેન ધીમતા;
ચતુપચ્ચયદાનેન, સતતં સમુપટ્ઠિતો.

૪. ‘‘જમ્બુદોણી’’તિ વિખ્યાતા –
વાસે નિવસતો સતો;
સુમઙ્ગલમહત્થેર –
સામિનો સુચિવુત્તિનો.

૫. વંસે વિસુદ્ધે સંજાતો,
પન્થસેનાસને રતો;
પરિયત્તિમહાસિન્ધુ –
નિય્યામકધુરન્ધરો.

૫. અપ્પિચ્છાદિગુણૂપેતો, જિનસાસનમામકો;
વનેરતમહત્થેરો, મેધઙ્કરસમવ્હયો.

૬. પાટવત્થાય ભિક્ખૂનં, વિનયે સુવિસારદો;
પયોગસિદ્ધિં સોધયિ, સદા સપ્પઞ્ઞગોચરં.

૭. ઇમં લિખિતપુઞ્ઞેન, મેત્તેય્યં ઉપસંકમિ;
પતિટ્ઠહિત્વા સરણે, સુપ્પતિટ્ઠામિ સાસનેતિ.

પયોગસિદ્ધિસિદ્ધં.